



T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2025 • Sayı: 63

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2025 - Sayı: 63
Hakemli dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına

Sinan Aksu

Yayın Koordinatörü

Hayrullah Çelebi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Hilal Aydemir

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Dr. Hasan Demirtaş

Türkçe Dil Editörleri

Faruk Yavuz

Betül Elibol

İngilizce Editörü

Dr. Eva Stamoulou Oral

Vakıflar Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veri tabanı tarafından taranmaktadır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No: 10 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22 E-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr

Ağ: www.vgm.gov.tr – https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ / Ankara

Vakıflar Dergisi 63 - Haziran 2025

VAKIFLAR DERGİSİ

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Çaycı / Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin / Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aladin Husic / Sarajevo Üniversitesi
Prof. Yılmaz Kurt / Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay / Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç / Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Demir / Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya / T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Murat Yılmaz / Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaad / The World Islamic Sciences and Education University / Ürdün
Prof. Dr. Fahmeddin Başar / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut / İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Çınar / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Murat Çizakça / KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid / Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar / Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan / Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suraiya Faroqhi / İbn Haldun Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache / Emir Abdulkadir Üniversitesi / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı / Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric / University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara / Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı / Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli / Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry / Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak / TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Öz / Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suphi Saatçi / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin / Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal / Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal / Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız / Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız / Gazi Üniversitesi Rektörü / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz / Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan / Hırvatistan Meşihatı Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk / Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti / Kosova Baş Müftülüğü Başdanışmanı / Kosova

TAKDİM

Değerli okurlar;

Bilindiği üzere vakıflar, hayatı; ilim ile irfan, kültür ile ümran, erdem ile kerem boyutuyla yoğurmaktır. Bu tasavvurun bir neticesi olarak ortaya çıkan Vakıf Medeniyetinin ve bu medeniyetin mümessili vakıfların birer kuruluş manifestosu özelliği taşıyan vakfiyelerini, salt kuru bilgiyle değil, irfanî bilgiyle okumak,engin bakış açısıyla değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda *Vakıflar Genel Müdürlüğü* vakıfların yalnızca maddî boyutunun değil aynı zamanda manevî boyutunun da önemine dikkat çeken görev ve hizmet anlayışını benimsemiştir.

Tarihî süreç göz önünde bulundurulduğunda vakıfların hayatın bütün alanlarını içine alan bir müessese olduğu aşikardır ve temas etmediği alan hemen hemen yok gibidir. Bireyden topluma yayılan kurumsal iyilik hareketi olan vakfetme geleneği, anne babadan çocuğa, aileden topluma sirayet ederek hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Hiç şüphesiz ki bir inancın tezahürü olan vakfetme hasletinin kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaşmasında en önemli unsurlardan birisi *aile*dir. Genel Müdürlüğümüz tarafından her yıl belli bir başlık altında kutladığımız *Vakıflar Haftası*'nın bu yılki teması “Vakıf ve Aile” olarak belirlenmiş ve bu çerçevede kurumumuz merkez ve taşra teşkilatlarınca bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir.

Bireyselliğin teşvik edildiği bir zaman diliminde devletin ve toplumun geleceği için ailenin korunması, değerlerinin yaşatılması olmazsa olmazdır. Evliliğin imanla ölçüldüğü, cennetin anne olarak kadının ayaklarının altına serildiği dinimizin aileye verdiği önem, vakıf kuran ecdadımızın hayır şartlarına da yansımıştır. Doğrudan aile ile ilgili kurulan vakıflar olmasa da birçok vakfın vakfiyesinde özellikle ailenin birer parçası olan kadını ve çocuğu koruyan, kollayan, ailenin kurulmasını ve yaşatılmasını destekleyen pek çok hayır şartı mevcuttur. Tamamen hayır, hasenat ve yardım amaçlı kurulan bu vakıflar, ailenin korunmasını, sağlıklı, eğitilmiş ve ahlaklı nesillerin yetişmesine önemli katkılar sunmuşlardır.

Bugün, aile üzerinde eskisinden daha çok durulmalı, aileye daha çok önem verilmelidir. Çünkü çözülmeye başlayan aile müessesini korumak ve yaşatmak inancımızın bir gereği olduğu gibi kültür ve medeniyetimizin devamlılığı bakımından da bir gerekliliktir. Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak toplumun temeli olan ailenin kurulmasını destekleyen, aileyi koruyan ve yaşatan vakıflarımızın hayır şartları doğrultusunda görev yapmanın yanında bu anlayışa sahip vakıfların sayısının artırılmasına yönelik çalışmalarımız devam etmektedir.

Vakıflar Dergisi, vakıfların tarihî ve güncel meselelerini ele alan akademik yayınlara yer vermesi bakımından Genel Müdürlüğümüzün taşıdığı misyonun ilim camiasındaki temsilcisidir. Dergimizin bu sayısına yazılarıyla katkı sunan kıymetli yazarlarımıza, Yayın Kurulumuzun değerli üyelerine ve emeği geçenlere teşekkür ederim.

Sinan AKSU
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Kıymetli Vakıflar Dergisi Okuyucuları,

Vakıflar Dergisi Haziran 2025 / 63. Sayısı vakıf temalı birbirinden kıymetli 9 araştırma makalesini içermektedir.

Ramazan Pantık, “Osmanlı Vakıflarında Kriz Yönetimi: Borçlanma Tahvili Uygulaması” başlıklı yazısında 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin yaşadığı savaşların ekonomik ve mali sorunlar üretmesi neticesinde vakıfların da bundan payını aldığı kurgusu üzerinden yine aynı dönemdeki selatin ve paşa vakıflarının yaşadığı bütçe açıklıklarını borçlanma tahvili yoluyla piyasaya sunduğu duaguy yevmiyeleri sayesinde çözmeye çalıştığını ele almaktadır.

Ali Açıklı, “Tokat Oğulbey Suyu Çeşmeleri ve Vakıfları” başlıklı yazısında Osmanlı döneminde Tokat’ta yapılan Oğulbey Suyu Çeşmeleri ve buralara tahsis edilen vakıfları incelemektedir. Su vakıflarına dair bir örnek olan yapının 20. Yüzyılın ortalarına kadar Tokat’ta Mihmadhacib Mahallesi’ndeki halkın içme suyu ihtiyacını karşıladığı tespitini yapan yazar adı geçen yapıların günümüze ulaşmadığını da belirtmektedir. Yazarın bu yazıdaki hedefi, mikro ölçekteki bir hayır hizmetinin, bulunduğu şehrin sosyal ve kültürel hayatına yansımaları ortaya koymaktır.

Fahri Maden, “18.-19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri Işığında Vardar Ovasında Bayezid Baba Âsitanesi” başlıklı yazısında Horasan geleneğinden gelen ve Hacı Bektaş Dergahı’nda yetişip Rumeli’de Vardar’a yerleşen Bayezid Baba’nın faaliyetlerini incelemektedir. Yazara göre Bayezid Baba adına kurulan âsitane ve vakıf, bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Yazarın önemli hedeflerinden biri de bu yazıyla daha önce arşiv tarafından yayımlanmayan âsitane ile ilgili belgelerin bilim dünyasının hizmetine sunulmasıdır.

Mehmet Fatsa, “Giresun Şehrinde Yok Olan Bir Vakıf Kurumu: Müderris İsmail Sabri Efendi Kütüphanesi” başlıklı yazısında bir vakıf eserin yok olma sürecini ele almaktadır. Yazara göre 19. Yüzyılın sonlarında Sultanselim Mahallesi’nde inşa edilen kütüphane aynı alanda hizmet veren medresenin kaynak ihtiyacını karşılamış, yapının banisi Müderris İsmail Sabri Efendi ile kardeşi Müderris Mustafa Sıtkı Efendi özel koleksiyonlarını kütüphaneye vakfetmiştir. 1932’den itibaren kütüphanenin bulunduğu mekanda başlayan yapısal dönüşümle birlikte bir vakıf kurumunun yok olma sürecini ele alan yazar kütüphanede bulunan özellikle akaid ve kelam konularındaki eserleri de tanıtmaktadır.

Yusuf Civelek, “Atik Vâlide ve Çinili Suyollarının Çamlıca Civarındaki Başlangıç ve Güzergâhları Üzerine Tespitler” başlıklı yazısında Osmanlı devrinden kalan iki önemli su yapısı olan Atik Vâlide ve Mâhi-peyker (Çinili) suyollarının kaynakları ve güzergâhları konusundaki belirsizlik çerçevesinde tespitler yapmaktadır. Bu bağlamda adı geçen su yolları hakkında yapılmış çalışmalar ve haritalar sayesinde belirsizliklere cevap aramaktadır. Buna göre Üsküdar’da bulunan Büyük Çamlıca-Küçük Çamlıca-Libadiye Caddesi üçgenindeki güzergâh iki su yolu için öne çıkmaktadır.

Mustafa Çağhan Keskin, “Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)” başlıklı yazısında I. Mahmut döneminden itibaren İstanbul Beşiktaş’ta nüfus artışı ve düzenli su sisteminin kurulmasına bağlı olarak inşa edilen Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)’ın günümüze ulaşan bir 19. Yüzyıl Osmanlı yapısı niteliğini değerlendirmektedir.

Fatma Elif Taygur, “Taşa Yazılan Para Vakıfları: Topkapı Sarayı’ndaki Taş Vakfiyeler” başlıklı yazısında, Topkapı Sarayı’nın Aşçılar Mescidi, Helvahâne-i Âmire, Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Kozbekçiler Koğuşu, Karaağalar Koğuşu gibi birimlerinde bulunan 25 taş vakfiyenin vâkıfları, hayratı ve taş vakfiye olarak yazdırılma sebeplerini değerlendirmektedir.

Ahmet Kılıç, "Tire Necippaşa Kütüphanesi" başlıklı yazısında Tire'de 1829 yılından bu yana hizmet veren bir vakıf kütüphanesi olan Necippaşa Kütüphanesi'ni tanıtmaktadır. Kütüphanenin kurucusu Gürcü Mehmet Necip Paşa'nın kısa hayat hikayesiyle beraber baniliği ve vâkıflığını ele alan yazar, adı geçen kütüphanedeki koleksiyonlarla yazma eserlerden de bahsetmektedir. Kütüphanenin yapısal özellikleri, geçirdiği tamirat ve sunduğu hizmetler de yazının diğer konuları arasındadır.

Emre Öztürk ve Mehmet Nurettin Uğural, "Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama Yöntemiyle Korunması" başlıklı yazılarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vakıf kültür varlıklarının korunması için kullandığı ROKK yönteminin daha etkin şekilde kullanımına yönelik tespitler yapmaktadır.

Vakıflar Dergisi'nin 2025 yılı Aralık ayında yayımlanacak olan 64. Sayısında buluşmak temennisiyle tüm okurlarımıza keyifli okumalar dileriz.

Editörler

İÇİNDEKİLER / CONTENT



Takdim	5
Önsöz	7
Osmanlı Vakıflarında Kriz Yönetimi: Borçlanma Tahvili Uygulaması	11
Crisis Management in Ottoman Waqfs: Debt Bonds	
Ramazan Pantık	
Tokat Oğulbey Suyu Çeşmeleri ve Vakıfları.....	37
Oğulbey Water Fountains and Their Waqfs in Tokat	
Ali Açıkel	
18.-19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri Işığında Vardar Ovasında Bayezid Baba Âsitanesi.....	53
The Bayezid Baba Dervish Lodge in the Vardar Plain in Light of 18th- and 19th-Century Archival Documents	
Fahri Maden	
Giresun Şehrinde Yok Olan Bir Vakıf Kurum:Müderri İsmail Sabri Efendi Kütüphanesi	79
A Disappearing Waqf Institution in Giresun:The Müderri İsmail Sabri Efendi Library	
Mehmet Fatsa	
Atik Vâlide ve Çinili Suyollarının Çamlıca Civarındaki Başlangıç ve Güzergâhları Üzerine	
Tespitler	99
Some Considerations on the Sources and Itineraries of the Atik Vâlide and Çinili Waterways Around Çamlıca	
Yusuf Civelek-Onur Şimşek	
Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)	117
Küçük Hammam (Köyiçi Hammam) in Beşiktaş	
Mustafa Çağhan Keskin	
Taşa Yazılan Para Vakıfları: Topkapı Sarayı'ndaki Taş Vakfiyeler	135
Cash Waqfs Written on Stones: Stone Waqf Deeds at the Topkapı Palace	
Fatma Elif Taygur	
Tire Necippaşa Kütüphanesi	173
Tire Necippaşa Library	
Ahmet Kılıç	
Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama Yöntemiyle Korunması ...	189
Protection of Waqf Cultural Properties by Leasing in Exchange for Restoration or Repair	
Emre Öztürk - Mehmet Nurettin Uğural	

Osmanlı Vakıflarında Kriz Yönetimi: Borçlanma Tahvili Uygulaması *

Ramazan Pantık**

Öz

Osmanlı Devleti'nin mali tarihi 1770-1840 yılları arasında büyük dönüşümlere, buhranlara ve kırılmalara sahne olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında girilen iki cepheli savaş, kırılğan yapıdaki Osmanlı ekonomisinin tüm dengelerini değiştirmiş, yüzde elliye aşan bütçe açıkları devleti daha radikal çözümler aramaya itmiştir. Diğer taraftan dönem boyunca yaşanan iktisadi ve mali sorunlar salt kamu maliyesiyle sınırlı kalmamıştır. Ekonomik ve mali sorunlar imparatorluğun en yaygın kurumsal yapılarından olan vakıfları da derinden etkilemiştir.

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren pek çok paşa ve selatin vakfı, bir türlü kapatılamayan uzun süreli bütçe açıklarıyla ilk kez yüzleşmek zorunda kaldı. Vakıf idarecileri, Osmanlı merkez maliye bürokratlarının çabalarına paralel olarak yaşanan ekonomik krizden çıkış yolları ve stratejileri geliştirdiler. Bu çalışmada bütçe açıkları karşısında Osmanlı vakıflarının geliştirmiş olduğu kurumsal kriz yönetme pratiklerini ve borçlanma yöntemleri ele alınmakta; ekonomik sorunlar yaşayan vakıfların acil finansman akışını öncelikle öz sermayesinden karşılamaya çalıştığı ve bu yapı içerisinde borçlanma tahvili yoluyla piyasaya arz edilen vakıf duaguy yevmiyelerinin etkin rol üstlendiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı vakıfları, kriz yönetimi, borçlanma tahvili, kredi, duaguy, sarraf.

Crisis Management in Ottoman Waqfs: Debt Bonds

Abstract

The financial history of the Ottoman Empire witnessed great transformations, depressions, and ruptures between 1770 and 1840. In the second half of the 18th century, the two-front war changed the entire balance of the fragile Ottoman economy, and budget deficits exceeding 50 percent pushed the state to seek more radical solutions. At the same time, the economic and financial problems experienced during the period were not limited to public finance: economic and financial problems deeply affected the waqfs, one of the empire's most widespread institutional structures.

From the last quarter of the 18th century onwards, many pasha and sultanic endowments for the first time faced prolonged budget deficits that could not be closed. In parallel with the efforts of the Ottoman central finance bureaucrats, waqf administrators developed strategies and ways out of the economic crisis. In this context, the article examines the institutional crisis management practices and borrowing methods developed by Ottoman foundations in the face of budget deficits. The study argues that foundations facing economic problems tried to meet the urgent needs of financing primarily from their own capital, and within this structure, waqf duaguy positions, which are offered to the market via dept bonds, play an active role.

Keywords: Ottoman waqfs, crisis management, loan, dept bonds, *duaguy*, *sarraf* (moneylender)

* DOI: 10.16971/vakiflar.1547220

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2024 / September 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Aralık 2024 / December 2024

** Dr., Vakıf Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü; Ankara-Türkiye; e-mail: ramazanpantik@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4543-5617.

Osmanlı Vakıflarında Mali Kriz

Osmanlı sultanları ve hanedan üyeleri ile yönetici üst sınıfa mensup kişilerin kurdukları ve Haremeyn, sadr-ı âlî ve şeyhülislamlik gibi idari mekanizmalar tarafından denetlenen *merkezi vakıflar*, imparatorluğun onlarca farklı şehrine dağılmış farklı türde kaynaklardan beslenen ve devasa meblağlara varan bütçelere sahipti. Bu vakıflar, Osmanlı coğrafyasına yayılmış çok sayıdaki vakıf köylerinden, çiftliklerden, han, bedesten, hamam, dükkân ve kapanlardan elde edilen gelirleri yönetim merkezlerine aktarmakta ve buradan önce kent merkezine, sonra merkezden dışarıya doğru altyapı ve imar faaliyetleri, sağlık ve sosyal güvenlik ile istihdam hizmetleri vb. harcamalarla yeniden dağıtım tabi tutmaktaydılar. Bu açıdan yürüttükleri kamusal hizmetlerle devletin cari harcamalarının önemli bir bölümünü finanse eden, yerel ekonomiyi, ulusal ve uluslararası ticaret sektörünü destekleyen merkezi vakıfların her birini büyük bir iktisadi kurum olarak ele almak gerekir. Tüm bu faaliyetlerin yürütülmesi ve vakıfların kurumsal gelişiminin sürekliliği iyi organize edilmiş bir yönetim ve denetim mekanizmasını ve çok daha önemlisi mali açıdan iyi kurgulanmış gelir-gider kapasitesini zorunlu kılmaktaydı.

Osmanlı coğrafyasında kurulan merkezi vakıflar, nakit vakıfları ile bireysel hayır sahipleri tarafından oluşturulan on binlerce küçük vakıflardan farklı olarak zirai ve kentsel olmak üzere iki ana gelir kaynağına sahipti. Zirai kaynakların esas ögesini kırsal kesimde tarımsal üretimden alınan şer'i ve örfi vergiler oluşturmaktaydı. İltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte vakıf idarecileri miri mukataalarda olduğu gibi vakıf mukataa birimlerini mültezimlere ihale etmeyi tercih ettiler. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı vakıf mukataa birimleri mâlikâne ve esham yöntemlerinin konusu olmaya başladıysa da iltizam sistemi vakıf zirai kaynakların klasik yönetim sistemi olma özelliğini korumuştur. Kentsel kaynaklar ise vakıfların kent merkezlerinin ticari, ekonomik ve sosyal etkileşim üslerinde yoğunlaşan dükkân, han, hamam, menzil, debbağhane, mumhane, depo, oda, yahudihane, gümrük, mağaza vb. gayrimenkullerin kiralardan meydana gelirdi. *İcâre-i vâhide* denen ve esası 1 ila 3 yıllık bir süreyi ihtiva eden basit kiralama yöntemi, 17. yüzyılın sonlarına kadar vakıf gayrimenkullerinin başat kiralama biçimi olarak varlığını sürdürdü. 1660 tarihli büyük İstanbul yangını ile II. Viyana Kuşatması sonrasında yaşanan bozgunla birlikte *icâre-i vâhide*, yerini yüzyılın sonlarından itibaren uzun vadeli çifte kiralama yöntemi olan *icâreteyne* bıraktı. Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin toplumun her kesiminden ilgi gören ve bu sayede oldukça popüler bir yatırım aracı olan *icâreteyn* sistemi, 18. yüzyılda, merkezi vakıf gayrimenkullerinin işletilmesinde en yaygın kullanılan kiralama yöntemine dönüştü. Bu mali yapı içerisinde 18. yüzyılın ortalarına kadar, büyük ölçüde klasik vakıf örgütlenmesini muhafaza eden Osmanlı vakıf kurumları, 18. yüzyılın son çeyreğinde iyice belirgin hale gelen genel bir mali buhran evresine girmiştir.

Hiç şüphesiz 19. yüzyılın arifesinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı mali krizler salt kamu maliyesine özgü değildi. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki iki cepheli savaşların ortaya çıkardığı mali buhranlar, devletin en büyük kurumsal yapılarından olan vakıfları da derinden sarsmıştı. Pek çok paşa vakfında 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artarak devam eden mali sorunlar, yüzyılın sonlarına ve yeni yüzyılın başlarına gelindiğinde ancak büyük çapta sarraflardan alınan kredilerle ikame edilebilen mutlak bir krizi¹ işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında farklı vakıflara ait yüzlerce vakıf muhasebesinin incelenmesi, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren karakteristik bir özellik kazanan vakıflardaki mali sorunların bazı ortak öğelerine ışık tutar. İlk sorun merkezi vakıfların en büyük gelir kaynağı konumunda olan kırsal gelirlerin, hızla artan fiyat hareketlerine ivedi ve düzgün adapte edilememesinde yaşanmıştır. Bazı vakıfların mültezimlerle sıkı pazarlıklarla mukataa bedellerine zam yapma uğraşı, artan maliyetler karşısında

1 Ekonomik bir terim olarak "kriz" kelimesi Osmanlı iktisat literatüre 1850 yılında giriş yapmış ve Türkçe'ye "buhran" lafzıyla tercüme edilmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 21).

yetersiz kalmıştır. Ancak bundan daha önemlisi, yüzyılın ikinci yarısında savaş ekonomisinin yarattığı buhranlar nedeniyle kamu maliyesi lehine uygulanan bazı politikalar, vakıflarda önemli gelir kaybına ve neticede finansal sorunlara neden olmuştur. Kamu maliyesi lehine uygulanan politikanın temelinde devletin darphane kurumu aracılığıyla çok sayıda vakıf mukataasının kontrolünü ele alarak gelirine el koyması yatmaktadır. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı merkezi idaresi, kamu maliyesinin çıkarları adına mütevellî ve evladı bulunmayan ve bütçe fazlası doğrudan Haremeyn, Darüssaade ağalığı hazinesi, ceyb-i hümayûn gibi merkezi birimlere aktarılan yüzlerce vakıf mukataasının gelirini esham ve mâlikâne yöntemleriyle satmış, elde edilen muaccele ve faizleri Darphane ve İrad-ı Cedid Hazinesi'ne aktarmaya başlamıştır.² Kamu maliyesi açısından kısa sürede hazineye önemli bir finansman akışı sağlayan bu uygulama vakıflar açısından mali sorunlara yol açmıştır.

Vakıflardaki finansal krizin ikinci ögesini, artan fiyatlar ve harcamalara karşı vakıfların kentsel kira gelirlerinde yaşanan kayıplar oluşturmuştur. Bilindiği üzere 1770'lerden II. Mahmut'un saltanatının sonuna kadar süren 70 yıllık dönemde, sık sık yaşanan savaşlar ve girilen bir dizi köklü reformlar nedeniyle Osmanlı Devleti devasa bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalırken, diğer yandan Osmanlı tarihinin en hızlı ve büyük taşışşilerine sahne olmuş ve taşışşilerin neden olduğu enflasyonist baskılar aynı dönemde 14-15 katına ulaşan fiyat artışlarına yol açmıştır (Pamuk, 2017: 181, 186-192; 2014: 1-26; Mustafa Nuri Paşa, 1980: 305-06). Fiyat artışları ve neden olduğu bir dizi gelişme, kamu maliyesi dışında imparatorluğun en büyük hububat alıcısı ve personel istihdam eden kuruluşları olan vakıfları doğrudan etkilemiştir. Fiyat artışlarının yıkıcı etkisi özellikle imaret işleten vakıflar için çok daha ağır hissedilmiştir. İmaret harcamalarının yol açtığı mali sorunlar, 1770-1840 arasındaki yıl sonu kesin hesapları incelenen onlarca vakfın genel karakteristik özelliğidir. Fiyat artışlarına paralel olarak harcamalar artarken vakıfların öz sermayesi niteliğindeki kentsel gelir üniteleri bu artışa ayak uyduramamıştır. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde merkezi vakıfların dükkân, han, hamam, mahzen, menzil, mumhane vb. türünden kentsel kaynaklarının neredeyse tamamına yakını *icâreteynli* ve gedikli mülklere dönüştürülmüştü. Bu nitelikteki taşınmazların aylık kira bedelleri düzenli aralıklarla güncellenemediğinden artan fiyatlara yenik düşmüştür. Bunun sonucunda ekonomik koşullarda yaşanan büyük fiyat artışlarına rağmen, vakıfların kentsel gelirleri piyasa karşısında hızla gerilemeye başlamıştır. *icâre-i vâhideli* bir taşınmazı *icâreteyne* tahvil yoluyla yüklü bir yeni muaccele imkanından mahrum kalan vakıflar, artan oranda mahlul muaccelelerinden gelecek peşinata bel bağlar duruma gelmiştir.

Bazı kimselere yeni kaynak yaratmak amacıyla usulsüz olarak ihdas edilen yeni kadro sorunu, harcamalar dengesinde vakıfları mali sorunlara iten diğer önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. III. Selim döneminde darüssaade ağaları, sadrazam, şeyhülislam ve evkaf müfettişliğine gönderilen çeşitli ferman ve emirlerden, bu nezaretlerce denetlenen vakıfların nazırlarına kendi kapı halkları, yakınları, akrabaları, evlat ve torunlarına vakıf şartına mugayir ihdas ettikleri kadroları, "vakfın harabiye-tine" sebep olduğu gerekçesiyle iptal etmeleri emredilir. Bu bağlamda örneğin 1794 tarihli bir ferman konunun geldiği ekonomik boyutları göstermesi bakımından önemlidir.³ Buna göre "evkâf-ı selâse" olarak isimlendirilen ve sadrazamlar tarafından denetlenen Fatih Sultan Mehmet, Sultan I. Selim ve Sultan Süleyman vakıflarının nazırı Sadrazam Yusuf Paşa zamanında "kendi evlâd ve ahfâd ve tevâbi'i ve evâhıkına", "ağızlarını kapatmak için bazı hademe-i vakfa duaguy vazîfesi tevcih ve ihdâs" edildiği ve Derviş Paşa, Darendeli Mehmet Paşa ve Ağa Mehmet Paşa zamanında yaygınlaşan bu uygulamanın vakıfları büyük zarara uğrattığı ayrıntılı bir şekilde anlatılarak bu nitelikteki akraba atamalarının iptali emredilir. Bununla da yetinmeyen merkezi yönetim olası usulsüz atamaların önüne geçebilmek adına

2 VGMA, Defter-i Evamir ve Gayrihi an Hazine-i İrad-ı Cedid (d. 381); Defter-i Darphane-i Amire (d. 396); Defter-i Kuyudat-ı Darphane-i Amire ve Hazine-i Mukataat (d. 1315).

3 BOA, EM, 26-125/137.

sadrazamların atama yetkisini kaldırır. İlginç bir şekilde yakın akraba ve tanıdıklara usulsüz şekilde tevcih edilen bu nitelikteki atamalar, merkezi bürolardan atanan mütevelliler eliyle yönetilen ve sorumlu nazır tarafından denetlenen merkezi vakıflarla sınırlı değildir. Pekâlâ vakıf kurucusunun kendi alt soyundan gelen mütevelliler tarafından idare edilen ve mali sorunlar yaşayan vakıflarda da bu suistimaller yaygın olarak izlenebilmektedir. Bu bağlamda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı hakkında 1795-1797 arasında düzenlenen teftiş raporları ve sonucunda çıkan ferman, vakıflarda yaşanan suistimallerin çeşitlerini ve boyutunu örneklemesi bakımından oldukça önemlidir (Pantık, 2021: 393-398). 1770'li yıllardan beri büyük mali problemler yaşayan, buna karşın personel harcamaları hız kesmeden artan vakfın son mütevellisi Mehmet Bey'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Mustafa Bey zamanında başlatılan soruşturmalar neticesinde, vakfın cabisi Osman Ağa, üç farklı soruşturmada suçlu bulunmuştur. Cabi Osman, 1785-1795 arasında vakfın 18 vezayif kadrosunu cebren kendi üzerine geçirmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde vakıftan evlat maaşı alan 41 kişiden 23'ünün vakıf evladı olmadığı, bunlardan 11'inin doğrudan Cabi Osman'ın kendisi, eşi ve yakın akrabalarından kişileri vakıf evladı gibi gösterdiği ve bu sayede vakıftan yüklü miktarda maaş aldığı tespit edilmiştir. Cabi Osman, son olarak vakfın çeşitli gayrimenkullerini satmaktan suçlu bulunarak görevden azledilmiştir. Evkaf müfettişi ve Defterdar Mehmet Emin Efendi tarafından yapılan hesaplama göre Cabi Osman'ın suistimallerinin vakfa maliyeti 5 milyon akçedir. Soruşturmanın yürütüldüğü yıllarda vakfın yıllık gelirinin 2 milyon akçe civarında olduğu göz önüne alındığında sadece bir kişinin yaptığı suistimalin vakfa ne kadar büyük zarar verdiği daha da belirginleşmektedir. Kısaca vakıflarda yaşanan çeşitli suistimaller ve ekonomik kriz nedeniyle şahısların usulsüz olarak ihdas ettiği kadrolar ve atamalar, vakıfların mali krize girmesinin bir diğer nedenidir.

1770'lerden 1830'lu senelere kadar devam eden süreçte muhasebeleri incelenen vakıflar arasında, özellikle aşağıda listelenen vakıfların süreklilik arz eden ve kriz boyutuna varan bütçe açıklarıyla yüzleşmek zorunda kaldığı tespit edilmiştir: Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa ve kızları Ayşe Sultan vakıfları, Mihrîşah Sultan Vakfı, II. Murat Vakfı, Sultan Orhan Vakfı, Sokullu Mehmet Paşa ve eşi İsmihan Sultan vakıfları, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı, Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşa vakıfları, Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı, Atik Valide Sultan Vakfı, Ayasofya Vakfı, Sultan Selim Vakfı, Süleymaniye Vakfı, Zal Mahmut Paşa ve eşi Şah Sultan vakıfları, Pertev Paşa Vakfı, Kaptanıderya Hayrettin Paşa Vakfı, Cedit Ali Paşa Vakfı, Bayram Paşa Vakfı, Cerrah Mehmet Paşa Vakfı, Yemen Fatihî Gazi Sinan Paşa Vakfı, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Vakfı, Rum Mehmet Paşa Vakfı, Kılıç Ali Paşa Vakfı, Ferruh Kethüda Vakfı, Üsküdar Doğancılarca Metfun İsfendiyarzade Hacı Ahmet Paşa Vakfı, Karaca Ahmet Paşa Vakfı, Mirimiran Mehmet Paşa ve biraderleri Halil Paşa ve İbrahim Ağa ile mülhakatı Saliha Hatun vakıfları, Sadrazam Mustafa Paşa bin Abdurrahman Paşa Vakfı, Ramazanoğlu Piri Mehmet Paşa ve Halil Bey vakıfları, Sadrazam Damat Şehit Ali Paşa Vakfı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kethüdası Ahmet Kethüda Vakfı, İsmihan Kaya Sultan Vakfı, Kaymak Mustafa Paşa Vakfı, Yusuf Paşa Vakfı, İbrahim Paşa Vakfı, Hersekzade Ahmet Paşa Vakfı, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı.⁴

Vakıflardaki mali krizin boyutu ve bazı vakıflar hakkında ayrıntılı muhasebe dökümleri diğer bir çalışmamızda analiz edildiği için burada daha fazla üzerinde durulmayacaktır (Pantık, 2024: 845-898). Bu çalışmada finansal sorunlar yaşayan vakıfların kurumsal olarak geliştirdikleri kriz yönetme pratikleri irdelenmektedir. Bu incelemeyle ilk kez gün yüzüne çıkartılan ve bu bağlamda özellikle vurgulamaya çalıştığımız diğer husus, vakıf duaguy cihetlerinin bir tür borçlanma tahvili olarak kullanılmasıdır. Vakıf

4 BOA, EM, 118-127; BOA, Ev.HMH.d 4792, 5411, 5332, 5538, 5677, 5727, 5739, 5845, 5909, 5932, 5963, 6030, 6143, 6185, 6352, 6408, 6490, 6501, 6552, 6557, 6567, 6697, 6729, 6793, 6856, 6871, 7061, 7094, 7220, 7232, 7238, 7367, 7430, 7432, 7523, 7636, 7595, 7734, 7777, 7824, 7828, 7862, 7882, 7928, 8015, 8060, 8083, 8126, 8140, 8172, 8250, 8268, 8308, 8378, 8449, 8641, 8664, 8719, 8801, 8849, 8858, 8877, 8930, 9078, 9168, 9358; BOA, Bab-ı Defteri, HMH.d: 21672-A, 21641; BOA, Evkaf Defteri: 9413, 9726, 12170, 12715, 13617.

kurumlarına muazzam acil nakit akışı sağlayan ve bu sayede pek çok vakfı “müceddeden ihyâ ve vakf-ı sâni”ye dönüştüren uygulama, çeşitli boyutlarıyla tanıtılacaktır.

Osmanlı tarihinin en yaygın ve en uzun ömürlü kurumları olan vakıfların kurumsal kriz yönetme pratikleri ve mali buhran dönemlerinde geliştirdikleri finansal stratejilere dair bilgilerimiz henüz çok sınırlıdır. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kronik hale gelen bütçe açıkları karşısında Osmanlı vakıflarının geliştirdiği kurumsal kriz yönetme pratiklerinin ve mali reaksiyonların ne derece başarılı olduğu henüz incelenmemiştir. Yüzlerce vakıf muhasebesi ve borçlanma kayıtlarının analizi, mali sorunlarla baş etmek zorunda kalan vakıfların kendi rezerv kaynaklarından yararlanma, esham ihracı, cari geliri attırmaya yönelik ek tedbirler, tahvil ihracı, kaynakları ve harcamaları yeniden bölüştürme ve nihayet borç alma yöntemlerini tecrübe ettiğini gösterir.⁵ Kaynakların yetersiz kaldığı, sermaye ve likidite olanaklarının sınırlı olduğu, harcamaların acil ve zorunluluk arz ettiği durumlarda borçlanma, tek ve zorunlu seçenek olarak ortaya çıkar.

Ekonomik sorunlar yaşayan vakıflar acil finansman akışını öncelikle öz sermayesinden karşılamaya çalışmıştır. Bu kapsamda vakıfların borçlanma ve yeni kaynak yaratma stratejilerini iki ana kategoride incelemek mümkündür: Kendi öz sermayesinden yeni kaynak yaratma (iç finansman) ve borçlanma (dış finansman) yoluyla kaynak yaratma.⁶

Öz Sermayeden Yeni Kaynak Yaratma Yöntemleri ve İç Finansmanın Bileşenleri

Vakıfların öz sermayeleri, kuruluş aşamasında vakfiyeye konu olmuş mal varlıkları ile bütçe fazlalarından otofinansman yöntemiyle daha sonra elde edilen tüm varlıkları ifade eder. Devletin çeşitli büroları tarafından denetlenen ve yönetilen büyük kurumsal vakıfların öz sermayeleri dükkân, han, hamam, değirmen, fırın, mum ve yağ imalat atölyeleri, debbağhane, ev, yahudihane, frenkhane, kervansaray, bedesten gibi kent merkezlerinde ve çevresinde konumlanan ve genellikle kiraya verilerek işletilen *kentsel kaynaklar* ile Osmanlı coğrafyasına yayılmış vakıf köylerinden ve çiftliklerinden beslenen, kaynağı tarımsal üretime dayanan *zirai kaynaklardan* meydana gelirdi (Orbay, 2013: 37-38; 2017: 146-147; Barkan, 1971: 115-117; 1964: 241-242; Pantık, 2014: 54-59). Vakıfların kurumsal gücü, öz sermayelerinin büyüklüğü ve çeşitliliği ile doğru orantılıdır. Sermayenin çeşitliliği sektörel kriz dönemlerinde birçok vakfın sürekliliğini sağlamıştır. İlk fon kaynağı olması, borca karşılık bir güvence ve ipotek olması sebebiyle vakıf kurumlarına teminat sağlaması bakımından öz kaynağı zengin ve güçlü vakıflar, kriz dönemlerinde öncelikle kendi sermayelerinden yeni kaynak akışına yönelmiştir. Vakıfların faizsiz sermaye artışını sağlayan yeni kaynak bulma yöntemleri beş başlıkta toplanabilir: Gelecek yıllara ait gelirlerin önceden tahsili, *icâre-i vâhide* ile işletilen bazı kentsel kaynakların *icâreteyne* tahvili, sermaye ve harcamaların yeniden düzenlenmesi, esham ihracı ve son olarak vakıf duaguy cihetlerinin borçlanma tahvili olarak kullanılması.

Osmanlı vakıf kurumları, 18. yüzyılın sonlarına kadar, büyük ölçüde klasik vakıf örgütlenmesini koruyabilmiştir. Yüzyılın sonunda III. Selim önderliğinde devletin klasik kurumsal yapısında geniş çaplı ıslahat hareketleriyle başlayan yeni düzen hareketi (nizâm-ı cedit), özellikle mali ve askeri sahada önemli dönüşümlere sahne olmuş, bu hareketin sonucu olarak benzer dönüşüm ve değişimler vakıf kurumlarına da tesir etmiştir. Vakıf kurumları değişen şartlara uyum sağlamak adına farklı yöntemler geliştirmek zorunda kaldı. Yeni kurumlar farklı fırsatları ve iş birliği imkanları yarattı. Yeni düzende önemli bir kurumsal figür haline gelen sarraflarla vakıfların kurdukları çok boyutlu ortaklıklar bunun önemli bir yansımasıydı. Diğer taraftan duaguy borç senetleri, değişen piyasa şartları karşısında va-

⁵ İMÜF, Evkaf Müfettişliği, 280; 283, 289, 311, 322, 326, 332, 339.

⁶ Vakıfların sarraflardan borçlanma kredileriyle sağladıkları dış finansman yöntemleri ve bu yöntemin etkinliği için bkz. Pantık (2024: 859-878).

kıfların hemen adapte olabildiği son derece etkili ve önemli bir gelişmeydi. Vakıflar, yeni döneme iç ve dış finansman araçlarını çeşitlendirerek girdi. Osmanlı vakıf kurumları, klasik kurumsal yapılarını koruduğu dönem boyunca da mali darlık dönemleri için geliştirilen çeşitli iç finansman yaratma stratejilerine sahipti: Gelecek yıllara ait gelirlerin önceden toplanması, *icâreteyn*, tasarruf tedbirleri kapsamında harcama ve gelir dengesinin düzenlemesi.

Gelecek Yıllara Ait Gelirlerin Önceden Tahsili

Gelirlerin önceden tahsili, bütçe açığını kapatmada vakıfların başvurduğu en sık yöntemlerin başında gelir. Bu yöntem sayesinde mali kriz dönemlerinde öz sermaye gelirini tümüyle tüketen vakıflar, mevcut sermayesinden taviz vermeksizin sonraki yıllarda tahsil edeceği gelirleri peşinen tahsil etme yoluna giderdi. Kısa vadeli mali sorun yaşayan vakıf yönetimi, öz sermayesi niteliğindeki bir mukataa birimi için muhasebe dönemindeki cari bedeli üzerinden bir mültezimle anlaşıp; üç yıla kadar çıkabilen bir sürede, tahakkuk edecek olası geliri mültezimden peşin tahsil ederdi. Esasen bu yöntem vakıflara özgü bir uygulama değildi. Osmanlı merkez maliye bürokratları da bütçe açıklarını önlemek adına sıklıkla gelecek yılların gelirini önceden tahsil ederdi (Cezar, 1986: 100-102; 1974: 293). Gelecek yılların iltizam bedellerinin önceden tahsili, genellikle eksi bakiyeyle kapanan bir önceki mali yılın açığını kapatmak için kullanılırdı. Bu sayede vakıflar kısa vadede faizsiz yüklü bir finansmana kavuşur ve gelir-gider dengesini yeniden düzenlerdi. Uygulama her ne kadar kısa vadede acil finansman akışı sağlasa da uzun vadede, özellikle mali sorunların süreklilik arz ettiği yıllarda, gelecek yılların gelirini tüketen vakıflar için ciddi mali sorunlara dönüşme potansiyeli taşıyordu.

Bu bağlamda örneğin Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı, 1797 yılı muhasebe döneminde İnebahtı kazasında Bozikişte ve Mihaliç kazasında İkizciyan mukataalarının sonraki yıla ait geliri olan 2.358.100 akçeyi önceden tahsil etmişti.⁷ 1798 senesi muhasebe döneminde ise bu yılın mukataa geliri önceden tahsil edilmiş olduğundan vakıf mütevellisi Mehmet Sait Bey bu kez bir sonraki yılın mukataa bedeli olan 2.358.100 akçeyi mültezimden Bozikişte ve İkizciyan mukataalarını ipotek göstererek peşinen almış, bu sayede 1.704.720 akçeye ulaşan faiz ödemesi yapabiliyordu.⁸

Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşa vakıflarının 1797 yılı bütçe geliri olan 116.731 kuruşun 57.853 kuruşu Şuğur, İdlip, Hacıköy, Kandiye, İzmir, Turhal, Bozcaada, Köprü ve Safranbolu mukataalarının aslen bir sonraki yıl tahsil edilmesi gereken gelirinin erken tahsil edilmesi sayesinde oluşmuştu.⁹ Bir sonraki yılın (1798) gelirini oluşturan 15.020.740 akçenin 7.854.460 akçesi, yine gelecek yılın mukataa gelirine ait olarak mültezimden peşinen alınmasına rağmen vakıf, 5.965.325 akçe açık vermekten kurtulamamıştı.

Sokullu Mehmet Paşa ile eşi İsmihan Sultan Vakfı, Mart-Şubat 1189/1775 mali dönemini kapsayan muhasebe yılı içerisinde, 1190 ve 1191 (1776-77) yıllarının 8.856.000 akçe tutan mukataa gelirini mültezimden önceden tahsil etti.¹⁰ Bu sayede 1775 mali yılında 12.541.520 akçe gelire ulaşarak 8.581.200 akçe bütçe fazlası elde edildi. Ancak bir sonraki yılın dönem gelirinin tahakkuku, büyük ölçüde önceden tahsil edildiği için, 1.426.204 akçede kaldı ve bu nedenle vakıf, 2.409.083 akçe açık verdi.¹¹ Benzer şekilde aslen 1777 senesine ait olan mukataa geliri, 1775'te önceden tahsil edildiği için vakfın dönem hesabı 4.464.945 akçe açıkla kapandı.¹² Sonraki yılın bütçe açığı ise 6.321.639 akçeye ulaşmıştı.¹³ Bu vakıf örneğinde kısa vadede muazzam nakit sağlayan uygulamanın, bütçe açık-

7 BOA, Ev.HMH.d 6567/15.

8 BOA, Ev.HMH.d 6567/77-78.

9 BOA, Ev.HMH.d 6567/16.

10 BOA, EM, 26-119/127.

11 BOA, EM, 26-119/129.

12 BOA, EM, 26-120/23.

13 BOA, EM, 26-120/114.

larının süreklilik arz ettiği uzun vadede çözüm üretmekte yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Benzer şekilde Kaymak Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Nişancı Cedit Mehmet Paşa, Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa vakıfları gibi vakıflar düzenli olarak gelecek yıllara ait gelirleri önceden tahsil ederek kısa vadeli faizsiz sermayeye ulaşabiliyordu.¹⁴

İcâre-i Vâhideli Kentsel Kaynakların İcâreteyne Tahrili

İcâreli taşınmazların *icâreteyne* dönüştürülmesi Osmanlı vakıf kurumlarının finansman için başvurduğu en yaygın öz kaynak yaratma yöntemlerindendi. Uygulamanın esası, vakfın özgülenmiş sermayesinden *icâre-i vâhide* yöntemiyle kiraya verilen ve büyük gelir kaynağı niteliğinde olan han, hamam, fırın, debbağhane, menzil, gümrükhane, yağhane ve değirmen gibi gayrimenkullerin *icâreteyne* dönüştürülmesine; böylece *muaccele* adıyla yüklü miktarda nakit sermayenin elde edilmesine dayanır. Bu sayede vakıf, ihtiyacı olan acil nakit finansmanına herhangi bir faiz harcaması yapmadan erişim sağladı. Diğer taraftan vakıf bu uygulamayla, kimi zaman bir taşınmazın getirdiği yıllık gelirden daha fazlasına mal olabilen bakım, tamirat ve yeniden inşa gibi maliyetli işleri yeni kiracıya yükleyerek önemli bir gider kaleminden de kurtulmuş oluyordu. İcâreteyn sistemiyle vakıflar; taşınmazın rayiç bedelini alma, mahlûl olarak kendisine rücu eden bir taşınmazı yeniden kiraya verme, tamirat-restorasyon ve yeniden inşa sorumluluğundan tümüyle kurtulma veya masraflara kiracıyı da ortak etme, ecr-i misil değerinde *müeccele* alma gibi bir dizi yeni kazanımlar elde etmiştir (Pantık, 2017: 75-104). Acil nakit ihtiyacı karşısında öz kaynakları zengin tüm paşa, ümera ve vezir vakıflarınca uygulanan *icâreteyn* yöntemi, vakıflara kriz dönemlerinde sağladığı nakit finansman akışıyla bir nevi sigorta ve kalkan görevi üstlenmiştir.

Öz sermaye bakımından imparatorluğun en zengin paşa vakıflarından biri olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı, 1693'ten 1743'e kadar oldukça istikrarlı ve güçlü bütçe dengesine sahipti. Dönem boyunca vakıf çoğunlukla bütçe fazlası vermiş, yer yer görülen bütçe açıkları ise öz sermayeden biriken fondan finanse edilmisti. Ancak İzmir'in yaklaşık üçte ikisini küle çeviren 1742 tarihli büyük yangın, vakfın tüm bütçe dengesini alt üst etmiştir. Yangının yol açtığı tamirat harcamaları, 1743-46 yılları arasında, senelik 1 milyon akçeyi aşan bütçe açıklarına sebep olmuştu. İzmir'in meşhur Frenk Sokağını küle çeviren bu yangın, bölgeyi yatırım üssü olarak kullanan Merzifonlu ve Köprülü Ahmet Paşa vakıflarında ağır maddi kayıplara yol açmıştı. Yangın, Merzifonlu Vakfı'na ait Cezayirli ve Vezir hanlarını, Frenk Sokağı üzerinde bulunan ve yabancı elçiliklere kiraya verilen üç büyük konsolosluk binasını, bir yahudihaneyi, mahkeme binasını ve Yeşil Direkli Hamam'ı küle çevirmiş ve bu yapılar üzerinde ağır tahribatlara neden olmuştu. 1743 yılında başlatılan tamirat çalışmaları, 5.025.180 akçe harcanarak, nihayet 1747'de tamamlanabilmiştir. Bu zorlu süreçte vakıf, dönem gelirinin yaklaşık iki katına ulaşan tamirat harcamalarını finanse etmek için, *icâre-i vahide* ile işletilmekte olan Yedikule, Süleymaniye ve Galata semtlerindeki değirmen, masdariye binası¹⁵, oda, mahzen, fırın gibi bazı gayrimenkullerin *icâreteyne* dönüştürülmesi sayesinde elde edilen yüklü miktarlardaki *muaccele* gelirini kullanmıştı.¹⁶ Yaklaşık 20 yıl sonra İzmir'in Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunan Büyük Han'ın tamirat ve restorasyonunun 1.163.520 akçe tutarındaki finansmanı yine *icâreteyn*den elde edilmişti.¹⁷ Merzifonlu Vakfı söz konusu hanın tamirâtı için gerekli olan acil nakit ihtiyacını, Galata gümrüğü ve kapanı ile Süleymaniye semtindeki bir fırın ve değirmenin *icâreteyne* dönüştürülmesi sayesinde elde edilen 1.245.600 akçe tutarındaki *muaccele*sinden karşılamıştı.¹⁸ Vakfın cari yıl gelirinin üç katına ulaşan

14 BOA, Ev.HMH.d 5727, 5845, 5932, 6352, 6871, 7220, 7232, 7238, 7595.

15 Galata gümrüğünün yanında şarap vb. içkiler ile bazı maddelerden alınan vergi için inşa edilen müstakil yapıdır.

16 BOA, Ev. HMH.d 4731, 4563, 4495.

17 BOA, Ev. HMH.d 5963.

18 "Berâ-yı mu'accele-i gümrük ve kapan der Galata. An cânib-i vakf bi'l-icâreteyn furuht-şod berâ-yı tamir-i han der İzmir. Ber müceb-i i'lâm ve fermân-ı âli: 855.600", "...Berâ-yı mu'accele-i fırın ve âsiyâb der nezdi Süleymaniye. An cânib-i vakf bi'l-icâreteyn furuht-şod berâ-yı tamir-i han der İzmir. Ber müceb-i i'lâm ve fermân-ı âli: 240.000", BOA, EM, 26-120/49.

1831 yılı bütçe açığı karşısında ise dış finansmanın yanı sıra öz sermayeden olup Merzifon'da bulunan iki hamam ve bir han ile Mudanya Hanı *icâreteyn*e dönüştürülmüş, bu sayede yüklü bir kaynak akışı sağlanmıştı (Pantık, 2021: 335, 401-403, 410-12).

Atik Valide Sultan Vakfı, 1708 yılına kadar *icâre-i vâhide* ile kiraya vermekte olduğu Çemberlitaş Hamamı'nı acil nakit ihtiyacı için aynı sene Baltacılar Kethüdası Hacı Ali Ağa'ya 1.560.000 akçe muaccele alarak *icâreteyn* usulüyle kiraya vermeyi tercih etti. Alınan muaccele, vakfın cari yıl gelirine %26,78 oranında muazzam bir katkı sağlamıştı. Mutasarrıfın varis bırakmadan ölümü üzerine mahlul olarak vakfa geri dönen taşınmazın ihalesinden 1731'de 1 milyon akçenin üzerinde ve vakfın toplam gelirine %21,50 oranında katkı sağlayan ikinci kez muaccele alındı. Mutasarrıf Hatem Kadın'ın 43 yıl sonra 1779'da ölümüyle Çemberlitaş Hamamı üçüncü kez mahlulattan vakfına döndü. Bu sayede vakıf, aynı taşınmazdan üçüncü kez muaccele aldı. 1819'da 3 hissedardan birinin ölümüyle yeniden muaccele alındı. 1824'te ½ hissenin mahlulat muaccelesinden 21.000 kuruş tutarında yeni nakit girişi sağlandı. 1824 itibarıyla hamamın piyasa değeri 5 milyon akçeye yükselmiş oluyordu. Böylece Atik Valide Sultan Vakfı, Çemberlitaş Hamamı'ndan 1708-1824 yılları arasında cari yıl gelirine muazzam katkılar sağlayan, beş kez mahlul muaccele geliri elde etmişti (Pantık, 2017: 89-91).

Cedit Ali Paşa Vakfı, bu yöntem sayesinde 1796'da 696.600 akçe finansman sağladı. Ali Paşa Vakfının cari dönem gelirine %53,5 oranında katkı sağlayan bu miktar sayesinde vakıf, yıllar sonra ilk kez bütçe fazlası vermişti.¹⁹ Sokullu Mehmet Paşa Vakfı, bu yöntem sayesinde 1778'te bütçe gelirinin %22'si oranında yeni bir finansman sağlasa da bu yeni kaynak vakfı bütçe açığından kurtaramamıştı.²⁰ Faizsiz bir finansman kaynağı olarak *icâreteyn*, öz kaynakları bakımından zengin tüm paşa, ümera ve vezir vakıflarınca da uygulanagelmış en yaygın acil fon yaratma yöntemi idi.²¹

Diğer taraftan vakıfların *icâreteyn*li gayrimenkullerinden sağlanan mahlulat gelirleri de bu kapsamda düzenli iç finansman akışı sağlamaktaydı. Pek çok paşa ve selatin vakfı bu yöntem sayesinde mahlul kalan gayrimenkullerini dönemin piyasa şartlarıyla realize ederek dönem gelirlerine %10 civarında nakit girdi temin ediyordu.²² Öte yandan Süleymaniye, Sultan Bayezid, Ayasofya gibi gayrimenkul açısından zengin selatin vakıflarında bu oran çok daha yükseklerle çıkabilmekteydi. Örneğin Ayasofya Vakfı'nın mahlul muaccele gelirinin 1690'lı yıllardan 1820'lere kadar bütçedeki payı %60-70 aralığındaydı. Bu uzun süre boyunca mahlul muaccele varidatının cari gelire oranı, nadiren %50 altına düşmekteydi. Vakfın 12.489.878 akçe tutan 1760 yılı gelirinin 9.050.616 akçesi (%72,5), 4.852.694 akçe tutan 1785 yılı gelirinin 2.505.840 (%51,6) akçesi, 9.947.345 akçe tutan 1802 yılı varidatının 7.119.855 (%71,5) akçesi, 13.180.545 akçeye ulaşan 1818 yılı gelirinin 10.031.139 (%76) akçesi, mutasarrıflarının ölümüyle vakfa intikaliyle piyasa değerinden gerçekleştirdiği satıştan elde ettiği muaccele gelirinden meydana gelmişti.²³

Öz Sermayenin ve Harcamaların Yeniden Düzenlemesi

Bu yöntem sayesinde sağlanan finansman, vakıfların gelir kaynaklarını arttırmasına ve harcamalarda daralmaya gitmesine dayanır. En yaygın araç mukataa bedellerine ve kiralara zam yapmaktır. Diğer taraftan özellikle mali krizlerin süreklilik arz ettiği yıllarda gayrimenkullerin yeniden ihale edilmesiyle elde edilen muaccele gelirlerinde kayda değer bir artış söz konusudur. İhtimal ki böyle zamanlarda

19 BOA, EM, 26-125/104.

20 BOA, EM, 26-120/114.

21 İMÜF, Evkaf Müfettişliği, d. 246, 245, 280, 285, 288, 296, 310, 387.

22 Örneğin Hamidiye Vakfı bu yöntem sayesinde 1815 (1230) mali yılında mahlul muaccele satışından 57.000 kuruş nakit sağladı. Bu kaynak cari gelirin %10'nunu meydana getiriyordu. Ayrıca Laleli Vakfı, Ağustos 1824-Ağustos 1825 dönemini (1240) kapsayan 1 yıllık süre içerisinde *icâreteyn*li taşınmazların mahlul hisse satışından 89.587,5 kuruş yeni muaccele gelirine kavuştu. Bu tutar vakfın cari yıl gelirine %11 oranında katkı sağlamaktaydı. Sırasıyla bkz. BOA, Ev. HHM.d 8355; 8858.

23 VGMA, d. 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208.

vakıflar mahlul hisseleri daha sıkı takip ediyor ve bu sayede gözden kaçan bazı yeni kaynaklar ortaya çıkarılıyordu. Harcama dengesinde ise zorunlu giderler dışındaki tamirat harcamaları ile maaş ve vakıf evlatlarına yapılan galle fazlası ödemeleri, mütevellilerin yolluk, yemek gibi bireysel harcamalarında kısa süreliğine kesintilere gidiliyordu.²⁴ Mevcut kaynakların ve harcamaların yeniden düzenlenmesi yöntemiyle sağlanan finansmanlar kısıtlı ve süreliydi. Bununla birlikte fiyat artışları karşısında hızlı reaksiyon alan vakıflara sağladığı likidite, bütçelerin dengelenmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Vakıfların öz sermayesi konumundaki tarımsal mukataa gelirleri ile *icâre-i vâhide* ile işletilen kentsel kaynakların değerlerinin reel piyasa koşullarına adapte edilebilmesi vakıf kaynaklarının yeniden düzenlenmesi açısından önemliydi. 18. yüzyılın sonlarından itibaren enflasyonist baskıların yol açtığı fiyat artışları karşısında vakıflar, özellikle tarımsal kaynakları olan mukataa değerlerine zam yapmaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda bir süredir mali sorunlar yaşayan vakıflardan Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa ve kızları Ayşe Sultan vakıfları, 1792'te 22 adet mukataa biriminden 10'una zam yaparak 9.950 kuruş tutarında yeni kaynak yaratmış, böylece vakıfların mukataa geliri 82.230 kuruşa ulaşmıştı.²⁵ 1794 muhasebe döneminde 11 mukataa birime yapılan zamlar sonrasında elde edilen 9.300 kuruş tutarındaki yeni kaynak, mukataa gelirini 91.530 kuruşa yükseltmişti.²⁶ 1805'te 14 adet mukataa birimine %27 oranında yapılan zamlar sayesinde 31.025 kuruş kaynak sağlanmış ve vakfın mukataa geliri 145.305 kuruşa çıkmıştı. Bazı mukataa birimlerine uygulanan zam oranları %40'lara ulaşıyordu.²⁷ Dönem boyunca muhasebeleri incelenen tüm merkezi vakıfların mukataa birimlerini artan fiyatlar karşısında zam yapmak suretiyle güncellemeye yönelik hummalı bir çalışma içerisinde oldukları görülmektedir.

Yapılan zamlar bir taraftan vakıfların değişen piyasa koşullarına adapte olabilme kabiliyetini ortaya koyarken diğer taraftan dönemin yüksek enflasyonunu ve fiyat artış oranını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Vakıfların artan fiyatlar karşısında aldıkları zam önlemleri vakıf kurumlarının çok alışıksız olmadığı enflasyonist baskılar nedeniyle birkaç yıl içerisinde hükümsüz kalmakta ve bu durum yeni zam güncellemelerini beraberinde getirmekteydi. Örneğin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı, 1795-1835 yılları arasında en büyük gelir kaynağı konumunda olan İncesu mukataa biriminin değerini en azından 8 kez güncellemek zorunda kalmıştı. Mukataa biriminin 1795'te 6.160 kuruş olan bedeli, aradan geçen 40 yılın sonunda %711,6 oranında artış göstererek 50.000 kuruşa yükselmişti. Benzer şekilde Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa vakıflarının 1790'da 72.280 kuruş olan mukataa geliri, aradan geçen 30 yılın sonunda 1821'de %180 oranında artışla 201.800 kuruşa çıkmıştı. Mukataa bedellerindeki artış oranı 1820'ler ile 30'larda hat safhaya ulaşmış, %400'lere ulaşan bu artışlar sayesinde Sokullu Vakfı, Köprülü Vakfı, Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa vakıfları, Merzifonlu Vakfı gibi son 40-50 yıldır mali sorunlar yaşayan pek çok vakıf, ilk kez bütçe fazlası vermeye başlamıştı.²⁸

Esham İhracı

Osmanlı maliyesinde bir iç finansman aracı olarak 1775-1860 yılları arasında uygulanan esham sistemi, esas olarak miri mukataalar üzerine kurulmuştu. Miri mukataaların yanı sıra sınırlı sayıda vakıf mukataaları da eshama dahil edildi. Şu ana kadar eshama bağlandığı bilinen tek vakıf mukataa örneği Atik Valide Sultan Vakfı'na ait olan Yeni-il mukataasıydı. İlk esham örneğinden kısa bir süre

24 BOA, EM, 26-127/101.

25 BOA, EM, 26-125/16.

26 BOA, EM, 26-125/82.

27 Örneğin Yenişehir Kazasına bağlı Yenice Mukataasının 16.000 kuruş olan geliri 6.640 kuruş tutarındaki %41,5 zam oranıyla 22.640 kuruşa, Bakraç mukataasının (Yenişehir) 10.500 olan geliri %41,5 oranındaki 4.360 kuruş zamlı 14.860 kuruşa, Hasan Baba mukataasının 10.000 kuruş olan geliri 4.150 kuruş zamlı 14.150 kuruşa, Menlik mukataasının (Karaferiye) 16.500 kuruş olan geliri %41,5 oranındaki zam sonrasında 23.350 kuruşa yükseltildi. BOA, Ev.HMH.d 7880; EM, 26-127/144.

28 BOA, Ev. HMH.d 7220, 7882, 8172, 8250, 5731, 8849; BOA, Ev.d. 9413, 9726; Evkaf Müfettişliği, 26-119/127.

sonra 1779'da esham sistemiyle satılan Yeni-il mukataasının 32.000 kuruşluk faiz geliri, 16 sehime bölünerek her biri 10.500 kuruş muaccele ile taliplilerine arz edilmişti. Ancak satıştan elde edilen gelir, mali sıkıntılar nedeniyle vakfın kasasına girmeden doğrudan Hazine'ye devredilmişti.²⁹

Vakıflarda esham uygulaması, bütçe fazlasının bir kısmı ceyb-i hümayûna giden darüssaade ağalarının kontrolündeki Haremeyn Nezaretine bağlı vakıflar ve sınırlı mukataalar için uygulanmıştır. Eshamın vakıflara sirayeti esham uygulamasının en canlı olduğu ilk 35 yıllık dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece 6 vakıfla ve yaklaşık 10 vakıf mukataasıyla sınırlı kalmıştır. Ancak 1810'lu yıllardan itibaren yeni esham satışlarıyla aslen vakıf mukataatı olan Hatice Sultan, Yavuz Sinan Efendi, Hayrettin Paşa, Maktul Mustafa Paşa, Hacı Muslihiddin, Haffaf Şemseddin, Firuz Ağa, Sultan Murat, Gazanfer Ağa, Gazi Evrenos Bey, Koca Mehmet Paşa, Yakup Paşa, Hoca Ataullah Efendi, Makbul İbrahim Paşa, Halil Paşa, Selçuk Sultan, Umur Bey ve Şeyh Muhyiddin Vakfı gibi çeşitli vakıflara ait onlarca vakıf mukataası sisteme dahil edilmiştir.³⁰

Atik Valide Sultan Vakfı'na ait Yeni-il mukataasıyla başlayan süreç, bu yıllarda Darphane-i Amire tarafından yönetilen Sultan Ahmet Vakfı'na ait İstanbul'daki bazı mukataalar ile devam etmiş, daha sonra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile eşi Fatma Sultan vakıfları mukataaları, Haremeyn Evkafına bağlı Birgi kazasındaki Bayındır, Ödemiş ve Pişrevli mukataaları, Haremeyn Evkafına bağlı Manisa'daki selatin vakıflarına ait Çakallı mukataası ve Hafsa Sultan Vakfı'na ait olan Urla mukataası ile Valide Handan Sultan Vakfına ait Birunabad (Bornova) mukataası, Sultan III. Mustafa (Laleli Vakfı) Vakfına ait İzmir yaş meyve gümrüğü (meyve-i ter gümrüğü) ve bağlı diğer iskeleler gibi vakıf mukataa birimlerinin bütçe fazlası gelirleri eshamla satılmıştır.³¹ Ancak, sayılan bu esham satışlarının muaccele gelirleri- İzmir Gümrüğü hariç- görece düşük kalmıştır.³² Örneğin Sultan Ahmet Vakfı, İstanbul'daki çeşitli mukataalar için her sehmi 1250 kuruş değerinde toplam 20 esham ihraç etmişti. Valide Handan Sultan Vakfı'nın Birunabad mukataası 1808 senesinde her biri 2000 kuruştan, 6 seneliğine 25 sehime satılmıştı. Böylece satışlar sonunda Birunabad mukataa eshamından 300.000 kuruş muaccele geliri sağlanmış olacaktı. Aynı sene İbrahim Paşa-Fatma Sultan vakıfları ile Haremeyn Evkafına bağlı Bayındır, Ödemiş ve bağlı mukataalarının faizi olan 156.048 kuruşluk bölümü, değeri ikişer bin kuruştan 6 seneliğine 78 sehime satışa arz edildi. Tüm sehimlerin satılmasıyla elde edilen muaccele geliri 936.000 kuruştı. Haremeyn vakıflarına bağlı mukataaların esham satışından elde edilen muaccele gelirinin bağlı bulunduğu Haremeyn hazinesine gitmesi beklenir. Ne var ki bu muacceleler, mali sıkıntılar ve sefer masrafları gerekçesiyle esham satışlarını yöneten Darphane-i Amire hazinesine gönderilmişti.

Laleli Vakfından yapılan esham satışlarında da aynı durum geçerliydi. 1810'lu yıllarda vakfın senelik 500.000 kuruş esham geliri bulunuyordu.³³ Laleli Vakfı'na ait İzmir meyve gümrüğü mukataası ile buna bağlı Eski ve Yeni Foça (Foça-i Atik ve Cedid), Urla, Karaburun, Ayvalık ve Kuşadası iskele gümrükleri 1808 yılının sonuna kadar iltizamla işletilmekteydi ve senelik 1500 kese geliri bulunuyordu. Bu mukataa biriminin 1785 yılına ait iltizam geliri 172.500 kuruştur. İltizam bedeli, 1797 ile 1808 yılları

29 Cezar, 1986: 82. Cezar'ın yaptığı hesaba göre tüm sehimler satıldığında 168.000 kuruş nakit sağlanmış olacaktı. 1784 tarihli bir muhasebe defterine göre Atik Valide Sultan Vakfına ait "Yeni-il Hassı ve Türkmenân-ı Halep ve Tevabii Mukataası"nın son iltizam bedeli olan 105.000 kuruş üzerinden 5,25 yıllık ihraç tavan haddiyle esham uygulandığı anlaşıyor. İltizam gelirinin 73.000 kuruşu "mâl-ı maktû" ve mâl-ı vakf ve bedel-i sürre ve ceyb-i hümayûn ve vezâyif ve masârifât-ı sâire" gibi çeşitli giderler için ayrılmıştır. Kalan 32.000 kuruş tutarındaki fazlalık/faiz, ikişer bin hisseler halinde 16 hisseye bölünerek satılmıştır. 1784 yılında aradan geçen 5 yılda hisse sahipleri 64'e yükselcektir. BOA. Ev. HMH.d 6490.

30 BOA, Ev.HMH.d 8984.

31 BOA, C. ML. 36-1611; C.ML. 343-14139; AE. SMST.IV. 3-429; 3-175; Ev.HMH.d 6490; 8126; 8268.

32 Laleli Vakfı, Sultan III. Mustafa (1717-1774) tarafından 1764 tarihli vakfiye ile kurulmuştur. Laleli Külliyesi'ne (1760-1764) atfen belgelerde umumiyetle bu isimle geçer. Vakfiyesi, VGMA, 642: 2/1.

33 BOA, Ev.HMH.d 8126; 8268.

arasında hiç değişmemiş, 195.000 kuruşa sabitlenmiştir.³⁴ Vakıf yönetiminin aldığı ani bir kararla 1808 yılında iltizam sisteminden vazgeçen vakıf, mukataa birimini kendisi emaneten yönetmiştir. Bu sayede bir önceki yılın iltizam ihalesinden sağlanan 195.000 kuruşun üzerine 183.112,5 kuruş fazla gelir toplanmıştır.³⁵ Ancak emanet yönetimi kısa sürmüş, 1809 yılında İzmir gümrüğü ve bağlı iskeleler mukataası eshama bağlanmıştır.³⁶ İzmir ve bağlı mukataalarının (Foça, Urla, Kuşadası, Karaburun iskeleleri) eshamla satışının gerekçesi para yokluğu ve sefer masrafları için acil nakit ihtiyacıdır. 1809 yılında çıkan ilk ferman, mukataanın 500 keselik faiz deneni fazlalığı için ruhsat veriyordu. Buna göre Laleli Vakfı'na ait olan ve senelik 1500 kese iltizam geliri olan İzmir meyve-i ter gümrüğünün hasılatından 1000 kesesi vakfa bırakılarak kalan 500 kesesi 6 seneliğine 75 sehinden satışa arz edilmişti. Bu sayede elde edilmesi planlanan 3000 kese (1.500.000 kuruş) muaccele, sefer masraflarına harcanmak üzere Darphane'ye teslim edilecekti.³⁷ Bir yıl içerisinde yeni esham ihracıyla eshama konu fazlalık 4500 keseye çıkarılmıştı. Bunun 3000 kesesi Tersane Hazinesi'ne verilmek üzere Darphane'ye gönderilmiş, 1500 kesesi ise esham faizlerinin ödemesine ayrılmıştı. 1810 muhasebe dönemine gelindiğinde esham sayısı 75'ten 275'e yükselmişti.³⁸ Vakıf, bu muhasebe döneminde her sehmi 1000 kuruştan 274 hak sahibine (1 hisse mahlul olmuştur) senelik 2 taksit ile 548.250 kuruş faiz ödemesi yapmıştı. Vakfın kasasına giren 900.000 kuruş esham gelirinden, 548.250 kuruş tutan faiz ödemesi çıkarıldığında 351.750 kuruş fazlalık ortaya çıkmaktadır. Esham sahiplerinden ölenlerin hisseleri mahlul (sahipsiz) sayılır ve vakfa dönerdi. Bu değer vakıf lehine artma eğilimi göstermiştir.³⁹ İlk esham ihracından itibaren aradan geçen 15 yılın sonunda %9 oranında 50.000 kuruşluk faizli hisse, mahlul olduğu gerekçesiyle vakfa döndü. Tüm zamanlar göz önüne alındığında yıllık mahlul dönüşler, muhtemelen beklentilerin aksine %1'in altında kalmış görünüyordu.

Vakıf mukataa gelirlerinin eshamla satılmasından elde edilen sonuçlar birkaç maddede özetlenebilir. Her şeyden önce şu hususun altını çizmek gerekir ki Haremeyn mukataalarının eshamla satılması talebi vakıflardan gelmemiştir. Bu talep 1766'dan itibaren bazı önemli Haremeyn vakıf mukataalarının idaresini, ihale ve gelirlerinin toplanması dahil tüm kontrolünü devralan Darphane'den gelmiştir. Dolayısıyla esham satışlarında vakıfların çıkarlarından ziyade Hazine'nin çıkarları düşünülmüştür. Vakıflara ait mukataaların eshamla satışından elde edilen muacceleler tersane, ordu ve sefer masrafı gibi çeşitli nedenlerle merkezi hazinenin acil nakit ihtiyaçlarında kullanılmak üzere Darphane-i Amire hazinesine teslim edilmekteydi.⁴⁰ Zaten vakıf esham satışları doğrudan Darphane tarafından yürütülüyordu. Bu açıdan vakıf mukataaların eshama bağlanmasından en karlı çıkan kurum hiç şüphesiz

34 Sırasıyla, BOA, Ev. HMH.d 6501; 7363; 7642; 7824; 782; 7994. İzmir mukataası genellikle saray görevlilerine, ihaleye çıkarılmadan tevcih yöntemiyle iltizam ediliyordu. Hassa hasekilerinden Mehmet Haseki, uzun yıllar mültezim olarak bu mukataayı yönetmişti. BOA, İE. HAT 5-496.

35 Laleli Vakfı'nın 1785 mali yılı 238.996 kuruş gelir, 150.474 kuruş giderle kapanmış, 88.522 kuruş bütçe fazlası elde edilmişti. 1797 yılı bütçesi 281.201,5 kuruş gelir, 230.503 kuruş masrafla 50.698,5 kuruş fazla vermiştir. 1801 yılı muhasebesinde gelir 311.239,5 kuruşa yükselirken, harcamalar 137.702,5 kuruşa kalmış ve böylece vakıf, 173.537 kuruş bütçe fazlasına ulaşmıştı. 1804 senesinin mali yılında toplanan 322.006,5 kuruş hasılatı nazaran 122.203 kuruş tutarında harcama yapılmış, böylece 199.803,5 kuruş bütçe fazlası elde edilmiştir. Gelirin emanet usulüyle toplandığı 1808 mali yılında hasılat 538.355 kuruşa yükselirken harcamalar tarafı da bir o kadar artarak 451.877 kuruşa yükselir. Görünürde bütçe fazlası 86.478 kuruştur. Vakıf, bu mali yılda mutat giderlerinin dışında ferman uyarınca 300 bin kuruşa yakın harcama yapmak zorunda kalmıştı. Muhasebede "zuhurat" başlığı altında sonradan ortaya çıkan, öngörülemez harcamaları ifade eden masraflara ilişkin olarak Tersane-i Amire hazinesine 105.000 kuruş, Ayasofya Vakfı mülhakatından bütünüyle yıkılan Galata'daki Ağa Camii'nin yeniden inşasına 135.000 kuruş, Boğaziçi'nde Küçük Göksu'da yeniden inşa edilen bir camiye 23.482,5 kuruşluk kaynak transfer edilmiştir.

36 BOA, HAT, 539-26634; BOA, C.ML, 166-6961.

37 "...masârifât-ı seferiyyeye tahsisân Darbhâne-i Âmir'e'ye teslim olunmak ve mahlûlâtı yine vakf-ı mezkûra ait olmak üzere...", BOA, HAT, 539-26634.

38 BOA, Ev. HMH.d 8126.

39 1814'te 402.626, 1815'te 446.979, 1816'da 450.931, 1825'te 554.450,5 kuruşa yükselmiştir.

40 Darphane-i Amire kurumunun merkezi hazineyi ikame eden yedek hazineye dönüşmesi ve alternatif fonksiyonları için bkz. Bölükbaşı (2013).

Darphane olmuştur. Darphane bu sayede kısa vadede yaklaşık 10 milyon kuruş tutarında ek finansman elde etmişti. Diğer taraftan uygulamadan en çok zarar gören taraf kuşkusuz vakıflardı. Eshamdan elde edilen muacceleler Darphane kasasına giderken, vakıflara hak sahiplerinin faiz taksitlerini ödeme yükümlülüğü bırakılmıştı. Vakıflara tahsis edilen kasrıyed, dellaliye ve mahlul hisse bedellerinin uzun vadede hiç de kârlı bir ortaklık olmadığı ortaya çıktı. Mukataa birimlerinin zamanla artan rayiç değerine kıyasla da uygulama uzun vadede vakıfların aleyhine işlemişti. Geline aşamada nispeten Haremeyn Evkafına bağlı sınırlı mukataalarda cari olan uygulama, vakıflardaki mali sorunlara çözüm üretmediği gibi krizi daha da derinleştirmişti. İşte bu aşamada esham sisteminin bazı sınırlarını ortadan kaldırarak Darüssaade ağasının nezaretindeki vakıflarla sınırlı kalmayan, çeşitli nezaretlerce denetlenen paşa, ümera ve selatin vakıflarını da kapsayarak vakıflardaki mali sorunlara etkili bir çözüm sunan, esası duaguy cihetlerinin borç tahvili olarak kullanılmasına dayanan yeni bir uygulama devreye girmiştir. İlk kez bu çalışmayla tartışmaya açılan yeni uygulamanın esası, vakıflara ait duaguy kadrolarının belirli koşullarda bir tür borçlanma tahvili gibi piyasaya arz edilmesiyle yüklü miktarda nakit finansman elde edilmesine dayanır.

Duaguy Cihetlerinin Borçlanma Tahvili Olarak Kullanılması (*vezâyif-i duâgûy tertibi-vezâyif-i evrâk-ı nakdiyye*)

Vakıf duaguy cihetlerinin bir nevi borçlanma tahvili gibi satılması yoluyla sağlanan yeni finansman yöntemi, Osmanlı vakıf kurumu tarafından geliştirilen, vakıflara oldukça esneklik ve yeni kaynak akışı sağlayan etkili bir çözüm yöntemidir.

Vakıf terimi olarak *duâguy*, vakıf kayıtlarında daha çok “*an cemâ’ât-ı duâguyân, eczâhân, cüzhân, duhân, tesbihhân, Tebârekehân, Mülkhân, Yâsinhân, İhlashân*” gibi adlarla karşılık bulan ve vakıflardan maaş ve ücret alan kadroların genelini tanımlamak için kullanılan bir kadrodur. Duaguyan sınıfı imam, müezzin, kâtip, cabi, müderris, aşçı, ekmekçi, tabip, meremmetçi, mektep hocası gibi tam zamanlı vasıflı çalışanlara nazaran genellikle dönemsel ve yarı zamanlı çalışan ve daha az ücret alan vasıfsız çalışanları ifade eder. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları hızla artan, meslekleri temelde profesyonel dua okumak olan duaguyan grubu, toplumun sırtından geçinmeyi adet edinmiş, hazır yiyici bir zümre olarak umumiyetle eleştirilir (Yediyıldız, 2003: 79-82; Mustafa Nuri Paşa, 1980: 304-305; Barkan, 1966: 9; Pakalın, 1983: 479; İpşirli, 1994: 541-542). Vakıfların ana hizmet birimlerinde profesyonel kadrolarda istihdam edilenlerin dışında kalan duaguyan sınıfına ödenen paraların bir tür sosyal yardım ödeneği niteliği de bulunur.

Ana hizmet birimlerinde istihdam edilen vasıflı çalışanların dışında kalan ve çoğu zaman büyük vakıfların personel kadrosunun yarısını oluşturan cüzhan, müsebbihan, musallıyan, Yasinhan, tesbihhan vb. duaguyan kadrosu, vakıf personel sayılarının şişmesine neden olmuştur. Örneğin Atık Valide Sultan Külliyesinde 1582 tarihli vakfiye ile istihdam edilen 383 kişilik personel sayısı, 10 yıl sonra Medine, Kudüs ve Şam kentleri için tayin edilen 108 adet cüzhan kadrosuyla 591’e çıkmış, yaklaşık bir asır sonra 1696’da vakfiyedeki kadroya nispetle %76,50 artışla 676’ya yükselmişti (Pantık, 2014: 104-105). İstanbul’daki Sultan Bayezid Külliyesinin kuruluş aşamasında 1505’te 260 olan personel sayısı bir asır sonra 1620’de %80 oranında artarak 472’ye çıkmıştı.⁴¹ Fatih Külliyesinin kuruluşu sırasında 350 civarında olan personel sayısı tedricen artarak 17. yüzyılda 560’lara, Hafsa Sultan Vakfı’nın 124 olan çalışan sayısı 1633’te 212’ye, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın 200 olan çalışan sayısı 18. yüzyılın ortalarında peyderpey artarak 285’e yükselmişti (Unan, 2003: 135; Demirtaş, 2023: 374; Pantık, 2021: 378). Sultanlar ve üst yönetici sınıf tarafından kurulan bu nitelikteki merkezi vakıfların personel kadrosunun

41 BOA, MAD. d 5631, s. 58-70. Sultan II. Bayezid’in 911/1505 tarihli vakfiyesi için bkz. Çam-Pantık (2022: 209-225).

yarıya yakınını cüzhan, devirhan, tesbihhan gibi kadrolardaki duaguy sınıfı oluşturmaktaydı.⁴²

Duaguyan kadrolarında istihdam edilenlerin durumları başlangıçtan itibaren ana hizmet birimlerinde çalışanlara kıyasla farklı bir mahiyet arz ediyordu. Bu kadrolar yer yer vakıf mütevellisinin kontrolünde alınıp satılabilen istisnai kadrolardı. Hiç şüphesiz kadroların bir kısmı, zor durumdaki bireylere bir nevi sosyal güvenlik ödemesi yapılabilmesinin meşru zeminini teşkil ediyordu. Kadroların bir bölümü sosyal yardım amaçlı kullanılırken ekonomik sorunlarla birlikte bunlar 18. yüzyılda artan oranda mütevellî, câbi, kâtip, mütevellî kaymakamı, nazır gibi idarecilerin aileleri, akrabaları, yakinen tanıdıkları kişiler ile vakıf evlatlarına ek gelir sağlamak için kullanılmaya başlandı. Böylece 18. yüzyılda onlarca vakıfta duaguy, devirhan veya ihlashan gibi vakıf personel kadrolarında tamamı beratla atanan çok sayıda kadın çalışan istihdam edilmeye başlandı. Merzifonlu Vakfı gibi bazı vakıflarda bu istisnai kadrolardan maaş alan kadın sayısının oranı yer yer %40'lara ulaşmıştı. Elbette bu kişiler gerçekte kadronun gerektirdiği görevi ifa etmiyordu. Ekonomik sorunlar vakıfları daha radikal çözüm bulmaya iterken, duaguyan kadroları en yoğun suistimallerin yaşandığı tartışmalı bir konu haline gelmişti.⁴³

Vakıf çalışanları içerisinde en kalabalık personel gruplarını oluşturan duaguy kadroları, yaşanan ekonomik sorunlardan mütevellit, 18. yüzyıldan itibaren artan hızla, kadro sahipleri öldükçe (mahlul) bir daha yerine atama yapılmamak üzere “vakıf-mande” (vakfa kalmış) edilmeye başlandı. Sonraki süreçte III. Selim, vakıflarda yaşanan ekonomik problemleri ve suistimalleri gerekçe göstererek duaguy atamalarını kesin surette yasakladı.⁴⁴ Daha önce vakıf mütevellî temessüklerinin yeterli olduğu duaguy atamalarında yetki ve sınırlar 1211/1796 yılında çıkartılan daha kapsamlı bir düzenleme ile tüm vakıfları kapsayacak şekilde genişletilerek bu cihetlerin satışına ruhsat verildi. İleriki yıllarda duaguyun borç tahvili olarak kullanılmasına ve kadro atamalarında sıklıkla atfı yapılan bu düzenleme ile atamalar ve kadro ihdaslarına dair tüm yetki sultana bırakıldı.⁴⁵ Bu sayede vakıflar, belirli kadrolara maaş ödemesini askıya aldı. Son tahlilde bir tarafta çok sayıda boş (mahlul) duaguy vezâyif kadrosunun birikmeye başladığı, diğer tarafta devasa bütçe açıklarının ortaya çıktığı bir aşamada bu kadroların bir tür borç tahvil senedi olarak kullanılması gündeme gelmiştir.

Duaguy kadrolarının vakfiyede belirlenen akçeye dayalı kadim yevmiyelerinin, günün piyasa koşullarına uygun bir seviyeye getirilerek “muaccelle” adı verilen peşin bir meblağ karşılığında özel şahıslara satılması, *duaguy cihetlerinin borçlanma tahvili olarak kullanılması* sisteminin özünü oluşturur. İhraç edilen duaguy cihet hissesi, vakfiyede kayıtlı olan duaguy yevmiyelerini aşamaz, dolayısıyla vakıflar piyasaya sınırlı sayıda tahvil arz edebilirdi. Hangi vakfın ne kadar borçlanma tahvili arz edeceği, evkaf müfettişliğinin düzenlediği detaylı bir rapordan sonra sorumlu nazırın telhisi ve arzıyla fermanla belirlenir, böylece duaguy tahvil ihraçları sermayeye gereksinimi ve ödeme kapasitesi bulunan vakıflarla sınırlı sayıda tutulurdu. Her duaguy borçlanma tahvili uzun bir ön inceleme sonucunda ancak fermanla düzenlenirdi.⁴⁶ Bir kez ruhsatla hak kazanılan duaguy yevmiye tertipleri tek seferde piyasaya arz edilmez, vakıfların mali durumlarına ve arz koşullarına göre tüm payların satılması 5-10 yılı bulabilirdi.

42 Örneğin Sultan Bayezid Vakfı'nın İstanbul'daki külliyesinin H. 1029-1030 (M. Mart 1620-Mart 1621) tarihli 1 tam yıllık muhasebe defterine göre vakıfta 575 kişi istihdam ediliyordu. Defterde Bursa ve Selanik'teki vakıf yapılarında görevli 103 kişi dışında, 472 kişinin maaş ödemeleri ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu sayının 234'ü (%49,57) çeşitli duaguyan kadrolarında istihdam edilmişti. 1670 yılında Atik Valide Sultan Vakfında bu oran %45,53'tü. Medine ve Kudüs için görevlendirilen ve maaşları sürre alayları ile gönderilen 108 cüzhan bu sayıya dahil değildir. 1690'lı yıllarda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Gazi Hüseyin Paşa, Ankebut Ahmet Paşa gibi paşa vakıflarında bu oran %50 civarındaydı. Sırasıyla bakz. BOA, MAD.d 5631; BOA. MAD.d 1781; BOA. EV. HMH.d 830; VGMA, 610: 205/243; VGMA, 742: 221/91

43 Vakıfların istihdam stratejileri, kadın çalışanlar ve kadrolar üzerinden yürütülen çeşitli kurumsal yolsuzluklar için bkz. Pantık (2021: 393-398).

44 Evkaf Müfettişliği, 301. Bunun arkasında III. Selim'e sunulan islahat layihalarından Defterdar Mehmet Efendi'nin raporu özellikle etkili olmuştur (Çağman, 2010: 11-21).

45 BOA, HAT, 305/18018; 255/14513.

46 Örnek bir ferman için bkz. Ek-Belge-1.

Bu sayede fiyat istikrarı korunarak arz-talep dengesi sağlanıyordu. Sınırlı arz, talep fazlalığını yaratmış olmalıydı. Nitekim vakıfların duaguy cihetlerini satarken hiç sorun yaşamadığı ve piyasada satışa konulan hisselerin özellikle sarraf, mültezimler ve kadınlar arasında rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁷ Kadın veya erkek, Müslüman veya gayrimüslim, askerî veya reâyâ tüm Osmanlı tebaası duaguy cihti satın alabilirdi. Bununla birlikte vakıf duaguy borçlanma tahvillerinin daha çok vakıfların finansal etkileşim içerisinde olduğu sarraf, mültezim veya daha üst gelir düzeyinde şahıslar ile vakıf yönetiminin yakın çevrelerine münhasır olduğu gözlemlenmektedir. Faizli borç senedi mahiyetindeki duaguy kıymetli evrakının faiz geliriyle birlikte üçüncü kişilerce alım satımı, ipotek olarak kullanılması mümkündü.⁴⁸ Duaguy borçlanma tahvilleri genellikle 1 yıllık vadeyle arz ediliyordu. Yatırımcı ödemeyi taksitler halinde değil, vade sonunda defaten alırdı. İhraç edilmiş tahvillerin nominal değeri, vade tarihinde defaten veya vade içerisinde taksitler halinde ödeme ile ihraççı vakıf tarafından geri alınabilirdi. Dahası duaguy tahvilleri ihraççı vakfın veya yatırımcının talebi doğrultusunda vakfın bütçesi elverdiği ölçüde kısmen veya tamamen erken itfa edilebilirdi. Diğer taraftan *icâreteyn* ve *esham* pratiklerinde olduğu gibi vâris bırakmadan ölen hak sahiplerinin duaguy borç tahvilleri vakfına rücu ederdi.

Yatırılan muaccelenin bedeli satışa konu duaguy cihetinin yevmiye değeriyle belirleniyordu. Daha önce *vakıf-mande* edilmiş yani ilgili kadroya bir daha atama yapılmamak üzere vakfa döndürülmüş yevmiye 5 akçe ücretli 10 adet cüzhan kadrosunun bu sistem kapsamında satışı örneğini ele alalım: Burada öncelikle akçe üzerinden ödenen kadim maaşların rayicinin tespiti yapılıyordu. Yevmi akçelerin rayiç değerini ihraççı vakıf ve piyasa koşulları belirliyordu. Nitekim 1790'lı yıllarda ortalama 35 kuruş olan bu değer yeni yüzyılın ilk yıllarında 40, 1810'lı yıllarda 50 kuruşa yükselmiş ve ilerleyen yıllarda büyük oranda bu değer korunmuştur. Örneğimize geri dönersek, bu durumda vakıf 10 adet cüzhan kadrosu için 50 akçelik (5x10) bir duaguy cihetinin her akçesini piyasaya 50 kuruştan arz ettiğinde toplam 2.500 kuruşluk (50x50) bir *muaccele* gelirine ulaşmış oluyordu. Diğer taraftan 2.500 kuruş muaccele ödeyerek duaguy borç tahvilini satın alan kişi, arza konu anapara kendisine ödeninceye kadar her yıl %8 oranında 200 kuruş tutarında bir gelire hak kazanmış oluyordu. Duaguy cihetinin ihraç tavanı diyebileceğimiz bu oran satışa arz edilen hisselerin hacmine, vakfın geri alım kapasitesine veya acil nakit ihtiyacına bağlı olarak değişmekle birlikte sistemin uygulamada kaldığı yüz senelik dönemde %6-10 civarında kalmıştır. Duaguy borç tahvil ihracı uygulaması, *esham* ve *mâlikâne* tecrübelerine benzer şekilde kısa vadede vakıflara muazzam nakit sağlamıştır. Sistemin en büyük avantajı yüksek nakde düşük faizle erişim sağlamasıydı. Yer yer vakıfların cari gelirinin %50'sine ulaşan finansman akışı, kriz dönemlerinin atlatılması ve böylece vakıfların sürekliliklerini devam ettirmesine destek oluyordu. Duaguy kıymetli evraklarının bakiyeleri (*vezâyif-i evrâk-ı nakdiyye*) 1911/1329 senesinde yapılan bir düzenleme ile son hak sahiplerinin elindeki tahvillerin akçe başına 20 kuruş bedel biçilerek Evkaf Nezareti tarafından satın alınmasıyla kaldırıldı. İtfa edilen tahviller için hak sahiplerine ödenen 2.367.300 kuruş, istikraz suretiyle kapatılabiliyordu (*Düstur*, 1330: 352; İbnülemin Mahmud Kemal, 1335: 230).

Uygulamaya dair bazı somut örneklerin incelenmesi, bu çalışmayla ilk kez tanımlanan ve akademik alana taşınan konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Duaguy borçlanma tahvil ihracı uygulaması

47 Örneğin Köprülü vakıflarından 1798 yılında satılan 22 vazifenin yarısı kadınlar tarafından satın alınmıştır. Diğer taraftan 1812 yılında 6 farklı sözleşme ile piyasaya arz edilen 1429 duaguy yevmiye cihetini (1429x50) 71.450 kuruş muaccele karşılığında satın alanların tamamı Kostanti, Andon ve Yosef adlı sarraflardı. BOA, Ev.HMH.d 6557, s. 77/81; BOA, Bab-ı Defteri, HMH.d. 21672-A, s. 31-33.

48 Evkaf Müfettişliği, 332, s. 27, 17, 46. Örneğin Köprülü Mehmet Paşa ile Fazıl Ahmet Paşa Vakıfları, 1813 yılında, daha önce faizle borç aldıkları Lonça binti İşkerlet adlı kadına borca karşılık beheri 45 kuruş hesabıyla 130 akçelik duaguy cihetini ipotek göstermiş ve böylece 5.850 kuruş finansman sağlamıştı.

ilk kez 1798’te Köprülü Mehmet Paşa ile oğlu Fazıl Ahmet Paşa vakıflarıyla başlamıştır. Bunları sırasıyla Sokullu Vakfı ile Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa-Ayşe Sultan vakıfları takip etmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir mali ve finansal kriz sürecinde olan Sokullu Mehmet Paşa ile eşi İsmihan Sultan vakıfları, 1799 yılında 1200 adet duaguy cihetinin tahvil yoluyla satışına yönelik III. Selim’in onayını alır. Onayın akabinde M.-Z. 1214/Haziran 1799-Haziran 1800 mali yılını kapsayan 1 tam senelik muhasebe döneminde, ihraç izni verilen 1200 yevmiyenin 690 adedini ortalama 39,30 kuruştan 14 farklı kişiye satar.⁴⁹ Satış sonrası elde edilen ($690 \times 39,30 = 27.117$ kuruş) para, vakıf muhasebesinde, modern bütçelerde işletmelerin varlıklarının kaydedildiği aktifin karşılığı olan *asl-ı mâl/ani’l mahsûlât* bölümüne “bahâ-i cihât-ı duâgûyân, bâ hatt-ı hümayûn an cânib-i vakf furûht ve îrâd kayd şod” başlığıyla gelir kaydedilir. Tahvil sahiplerine (duaguy ciheti satın alanlar) yapılan ödemeler, muhasebenin *vuzi’a min zâlike* (toplam gelirden çıkarılanlar) başlığıyla listelenen ve vakıfların personel, imaret, tamirat vb. harcamalarını, borç ve faiz (murabaha/güzeşte) ödemelerini ihtiva eden bilançonun pasifine işlenirdi. Sokullu-İsmihan Sultan Vakfı, 690 duaguy yevmiyesinin 44 adedini beheri 40 kuruştan III. Selim’in çuhadarı Eyüp Ağa’ya, 16 Kasım 1799/17 C. 1214 günü satar. Bu işlem karşılığında vakfın aktifine 1760 kuruş finansman girişi yapılır. Muhasebenin gider bölümünde Eyüp Ağa’ya 17. C. 1214-30 M. 1215 arasındaki 7 ay 13 günlük süre için 82 kuruş ödenir. Yani Eyüp Ağa, 1760 kuruş ödeyerek sahip olduğu 44 duaguy borçlanma tahvili karşılığında vakıftan yıllık %8 getiri elde ediyordu. Cizyedar Ahmet ve Süleyman ağalar ilk arzdan en fazla duaguyan borçlanma tahvili alan kişilerdi. Bu ortaklar 15 Za. 1214 günü beheri 40 kuruştan 180 adet yevmiye satın alarak vakfa 7.200 kuruş ödemiş, bunun karşılığında 15 Za.1214-30 M. 1215 arasındaki 2,5 aylık dönemde yıllık %7,60 faiz getirisine denk 114 kuruş elde etmişlerdi. Nizamı Cedit defterdarının kethüdası Hacı İsmail Ağa 100, Sadık Efendi kızı Ayşe Hanım, Bekir Ağa, Mühürdar Derviş Ağa, Mehmet Arif kızı Zübeyde Hanım ise kırkar yevmiye satın almıştı.

Bir sonraki muhasebe döneminde (1800-1801) ihraç izni verilen duaguy borçlanma tahvilinden 448 adedi daha satılmıştır.⁵⁰ Ortalama 40,20 kuruştan satılan 448 yevmiye karşılığında vakfın kasasına giren para, 18.010 kuruştur. Zeliha Hanım tek başına beheri 40 kuruştan 200 yevmiye satın alarak arza konu tahvillerin yaklaşık yarısını almıştır. 12 adet hak sahibinden 8’i ve yevmiyelerin %72’si kadınlar tarafından satın alınmıştı. Ödemeler tarafında Zeliha Hanım’a, 7 Ra. 1215-Ca. 1216 arasındaki 14 aylık döneme ilişkin 738,40 kuruş ödenmişti. Böylece Zeliha Hanım 8000 kuruş ödeyerek satın aldığı 200 adet duaguy yevmiyesi için yıllık %7,9 oranında düzenli bir gelir elde etmekteydi. Diğer 11 hak sahibi de yıllık %7-%8 civarında getiriye sahipti.

Tablo 1’de 1776-1808 yılları arasında sürekli biçimde bütçe açığı verdiği görülen Sokullu Mehmet Paşa ile İsmihan Sultan vakıfları, 1800-1808 tarihleri arasında 4 kez borçlanma tahviline başvurmuştur. 1799-1803 arasında satılan 1200 adet duaguy borçlanma tahvilinden 47.731, 1803-1804 arasında 323 adet ikinci arzdan 13.566, 1806-1807 arasında 750 adet satılan üçüncü arzdan 30.000 kuruş finansman sağlanmıştır. Vakıf, 1807-1808 arasında fermanla alınan yeni ruhsat doğrultusunda 2.000 adet yeni duaguy borçlanma tahvili ihracına hak kazanmıştır. İlgili muhasebe döneminde ortalama 41,8 kuruştan satışı yapılan 1498,5 adet dördüncü arzdan 62.672 kuruş finansman sağlanmıştır.⁵¹

49 BOA, EM, 26-126/112.

50 BOA, EM, 26-126/157.

51 BOA, EM, 26-127.

Tablo 1. Sokullu Mehmet Paşa ve eşi İsmihan Sultan Vakıfları (Bütçeler)-Kuruş⁵²

Yıl	Gelir	Gider	Gelir-Gider Farkı	Farkın Gidere Oranı	Farkın Gelire Oranı	Defter
1733-1734	49.580,4	46.425,4	3.155	19,6	6,4	2774
1751	55.015	48.139,6	6.875,4	14,3	12,5	4792
1754	73.199	47.264	25.935	54,9	35,4	4948
1773	54.162,6	45.124,1	9.038,5	20,0	16,7	119-129
1774	58.681,8	37.644,1	21.037,7	55,9	35,9	119-49
1775	104.512,7	33.002,7	71.510	216,7	68,4	119-127
1776	26.065,9	46.141,6	-20.075,7	-43,5	-77,0	6030
1777	31.098,9	68.306,7	-37.207,9	-54,5	-119,6	120-23
1778	46.109,4	98.789,7	-52.680,3	-53,3	-114,3	6143
1782	61.597,4	82.660	-21.062,6	-25,5	-34,2	6352
1790	45.743,7	52.210,6	-6.466,9	-12,4	-14,1	124-67
1791	58.917,2	65.401,1	-6.483,9	-9,9	-11,0	6871
1793	56.138,2	57.252,1	-1.113,9	-1,9	-2,0	125-12
1794	54.540,6	57.806,3	-3.265,8	-5,6	-6,0	125-42
1795	42.345,6	44.153,6	-1.808,1	-4,1	-4,3	125-108
1796	53.414,9	59.172,6	-5.757,7	-9,7	-10,8	7238
1797	57.343,3	63.314,8	-5.971,7	-9,4	-10,4	126-17
1798-1799	77.106,5	106.473,0	-29.366,5	-27,6	-38,1	126-77
1799-1800	53.426,5	88.615,0	-35.188,5	-39,7	-65,9	126-112
1800-1801	118.483,0	134.708,5	-16.225,5	-12,0	-13,7	7595
1801-1802	59.676,0	82.005,5	-22.329,5	-27,2	-37,4	127-4
1802-1803	57.509,5	82.771,0	-25.261,5	-30,5	-43,9	127-37
1803-1804	91.163,0	108.032,0	-16.869,0	-15,6	-18,5	127-74
1806-1807	54.103,0	142.482,0	-88.379,0	-62,0	-163,4	127-167
1807-1808	120.579,0	187.081,0	-66.502,0	-35,5	-55,2	127-201
1808-1809	89.026,0	169.159,5	-80.133,5	-47,4	-90,0	8060

Bütçeleri 1770-1820 arasında, 50 yıldan fazla bir süre mütemadiyen açıkla kapanan (bkz. Tablo-2) ve tek çatı altında yönetilen Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa ve Ayşe Sultan vakıfları da çözümü duaguy borçlanma tahvilinde arayan vakıflardandı. Bu vakıflar son yirmi yılın bütçe açıklarını sarraflardan %15-20 arasında değişen faiz oranlarıyla çekilen kredilerle kapatma uğraşındaydı. Ancak bu süreç vakıfların mali yapısında borcun borçla kapatıldığı, kaynakların önemli bir bölümünün faiz ödemelerine gittiği kısır döngüye yol açmıştı. İşte bu aşamada yönetim, daha uzun süreli ve düşük faiz oranıyla finansman bulmak için duaguy borçlanma tahviline başvurmuştur. İlgili vakıflara 3000 adet duaguy borçlanma tahvili arzına ruhsat veren 1802 tarihli fermanla, vakıfların içinde bulunduğu ağır mali tablo tüm çıplaklığıyla ortaya konulurken, sarrafa ve esnafa olan 180.000 kuruş civarındaki borcun öden-

52 1733-1798 yılları arası gelir-gider verileri orijinal kayıtlarda akçe ile 1798 sonrasına ait veriler ise kuruş cinsinden gösterilmiştir. Tabloda birlik olması amacıyla akçe cinsinden verilen değerler tarafımızca kuruşa çevrilmiştir. Hesaplama, vakıf muhasebe defterlerindeki rayiç değer gözetilerek 1 kuruş=120 akçe rayici esas alınmıştır.

mediği takdirde vakıfların bütünüyle yok olacağı esefle belirtiliyordu.⁵³ Vakıf yönetimi, 1800-1801 muhasebe döneminde, kendilerine tahsis edilen 3.000 adet duaguy borçlanma tahvilinin 2.487'sinin satışından 105.646 kuruş sermayeye erişim sağlamıştır. Borçlanma tahvilinin 2.000 adedi, bir süredir vakfın sarraflığını yapan ve vakıflardan 100.000 kuruş civarında alacağı olan Valide Hanı sarraflarından Hoce Evanis ile ortağı Yeni Han'da mesleğini icra eden Sarraf David'e satılmıştı. Tanesi 43,5 kuruştan satılan 2000 adet tahvile karşılık sarraflardan 86.666 kuruş finansman sağlanmış, kalan 487 tahvil ise Mihrişah Valide Sultan'ın kahvecibaşısı ile mütevellî Mehmet Tahir Bey tarafından beheri 39,9 kuruştan satın alınmıştır. Tüm hisselerin satışından elde edilen 105.646 kuruş tutarındaki finansman, vakıfların dönem bilançolarına %42,6 oranına ulaşan devasa bir katkı sağlamaktaydı. Finansman karşılığında vakfın hak sahiplerine ödediği yıllık faiz tutarı, dönemin %15-20 aralığındaki piyasa faiz oranlarına kıyasla oldukça düşük kalan, %7 oranında 7461 kuruştan ibaretti.⁵⁴

3000 adetten oluşan ilk tahvil ihracına konu anapara ve faizin ödemesini 1805 yılı itibarıyla tamamlayan ve bu sayede borçların itfasını gerçekleştiren vakıf, 1805-1806 muhasebe döneminde 3000 adetten müteşekkil ikinci borçlanma tahvil ihracına başvurmuştu. İlk tahvil ihracından elde edilen finansman 1800-1803 arasında mali yapıda bazı iyileştirmeler sağlasa da devam eden yıllarda gerek borçların itfası ve gerek diğer mali sorunların yol açtığı kriz nedeniyle, vakıf yine sarraf kredilerine bel bağlar duruma gelmişti. 1804-1805 mali yılı sonu itibarıyla vakfın, Sarraf Mercan ve Sarraf Agopcan'dan 10 aylık süre zarfında yıllık %20 faizle kullandığı 80.169 kuruş kredinin 13.361,5 kuruş tutan faizini bile ödeme kapasitesi bulunmuyordu. 1805 mali yılı sonu itibarıyla vakfın sarraflara anapara ve faizden kaynaklı toplam borcu 103.612,5 kuruşa yükselmışti. Diğer borçlarla birlikte bütçe açığı toplamı 138.561 kuruştı. Bu devasa borç yükü karşısında vakfa ikinci kez 3000 adet tahvil ihracı için ruhsat verilmiş ve borçlanma tahvillerinin tamamı 1805 mali yılı sonunda 5 farklı hak sahibine satılmıştı. Arza konu tahvillerden 2.302,5'i, tanesi kırk beşer kuruştan Sarraf Mercan'a, 244,5'i Mültezim Zeynelabidin Ağa'ya, 83'ü Rüstem Paşa Vakfı'nın Tekfurdağı mütevellî kaymakamına, 271'i esnaftan ismi belirtilmeyen bir kişiye beheri 50 kuruştan ve 99'u da mütevellî ile vakıf kurucuların soyundan gelen bazı kimselere tanesi 44 kuruştan devredilmişti. Tüm tahvillerin satışından elde edilen 136.256 kuruş tutarındaki finansmanın tamamı borçların kapatılmasında kullanılmış, buna rağmen vakfın bütçesi 2.305 kuruş açık vermişti.⁵⁵

Tablo 2: Mihrimah Sultan-Rüstem Paşa-Ayşe Sultan Vakıfları (Bütçeler)-Kuruş

Yıl	Gelir	Gider	Gelir-Gider Farkı	Farkın Gidere Oranı	Farkın Gelire Oranı	Defter
1769-1771	238.069,0	257.407,8	-19.338,8	-7,5	-8,1	2774
1772-1776	290.334,0	359.634,2	-69.300,2	-19,3	-23,9	4792
1789	94.671,0	116.053,5	-21.382,5	-18,4	-22,6	119-129
1790	87.067,0	126.558,0	-39.491,0	-31,2	-45,4	124-31
1792-93	97.949,5	155.083,5	-57.134,0	-36,8	-58,3	119-127
1793-94	100.748,5	163.736,5	-62.988,0	-38,5	-62,5	6030
1794-95	108.854,0	194.902,0	-86.048,0	-44,1	-79,0	120-23
1795-96	112.861,5	192.102,0	-79.240,5	-41,2	-70,2	6143
1796-97	122.510,0	185.173,0	-62.663,0	-33,8	-51,1	6352

53 BOA, EM, 26-126/204.

54 BOA, EM, 26-126/160, 120, 91; 26-127/34.

55 BOA, EM, 26-127/226-227.

Osmanlı Vakıflarında Kriz Yönetimi: Borçlanma Tahvili Uygulaması

1797-98	107.230,5	230.414,0	-123.183,5	-53,5	-114,9	124-67
1798-99	128.907,0	169.316,5	-40.409,5	-23,9	-31,3	6871
1799-1800	123.409,0	209.872,0	-86.463,0	-41,2	-70,1	125-12
1800-01	247.820,0	270.233,0	-22.413,0	-8,3	-9,0	125-42
1801-02	133.418,5	150.588,5	-17.170,0	-11,4	-12,9	126-195
1802-03	128.717,5	153.420,5	-24.703,0	-16,1	-19,2	125-108
1805-06	175.550,5	209.824,5	-34.274,0	-16,3	-19,5	7238
1806-07	82.286,0	169.039,5	-86.753,5	-51,3	-105,4	126-17
1808	210.989,0	299.601,5	-88.612,5	-29,6	-42,0	8008
1810	150.037,0	234.425,0	-84.388,0	-36,0	-56,2	8117
1822	297.017,0	190.177,5	106.839,5	56,2	36,0	8731

Yatırımcısına yıllık ortalama %8 faiz getirisi sağlayan duaguy borç tahvilleri, finansal sorunlar yaşayan vakıflar için can simidi olmuştur. Tahvil arzıyla elde edilen kaynaklar ekonomik sıkıntılar yaşayan vakıfların bütçelerine muazzam katkılar sağlamış, kriz dönemlerini aşmaya yardımcı olmuştur. Örneğin Sokullu Mehmet Paşa Vakfı, bu yöntem sayesinde 1799-1800 mali yılında dönem gelirinin %50,7'sine tekabül eden 27.117 kuruş, 1800-1801 mali yılında gelirin %15'ine karşılık gelen 18.010, 1806-07 yılında %55,4'üne tekabül eden 30.000, 1807-1808 muhasebe döneminde bütçenin %52'sini oluşturan 62.672 kuruş nakit para elde etmiştir. 1830'lara kadar aralıklara tahvil arzına devam eden vakıf, 1819 yılında cari yıl gelirinin yaklaşık %45'ine tekabül eden 40.000 kuruş ve 1829 yılında 13.000 kuruşluk kaynak sağlamıştır. Vakfın bütçe fazlası ile mahlul hisse toplamından 1830'da her akçesi 50 kuruştan satılan 800 adet duaguy ciheti sayesinde elde edilen 40.000 kuruş finansman, vakfın cari yıl gelirine %50 civarında katkı sağlamıştı.⁵⁶

İmparatorluğun en büyük vakıflarından olan Köprülü Mehmet Paşa ile Fazıl Ahmet Paşa'nın kurduğu Köprülü vakıfları da 18. yüzyılın ikinci yarısındaki mali kriz döneminde duaguy borçlanma tahvillerine başvurdu. Vakfın mütevellisi Mehmet Sait Bey'in 1798 yılında sunduğu arz üzerine, önce Evkaf Müfettişliğinin duaguy ihracına onay veren görüşü alınmış, daha sonra vakfın nazırı Şeyhülislam Mustafa Aşir Efendi'nin ilamı üzerine 1213/1798 tarihli fermanla vakfın borçlanma tahvili arzına ruhsat verilmişti.⁵⁷ Vakıf, ilk olarak her akçesi 40 kuruş hesabıyla 2780 akçelik duaguy borçlanma tahvilinin satışını gerçekleştirdi. Böylece tüm tahviller satıldığında vakfın kasasına toplam 111.200 kuruş tutarında finansman girişi olacaktı. Vakıf aynı yıl ruhsat verilen payların %46'sını piyasaya arz ederek 1798 yılında 41.419 kuruş (4.970.280 akçe) gelir sağladı. Bu meblağ Köprülü vakıflarının dönem gelirinin %33'ünü oluşturmaktaydı.⁵⁸ Bu ilk payların tamamının satılması 1806 senesine kadar devam etmiş, aynı yıl bu kez her akçesi 50 kuruştan arz edilmek üzere 1000 akçelik duaguy cihetinin arzına yönelik yeni bir izin alınmıştı. Köprülü vakıflarının mütevellileri Mehmet Asım ile Mehmet Tabip beylerin başvurusu üzerine Evkaf Müfettişliğinin raporu ve Şeyhülislam Ahmet Esat Efendi'nin ilamı sonucunda, vakfa ikinci tahvil arzı için yeni bir ruhsatname verildi.⁵⁹ 50.000 kuruşluk bu ikinci arzın satışı 1812 senesine kadar bitirildi, aynı sene içerisinde yine 50 kuruş hesabıyla üçüncü duaguy ciheti tahvil ihracına gidil-

56 BOA, Ev. HMH.d 8008, 8731; BOA, C.EV. 475-24008.

57 BOA, AE.SSLM.III. 207-12312. Evkaf Müfettişliği, Köprülü vakıflarının İstanbul'da tamir edilmesi gereken çok sayıda vakıf hayrat eserlerinin bulunduğunu, diğer taraftan vakıfta bu eserleri tamir etmek için bütçe fazlası bulunmadığını, hatta vakfın alınan borçları dahi ödeyemediğinden "duyûn-ı kesireye müstağrak" (borça batmış) olduğunu raporladıktan sonra vakfın duaguy cihetleriyle borçlanma tahvili çıkarmasına uygun görüş vermişti.

58 Sırasıyla, BOA, Ev.HMH.d 8060; İMÜF, Evkaf Müfettişliği, 387, s. 1/1; 387, s. 2/3.

59 BOA, C.EV. 108-5380. Teftiş raporunda söz konusu vakıfların Bozcaada'da bulunan iki adet cami ve mektebi ile İstanbul'daki çeşme ve sebillerinin bütünüyle harap olduğundan bahisle tahvil arzının gerekçeleri ortaya konulur. Diğer taraftan "... vakfeyn-i mezbûreynde asla galle mevcut olmayıp istidâneye muhtaç ve rible istidâne olunduğu surette..." denilerek vakıfta tamirat harcamaları için bütçe fazlası olmadığı gibi vakfın halihazırda faizle alınan borçlarla idare edildiği, faizli borçlanmaların ise öz sermayeye zarar verecek boyutlara ulaştığı raporlanır.

di. Tahvil satışından gelen 71.540 kuruş nakit para, tek başına 1812 yılının gelirine üçte bir oranında katkı sağladı.⁶⁰ 1816 senesinde her akçesi 50 kuruştan 2400 akçelik cihetin ihracına yönelik dördüncü bir ruhsat alındı.⁶¹ Bu cihetlerin satılmasıyla elde edilen para 120.000 kuruşa ulaşarak vakfın dönem gelirine %50 civarında katkı sağladı.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı, duaguy tahvil ihracına ilk kez 1806 yılında başlamıştı. Bu tarihten Evkaf Nezareti'nin (1826) kuruluşuna kadar geçen sürede, tespit edebildiğimiz kadariyla 333, 600 ve 300 akçeden müteşekkil üç kez yeni ruhsat alındı. İlk tahvil ihracına yönelik Evkaf Müfettişliğinin düzenlediği raporda, vakfın 12.270 kuruş tutarında faizli borcunun bütçe fazlası oluşmadığından ödenemediği ve vakfın uzun yıllar borçlanma yoluyla faaliyetine devam etmek zorunda kaldığı belirtiliyordu. Müfettişlik raporu, vakfın mali idaresinin sarraflardan çekilen istidane/borç kredileriyle yürütüldüğünü ortaya koyarken, diğer taraftan vakfa borçlanma tahvil ihracı yetkisi verilmezse mevcut durumun uzun yıllar bu şekilde süreceğini öngörüyordu. Sonuç olarak, müfettişlik raporu uygun görülmüş ve vakıf 1806 yılında borçlanma tahvili arz yetkisini alabilmiştir.⁶² Bu sayede alınan tahvil ihracı izniyle elde edilen 16.650 kuruş tutarın ardından, 1815 senesinde, mütevellî Mehmet Şakir'in vakıf kasasında bir akçe dahi para kalmadığı yönündeki serzeniş ve 1796 tarihli fermana atıfla vakıf-mande edilen 600 adet duaguy akçesinden her birinin 50 kuruştan ihraç edilmesi yönündeki talebi uygun görülerek ruhsatı yenilendi.⁶³ Böylece vakıf, 1806-1826 seneleri arasında 61.650 kuruş tutarında tahvil arzı gerçekleştirdi.

Duaguy cihetlerinin borç tahvili olarak kullanılması, başlangıçta genellikle mali sorunlar yaşayan Sokullu Mehmet Paşa-İsmihan Sultan, Köprülü Mehmet Paşa-Fazıl Ahmet Paşa, Rüstem Paşa-Mihrimah Sultan-Ayşe Sultan, Pertev Paşa, Cedit Ali Paşa, Sadrazam Mustafa Paşa bin Abdurrahman Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa gibi paşa vakıflarıyla sınırlıydı. Ancak toplumda oldukça rağbet gördüğü anlaşılan uygulama kısa sürede son derece popüler oldu. Sistemin yürürlüğe girdiği on yılın sonunda elde edilen nakit para tüm vakıfların iştahını kabartmış, böylece uygulamanın sınırları selatin ve diğer vakıfları kapsayacak şekilde hızla genişledi.⁶⁴ Örneğin Hamidiye Vakfı, 1812-1820 yılları arasında arz ettiği yaklaşık 30.000 duaguy ciheti borç tahvili arzından 1.2 milyon kuruş civarında nakit finansman elde etti.⁶⁵ Gülnuş Emetullah Valide Sultan Vakfı'nın Galata'da bulunan camisinin 1821'de tamir masrafı olan 15.110,5 kuruş tutarındaki finansman, vakfın Haremeyn Hazinesinde biriken duaguy akçesinin ihracıyla temin edilebildi.⁶⁶ Benzer şekilde Hatice Turhan Sultan'ın Çanakkale, Kumkale'deki camisinin 6.456,5 kuruş tutan masrafı, 1826'da arz edilen duaguy cihetinden karşılandı.⁶⁷ Haremeyn Nezaretine bağlı vakıflardan Fatma Sultan ile Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa vakıflarının cami, medrese, mektep ve sebilinin tamir masraf yekunu olan 257.463 kuruş

60 BOA, Ev.HMH.d 6557, s. 77/81; BOA, 21672-A, s. 31-33.

61 BOA, C.EV. 469-23701. Tahvil arzına yönelik alınan tüm ruhsatlar, Anadolu Muhasebesi defterlerine kaydedilerek merkezi kayıtlara işlenmekteydi.

62 BOA, E.EV, 102-5055.

63 BOA, HAT, 305/18018; BOA, C.EV. 330-16793.

64 Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa Vakfı mütevellisi Mehmet Abdülkadir'in sunduğu 1801 tarihli arzda, mütevellî vakfın tamirat harcamaları için nakit paraya ihtiyacı olduğundan bahsederek, daha önce 1796/1211 tarihli fermanla çeşitli vakıflara ruhsat verilen duaguy cihet ihraç yetkisi için kendi vakfına izin verilmesini talep eder. Sultan III. Selim, bu arz üzerine düştüğü "takrir mucibince tanzim olunsun" ifadesiyle onay verir. BOA, HAT, 255/14513. Şeyhülislam nezaretine bağlı Sultan Bayezid Vakfı hakkında çıkan 1808 tarihli fermanla Sultan Bayezid'in kızı Selçuk Hatun'un İstanbul'daki türbesi ve vakfın Siroz'daki camisinin tamiri için vakıfta para olmadığı gerekçe gösterilmiş ve neticede tahvil ihracına yönelik talep onaylanmıştır: "...evkâf-ı sâirede câri olduğu cihetle duâgûy vazifesi ihdâs ve erbâbına tevcih birle yedlerine bâ hüccet-i şer'î ahz ve vakf-ı şerîfe kaydolunarak iktizâ eden tamir ve termimin tekmlî zımnında vazife ihdasına...". BOA, HAT, 1362/53747.

65 1812'de 6667 akçe duaguy cihetinin her akçesi 40 kuruştan ihraç edilerek 266.680 kuruş, 1813'te 1667 akçe duaguy cihetinin arzından 66.680 ve 1814'te 266.660 kuruş finansman sağlanmıştır. 1815'te 10.000 akçelik duaguy ciheti ihraç edilirken, 1816'ta her akçesi 50 kuruştan arz edilen 3.359 akçelik duaguy cihetinden 167.950 kuruş nakit sağlanmıştır. Vakfın bu yöntemle topladığı paraların büyük bir bölümü, "masârifât-ı seferiyyeye tahsisen Darbhâne-i Âmire'ye" teslim edilmiştir. VGMA, Hamid Hân-ı Evvel Ahkâmı, 911, 912, 913.

66 BOA, İE. HAT, 6/582.

67 BOA, İE. HAT, 6/591.

tutarındaki finansman, 1828’de ihraç edilen duaguy cihetinden elde edilen para sayesinde ödenebildi.⁶⁸ 1830 senesinde Beşir Ağa Vakfı’na ait Kalenderhane Camii’nin 63.657 kuruş tutan tamirâtı da bu yöntemle sağlanan nakit akışı sayesinde ödenebilmişti.⁶⁹ Haremeyn nezaretinin kontrolünde Ayasofya Camii hazire-sinde bulunan Sultan Selim, Sultan Mehmet ve Sultan Murat türbeleri ile Fethiye Camii’nin tamiri için 1830 senesinde harcanan 23.046,5 kuruş tutarındaki nakit para, tahviller sayesinde elde edilen sermayeden karşılandı.⁷⁰ Fatih Sultan Mehmet, Sultan Selim ve Sultan Süleyman tarafından kurulan vakıfların (evkâf-ı selâse) 1830’larda büyük bir bölümü mukataadan oluşan yıllık hasılatı 200 milyon akçeye ulaşıyordu. Ancak bu devasa meblağa rağmen vakıfların gelirleri külliyyelerin mutat masrafları ile tamirat harcamalarını karşılamıyordu. Vakıfların nazırı sıfatıyla 1830 yılında sadrazamın Kapı Kethüdası Salih Efendi tarafından II. Mahmut’a sunulan bir arz, bu üç vakfa yeni kaynak yaratmak için son çare olarak duaguy borçlanma tahviline izin verilmesi hakkındaydı.⁷¹ Duaguy borçlanma tahviline yönelik çıkan bazı ruhsatlar, tahvil ihracı sonucunda elde edilecek paranın harcama yerini de belirliyordu. Örneğin 1820’de Hersekzade Ahmet Paşa Vakfı’na verilen 1960 adet duaguy ciheti ruhsatı, arz sonucunda elde edilecek 98.000 kuruş para için vakfın Keşan’da bulunan harap külliyesinin tamiri ile vakfın 10.000 kuruş tutarındaki faiz borcunu adres gösteriyordu.⁷² Burada incelenen örneklerin büyük bir bölümü İstanbul merkezli vakıflar olsa da sınırlı duaguy tahvil arzına zamanla taşradaki çeşitli vakıfların da dahil edildiği anlaşılmaktadır.⁷³

Özellikle selatin vakıfları tarafından art arda piyasaya arz edilen duaguy borç tahvilleri, arz fazlasından kaynaklı olarak 1830’lu yıllarda tahvillerin piyasa değerinin 40 kuruşa kadar düşmesine neden olmuştur. Büyük miktarda borçlanma tahvili talep edenler, daha düşük fiyatlar üzerinden duaguy borç senetleri satın alabiliyordu. Örneğin Evkaf Nezaretince yürütülen 1839 tarihli bir arz işleminde Sultan II. Mahmut Vakfına ait 20.000 akçelik duaguy ciheti 50 kuruştan halka arz edildi. Ancak kısa süre anlaşıldı ki, arza yeterli katılım sağlanmamıştı. Bu sebeple arz edilen duaguy cihetlerinin ancak %4,5’i alıcı bulabildi. Bunun üzerine arz fiyatı, yüksek talepte bulunanlar için 40, diğerleri için 45 kuruşa tenzil edilerek yeniden arz edildi.⁷⁴ Diğer taraftan tahvil fiyatlarının düşmesi tek başına arz-talep dengesini düzenleyememiş olmalı ki vakıf idarecileri, sistemi daha cazip hale getirmek için 40 yıldan bu yana %6-8 oranına sabitlenen tahvil faiz oranını %10’a çıkarmak zorunda kaldı.

Sistemin yaygınlaşmasıyla birlikte kuruluş sermayelerinde kayıtlı duaguy kadro cihetlerinin tamamını kullanan vakıflar için *ocaklık* uygulaması devreye alınmış, böylece uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Ocaklık sistemiyle vakıflara ait bazı mukataaların ihraç edilen duaguy tahvilleri için bir nevi karşılık gösterilmesi suretiyle yeni cihetler oluşturulmuştur. Bu bağlamda elindeki tüm boş duaguy kadrolarını ihraç eden Hamidiye Vakfı, 1815’li yıllardan itibaren Atik Valide Sultan Vakfı’na ait olan Yeni-il mukataasından ocaklık adıyla 20.000 kuruşluk yeni cihet ihdas ederek 1 milyon kuruş nakit sağlamıştır.⁷⁵

Diğer taraftan 1,5 milyon kuruşa ulaşan yıllık geliriyle, bütçe kapasitesi açısından 19. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluğun en zengin vakfı olan Laleli Vakfı, duaguy tahvil ihracına 1812-13 yıllarında başlamıştı.⁷⁶ İlk olarak vakfa ait 10.000 akçelik duaguy ciheti, her akçesi 50 kuruştan yatırımcısına

68 BOA, HAT, 1444/59356.

69 BOA, HAT, 1651/47.

70 BOA, İE. HAT, 6/607.

71 Devrin padişahı II. Mahmut, bu talebi “Kaymakam Paşa, işbu tahrîrin manzûr ve meali ma’lûm-ı hümayûnum olmuştur. Mukâtaat nazırının ilamı mucibince duaguy tertibiyle tanzim ve tesviyesine ibtidâr olunsun” diyerek onaylamıştı.

72 BOA, HAT, 554/27403.

73 BOA, HAT, 1444/59381.

74 BOA, HAT, 553/27353.

75 BOA, Ev.HMH.d 8355. Yeni-il mukataası ile Selanik gümrüğünden ihraç edilen tahvillerin faiz ödemesi 1820’lerde 67.000 kuruşa yükselmiştir.

76 18. yüzyılın sonlarında 250.000 ila 300.000 kuruş civarında seyreden yıllık gelir, yeni yüzyılın ilk 10 yılında 500.000 kuruş seviyesini aşmış, 1810’da 1.372.536,5 kuruşa yükselmiştir. 1811-1815 yılları arasında bu seviyelerde seyreden gelir, 1816’da 1.540.506 kuruşa kadar çıkmıştır. BOA, Ev.HMH. d 6501; 7824; 7994; 8126; 8268.

yıllık %6 faiz getirisiyle satıldı. 1813 yılına ait muhasebe defteri, cihetlerin tamamının tek seferde satıldığını göstermektedir. Bu sayede vakıf, 500.000 kuruşluk bir finansmana kavuşmuş oluyordu. Vakıf muhasebe defterlerinden hak sahiplerine yapılan faiz ödemelerini yıl yıl takip etmek mümkündür. İhraç edilen tahvillerin faiz ödemesi hak sahiplerinin ölümüyle tedricen düşmekteydi. 10.000 kuruşluk ilk arzın ardından vakfın ödemesi gereken yıllık 30.000 kuruş tutarındaki faiz, 1824'te aradan geçen 11 yılın sonunda 666,5 hissenin mahlul olmasıyla 28.400 kuruş civarına indi.⁷⁷ 10.000 akçelik bu ilk duaguy borçlanma tahvilinin yanı sıra 1812'de vakfın Terkos ve Bergos adlı mukataalarından ocaklık adı altında toplam 9.492 akçelik yeni duaguy ciheti tertip edildi. Bunun 6.000'i Terkos mukataasından, 3492 yevmiyesi ise Bergos mukataasından ihraç edilmişti. Piyasaya her akçesi 50 kuruştan yıllık %6 faiz getirisiyle satılan paylardan elde edilen finansal kaynak 474.600 kuruştı. Bu finansman karşılığında Laleli Vakfı, Terkos mukataasından ihraç edilen borçlanma tahvilleri için hak sahiplerine yıllık 18.000 kuruş, Bergos mukataasından tertip edilen 3492 cihet için ise yıllık 10.476 kuruş tutarında faiz ödemesi gerçekleştiriyordu. 10 yıl sonra arz edilen payların %7'si (678 adet) mahlul olarak vakfa döndü. Hisselerin yıllık mahlul kalma oranı %1'in biraz altında gerçekleşmişti. Sonraki yıllarda artması muhtemel olan bu oran başlangıçta düşük kalmış gibidir. Diğer taraftan uygulama, artan fiyatlar ve yüksek enflasyon karşısında %6-8 gibi görece düşük ve sabit faiz oranıyla muazzam meblağlara varan finansmana imkân tanıyordu. Uygulamanın bu tür getirileri vakıfların niçin bu yöntemle rağbet ettiğini çok daha iyi açıklamaktaydı.

Evrak-ı Nakdiyye-i Vezâyif

Ocaklık usulüyle daha da büyüyen duaguy vazifesi borç tahvili ihraçları, vakıfları tedricen bir çatı altında toplayan Evkaf Nezareti'nin kurulmasına (1826) kadar devam etti. Nezaretin kuruluşunu müteakip, vakıfların bireysel tahvil ihraç yetkisi Evkaf Nezareti Hazinesi'ne geçmiştir. Maliye Hazinesi'nin 1840'ta 32.000 kese tutarındaki ilk *kaim* ihracından sonra vakıf duaguy tahvilleri "evrak-ı nakdiyye-i vezâyif" adıyla piyasaya sürülmeye başlamıştır.⁷⁸ Bu bağlamda ilk düzenleme 1845 tarihli'dir.⁷⁹ Yeni uygulamanın detayları dönemin Maliye Nazırı Musa Safveti Paşa ile Evkaf-ı Hümayun Nazırı Mehmet Hasip Paşa'nın karşılıklı ve çetin müzakereleri neticesinde yürürlüğe konuldu. Vakfın çıkaracağı tahvillere (evrak-ı nakdiyye-i vezâyif) Maliye Hazinesi'nin çıkardığı kaimeler gibi hak sahibine Maliye Hazinesi'nden nakit çekimler ile esham alımlarına karşılık olarak kullanabilme yetkisi verildi. İlk basılan vakıf kaimeleri, yatırımcısına %10 faiz getirisi sunuyordu. İlk etapta 3.000 kese tutarında (1,5 milyon kuruş) evkaf kaimesi ihraç edildi. Buna karşılık olarak vakıf mukataaları, maktuat ve esham muaccele gelirleri karşılık gösterilmisti. Yeni tip ilk vakıf "evrak-ı nakdiyeleri" darphane tarafından onar, yirmişer ve yüzer akçelik üç farklı türde, her akçesi ellişer kuruştan, bin adet 500 ve bin adet 5000 kuruşluk olarak basılmıştı. Bu ilk kağıtların faizleri dört veya altı ay aralıklarla yılda üç veya iki taksitte ödendi. 1845-46 yılları arasında bu yöntemle satılan 30.000 duaguy kıymetli evrakından 1.500.000 milyon kuruş muaccele elde edildi. Tahvillerin 20.000 akçesi Laleli Vakfı fazlasından 10.000 akçesi de Evkaf Hazinesi tarafından arz edilmişti. Yeni tip ilk vakıf tahvillerinin önemli bir bölümü üst düzey ulema ve bürokratlar ve onların aile efradı ile ticaret ve sarraf erbabı bezirgan tüccarlara satıldı. Mesela 1846'da her biri 50 kuruştan satılan 10.000 akçelik "duaguy evrak-ı nakdiyye vazifesinin" 4.000 akçelik bölümü Zekeriya Paşa'nın kızları Adeviyye, Cemile, Mihrişah hanımlar ile oğulları Mehmet Eşref, Osman Nuri, Mehmet Tevfik ve Behzat beyler tarafından satın alınmıştı. Mütebaki paylar, Muhtar

77 1813-1825 yılları arasındaki muhasebeler için bkz. BOA, Ev. HMH.d 8177; 8268 (1228, 1229, 1230 ve 1231 yıllarına ait 4 farklı muhasebe); 8858.

78 Bilindiği üzere Osmanlı Devleti tedavül aracı olmaktan ziyade iç borç ve mali tedbir aracı olarak ilk kaimeleri %12,5 faizle Maliye Nazırı Saib Paşa zamanında Haziran 1840'ta çıkardı. Kısa sürede %6'ya çekilen faizler, ikinci ve üçüncü tertip kaimelerle devam etti (Akyıldız, 2001: 2012-2015).

79 BOA, EV.d. 12338/2.

Paşazade Mahmut Bey, Müderris Mehmet Hayri Efendi (300 pay), Müderris Mehmet Hayri Efendi'nin annesi Zübeyde Hanım (200 pay), tüccardan Hacı İsmail Ağa (1500 pay), Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyundan Seyit Mehmet Emin Efendi (1000 pay), Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi kızı Şerife Tevhide Hanım (2 ayrı arzdan toplam 2.030 pay) gibi belirli bir grup arasında paylaşılmıştı.⁸⁰ İlk vakıf kıymetli evraklarından toplanan muacceleler, II. Mahmut'un Çemberlitaş'ta bulunan türbesinin inşaa masraflarının ödenmesinde kullanıldı.

Evkaf Nezareti'nin mutaat masraflarına sarf olunmak üzere 1846'da her akçesi 50 kuruş hesabıyla yılda 3 taksitle geri ödemeli ve %10 faizli olarak 1000 kese değerinde yeni bir vakıf kaime ihracı yapıldı. Bu vakıf kaimeleri de binlik ve beş binlik olarak iki tür basılmıştı. Ancak bu kaimelerin çok azı doğrudan piyasaya arz edildi. Bunların önemli bir bölümü belirli bezirganlara hassaten kısa vadeli borçlanma tahvili şeklinde satıldı. Örneğin Bezirgan Alyon, satışa konu 200 adet beş binlik ve 500 adet binlik vakıf tahvillerinden 152 adet beş binlik ve 500 adet binlik tahvil satın aldı. Böylece Alyon, toplam 652 adet pay karışlığında Nezaret hazinesine 1.260.000 kuruş muaccelle ödedi.⁸¹

Evkaf Nezareti'nin kurulmasından sonra "vezâyif-i evrâk-ı nakdiyye", "evrâk-ı nakdiyye-i vezâyif", "evrâk-ı nakdiyye" ve "kaime-i nakdiyye" gibi isimlerle genişleyen duaguy vazife ihracı uygulaması, tedricen azalarak 1911'de ilga edilene kadar varlığını sürdürmüştür.⁸² Bununla birlikte duaguy tahvil senetleri altın çağını 1800-1845 yılları arasında yaşamıştır. Bu uygulama vakıflarda bir iç finansman kaynağı olarak oldukça etkin çözümler üretmiştir. Borçlanma tahvil ihracıyla sermaye artırımından elde edilen kaynaklar yeni bir işin, projenin, yatırımın veya büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesinin finansmanından ziyade kısa vadeli borçların ve ipotekli kredilerin kapatılması ile tamirat harcamalarının finansmanında kullanılmıştır. Çıkış gayesi ve piyasaya arz edilirken temel motivasyonu bu yöndedir.

Sonuç

18. yüzyılın sonlarına kadar büyük ölçüde klasik vakıf örgütlenmesini muhafaza eden Osmanlı vakıf kurumunun, 18. yüzyılın son çeyreğinde iyice belirgin hale gelen, genel bir mali buhran evresine girdiği anlaşılmaktadır. Vakıflar değişen mali koşullara ayak uydurmak ve böylece kurumsal devamlılıklarını teminat altına almak adına çeşitli mali stratejiler geliştirmiştir. Bu çalışma, yüzlerce vakıf muhasebesi ve borçlanma kaydının analiziyle, mali sorunlarla baş etmek zorunda kalan vakıfların kurumsal olarak kendi rezerv kaynaklarından yeni yarattığı iç finansmana ve kaynakların yetersiz, sermaye ve likidite sağlamanın sınırlı, harcamaların acil ve zorunlu olduğu durumlarda ise borçlanmanın zorunlu ve tek seçenek olduğu dış finansmana başvurduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı vakıflarında 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlık kazanan finansal sorunların arka planında, dönemin ekonomik koşullarının yol açtığı dış etkenler ile doğrudan vakıfların idaresinden kaynaklanan çeşitli iç dinamikler belirleyici olmuştur. Bu iki bileşene eşlik eden bir doğal afet veya müruruzamanla ortaya çıkan yıkım sonrası bir tamirat veya yeniden inşaa sorunu karşısında pek çok vakfın, onlarca yıla yayılan mali kriz dönemine girdiği ve kriz döneminin geliştirilen çeşitli stratejilerle aşılmaaya çalışıldığı tespit edilmektedir.

Vakıf duaguy cihetlerinin borçlanma tahvili olarak kullanılması, vakıfların iç finansman arayışında bulunduğu ve geliştirdiği en pratik, etkili çözümlerdendir. Bu yöntem, mali sorunlar yaşayan vakıflara düşük faiz oranıyla büyük miktarda finansman imkânı sağlamıştır. 1800-1845 yılları arasında altın çağını yaşayan duaguy tahvil ihracı uygulaması, vakıflara oldukça esneklik sağlayarak uzun vadeli kredi-

80 BOA, EV.d. 12423.

81 BOA, EV.d. 12338/4-7.

82 1911'de 20 kuruş bedel biçilerek Evkaf Nezareti tarafından satın alınarak itfa edilen paylar, Nezaretin çıkardığı bu ikinci tip tahvillerdi. Uygulamanın tedavülünden kaldırıldığı son senelerde Evkaf Hazinesinden pay sahiplerine yıllık 355.095 kuruş tutarında faiz ödemesi yapılmaktaydı (İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyn Hüsameddin (1335: 230).

lere erişimin önünü açmıştır. Öz sermayeden taviz verilmeden yaratılan bu yeni finansman yöntemi, mali kriz içerisindeki pek çok vakfın krizden çıkış anahtarı oldu. Diğer taraftan uzun vadede vakıflar, borç ödeme kapasiteleri ve krizler karşısında sergiledikleri dirençle sermayeyi korumanın bir yolu olarak oldukça dayanıklı olduklarını kanıtladılar.

Vakıfların ekonomik istikrarı doğal afetler, büyük veya beklenmedik harcamalar, gelirlerin azalması, yöneticilerin suistimalleri, devlet müdahalesi, varlıkların fiziksel olarak bozulması gibi çeşitli engellerle sürekli tehdit altındaydı. Vakıf kurumları gibi temelde bireysel bağışa dayanan bir kurum için sürdürülebilirlik, uzun ömürlülük ve devamlılık sürekli olarak yeni bağışlara veya eldeki mevcut kaynaklardan geliri artırmanın yeni yollarını bulmak anlamına geliyordu. Vakıfların borçlanma tahvili yoluyla elde ettiği finansman, kaynakların daha kârlı kullanımlara dönüştürülmesine yeni ve güzel bir örnekti. Sistemin girift yapısının, ileri düzeyde ekonomi bilimi tecrübesi gerektirdiği ortadadır. Zamanın ruhunu yakalayan bu tür yeni uygulamalar, vakıf hukukunun ve vakfiyenin kural koyucu, durağan ve statik yapısına adeta meydan okumuştur.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (Ev.HMH.d): 830, 4731, 4563, 4495, 4792, 5411, 5332, 5538, 5677, 5727, 5739, 5845, 5909, 5932, 5963, 6030, 6143, 6185, 6352, 6408, 6490, 6501, 6552, 6557, 6567, 6697, 6729, 6793, 6856, 6871, 7061, 7094, 7220, 7232, 7238, 7367, 7430, 7432, 7523, 7636, 7595, 7734, 7777, 7824, 7828, 7862, 7882, 7928, 7994, 8015, 8008, 8060, 8083, 8126, 8140, 8172, 8177, 8250, 8268, 8308, 8355, 8378, 8449, 8641, 8664, 8719, 8731, 8801, 8849, 8858, 8877, 8930, 9078, 9168, 9358.

BOA, Bab-ı Defteri (Haremeyn Muhasebe Kalemi), HMH.d: 21672-A, 21641.

BOA, MAD.d 5631/ 58-70; 1781.

BOA, Evkaf Defteri (Ev.d.): 9413, 9726, 12170, 12238, 12423, 12715, 13617.

BOA, Evkaf Muhasebeciliği (EM), 118-127, 26-125/137, 26-119/127, 26-119/129, 26-120/23, 26-120/114, 26-125/104, 26-125/16, 26-125/82, 26-127/101, 26-127/144, 26-126/112-157, 26-126/204, 160, 120, 91, 26-127/34, 26-127/226-227,

BOA, Cevdet Maliye (C.ML): 36-1611, 343-14139, 166-6961.

BOA, Cevdet Evkaf (C. EV): 475-24008, 108-5380, 469-23701, 102-5055, 330-16793, 330-16793.

BOA, AE.SSLM.III. 207-12312.

BOA, HAT, 539-26634, 305/18018, 255/14513, 554/27403, 1444/59356, 1651/47, 1444/59381, 553/27353, 305/18018, 1362/53747.

BOA, İE.HAT, 5/496, 6/582, 6/591, 6/607.

B. İstanbul Müftülüğü (İMÜF)

İMÜF, Evkaf Müfettişliği, defter no: 246, 245, 280, 283, 288, 289, 296, 310, 311, 322, 326, 332, 339, 387.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, d. 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208.

VGMA, *Hamid Han-ı Evvel Ahkâmı*, d. 911, 912, 913.

VGMA, *Defter-i Evamir ve Gayrihi an Hazine-i İrad-ı Cedid* (381).

VGMA, *Defter-i Darphane-i Amire* (d. 396).

VGMA, *Defter-i Kuyudat-ı Darphane-i Amire ve Hazine-i Mukataat* (d. 1315)

VGMA, 610: 205/243; 742: 221/91.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmet Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir*. C. 1-12, Haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK.

Akyıldız, Ali (2021). "Kâime", *İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 212-215.

Barkan, Ömer Lütfi (1966). "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)". *Belgeler*, III (5-6), 1-479.

Barkan, Ömer Lütfi (1971). "Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilanço-su 993-994/1585-1586". *Vakıflar Dergisi*, (IX), 109-161.

- Barkan, Ömer Lütfi (1964). "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları". *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 1 (2), 235-377.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk (2013). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cezar, Yavuz (1974). "Tanzimat'ta Malî Durum: 1840 ve 1841 Yıllarında Hazinesinin Gelir ve Gideri/1841 Yılı Kesin Hesabının Çıkarılmasına İlişkin Prosedür/Günün Mali Sorunları ve Meclis-i Vâlâ'nın Aldığı Kararlar". *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 34 (3-4), 291-342.
- Demirtaş, Hasan (2023). *Manisa Hafsa Sultan Vakfı: Akar, Hayrat, İstihdam*. Doktora Tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Düstûr* (1330). II. Tertip, III. Cilt, Dersaadet (İstanbul): Matbaa-i Osmaniye.
- Çağman, Ergin (2010). *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- İbnülemin Mahmud Kemal- Hüseyin Hüsameddin (1335). *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzârın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası.
- İpşirli, Mehmet (1994). "Duâgû", *İslam Ansikloidesi*. C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 541-542.
- Mustafa Nuri Paşa (1980). *Netâyicü'l-Vukûât*. III-IV, Haz. Neşet Çağatay, Ankara: TTK.
- Orbay, Kayhan (2017). "Imperial Waqfs within the Ottoman Waqf System". *Endowment Studies*, 1, 135-153.
- Orbay, Kayhan (2013). Account Books of the Imperial Waqfs (Charitable Endowments) in the Eastern Mediterranean (15th to 19th Centuries". *The Accounting Historians Journal*, 40/1, 31-50.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I, İstanbul: MEB.
- Pamuk, Şevket (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2014). "Fiscal Centralization and the Rise of the Modern State in the Ottoman Empire". *The Medieval History Journal*, 17 (1), 1-26.
- Pantık, Ramazan (2024). "Borçlanma Stratejileri ve Sarraf Kredileri Bağlamında Osmanlı Vakıflarında Kriz Yönetimi (1750-1840)". *Belleken*, 88 (313), 845-898.
- Pantık, Ramazan (2017). "Osmanlı'da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler". *Vakıflar Dergisi*, 48, 75-104.
- Pantık, Ramazan (2014). *Atik Valide Sultan Külliyesi (1686-1727)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Pantık, Ramazan (2021). *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Çam, Mevlüt- Ramazan Pantık (2022). *Bursa Selâtin Vakıfları*. Ankara: VGM Yay.
- Unan, Fahri (2003). *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*. Ankara: TTK.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK.

Ekler

Ek 1. Ferman Örneği (İstanbul Müftülüğü, Evkaf Muhasebeciliği Defterleri, 26-126-204).

Hâlâ Tezkire-i Evvel Ahmed Bey Efendi'nin rikâb-ı hümayûna takdim eylediği takrîri mefhûmunda nezâret-i hazret-i sadr-ı a'zâmîde olup öteden berü nezâreti tezkire-i sâni bulunanlar efendilere ihale olunan Çağalzâde Vakfı ta'bir olunur Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan ve Hâce Ayşe Sultan evkâflarının bi'l-meşrûta sâbık mütevellilerinin adem-i idârelerinden nâşi vakf-ı şerîfin sarrafa ve esnafa üç yüz bu kadar kese akçe duyûna giriftâr ve vakf-ı şerîf-i mezkûrun duyûnu tediye olmadığı surette külliyyen harap olacağı âşikâr olduğuna binâen vakf-ı mezkûrun bir sene idaresi ve duyûn-ı vakfın tediyesi bâ-hatt-ı hümayûn ve bâ-fermân-ı âli-şân mûma ileyh Ahmed Beyefendi'ye ihale buyurulup duyûn-ı mezkûrenin tanzimiyçün müceddeden bâ-hatt-ı hümayûn üç bin akçe duâgûy vazifesini ihdâs ve sarrafa ve ashâb-ı duyûna değer bahâsiyla furûht ve îrâd-ı vakf-ı mumâ ileyhimden kabz ve bir sene tamamına dek Üsküdar'da ve Tekfurdağında ve Sapanca'da vaki cevâmî' ve imâretleri masârifî ve vazîfeleri tamamem i'tâ olunarak idâre ve tamirat-ı su yolu ve sâiri hayratları tamiratı rû'yet ve şart-ı vâkıf-ı mumâ ileyhim icra olunarak cümle duyûn ve um'ur-ı vakf kemâ hüve hakkuhû himmem-i seniyye-i âlîleriyle te'diye olunup gerek sarrafa ve gerek esnafa duyûn-ı vakf olarak işbu muhasebe defteri nâtık olduğu üzere mumâ ileyh yedinde olan duâgûy vazîfesinden ve îrâd-ı vakıftan üç yüz on beş kese akçe yüz elli iki kuruş duyûn-ı vakf ashâbı yedlerine marifet-i şer'le tamâmen teslim ve yedlerinden hücec-i şer'iyeye ahz ve bir sene-i kâmile dahî vakf-ı mezkûrun cemi'-i masârifâtı ve vezâif ve tamirat-ı sâriesi ber-mûceb-i muhâsebe rû'yet olunup deyn-i vakf olarak yirmi iki bin bu kadar kuruş baki kalmakla on yedi senesi mukâtaâtı malından on altı senesine umûr-ı vakfı idare eyledikten sonra bâki kalacak fazladan işbu yirmi bin bu kadar kuruş dahî mütevellî-i kâimmakâmı olan Tahir Bey huzûr-i şer'le sarraf-ı vakfa eda etmekle bu surette zikr olunan vakıfların sarrafa ve sâir esnafa bir akçe deyni kalmayıp evliyâ-ı nü'amâ efendilerimizin himem-i seniyye-i veliyyi'n-nü'amaneleriyle zikr olunan evkaflar müceddeden ihyâ ve vakf-ı sâni oldukları ve duyûn-ı vakf için işbu takrîr-i âcizânemde muharrer muhdes olan üç bin duâgûy vazîfesinden iki bin beş yüz akçesiyle duyûn-ı vakf te'diyesi müyesser olup bakî kalan beş yüz akçesi dahî yine vakf mande olunmak şartıyla kaleminde kaydı tenzîl ve üç bin akçenin iki bin beş yüz akçesi ibkâ ve beş yüz akçesi vakf mande olunmak üzere hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne keşîdesiyle tekrar vakf-ı şerîfi ihyâ ve eğer bundan böyle mütevellî ve kâimmakâm bulunanlar vakf-ı şerîfi adem-i idâre ve müseyyibâne hareket ile duyûna giriftâr etmek lâzım gelür ise tevliyet ve kâimmakamlığı üzerinden ref' ve şart-ı vâkıf üzere evlâd-ı vâkıftan bir müdebberine ihâle olunmak ve beher sene muhâsebeleri nâzırları olan efendiler ve evlâd-ı vâkıf ve eşref-i mürtezika huzurlarında mârifet-i şer'le yegân yegân rû'yet olunup hilâf-ı hareket olunmamak ve işbu nizâm ile ma'allâhi Teâlâ düstûri'l-amel tutulmak için Anadolu muhasebesine ve defter-i vakf ve teftiş mahkemesi sicilline kayd olunup iktizâ eden mahallere ilmühaberleri verilmek bâbında takrîr olunmağın işbu takrîr rikâb-ı hümayûna arz ve isti'zâne olundukda takrîr mûcibince tanzîm oluna deyu mübaâek hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne şeref-rîz sudûr etmekle şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn mantûku üzere üç bin akçe duâgûy vazîfesinin iki bin beş yüz akçe kemâ-kân ibkâ ve küsur kalan beş yüz akçesi vakıf mande olmak şartıyla kaleminde kaydı mahallinden tenzîl olunup takrîrde muharrer nizâm-ı düstûri'l-amel tutulmak için Anadolu muhâsebesine ba'de'l-kayd ruûs-ı hümayûn kalemine ve cânib-i vakf-ı şerîfe ve evkâf müfettişi tarafına başka başka ilmühaberleri i'tâ olunmak deyu fî 20 Şevval sene 1216 tarihinde sâdır olan fermân-ı âlî mûcebince muhâsebe-i merkûmeye kayd olunub ruûs-ı hümayûn ve cânib-i vakf-ı şerîfe ilmühaberleri verilmekle evkaf müfettişi efendi tarafına işbu ilmühaber tezkeresi verildi. Tahriren fî't-târih-i m.

Öz

Tokat, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'daki en eski şehirlerden biridir. XI. asrın sonlarında Danişmendliler zamanında Türk hâkimiyetine girmiştir. Şehirde Danişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde pek çok dinî, sosyal ve kültürel eser vücuda getirilmiştir. Bu eserler arasında çeşme, şadırvan, su kuyusu ve hamam gibi su yapıları da yer almaktadır. Su yapıları içinde Osmanlılar zamanında Oğulbey Suyu çeşmeleri öne çıkmaktadır. Tokat içme suları ve çeşmeleri üzerine bazı çalışmalar mevcut olmasına rağmen Oğulbey kaynağından su sağlayan çeşmeler ile bunların vakıflarına dair bütüncül bir çalışma yapılmamıştır.

Bu nedenle, makalede Osmanlı döneminde Tokat'ta içme suyu olarak kullanılan Oğulbey Suyu ve vakıfları üzerinde durulacaktır. 1950'li yıllara kadar Oğulbey Suyu'ndan beslenen Mihmadhacib Mahallesi'ndeki beş çeşme, halkın içme suyu ihtiyacını karşılamıştır. Bu çeşmelerin inşası ve bakımlarının yapılması için bazı varlıklı hayırseverler vakıflar kurmuşlardır. Maalesef bu çeşmelerden hiçbirisi günümüzde hizmet vermediği gibi vakıfları da hazineye aktarılmıştır.

İncelemenin temel amacı, Oğulbey Suyu çeşmeleri ve vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bütüncül bir yaklaşımla ele alıp Tokat şehrinin sosyal ve kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Oğulbey Suyu, Vakıf, Osmanlı, Çeşme.

Oğulbey Water Fountains and Their Waqfs in Tokat

Abstract

Tokat, which has hosted many civilizations throughout history, is one of the oldest cities in Anatolia. At the end of the 11th century, it came under Turkish rule during the time of the Danishmends. Many religious, social, and cultural works were created in the city during the Danishmend, Seljuk, and Ottoman periods. These works include water structures such as fountains, water wells, and hammams. Among the water structures, fountains with water from Oğulbey in the Ottoman period stand out. Studies have been conducted on Tokat's drinking water sources and fountains to date, but there has been no holistic study on the fountains that provide water from Oğulbey and their waqfs.

The article focuses on the fountains with water from Oğulbey and their waqfs, which were used for drinking water in Tokat during the Ottoman period. Five fountains in Mihmadhacib District, which were fed by water from Oğulbey until the 1950s, met the drinking water needs of the local people. Wealthy philanthropists established waqfs for the construction and maintenance of the fountains which unfortunately are no longer in service today while their waqfs have been transferred to the treasury.

The article's main purpose is to contribute to the social and cultural history of the city of Tokat by discussing the Oğulbey water fountains and waqfs based on firsthand sources.

Keywords: Tokat, Oğulbey water, waqf, Ottoman, fountain

* DOI: 10.16971/vakiflar.1452932

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mart 2024 / March 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2024 / September 2024

** Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat-Türkiye; e-mail: ali.acikli@gop.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9477-6923.

1. Giriş

Tokat şehrinin Türk hâkimiyetine geçişi, 1073 yılında Danişmendliler döneminde (1073-1178) gerçekleşmiştir. Danişmendliler, Anadolu Selçukluları, Kadı Burhaneddin Devleti ve Osmanlı devirlerinde Tokat'ta çok sayıda vakıf¹ yapısı inşa edilmiştir (Yinanç, 1988; Gökbilgin, 1974; Şimşirgil, 1990; Wolper, 1994; Kucur, 1993; Aksulu, 1994). Bu eserler arasında su yolu, su kuyusu, su kemeri, çeşme, şadırvan ve hamam gibi su yapıları da yer almaktadır.

Toplunun temel ihtiyaçlarından olan suyun temini ve su yapıları vasıtasıyla halka sunulması hayati bir öneme sâhiptir. Bu sebeple su temini meselesi, vakıf kurumunun üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Zira su bir alt yapı hizmetidir. Mekânsal yerleşmenin başlangıcını simgeler. Şehircilik açısından olmazsa olmazdır.

Vakıf su yapılarının ortaya çıkmasında İslam dininin temizliğe verdiği önem oldukça etkili olmuştur. İslam'a göre şahsın Allah'a karşı yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için temiz olması gerekir. Temizlik için de su hayati önem taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Müddessir Sûresi'nin dördüncü ayetinde "...elbiseni temiz tut" buyrulmaktadır. Bakara suresinin 222. ayetinin son kısmında "...Allah temizlenenleri sever" (Kur'an: 2/222) denilmektedir. Hz. Peygamber'in hadislerine göre temizlik, imandandır ve imanın yarısıdır. Pek çok hadis-i şerifte su yapılarının inşası teşvik edilmiştir (Sağır, 2016: 448-449).

Diğer taraftan, vakıf su yapıları Türk-İslam su kültürünün bir yansımasıdır. Türk-İslam kültüründe su; şiirlere, deyimlere ve atasözlerine konu olmuştur. Fuzulî'nin "Su Kasîdesi" en bilinen su şiiridir. Su hakkında "miyâhiye" denen edebî bir tür ortaya çıkmıştır. "Su gibi aziz ol" duası, suya karşı muhabbeti ve hürmeti ifade etmektedir. Mevlana'nın "Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol" öğüdü, suyun civanmertlik ve alicenaplığın da simgesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca eskiden su almak için gidilen çeşmeler; bir tür açık sosyalleşme mekânı ve sevgililerin buluşup görüştükleri veya ilk defa karşılaştıkları yerlerdendi (Sağır, 2016: 450-451).

Osmanlı döneminde gerek İstanbul ve gerekse taşra şehirlerinde bulunan vakıf su yapıları hakkında birçok akademik çalışma yapılmıştır (Güneri, 2006; Karataş, 2008; Güler, 2012; Dinç ve Çelik, 2012; Sağır, 2016; Uçar, 2017; Köç, 2018; Öztürk, 2019). Osmanlı döneminde Tokat'ta da pek çok vakıf çeşme² yapısı inşa edilmiştir. 1656 yılında Tokat'a uğrayan Evliya Çelebi Oğul Bey Çeşmesi, Soğuk Pınar Çeşmesi, Mevlevihane Çeşmesi gibi yapıların ismini verirken "... daha yüzlerce çeşme" olduğundan söz etmektedir (Evliya Çelebi, 2001: 36-37). Ancak bu çeşmelerin birçoğu deprem, yangın ve beşerî tahripler nedeniyle günümüze ulaşamamıştır (Atak, 2013: 213-214). Cumhuriyet dönemi Tokat içme suları ve çeşmeleri üzerine bazı çalışmalar (Nazmi Asaf, 1926; Meral, 1938; Acunsal, 1947; Özer, 2015) yapılmasına rağmen şehirdeki Osmanlı dönemi vakıf su yapıları hakkında sadece dört inceleme (Seçkin, 1993; Tunca, 2000; Kaşıkeman, 2005; Atak, 2013) bulunmaktadır. Bu incelemeler ise zaman ve mekân olarak sınırlılıklar taşımaktadır. Ayrıca bu incelemelerde su yapılarının vakıfları detaylı bir şekilde ele alınmamıştır.

Bu makalede Osmanlı döneminde Tokat'ta içme suyu olarak kullanılan Oğulbey Suyu ve vakıfları üzerinde durulacaktır. XVI. yüzyılın başlarından 1950'li yıllara kadar Oğulbey suyu Mihmadhacib Mahallesi'nde beş çeşme ile halka içme suyu sağlamıştır. Bu çeşmelerin inşası ve bakımlarının yapılması vakıflar vasıtasıyla olmuştur. Bu güne kadar Oğulbey kaynağından su sağlayan çeşmeler ve bunların vakıflarını ele alan kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksikliği gidermek için aşağıdaki

1 Vakıf, terim olarak bir menkul ya da gayrimenkulün sevap kazanmak amacıyla doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına tahsis edilmesidir. (Şemseddin Sami, 1987: 1495-6; Yediyıldız, 1986: 153; Yediyıldız, 2003: 8-10; Sertoğlu, 1986: 105).

2 Çeşme kelimesi Farsça'da "göz" anlamına gelen "çeşm"den gelmektedir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi, bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine neden olmuştur. Çeşme kelimesi yerine bazı kayıtlarda Arapça "ayn" sözcüğü de kullanılmıştır (İyice, 1993: 277).

paragraflarda evvela Oğulbey Suyu ve çeşmeleri hakkında genel bilgiler verilecek, daha sonra tespit edilebilen vakıfları ele alınacaktır. Makalenin kaynakları, dönemin arşiv kayıtları, Tokat mahkeme defterleri ve konu ile alakalı araştırma eserlerdir. İncelemenin temel amacı, Oğulbey suyu çeşmeleri ve vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bütüncül bir yaklaşımla ele alıp Tokat şehrinin sosyal ve kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

2. Oğulbey Suyu ve Çeşmeleri

Oğulbey Suyu, 1950’li yıllara kadar Tokat’a içme suyu sağlayan sekiz ana (Aksu, Buzluk, Çördük, İğne-ci, Karasu/Çukurpınar, Koşıkavak, Marul ve Oğulbey suları) kaynaktan biridir (Meral, 1938: 98-111; Acunsal, 1947: 60; Özer, 2015: 11-12). Bu suyun çıkış yeri, Tokat’ın güney doğusunda bir saat mesafede yer alan Taşlıtepe mevkiidir.³ Yakın zamanlara kadar Oğulbey suyu, pöğrek adı verilen pişmiş toprak borularla getirilerek Ali Mezarlığı üstündeki Küpbaşı deposundan Oğulbey, Örtmeliönü ve Çekenli mahallerindeki çeşmelere ve evlere dağıtılmıştır.⁴ Bu suyun naklini sağlayan toprak borular, Osmanlı döneminde “Oğulbey künkü” olarak adlandırılmıştır.⁵ Tokat Şehir Müzesi küratörü ve yerel tarihçi Hasan Erdem’in aktardığına göre, günümüzde Oğulbey Suyu Tokat merkeze bağlı Hasanbaba köyü halkının kullanımına bırakılmıştır.

Evahir-i Zilkade 1137/1-11 Ağustos 1725 tarihli bir şikayet hükmünde, Tokat’ta Mihmadhacib Mahallesi’ndeki çeşmelere cari olan Oğulbey Suyu’nun Tokat’a bağlı Komanat Nahiyesi’nin Aluç köyü arazinden çıktığı ancak bu suyun mahalle halkının ihtiyacına yeterli gelmemesi nedeniyle Kirkoros (Hasanbaba) Köyü sakinlerinden Aluç Köyü mezarında arazi ziraat eden bazı şahısların arazilerinde çıkan suyun da mahkeme izni ile satın alınıp Oğulbey Vakfı çeşmeleri suyuna ilave edildiği belirtilmektedir.⁶ 53 numaralı Tokat Şer’iyye Sicilinde kayıtlı iki muhasebe defterinde, Oğulbey Suyu’nun Mihmadhacib Mahallesi’nde⁷ beş çeşme ile 86 eve içme suyu sağladığı ifade edilmektedir.⁸ Evahir-i Zilhicce 1209/9-19 Temmuz 1795 tarihli şikayet hükmüne göre, müteveffa Oğul Bey’in inşa ettiği beş çeşme, Hacıb, Örtmeliönü, Bulgurpınarı(?), Akçapınar ve Oğulbeypınarı mahallerinde bulunmaktaydı.⁹ Bu beş çeşmeden birisi Oğulbey Çeşmesi, diğeri Örtmeliönü Çeşmesi veya Ali Pınarı, bir diğeri Mihmadhacib Çeşmesi’dir. Bu çeşmeler ve vakıfları hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir. Diğer iki çeşme (Bulgurpınarı(?), Akçapınar) hakkında ise herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Ayrıca Oğul Bey’in tarihi şahsiyeti hakkında da herhangi bir belge tespit edilememiştir.

2.1. Oğulbey Çeşmesi ve Vakıfları

Arşiv kayıtlarında¹⁰ Mihmadhacib-i Müslim Mahallesi’nde olduğu belirtilen Oğulbey Çeşmesi’nin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Behzad çayı kenarında yer alan Hoca Behzad Camii’nin kuzey cephesindeki giriş kapısının kemer alınlığında bulunan Osmanlı sülüsü ile yazılmış inşa kitabesinde, Şirvanlı Fakih oğlu Hoca Behzad’ın Kanuni Sultan Süleyman zamanında 942/1536 yılında Oğulbey Çeşmesi’ne bir vakıf yaptığı yazılıdır (Uzunçarşılı, 1927: 35; Mercan ve Ulu, 2003: 73; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 63-64). Ancak arşivlerde bu vakfa ait bir vakfiyeye ulaşılamamıştır. Bu bilgiden hareketle, çeşmenin aynı yıl içinde veya daha önce inşa edildiği söylenebilir. Özlem Kaşıkeman, To-

3 BOA. A.DVNSAHK. d. 22, 13/1.

4 Halis Sağlam, “Suyuna Sahip Çık Tokat”, Tokat Arayış Gazetesi, 25 Mart 2021. Bk. http://tokatarayisgazetesi.com/haber_detay.asp?haberID=3700&HaberBaslik=halis-saglam-suyuna-sahip-cik-tokat (23.02.2023).

5 Örneğin, TŞS 10, 116/3’de 1 adet oğul künkü 2 para olarak yazılmıştır.

6 BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 103, 189/1.

7 1967 yılı Tokat İl Yıllığı’nda Mihmadhacib Mahallesi, Çekenli Mahallesi olarak işaret edilmiştir. Bk. Heyet, *Tokat İl Yıllığı 1967*, Ankara 1968, s. 81.

8 TŞS 53, s. 35/1; TŞS. 53, s. 145-146.

9 BOA. A.DVN.SAHD. d. 22, 13/1.

10 Örnek olarak şu kayıtlara bakılabilir: TŞS 83, 22/45; VGMA. HD. No. 1094, s. 26; VGMA. HD. No. 539, s. 202; VGMA. HD. No. 568, s. 6; T. VBMA. Mazbata ve Derkenar Defteri no. 1, s. 22/65.

kat ili çeşmeleri üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde, Behzad Camii'nde bulunan tarihsiz çeşme kitabesine dayanarak Oğulbey Çeşmesi'nin Behzad Camii yakınında yer aldığını belirtmiştir (Kaşıke-man, 2005: 242). Günümüzde mevcut olmayan bu kitabe çeşmeyi yaptırının Hacı Nuri Paşa olduğu yazılıdır (Mercan ve Ulu, 2003: 77). Arşiv kayıtları Oğulbey Çeşmesi'ni Mihmadhacib Mahallesi'nde gösterdiğinden bu kitabe Behzad Camii avlusundaki Karasu Çeşmesi'ne ait olmalıdır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde çeşme hakkında "... Oğul Beğ çeşmesi, âb-ı zülâldır ve dâ'imâ cârîdir. Lüleli değildir." (Evliya Çelebi, 2001: 37) ifadelerini kullanmaktadır. Bu ifadelerden saf, berrak ve tatlı suyu olan ve oluğu bulunmayan çeşmenin sürekli aktığı anlaşılmaktadır.

Çeşmenin ilk vakfının vakfiyesine arşivlerde ulaşılamamıştır. 83 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinde kayıtlı 3 Cemaziyelahir 1305/16 Şubat 1888 tarihli atama kaydında çeşme vakfının vakfiyesi olmadığı ve eski vakıflardan olduğu belirtilmektedir.¹¹

Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın 17. ve 18. asırlardaki muhasebe kayıtlarına Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde rastlanmamıştır. Ancak her iki arşiv ile Tokat Şer'iyeye Sicillerinde vakıf görevlilerinin atamalarına dair pek çok kayıt mevcuttur. Bu kayıtlara göre, Oğulbey Çeşmesi Vakfı'ndan ücret alan görevliler aşağıda Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. Oğulbey Çeşmesi Vakfı Görevlileri

Görev Türü	İsmi	Görev Tarihi (Hicrî-Miladî)	Günlük ücreti (Akçe)	Görevi Bırakma Sebebi
Câbi ve nâzır	Seyyid Hacı Ömer b. Ramazan'ın feragatin-den Mehmed Halife ¹²	13 Mart 1778 (13 S 1192)	6	Feragat
Câbi ve nâzır	Salih Efendi'nin feragatinden torunları Mehmed ve Ali kardeşler ¹³	13 Nisan 1813 (11 R 1228)	6	Feragat
Câbi	El-Hac Mehmed Halife feragatinden Ömer b. İsbir ¹⁴	13 Kasım 1796 (12 Ca 1211)	6	Feragat
Mütevellî ve Câbi	Osman'ın oğulları Ali ve Mehmed'in vefatlarıyla Mehmed'in oğlu Salih ¹⁵	30 Aralık 1874 (21 Za 1291)	Tevliyet Muayyen Cibâyet 3 akçe	Vefat
Câbi	Ahmed b. Mehmed'in vefatıyla oğlu Ebu-bekir ¹⁶	23 Nisan 1881 (23 Ca 1298)	3	Vefat
Kâtip	Şerif Mustafa'nın feragatiyle Salih b. Hacı Mehmed ¹⁷	Haziran 1804 (Ra 1219)	5	Feragat
Kâtip	Salih b. Hacı Mehmed'in feragatiyle oğlundan torunları Mehmed ve Ali ¹⁸	Şubat 1813 (S. 1228)	5	Feragat
Kâtip ve câbi	Ahmed b. Mehmed'in vefatıyla oğlu Ebu-bekir ¹⁹	16 Şubat 1888 (3 C 1305)	Kitabet 5 akçe Cibâyet 3 akçe	Vefat
Mütevellî ve Kâtip	Ebubekir b. Mehmed'in vefatıyla oğlu Osman ²⁰	23 Nisan 1881-16 Şubat 1888 (23 Ca 1298-3 C 1305)	Tevliyet muayyen, kitabet 5 akçe	Vefat

11 TŞS 83, 22/44.

12 BOA. C. Belediye 58-2858.

13 BOA. C. Belediye 84-4157.

14 TŞS 2, 111/1.

15 TŞS 76, 214/307.

16 TŞS 78, 89/220.

17 VGMA. HD. No. 539, s. 202.

18 VGMA. HD. No. 568, s. 6.

19 TŞS 83, 22/45.

20 TŞS 78, 89/220; TŞS 83, 22/44.

Ali Açıklık

Mütevelli, Câbi, nâzır ve kâtip	Mehmed b. Osman'ın torunları Ebubekir b. Ahmed ve Osman b. Ebubekir'e müşte- reken ²¹	3 Kasım 1896 (27 Ca 1314)	Tevliyet muay- yen, Cibâyet 3 akçe, nezaret 6 akçe, Kitabet 5 akçe	
Mütevelli	Abdullah'ın evlatsız ölümü ile sülüs hisse mutasarrıfı Seyyid Abdullah (vâkıf evladı) ²²	23 Şubat 1745 (21 M 1158)	Sülüs hisse	Vefat
Mütevelli	Hasan Halife ref'inden Şerif Mustafa b. Mehmed Salih ²³	14 Mart 1805 (12 Z 1219)	Muayyen	Ref'
Mütevelli	Ebubekir b. Mehmed'in vefatıyla oğlu Osman ²⁴	23 Nisan 1881-16 Şubat 1888 (23 Ca 1298-3 C 1305)	Muayyen	Vefat
Mütevelli	Kehbarzade Musa b. Mustafa ²⁵	16 Mayıs 1896 (3 Z 1313)	-	-
Mütevelli (yarım his- se)	Ebubekir b. Ahmed'in evlatsız ölümü ile yarım hissesi ortağı Ahmed Hamdi b. Os- man ²⁶	1 Nisan 1904 (15 M 1322)	-	Vefat
Nâzır	Mahmud Efendi'nin vefatıyla Şeyh İsmail ²⁷	Aralık 1691 (R 1103)	-	Vefat
Nâzır	Seyyid Hacı Osman'ın vefatıyla oğlu Seyyid Abidin ²⁸	Temmuz 1736 (Ra 1149)	1 akçe	Vefat

Hicri Ay Kısaltmaları: M(Muharrem), S(Safer), Ra(Rebiülevvel), R(Rebiülahir), Ca(Cemaziyelevvel), C(Cemaziyelahir), B(Receb), Ş(Şaban), N(Ramazân), L(Şevval), Za(Zilkade), Z(Zilhicce).

Tablo 1'deki verilere göre Oğulbey Çeşmesi Vakfı görevlileri câbi, kâtip, mütevelli ve nâzırdan oluşmaktadır. Çoğu kez bu vazifeler, tek hisseli ve müstakil olarak verilirken bazen tevliyet, cibâyet, nezaret ve kitabet görevlerinin birkaç kişiye müşterek olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bazen de tevliyetin, Ali Pınarı Vakfı'nın tevliyet vazifesi ile birlikte iki hisse olarak paylaştırıldığı tespit edilmiştir.²⁹ Atama kayıtlarında mütevelli ücreti net olarak yazılmazken câbi ve nâzıra günlük 3'er akçe, kâtime günlük 5 akçe ödenmiştir. Bu vazife ücretleri, Tokat'taki diğer vakıf görevli ücretleri ile eşdeğer görünmektedir. Görev değişikliklerinde ise ölüm, görevden alma (ref') ve feragat (ferağ) gibi gerekçeler öne çıkmaktadır. Vakfın görevlileri genel olarak vazifelerini hakkıyla yerine getirirken az da olsa birbirlerinden şikâyetçi olmuşlardır. Örneğin, Evail-i Cemaziyelevvel 1135/7-17 Şubat 1723 tarihli şikâyet hükmüne göre, Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın nâzırı, vakfın eski mütevellisi Abdullah'ın görevi zamanında vakfın muhasebesini yaptırmayıp zimmetine vakıf malı geçirdiği iddiası ile şikâyetçi olmuştur.³⁰ Evahir-i Muharrem 1135/1-11 Kasım 1722 tarihli diğer şikâyet hükmünde, Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın eski mütevellisi Abdullah, görevdeyken her sene nâzır ve sair görevlilerin bilgisi dahilinde vakfın muhasebesini gördüğünü, zimmetinde bir şey kalmadığını ve bu hususta eline senet verildiğini

21 TŞS 91, 28/64.

22 BOA. C. Belediye 118-5882.

23 BOA. C. Belediye 48-2394.

24 TŞS 78, 89/220; TŞS 83, 22/44.

25 TŞS 89, 77/203.

26 TŞS 104, 21/49.

27 VGMA. HD. No. 1121, s. 25.

28 VGMA. HD. No. 1094, s. 26.

29 TŞS 104, 21/49.

30 BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 95, 424/3.

ifade etmiştir. Bu senede rağmen vakıf muhasebesinin yeniden görülerek kendisine zimmet çıkarılmasının men edilmesini talep etmiştir.³¹

II. Mahmud döneminde bütün vakıflar gibi Oğulbey Suyu Çeşmeleri Vakfı da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştır. Nezaretin emriyle vakfın 1836-1839 yılları arasında muhasebeleri hazırlanarak 53 numaralı Tokat Şer'iyye Siciline kayd edilmiştir. Bu muhasebe kayıtlarından derlenen veriler aşağı Tablo 2'de hülâsa edilmiştir.

Tablo 2. Oğulbey Suyu Vakfı'nın 1252-1255/1836-1839 Dönemi Gelir ve Giderleri

Tarih	1252/1836 ³²	1253-1255/ 1837-1839 ³³
Gelirler	Kuruş	Kuruş
Takyeciler çarşısında 1 adet dükkân icarı	18	54
Haffaflar (ayakkabıcılar) çarşısında 3 adet dükkân icarı	100	300
Tacirler çarşısında 2 adet dükkân icarı	148	444
Küpçüler çarşısında 2 adet dükkân icarı	24	72
Bedesten'de 1 adet vakıf dolabı icarı	30	0
Mihmadhacib Mahallesi'nde Oğulbey Suyu'nu kullanan 86 evden alınan kira ücreti	225	675
Pembeciler (pamukçular) çarşısında 1 adet dükkân kirası ³⁴	0	0
Toplam	545	1545
Giderler		
Evkaf-ı Hümayun Nezareti öşrü	54,5	0
Mihmadhacib Mahallesi'nde Oğulbey Suyu'nu kullanan 5 adet çeşmenin bakım ve onarım giderleri	300	775
Oğulbey suyu suyolları görevlisi çâhkenin yıllık ücreti	80	0
Muhasebe harcı ve kâtip maaşı	0	200
Ara toplam	434,5	975
Mütevelli Mehmed ve İsa'nın yıllık ücreti	36 kuruş 33 para	600
Nâzır Mehmed ve İsa'nın yıllık ücreti (günlük 3 akçe)	36 kuruş 33 para	
Câbi Mehmed ve İsa'nın yıllık ücreti (günlük 3 akçe)	36 kuruş 33 para	
Toplam	545	1575

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, Oğulbey Suyu Vakfı'nın Oğulbey Suyu'ndan beş çeşme ile 86 eve su sağladığı; vakfın farklı çarşılarında yer alan 9 dükkân ve Bedesten'de 1 adet vakıf dolabı icarı ile Mihmadhacib Mahallesi'nde Oğulbey suyunu kullanan 86 evden su ücreti gelirlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1836-1839 dönemi gelir toplamları kıyaslandığında, dört yıllık süre zarfında yıl bazında gelirin hemen hemen sabit kaldığı (545 ilâ 525 kuruş arasında) görülmektedir. 1836-1839 dönemi muhasebelerine göre; vakfın gider kalemleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti öşrü, Oğulbey Suyu'nu kullanan 5 adet çeşmenin bakım ve onarım giderleri, vakıf görevlilerine (çâhken=su yolu görevlisi, mütevelli, kâtip, nâzır ve câbi) ödenen ücretler ve muhasebe harcından oluşmaktadır.

31 BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 97, 3/2.

32 TŞS 53, 35/1.

33 TŞS. 53, 145-146.

34 Bu yıllarda dükkân boş olduğundan kira ücreti tahakkuk etmemiştir.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (T. VBMA)'nde yer alan 1870-1898 yılları arası Vakıf Muhasebe Defterlerinde Oğulbey Çeşmesi Vakfı'na ait iki adet toplu muhasebe kaydı tespit edilmiştir. İlk toplu muhasebe, 1286-1303/1870-1887 dönemini kapsamaktadır.³⁵ Bu muhasebe kaydına ait veriler aşağıda Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın 1286-1303/1870-1887 Dönemi Gelir ve Giderleri

Gelirler	Kuruş
Meyvehane çarşısında 1 adet terzi dükkânı	100
Meyvehane çarşısında 1 adet manav dükkânı	200
Hafaflar'da (ayakkabıcılar) 1 adet haffaf dükkânı	60
Hafaflar'da 1 adet dikici dükkânı	80
Hafaflar'da 1 adet dikici dükkânı	50
Büyük Bedesten'de 2 adet dolap	50
Küçük Bedesten'de 1 adet dolap	15
Bekiroğlu Hanı'nda 1 adet nalband dükkânı yarı hissesi	130
Omcalık'ta cevizli bahçe	150
Oğulbey Suyu'ndan hanelere taksim olunan su ücreti	275
1286/1870 yılı gelir toplamı	1110
1286-1303/1870-1887 arası gelir toplamı	19.980
Giderler	Kuruş
Dükkânların tamir masrafları	5.920
Suyolları bakım ve onarım giderleri	9.500
Dükkânların vergileri	1.068
Harç ücreti	218
Yarım hisse mütevellî Osman Efendi'nin ücreti	1.637
Yarım hisse kâtip ve câbi Ebubekir Efendi'nin ücreti	1.637
Toplam	19.980

Tablo 3'teki verilere göre, Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın Oğulbey Çeşmesi ile sayısı belirtilmeyen evlere su sağlamaya devam ettiği; farklı çarşılarında yer alan 6 dükkân, Omcalık'ta 1 cevizli bahçe, Büyük ve Küçük bedestenlerde 3 adet vakıf dolabı icarı ile Oğulbey Suyu'nu kullanan evlerden su ücreti gelirleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu gelir kalemleri, 1836-1839 dönemi gelir kalemleriyle kıyaslandığında, dükkân sayısının 9'dan 6'ya gerilediği, dolap sayısının 1'den 3'e çıktığı ve 1 adet ceviz bahçesinin ilave edildiği görülmektedir. Akar artışındaki bu gelişme, yıllık gelir ortalamasının artmasına (525 kuruştan 2.854 kuruşa) neden olmuştur. Vakfın akarlarındaki değişiklik ve gelir artışı muhtemelen bazı akarların mahkeme yoluyla tebeddülünden (takas) kaynaklanmıştır. 286-1303/1870-1887 döneminde vakfın gider kalemleri hazine harcı, dükkânların tamir masrafı ve emlak vergisi, suyolları bakım ve onarım giderleri ile mütevellî, kâtip ve câbiye ödenen ücretlerden oluşmaktadır. Nâzır ve çâhkene ise herhangi bir ücret yazılmamıştır.

İkinci toplu muhasebe, 1304-1314/1888-1898 dönemini kapsamaktadır.³⁶ Bu muhasebe kaydına ait veriler aşağıda Tablo 4'te hülâsa edilmiştir. Tablodaki verilere göre, Oğulbey Çeşmesi Vakfı sadece Oğulbey Çeşmesi'ne su sağlamakta, farklı çarşılarında yer alan 6 dükkân ile Büyük ve Küçük bedesten-

³⁵ T. VBMA. Muhasebe Defteri no. 5, s. 12.

³⁶ T. VBMA. Muhasebe Defteri no. 9, s. 8.

lerde 3 adet dolap icarından gelir elde etmektedir. Bir önceki muhasebede yer alan Oğulbey Suyu’nu kullanan evlerden alınan su ücreti ile Omcalık’taki bir cevizli bahçe icarı bu dönem muhasebesinde yazılmamıştır. Vakfın akarlarındaki bu değişiklik muhtemelen bazı akarların mahkeme yoluyla tebeddülünden (takas) kaynaklanmıştır. Ayrıca akarlardaki azalma, vakfın yıllık gelirinin düşmesine yol açmıştır. 1286-1303/1870-1887 döneminde yıllık ortalama gelir 2.854 kuruş iken 1304-1314/1888-1898 döneminde 600 kuruşa gerilemiştir. 1304-1314/1888-1898 döneminde vakfın gider kalemleri muhasebe harcı, dükkânların ve çeşmenin tamir masrafı, dükkânların emlak vergisi ve vakfın mütevellisi ve kâtibine ödenen ücretlerden oluşmaktadır. Câbi, nâzır ve çâhkene ise herhangi bir ücret yazılmamıştır.

Tablo 4. Oğulbey Çeşmesi Vakfı’nın 1304-1314/1888-1898 Dönemi Gelir ve Giderleri

Gelirler	Kuruş	Para
Meyvehane çarşısında kebabçı dükkânı (no. 27) icarı	100	0
Meyvehane çarşısında kalaycı dükkânı (no. 16) icarı	90	0
Eskiciler çarşısında kalaycı dükkânı (no. 3) icarı	60	0
Eskiciler çarşısında kalaycı dükkânı (no. 77) icarı	100	0
Eskiciler çarşısında kalaycı dükkânı (no. 27) icarı	60	0
Büyük bedestende dolap (no. 5)	0	0
Büyük bedestende dolap (no. 12)	0	0
Küçük bedestende dolap	0	0
Kapan önünde nalband dükkânı (no. 50)	130	0
1304/1888 yılı gelir toplamı	540	0
1304-1314 arası gelir toplamı	6.000	0
Giderler	Kuruş	Para
Dükkânların ve çeşmenin tamir masrafları	2.563	0
Dükkânların vergileri	1.657	0
Toplam	4.220	0
Muhasebe harcı ve kâtip ücreti (Binde 62, kuruş hesabıyla)	111	10
Evlattan olan mütevellilere verilen ücret ³⁷	1.668	30
Toplam	6.000	

2.1.1 Oğulbey Çeşmesi’nin Diğer Vakıfları

XVII. yüzyıldan itibaren Oğulbey Çeşmesi giderleri için Tokat’taki diğer bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da çeşme görevlilerinin ücretleri için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu bakımdan iki adet vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıflar hakkında kronolojik sıra ile aşağıda bilgi verilmiştir.

Hoca Behzad Şirvanî’nin Oğulbey Çeşmesi Vakfı: Behzad Camii’nin inşa kitabesinde bâni Hoca Behzad Şirvanî’nin Oğulbey Çeşmesi için vakfettiği 300 altından murabaha³⁸ geliri olduğu yazılıdır. 1574 yılı Rum Eyaleti Evkaf Defterinde (Şimşirgil, 1990: 100).³⁹ Hoca Behzad Oğulbey Çeşmesi Vakfı ile alakalı ayrıntılı bir muhasebe kaydı yer almaktadır. Bu muhasebe kaydında yer alan bilgiler aşağıda Tablo 5’te listelenmiştir.

37 1304-1313/1888-1897 arası yarım hisse mutasarrıfı Osman’ın ücreti 758 kuruş 15 para; 1314/1898’de yarım hisse oğlu Hamdi’nin ücreti 76 kuruş; 1304-1314/1888-1898 arası yarım hisse mutasarrıfı Ebubekir’in ücreti 834 kuruş 15 paradır.

38 Murabaha, kanunla tayin olunan oranda faizle borç verme uygulamasıdır (Pakalın, 1983-II: 581)

39 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 38a-b.

Tablo 5. Hoca Behzad Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın 1574 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelirler	Altın
Vâkîfın 300 altın parasının murabahası	30/45 altın
Giderler	Akçe
Mütevellinin senelik ücreti	360
Çeşme hizmetkârının senelik ücreti	600
Suyolu bakım ve onarım gideri (mâ'-i câri meremmeti)	1.700
Toplam	2.660

Tablo 5'ten görüleceği üzere, Hoca Behzad Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın 1574 yılı gelirleri 300 altının murabahasından oluşmaktadır. Bu tarihlerde para vakıflarında murabaha oranının % 10 veya % 15 olduğu dikkate alındığında 300 altının murabahasının 30 ya da 45 altın olduğu anlaşılmaktadır. Vâkîf, bu gelirlerini çeşmenin bakım ve onarım giderleri ile mütevelli ve çeşme hizmetkârından oluşan görevlilerin ücretlerine tahsis etmiştir. Tevliyetinin ise evlad ve utekâsına (azatlı kölelerine) verilmesini şart koşmuştur.

Emine bint-i Ömer Vakfı: Emine Hanım, Mihmadhacib Mahallesi sakinelerindendir. 29 Safer 1222/8 Mayıs 1807 tarihli vakfiyesine (Açık ve vd. 2005: 330) göre, yaşadığı mahalledeki iki katlı evini vakfetmiştir. Vakfının tevliyetini, hasbi olarak Oğulbey Çeşmesi Vakfı müvellihi Salih Ağa'ya vermiştir. Vâkîfe, vakfettiği evinin icarının önce evin bakım ve onarımına sarfedilmesini, artan paranın da Mihmadhacib Mahallesi'nde bulunan Oğulbey Çeşmesi'nin suyolu tamirine harcanmasını şart koşmuştur. Ayrıca Salih Ağa'nın vefatından sonra Oğulbey Çeşmesi Vakfı'na her kim mütevelli olur ise hasbi olarak kendi vakfına da mütevelli olmasını istemiştir.

2.2. Mihmadhacib Çeşmesi ve Vakıfları

1574 yılına ait Sivas Eyaleti Evkaf Defterine göre, Mihmadhacib Çeşmesi Mihmadhacib Mahallesi'nde olup bir vakfı bulunmaktadır. Bu vakf, İvad, Mustafa Çelebi ve Hacı Hasan'ın 7.500 akçelik para vakfıdır. Vâkîflar, vakfettikleri paranın murabaha gelirinin adı geçen çeşmenin bakım ve onarımına sarf edilmesini şart koşmuşlardır. Bu para vakfının tevliyet hizmeti, Mahmud isimli şahsın üzerindedir.⁴⁰

2.3. Örtmeliönü Çeşmesi ve Vakıfları

Evahir-i Zilhicce 1209/9-19 Temmuz 1795 tarihli şikâyet hükmüne göre, müteveffa Oğul Bey tarafından inşa edilen çeşmenin tam olarak ne zaman yapıldığını belirten herhangi kayda rastlanmamıştır. Sonra-ki devirlere ait arşiv kayıtlarında da bu çeşme ile ilgili belge bulunamamıştır. Sadece 19. asrın son çeyreğinde Örtmeliönü Mahallesi'nde Ali Pınarı Vakfı'na dair bir muhasebe kaydı ile birkaç görev tevcih beratları tespit edilmiştir. Muhasebe kaydına göre, Ali Pınarı Vakfı'nın 1304-1314/1888-1898 gelirleri ve giderleri aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Ali Pınarı Vakfı'nın 1304-1314/1888-1898 Dönemi Gelir ve Giderleri⁴¹

Gelirler	Kuruş	Para
Uzunçarşı'da doğramacı dükkânı (no. 189)	150	0
Uzunçarşı bitişiğinde kürkçü dükkânı (no.189)	100	0
Uzunçarşı bitişiğinde kürkçü dükkânı (no. 190)	120	0
Uzunçarşı bitişiğinde kürkçü dükkânı (no.190)	130	0

40 TK. KK. Evkaf Defteri 583, s. 27b.

41 T. VBMA. Muhasebe Defteri no. 9, s. 8.

Tokat Oğulbey Suyu Çeşmeleri ve Vakıfları

Uzunçarşı'da Yaşmeydan Mahallesi'nde mağaza (no. 31)	350	0
Uzunçarşı'da Yaşmeydan Mahallesi'nde mağaza (no. numara 31)	250	0
Omcalık'ta tarla (no. 7)	200	0
Omcalık'ta tarla (no. 12)	50	0
1304/1888 senesi icarı	1350	0
1304-1314/1888-1898 dönemi toplam icarı	15.680	0
Giderler	Kuruş	Para
Kira geliri getiren binaların on bir senelik tamir masrafı	5500	0
Çeşme ve su yolları tamir masrafı	1350	0
Kira geliri getiren binaların vergileri	1680	0
Çâhken ücreti	2950	
Ara toplam	11480	0
Muhasebe harcı ve kâtip ücreti (Binde 62 kuruş hesabıyla)	262	20
Evlattan olan mütevellilere verilen ücret ⁴²	3937	20
Genel toplam	15680	

Tablo 6'daki verilerden Ali Pınarı Vakfı'nın dört dükkan, iki mağaza ve iki tarla icarından yıllık toplam 1.350 kuruş kira geliri bulunduğu anlaşılmaktadır. 1888-1898 arasında 11 yıllık toplam kira hasılatı 15.860 kuruş tutmaktadır. Yıllık ortalama geliri, 1.441 kuruş civarındadır. Vakfın giderleri; kira geliri getiren binalar ile çeşme ve su yollarının tamir masrafları, vakıf binaların vergileri, çâhken ücreti, muhasebe harcı, katip ücreti ve müteveli ücretinden oluşmaktadır. Vakfın tevliyet görevi vâkıfın evlatlarına şart koşulmuştur. Oğulbey Çeşmesi Vakfı ile Ali Pınarı Vakfı'nın mütevellileri aynı şahıslardır. Tevliyet görevini, 1888-1897 yılları arasında Osman Efendi, 1898 yılından itibaren Ebubekir Efendi yürütmüştür. 8 Şaban 1319/20 Kasım 1901 tarihinde Oğul Bey Çeşmesi ve Ali Pınarı vakıfları mütevellisi Ebubekir Efendi Tokat Şer'iyye Mahkemesi'nde vakıf akarının icara verilmesi, gelirlerinin tahsili, muhasebesi, tamirâtı ve sair hukuk işleri için Kadızade Mehmed'e vekalet vermiştir.⁴³ Ebubekir Efendi'nin erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine 15 Muharrem 1322/1 Nisan 1904 tarihli beratla Oğul Bey Çeşmesi Vakfı'nın yarım hisse tevliyetini tasarruf eden Ahmed Hamdi Efendi her iki vakfın tevliyet görevini üstlenmiştir.⁴⁴

3. Sonuç

Oğulbey Suyu, 1950'li yıllara kadar Tokat'a içme suyu sağlayan sekiz ana (Aksu, Buzluk, Çördük, İğneci, Karasu/Çukurpınar, Koşıkavak, Marul ve Oğulbey suları) kaynaktan biridir. Bu önemli su kaynağı bugüne kadar kapsamlı bir incelemeye konu olmamıştır.

Bu çalışmada tespit ve analiz edilen mevcut arşiv kayıtlarına göre, Oğulbey Suyu 16. yüzyılda Osmanlı döneminde Tokat'a getirilerek halkın istifadesine sunulmuştur. Oğulbey Suyu'nun çıkış yeri, Tokat'ın güney doğusunda bir saat mesafede yer alan Taşlıtepe mevkiidir. Tarihi şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız müteveffa Oğul Bey, Oğulbey Suyu adı verilen su kaynağını toprak borularla Tokat'a getirerek Hacib, Örtmeliönü, Bulgurpınarı(?), Akçapınar ve Oğulbeypınarı mahallerinde beş adet çeşme inşa etmiştir. Bu beş çeşmeden birisi Oğulbey Çeşmesi, diğeri Örtmeliönü çeşmesi veya Ali Pınarı, bir diğeri Mihmadhacib Çeşmesi'dir. Diğer iki çeşme (Bulgurpınarı(?), Akçapınar) hakkında ise herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

42 1304-1313 arası müteveli Osman'ın ücreti 3587 kuruş 20 para; 1314 senesi müteveli Ebubekir'in ücreti 350 kuruştur.

43 TŞS 98, 123/24.

44 TŞS 104, 21/49.

Oğulbey Çeşmesi, Mihmadhacib-i Müslim Mahallesi'nde Oğul Bey tarafından inşa edilmişse de yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hoca Behzad Camii'nin inşa kitabesinde, Şirvanlı Fakih oğlu Hoca Behzad'ın Kanuni Sultan Süleyman zamanında 942/1536 yılında Oğulbey Çeşmesi'ne bir vakıf yaptığı yazılıdır. Bu bilgidен hareketle, çeşmenin aynı yıl içinde veya daha önce inşa edildiği söylenebilir. Özlem Kaşıkeman, yüksek lisans tezinde, Behzad Camii'nde bulunan tarihsiz çeşme kitabesine dayanarak Oğulbey Çeşmesi'nin Behzad Camii yakınında yer aldığını belirtmiştir. Arşiv kayıtları Oğulbey Çeşmesi'ni Mihmadhacib Mahallesi'nde gösterdiğinden bu kitabe Behzad Camii avlusundaki Karasu Çeşmesi'ne ait olmalıdır.

Oğulbey Çeşmesi'nin muhtemelen Oğul Bey'in tevliyetini evlat ve azatlı kölelerine bıraktığı bir vakfı bulunmaktadır. Bu vakfın vakfiyesine arşivlerde ulaşılamamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Oğulbey Çeşmesi giderleri için Tokat'taki diğer bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da çeşme görevlilerinin ücretleri için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu bakımdan iki adet vakıf tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Hoca Behzad Şirvanî'nin Oğulbey Çeşmesi Vakfı, diğeri Emine bint-i Ömer Vakfı'dır.

Arşivlerde Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın 17. ve 18. asırlardaki muhasebe kayıtlarına ulaşılamamış ancak vakıf görevlilerinin atamalarına dair pek çok kayıt bulunmuştur. Bu kayıtlara göre, Oğulbey Çeşmesi Vakfı'ndan ücret alan görevliler câbi, kâtib, mütevellî ve nâzırdan oluşmaktadır. Çoğu kez vazifeler, tek hisseli ve müstakil olarak verilirken bazen tevliyet, cibâyet, nezaret ve kitabet görevlerinin bir ya da iki kişiye müşterek olarak tahsis edildiği görülmektedir. Bazı zamanlarda ise tevliyet vazifesinin Ali Pınarı Vakfı'nın tevliyet vazifesi ile birlikte iki hisse olarak paylaştırıldığı tespit edilmiştir. Atama kayıtlarında mütevellî ücreti net olarak yazılmazken câbi ve nâzıra günlük 3'er akçe, kâtibe günlük 5 akçe ödenmiştir. Bu vazife ücretleri, Tokat'ta diğer vakıf görevlilerine ödenen ücretlerle eşdeğer görünmektedir. Görev değişikliklerinde ise ölüm, görevden alma (ref') ve feragat (ferağ) gibi gerekçeler öne çıkmaktadır.

Oğulbey Çeşmesi Vakfı'nın 19. yüzyıla ait üç ayrı muhasebe defteri tespit edilmiştir. Muhasebelerde yer alan bilgilere göre, Oğulbey Suyu Vakfı, Oğulbey Suyu'ndan beş çeşme ile 86 eve su sağlamaktadır. Vakfın gelirleri, sayısı ve türü zamanla değişen emlak (dükkân, dolap ve cevaz bahçesi) kiralardan ve Mihmadhacib Mahallesi'nde Oğulbey Suyu'nu kullanan 86 evden alınan su ücretinden oluşmaktadır. 19. yüzyılda emlak adetinde ve türünde görülen değişimler muhtemelen kiralama sorunları ya da başka akarlarla takas dolayısıyla meydana gelmiş olmalıdır. Akarlardaki bu değişiklikler vakfın yıllık toplam gelirlerine de yansımış, inişli- çıkışlı bir seyir izlemiştir. Gider kalemleri ise Evkaf-ı Hümayun Nezareti öşrü, 5 adet çeşmenin bakım ve onarım giderleri, vakıf görevlilerine (çâhken, mütevellî, kâtib, nâzır ve câbi) ödenen ücretler ve muhasebe harcından oluşmaktadır. Vakıf görevlilerin sayısı da zamanla değişmiştir.

Oğulbey Çeşmesi giderleri için ilaveten ilk kurulan Hoca Behzad Şirvanî'nin Oğulbey Çeşmesi Vakfı esasında bir para vakfıdır. Vâkıf, 1534 yılında vakfettiği 300 altının murabaha gelirlerini çeşmenin bakım ve onarım giderleri ile mütevellî ve çeşme hizmetkârından oluşan görevlilerin ücretlerine tahsis etmiştir. Tevliyetinin ise evlad ve utekâsına (azatlı kölelerine) verilmesini şart koşmuştur. Mihmadhacib Mahallesi sakinelerinden Emine Hanım bint-i Ömer de 29 Safer 1222/8 Mayıs 1807 tarihinde iki katlı evini vakfederek evin kira gelirinin öncelikle bakım ve onarımına sarfını, artan paranın Mihmadhacib Mahallesi'nde bulunan Oğulbey Çeşmesi'nin su yolu tamirine harcanmasını şart koşmuştur.

Oğulbey kaynağından su sağlayan bir diğer çeşme, Mihmadhacib Çeşmesi'dir. 1574 yılına ait Sivas eyaleti Evkaf Defterine göre, bu çeşme için İvad, Mustafa Çelebi ve Hacı Hasan isimli hayır sahipleri tarafından 7500 akçelik para vakfı tesis edilmiştir. Vâkıflar, vakfettikleri paranın murabaha gelirinin adı geçen çeşmenin bakım ve onarımına sarf edilmesini şart koşmuşlardır.

Oğulbey kaynağından su temin eden üçüncü çeşme, Mihmadhacib Örtmeliönü Çeşmesi'dir. Müteveffa Oğul Bey tarafından inşa edilen çeşmenin tam olarak ne zaman yapıldığını belirten herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Sonraki devirlere ait arşiv kayıtlarında da bu çeşme ile ilgili belge bulunamamıştır. Sadece 19. asrın son çeyreğinde Örtmeliönü Mahallesi'nde Ali Pınarı Vakfı'na dair 1888-1898 dönemine ait bir muhasebe kaydı ile birkaç görev tevcih beratı tespit edilmiştir. Muhasebe verilerden Ali Pınarı Vakfı'nın dört dükkan, iki mağaza ve iki tarla icarından yıllık toplam 1350 kuruş kira geliri bulunmaktadır. Vakfın giderleri; kira geliri getiren binalar ile çeşme ve su yollarının tamir masrafları, vakıf binaların vergileri, çâhken ücreti, muhasebe harcı, katip ücreti ve mütevellî ücretinden oluşmaktadır. Vakfın tevliyet görevi vâkıfın evlatlarına şart koşulmuştur. Oğulbey Çeşmesi Vakfı ile Ali Pınarı Vakfı'nın mütevellileri aynı şahıslardır. Tevliyet görevini, 1888-1897 yılları arasında Osman Efendi, 1898 yılından itibaren Ebubekir Efendi yürütmüştür. Ebubekir Efendi'nin erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine 15 Muharrem 1322/1 Nisan 1904 tarihli beratla Oğul Bey Çeşmesi Vakfı'nın yarım hisse tevliyetini tasarruf eden Ahmed Hamdi Efendi her iki vakfın tevliyet görevini üstlenmiştir.

1950'lere kadar Oğulbey Suyu çeşmeleri Tokat halkına hizmet vermiş ve hayat kaynağı olmuştur. Günümüzde bu çeşmelerden geriye hiçbir şey kalmamıştır. Oğulbey Suyu ise Tokat merkeze bağlı Hasanbaba köyüne tahsis edilmiştir. Böylece asırlarca Osmanlı su kültürünün bir ögesi olan tarihi Oğulbey çeşmeleri yok edilmiş, Tokat halkı bu önemli kaynaktan mahrum bırakılmıştır.

Kaynaklar

I. Arşiv kaynakları

A. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Atık Şikayet Defterleri: BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 95, 424/3; BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 97, 3/2; BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 103, 189/1.

Cevdet Belediye: BOA. C. Belediye 48-2394; BOA. C. Belediye 58-2858; BOA. C. Belediye 84-4157; BOA. C. Belediye 118-5882.

Sivas Ahkam Defterleri: BOA. A.DVNSAHK. d. 22, 13/1;

B. *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA)*

TK. KK. Evkaf Defteri 583.

Tokat Şer'îye Sicilleri (TŞS)

TŞS 2; TŞS 10; TŞS 53; TŞS 76; TŞS 78; TŞS 83; TŞS 89; TŞS 91; TŞS 98; TŞS 104.

*Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (T. VBMA)*⁴⁵

T. VBMA. Muhasebe Defteri no. 5; T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 9;

T. VBMA. Mazbata ve Derkenar Defteri no. 1, s. 22/65.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): VGMA. HD No. 539; VGMA. HD No. 568; VGMA. HD No. 1094; VGMA. HD. No. 1121.

II. Araştırma ve inceleme eserler

Acunsal, Ferit (1947). *Gerçeklerin Diliyle Tokat*. İstanbul: Tanin Basımevi.

Açıkel, Ali ve Abdurrahman Sağır (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C. I. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.

Aksulu, Behiye Işık (1994). *Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Tokat Şehri Anıtları*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Atak, Erkan (2013). "Tokat'taki Osmanlı Çeşmelerinden Örnekler". *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, Cilt II. Ankara. 211-237.

Dinç Güven ve Cemil Çelik (2012). "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878)". *Mediterranean Journal of Humanities*, II (1), 37-59.

Evliya Çelebi (2001), *Evliya Çelebi Seyahatname*. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin. C. 5. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökbilgin, Tayyib (1974). "Tokat". *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/I, 401-412.

Güler, Mustafa (2012). "XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine'deki Su Vakıfları". *Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV (2), 1-22.

Gündoğdu, Hamza ve Ahmet Ali Bayhan, Murat Aktemur, İshak Umut Kukaracı, Adem Çelik, Burhanettin Güneş (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara.

Güneri, Hasan (2006). "Vakıf Sular ve Su Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, (9), 67-81.

45 Bu arşivdeki belgeler ve defterler 15 yıl kadar önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

- Eyice, Semavi (1993). “eşme”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 8. İstanbul. 277-287.
- Karataş, Ali İhsan (2008). “Bursa Suları ve Su Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakóltesi Dergisi*, 17 (2), 379-417.
- Kaşıkeman, Özlem (2005). Tokat İli ve Niksar İlçesi eşme ile şadırvanları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Kö, Ahmet (2018). “XV-XVII. Yüzyıllarda Silistre’de Su Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi*, (49), 9-20.
- Kucur, Sadi S. (1993). Sivas, Tokat ve Amasya’da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre). Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
- Meral, şükrü (1938). *Tokat Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafiyası*. Ankara.
- Nazmi Asaf (1926). *Anadolu’da İçilecek Sular*. İstanbul.
- Özer, İsmail (2015). “Tokat’ta İçme Suyu Temini ve Dağıtım Faaliyetleri (1923-1950)”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 11-29.
- Öztürk, Said (2019). “Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı”. *Vakıflar Dergisi*, (80. Yıl Özel Sayısı), 135-158.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I-II-III*. İstanbul: MEB. Yay.
- Sağır, Yusuf (2016). “Osmanlı Su Vakıfları”. *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (15), 445-473.
- Seçgin, Nuri (1993). Tokat’taki Türk Mimari Eserleri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- şemseddin Sami (1987). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- şimşirgil, Ahmet (1990). Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574). Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokat İl Yıllığı 1967* (1968). Ankara.
- Tunca, Aylin (2000). Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785). Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, Meltem (2017). “Gaziantep Tarihi Su Sisteminin Osmanlı Dönemindeki Yönetimi”. *Megaron*, 12 (1), 157-169.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1927). *Kitabeler*. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2003). *Tokat Kitabeleri*. Hazırlayan: Mehmet Mercan ve Mehmet Emin Ulu. Ankara.
- Wolper, Ethel Sara (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat and Amasya*. Doktora Tezi. Los Angeles, U.S.A.: University of California.
- Yedişıldız, Bahaeddin (1986). “Vakıf”. *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. XIII, 153-172.
- Yedişıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yay.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1988). “Danışmendliler”. *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. III, 468-469.

III. Elektronik kaynaklar

Sağlam, Halis. “Suyuna Sahip Çık Tokat”, Tokat Arayış Gazetesi, 25 Mart 2021. Bk. http://tokatariyisgazetesi.com/haber_detay.asp?haberID=3700&HaberBaslik=halis-saglam-suyuna-sahip-cik-tokat (Erişim Tarihi: 23.02.2023).

Öztürk, Said “Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları”. <https://www.zdergisi.istanbul/makale/osmanli-sehirlerinin-vakif-sulari-91> (Erişim Tarihi: 15.02.2024).

18.-19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri Işığında Vardar Ovasında Bayezid Baba Âsitanesi*

Fahri Maden**

Öz

Balkanlar'da Türk tasavvuf kültür ve geleneğinin en önemli kollarından biri Bektaşiliktir. Balkan coğrafyasında Bektaşi öğretileri Osmanlı öncesinde Sarı Saltık Sultan tarafından temsil edilmiştir. Osmanlı fuhatları sırasında ise gerek Horasan'dan gelen gerekse Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda yetişen çok sayıda eren bölgeye yerleşmiştir. Bu erenlerden biri Vardar'da faaliyet gösteren Bayezid Baba'dır. Bayezid Baba, Osmanlı akıncı beylerinden Malkoçoğlu Bali Bey tarafından desteklenmiş, Bayezid Baba adına kurulan âsitane ve vakıf bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında etkili olmuştur. Malkoçoğlu Bali Bey tarafından Vardar Ovası'nda köyler vakfedilen âsitane bölgenin iskan ve ekonomik canlılığına katkı sunmuş, uzun yıllar gelip giden misafirler için barınma ve konaklama hizmeti de vermiştir. Bu yazıda Balkanların inanç dünyasında çok önemli bir yere sahip olan Vardar'daki Bayezid Baba Âsitanesi'nin tarihi süreci arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır. Osmanlı arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki âsitane ile ilgili belgeler daha önce yayınlanmadığı için bu belgeler ışığında kurumun tarihi aydınlatılmış olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, Bektaşilik, Vardar (Kilkis), Bayezid Baba, Malkoçoğlu Bali Bey

The Bayezid Baba Dervish Lodge in the Vardar Plain in Light of 18th- and 19th-Century Archival Documents

Abstract

Bektashism is one of the most important branches of Turkish Sufi culture and tradition in the Balkans. In the Balkan geography, before the time of the Ottoman Empire, Bektashi teachings were represented by Sarı Saltık Sultan. During the Ottoman conquests, many spiritually enlightened persons (*eren*), both those coming from Khorasan and others educated at the Hacı Bektas Veli Dervish Lodge, settled in the region. One of these mystics was Bayezid Baba, who was active in Vardar. Bayezid Baba was supported by Malkoçoğlu Bali Bey, one of the Ottoman raider lords; the charity and foundation established in the name of Bayezid Baba played a role in the Turkification and Islamization of the region. Malkoçoğlu Bali Bey endowed villages in the Vardar Plain, and the site contributed to the settlement and economic vitality of the region, providing accommodation and lodging for many years to guests who passed through the region. The article discusses the history of the Bayezid Baba Asitane (Dervish Lodge) in Vardar, which has a very important place in the belief world of the Balkans, in the light of archival documents. The documents related to the *asitane* in the Ottoman archives and the archives of the Directorate General of Foundations have not been published before; the article presents the institution's history in the light of these documents.

Keywords: Balkans, Bektashism, Vardar (Kilkis), Bayezid Baba, Malkoçoğlu Bali Bey

* DOI: 10.16971/vakiflar.1491023

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2024 / May 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2025 / June 2025

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Alevi Bektaşi Kültürü Anabilim Dalı; Ankra-Türkiye; e-mail: fahri.maden@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8529-9165.

Giriş

Balkanlarda Osmanlı fetihleriyle Türk dervişlerinin tekkelerini açmaları birbirini takip eden bir süreçte gerçekleşmiştir. Edirne fethedildikten sonra Bayezid Baba'nın da içinde bulunduğu ön Bektaşî (Yıldırım, 2011: 615) erenlerinin faaliyet gösterdiği Dimetoka, Gümölcine, Serez ve Vardar hattı Gazi Evrenos Bey ve Hacı İlbey'in idaresindeki kuvvetlerce alınarak bölgede Türk idaresi başlamıştır (Âşıkpaşazade, 2003: 111, 113-116, 122, 126; Mehmed Neşrî, 1949: 211, 215; Solakzâde Mehmed Hemdemi Çelebi, 1989: 42; Hoca Sadettin Efendi, 1992: 118). Aynı kuvvetler 1385 öncesi Vardar nehrini ve ovasını aşip Yenice-i Vardar'ı fethettiklerinde Gazi Evrenos Bey (ö. 1417) stratejik konumundan dolayı burayı uc merkezi olarak belirlemiş, hatta kendisi de hayatının sonuna kadar burada ikamet etmiştir (Çalı, 2006: 62; Çalı, 2011: 97; Kılıç, 2011: 745). İki yıl sonra 1387 yılında Selanik de Osmanlı toprağı haline getirilmiştir.¹ Bölge Fetret döneminde elden çıkmışsa da 1430'da II. Murat tarafından yeniden fethedilmiş, Osmanlı idaresi altında Rumeli eyaletine bağlı Selanik sancağı kurulmuş, Vardar nahiyesi de bu sancağa bağlanıp² XIX. yüzyıla kadar bu idari yapılanma sürmüştür. Bu fetihler gerçekleştiği sırada diğer Türk dervişleri ile beraber Bektaşî anlayışına sahip dervişler de orduyla beraber seferlere iştirak etmişler, Bayezid Baba Fatih döneminde bu bölgede faaliyet göstermiştir.

Alevilik ve Bektaşiliğin Rumeli'de temsil edilmesi XIII. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Sarı Saltık'ın 1260'larda Balkanlara geçip uzun yıllar bu coğrafyada faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Böylece bir Alevi-Bektaşî ereni olarak Sarı Saltık'ın faaliyetleri ve adı Balkanların dört bir yanına yayılmıştır (Ocak, 2002: 115-118, 120-124). Bu itibarla Sarı Saltık'ın ismiyle Vardar bölgesine yakın Langaza nahiyesinde de bir köye rastlanması (VGMA, Defter nr. 1212, s. 210) dikkat çekicidir. Osmanlı döneminde ise Rumeli'de fetihlerin başlaması ve ilerlemesiyle Bektaşî baba ve dervişleri Edirne'nin ardından Üsküp ve Kırcaali'ye, oradan da Vardar Ovası'na doğru faaliyetlerini yoğunlaştırmışlar, bu sayede bugünkü Yunanistan ve Bulgaristan'da Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini benimseyen pek çok tekke kurulmuştur. Keza Yeniçeri ordusuyla birlikte fetihlere iştirak ederek Vardar Ovası ve çevresine gelen bu Bektaşî baba ve dervişleri, bölgede devlet tarafından iskân edilen Yörük aşiretleri ile yerel halklar arasında Bektaşî öğretilerinin yayılmasını sağlamışlardır.³

Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde Rumeli'de Osmanlı hâkimiyeti genişleyip yerleştikçe bölgede birbiri ardına Bektaşî tekkeleri de açılmıştır. Fetihlerle birlikte Rumeli'ye Anadolu'dan Yörük ve Tatarlar getirilip iskân edilmişlerdir. Yörük ve Tatarların iskânının ardından bölgede Evlad-ı Fatihan teşkilatı tesis edilmiş (Kayapınar, 2012: 47-106), böylece Vardar ovası, Küçük Vardar ve Büyük Vardar bölgesinde Türk yerleşimi gerçekleşmiştir (Duran, 2021: 5; Gökbilgin, 1957: 13, 327, 329). Ayrıca bölgede Ahilerin ve dervişlerin zâviyeleriyle birlikte teşkil ettikleri çiftlikler ve tarıma açtıkları topraklar zamanla bölgede Müslüman köylerin de kurulmasına olanak sağlamıştır. XVI. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevi mücadelesi sırasında da Anadolu'daki Kızılbaş ve Alevilerin bir kısmının Rumeli'ye sürgüne tabi tutuldukları ve bunların da çevre bölgelerde yerleştikleri bilinmektedir (Yıldırım, 2008: 319). Osmanlı fetihleri sırasında orduyla birlikte gelen Kalenderi ve ön Bektaşî baba ve dervişleri hem fetihle önemli roller üstlenmişler hem de bölgede tekkeler kurarak İslamiyet'in yayılmasına katkı sağlamışlardır. Vardar ve yakın civar bölgelerde Bayezid Baba ve Otman Baba gibi Horasan erenleri faaliyet gösterip tekkeler kurmuşlar, bu tekkeler devlet adamları ve hayırseverler tarafından da mülkler vakfedilerek güçlendirilmiş, bu zatlar tarafından Hacı Bektaş düşüncesinin temsil edildiği bu tekkeler zamanla tamamen Bektaşî kurumlarına dönüşerek tarikatın bölgede neşvü nema bulmasına olanak sağlamışlardır.

1 Selanik'in Osmanlılar tarafından fethi için bkz. Kayapınar (2022a: 447-476).

2 BOA, TT.d, 1189; BOA, TT.d, 70; BOA, TS.MA.d, 7090; BOA, A.DVNSMHH.d, 13/1595.

3 Teselya bölgesinde Yörük yerleşimi hakkında bkz. Kayapınar (2022b: 247-269).

1. Bayezid Baba ve Çevresindeki Zatlar

Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşadığı anlaşılan Bayezid Baba'nın yaşamı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Diğer pek çok Horasan ereninde karşımıza çıktığı üzere manevi bir işaretle bölgeye gelen Bayezid Baba, gazi bir eren olup kolonizasyon çalışmalarıyla Vardar bölgesi ve ovasının iskânında ve Türkleşmesinde etkili olmuştur. Bazı akademik çalışmalarda "Kalenderi dervışı" olarak tanıtılmaktadır (Kıral, 2022: 17-18). Bayezid Baba buraya tek başına değil, bir toplulukla gelip yerleşmiştir. Malkoçoğlu Bali Bey'in (v. 1508 veya 1510'lar) (Kayapınar, 2009: 110; Kıral, 2022: 12) de desteğiyle Babaköy adlı yerleşim birimin oluşmasını sağlamıştır. Bölgede ileri gelen bir Kalenderi-Bektaşî ereni olan Bayezid Baba ilk olarak Zağra kazasının Ahadevren köyüne yerleşip burada bir zâviye kurmuş, daha sonra Ahadevren köyü zâviyesi postnişinliğini Mü'min Baba'ya⁴ bırakarak kendisi Vardar tarafına yerleşmiştir. Ayrıca Bayezid Baba'nın yetiştirdiği halifelerin yakın çevrede faaliyet gösterdikleri de vakidir. Keza onun halifelerinden biri olan Hasan Baba'nın türbesi Yenice-i Vardar'ın Esirlik köyünde bulunmaktadır (Küçükdağ vd, 2015: 30, 93).

Osmanlı arşiv belgelerinde Bayezid Baba'dan "merhum",⁵ "e'izze-i kiram"⁶ve "aziz"⁷ olarak bahsedilmesinin ve türbesinin bulunduğu mahalin dışında, yaşamı ve şahsiyeti hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. Bayezid Baba'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında elimizdeki bilgilerin büyük bir kısmı Otman Baba Velayetnamesi'nde anlatılan menkıbelere dayanmaktadır. Velayetnameye göre Bayezid Baba, Otman Baba'dan daha önce Balkanlara gelmiş ve ilk olarak Çirmen Sancağına bağlı Hasköy-Kırcaali havalisinde faaliyet göstermiştir (Kayapınar vd, 2010a: 97-128). Daha sonra kurduğu zâviyeyi dervişlerinden Mü'min Baba'ya bırakıp Vardar tarafına geçmiştir. Vardar'da kurduğu âsitanesinde faaliyette iken Otman Baba ile karşılaşmış, sonra Hacı Bektaş Veli'yi ziyarete gidip döndükten sonra vefat etmiştir. Vefatının ardından Vardar'daki âsitanesine defnedilen Bayezid Baba'nın dervişleri kırkını burada yerine getirmişlerdir.⁸

Bayezid Baba'nın etrafındaki şahıslar içerisinde en önemlisi Malkoçoğlu Bali Bey'dir. Balkanlarda Bektaşîliğin yayılması ve tekkeler kurulması konusunda Malkoçoğlu ailesinin özel bir yeri vardır. Bayezid Baba ve âsitanesi Malkoçoğlu Bali Bey'in desteği ile vakıf mülklerine sahip olup gelişmiştir. Bu destek Bayezid Baba ile Bali Bey arasındaki yakın bağdan ileri gelmiştir. Bu ilişkinin ne zaman başladığı hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber birlikte seferlere iştirak ettikleri tespit edilmektedir. Bu maddi yakınlık beraberinde manevi yakınlığı da getirmiş, Bali Bey II. Bayezid tarafından kendisine temlik edilen Vardar-ı Kebir nahiyesine bağlı Babaköy'ü burada bir cami ve zâviye kurarak Bayezid Baba'ya vakfetmiştir (BOA, İE. EV, 13/1588).

Bayezid Baba Âsitanesi'ne Malkoçoğlu Bali Bey tarafından mülk vakfedildiğine dair çok sayıda arşiv belgesi vardır⁹ (Kılıç, 2020: 764-765). Mart 1725 tarihli arşiv belgesinde, "Sultan Bayezid Han tâbe serahu Selanik kazâsına *tâbi Vardar-ı Kebir* nâhiyesinde Babaköy nâm karyeyi Malkoçoğlu Bali Bey'e temlik oldu. Karye-i mezbûrede binâ eylediği câmi ve zâviyeye vakf ve tevliyyeti Bayezid Baba nâm azîzin zâtına ve evlâd-ı evlâdına ba'de'l-inkırâz Hasan Baba nâm azîze ve evlâd-ı evlâdına ve ba'de'l-inkırâz re'y-i hâkimü'ş-şer ile müstehakına tevcih oluna deyu şart ve tayin eyledikten sonra..." denilmektedir (Kılıç, 2020: 765). Bayezid Baba ile Malkoçoğlu Bali Bey'in yakın temasları "Osmanlı merkezî bürokrasinin dışında kalmaya çalışan ve bunun için iş birliğine giden bir ittifak olarak" değerlendirilmiştir (Kıral, 2022:

4 Mü'min Baba ve zâviyesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kayapınar (2010b: 164-196).

5 Bkz. BOA, İE.EV, 28/3291; BOA BOA, AE.SAMD.III, 75/7531.

6 Bkz. VGMA, Defter nr. 1212, v.43; BOA, C.EV, 588/29688.

7 Bkz. BOA, AE.SMSI.III, 72/5318.

8 Bayezid Baba, Mü'min Derviş ve Otman Baba arasında yaşanan menkıbeler için bkz. Yalçın (2008: 105-114); Yurtoğlu (2012: 95-102).

9 BOA, İE. EV, 13/1588; BOA, C. EV, 162/8097; BOA, AE.SAMD. III, 183/17791.

18). Bayezid Baba ile yakınlıkları muhtemelen mürşid-talip seviyesine ulaşmıştı ki Bali Bey'in vefatının ardından cenazesi âsitanesine defnedilmiştir. Arşiv kayıtlarında Malkoçoğlu Bali Bey'in Bayezid Baba Zâviyesi'nde medfun olduğu zikredilmektedir.¹⁰

2. Bayezid Baba Âsitanesi'nin Bulunduğu Yer

Bayezid Baba'nın âsitanesini kurup faaliyet gösterdiği ve vefatı sonrası da defnedildiği yer araştırmalarda birbirinden farklı idari birimlerde gösterilmektedir. Âsitanenin günümüzde Kılış (Kilkis) şehrine bağlı Evrepos Belediyesi sınırları içerisindeki Mesia adlı yerleşim merkezindedir. Osmanlı döneminde buranın Kılış, Avrathisar kazasının merkezidir. Bu bölge Selanik'in kuzeyinde yer almaktadır (Konuk, 2011: 310, 312). XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında Bayezid Baba Âsitane ve Türbesi'nin konumu "medine-i Selanik nevâhisinden/kazası muzafatından/kazasına tâbi Vardar-ı Kebir nahiyesinde",¹¹ "nahiye-i Vardar-ı Kebir tâbi-i kaza-i Selanik",¹² "Selanik nevahisinden Vardar-ı Kebir nahiyesine tâbi Babaköy dimekle marûf nâm karyede"¹³ olarak gösterilmektedir. XVIII. yüzyıla ait *Ve-saik-i Bektaşîyan*'da ise zâviyenin inşa edildiği yer "Selanik'in Vardar Nahiyesi'ne bağlı Babaköy" şeklinde geçmektedir (Değerli ve Küçükdağ, 2017: 107).

1826 yılında Bektaşilik yasaklanıp Bayezid Baba Âsitanesi emlakı zaptedilip âsitane yıktırılırken tutulan kayıtlarda ise "nâhiye-i Vardar'da Baba karyesinde",¹⁴ "Selanik sancağında/kazasında Vardar-ı Kebir nahiyesinde Baba karyesinde"¹⁵ şeklinde geçmektedir. Elimizdeki arşiv belgelerinin bazılarında ise Bayezid Baba Zâviyesi'nin yeri "Yenice-i Vardar der liva-i Selanik merhum Bali Bey bin Malkoç karye-i Babaköy",¹⁶ Bayezid Baba Vakfı'nın yeri "Yenice-i Vardar nahiyesi Babaköy karyesi"¹⁷ olarak gösterilmektedir. Bu durumda arşiv belgelerinin çoğundaki ifadelerle göre Bayezid Baba Âsitanesi ve Türbesi Selanik kazasının Büyük Vardar nahiyesine bağlı, aynı zamanda Bayezid Baba'ya vakfedilmiş ve onun adıyla kurulmuş olan Babaköy'de bulunmaktaydı. Bu köy XIX. yüzyılın ikinci yarısında bazen Yenice-i Vardar nahiyesine bağlanmıştı. Ayrıca bu köy bazı arşiv kayıtlarında doğrudan Bayezid Baba'nın adıyla da anılmaktadır.¹⁸

3. 1826'ya Kadar Bayezid Baba Âsitanesi ve Vakıfları

XVI. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde âsitane "Âsitane-i Bayezid Baba" başlığı altında kayda geçirilmiştir. Âsitane terimi bir tarikatın veya kolunun merkezi konumundaki büyük tekkeler için kullanılmıştır (Pakalın, 1971: 94). Bu durumda Bayezid Baba'nın ilk tesisinde bölgede âsitane olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonraki dönemlere ait kayıtlarda zâviye olarak geçmektedir. Bu değişimin sebebi Hasköy-Kırcaali havalisini kendisine merkez seçen Otman Baba'nın âsitanesinin bölgede merkez konumuna gelmesi olarak görülmüştür (Konuk, 2011: 312).

Arşiv kayıtlarına göre Bayezid Baba Âsitanesi, Selanik nahiyelerinden Vardar'a bağlı Babaköy'de hayır sahiplerinden ve akıncı beylerinden Malkoçoğlu Bali Bey tarafından inşa ettirilmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Bayezid Baba Âsitanesi uzun yıllar hizmet vermiştir. Bayezid Baba Âsitanesi bünyesinde Bayezid Baba'nın türbesini de barındırmıştır. Elimizdeki arşiv kayıtları Bayezid Baba Âsitanesi ve bu kuruma bağlı vakıfların XVI.-XIX. yüzyıllar arası geçirdiği tarihi seyri de aydınlatmaktadır. XVIII. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında artık buranın zâviye olarak da anılmaya başladığı dikkat çekmektedir.

10 BOA, C. EV, 495/25031; BOA, EV. EMH, 134/8; Kılıç (2020: 765).

11 BOA, İE.EV, 13/1588; 28/3291; VGMA, Defter nr. 663, s.265.

12 VGMA, Defter nr. 663, s.187.

13 VGMA, Defter nr. 1212, v.43.

14 BOA, MAD, 9732, s.18, 109; BOA, MAD, 9772, s.144; 9773, s.73.

15 BOA, EV.EMH, 134/8.

16 BOA, EV.MH, 1270/41.

17 VGMA, Defter nr. 2389, s.91-92; 2393, s.159-160, 165; 2394, s.85-86.

18 VGMA, Defter nr. 1207, 87, 184.

Konuk'un da yaptığı araştırmada ortaya koyduğu gibi (Konuk, 2011: 313) tarihi süreçte Bayezid Baba Âsitanesi'yle ilgisi ve bağı olan üç vakıf kurulmuştur.

Bu vakıflardan ilki Ali Bey Vakfı'dır. Arşiv kaydında Bayezid Baba Zâviyesi'ne bağlı Ali Bey Vakfı'nın günlük 2 akçe ödenekle nazırı olan Seyyid Mahmut'un vefatı üzerine yeni bir görevli tayini söz konusu olmuştur. Vakıf mütevellisi 6 Şubat 1670 tarihli yazısında nazırlık görevine layık olduğunu düşündüğü Ahmet'in getirilmesini talep etmiştir. Bu arşiv belgesindeki bilgiler zâviye mütevellisinin Ali Bey Vakfı üzerinde yetkili olduğunu, vakfın nazırlık adı verilen görevi ise başka bir kişinin idare ettiğini göstermektedir.¹⁹ Vakıflar arşivindeki 4 Aralık 1690 tarihli kayıta ise Ali Bey Vakfı'nın nazırlık ücreti 5 akçe olup (Konuk, 2011: 313), Abdullah oğlu İbrahim Efendi'nin vefatı üzerine bu göreve Ahmet Efendi getirilmişken dışardan Mustafa adlı kişinin haksız müdahalesi söz konusu olmuştur. Selanik kadısının devreye girmesiyle Mustafa'nın vakıf mütevellisi olmak için usulsüz bir şekilde berat aldığı, böylece asıl hakkı olan Ahmet Efendi'ye gadr ettiği anlaşılmıştır. Durum düzeltilip görev asıl sahibi olan Ahmet Efendi'ye aide edilmiştir.²⁰

Âsitane'ye bağlı ikinci vakıf Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'dır. Bayezid Baba Âsitanesi için Malkoçoğlu Bali Bey bir de evladiyet ve meşrutiyet üzere ²¹vakıf kurmuş, Babaköy'ün aşarını da bu âsitane'ye şart ve tayin ettirip zâviyedarlığı Bektaşî yolundan zâviyedarlara bırakmıştır.²² "Vakıf şartına bakıldığında köyden elde edilen öşür ve diğer mahsullerin gelirleri ilk olarak vakıf görevlilerine verilmiştir. Sonra âsitane ve türbede gereklilik arz eden bakım ve tamirden sonra artan gelir, âsitane'de postnişin olan Bektaşî şeyh ve dervişlerine ve gelip geçen misafirlerin iaşelerine sarf ediliyordu. Ayrıca zâviyenin vakfını idare edecek kişilerin Bayezid Baba'nın evlatlarına, eğer Bayezid Baba'nın soyu tükenirse Hasan Baba'nın evlatlarına, Hasan Baba'nın da soyu tükenirse şer'î olarak bilgili kişilerim oylarıyla hak eden şahıslara verilmesi şart koşulmuş idi".²³

Tapu tahrir defterlerinde Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'na ilk olarak 1514 tarihine ait kayıta rastlanmaktadır. Bu kayıta Bayezid Baba Âsitanesi'nin yer aldığı köyün adı Türk köyü manasında "Türkohor" olarak kullanılmakta, 1528 tarihli tapu tahrir kaydında ise Babaköy olarak geçmektedir (Kayapınar, 2009: 110). Bu dönemde köy Türk köyü olarak anılmakta ise de köyde 49 hane ve 16 kadar mücerret Müslümanın yanı sıra 30 Hristiyan hane ve 4 gayrimüslim bive vardı. Vakfın geliri ise 11.295 akçeydi (Kayapınar, 2009: 109, 112).

Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Bayezid Baba hakkında XVI. yüzyıla ait en teferruatlı Osmanlı tapu tahrir kaydı 1569 tarihli 723 nolu defterdedir. Bu defterde Bayezid Baba Âsitanesi'nin bulunduğu Vardar nahiyesine bağlı Babaköy hakkında detaylı bilgiler de mevcuttur. Babaköy'ün önemli bir kısmı "Hizmekârân-ı Âsitane-i Bayezid Baba" başlığı altında kayda geçirilen dervişler ve görevliler oluşturmaktadır. Bu durum Bayezid Baba Âsitanesi'nin büyüklüğünü göstermektedir. Nitekim bu kayıta âsitane'de 35 kadar derviş ve görevli ismi verilmektedir. Bu 35 derviş ve görevli âsitane'nin hizmetkârları olarak belirtilmekle birlikte, âsitane'deki görevlerine binaen her türlü vergiden muaf tutulmuşlardı. Ayrıca bu görevlilerden biri said, biri dede, birisi imam olarak anılırken otuz ikisi derviş unvanıyla zikredilmekteydi (Kayapınar, 2009: 113).

Neval Konuk, 1718-1726 yılları arasında Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'nın gelirleri, vakıf mülkleri, vakıftaki görevler, görevliler ve aldıkları ücretler hakkında şu bilgileri derlemiştir:

19 BOA, İE. EV, 13/1588.

20 VGMA, Defter nr. 725, s.14.

21 BOA, AE.SAMD.III, 75/7531.

22 VGMA, Defter nr.1212, v.43.

23 BOA, AE.SMST.III, 72/5318; BOA, C.EV, 398/20177; Altı, 2022: 268-269.

“Bu kayıтта hâtiplik, kayyumluk ve muallim-i sıbyanlık ücreti belirtilmiştir. Muallim-i sıbyan ücreti olarak 15 akçe verilmiştir. Gömü köyünü zâviyenin gelirleri için vakfetmiştir. Ayrıca vakfın yönetimini de zâviyede şeyh olanların idaresine bırakmıştır. Yenice-i Vardar’a bağlı 5.464 akçeyi, Pazar Ayakomi köyünün 5.464 akçelik gelirini zâviyeye bağışlamıştır. Bu vakfın ikinci bir kaydı daha bulunmaktadır. Buna göre mütevellileri vakıf evlatlarından Ali’nin oğulları Halit ve Mustafa Bey’dır. İkinci mütevellî olarak 1 Kasım 1722’de Ali bin Hüseyin geçmiştir. 19 Şubat 1725’te üçüncü defa tekrar Halit ve Mustafa Bey mütevellî olurlar. Onlardan sonra, 11 Mayıs 1725’te vakıf evlâdı Seyyid Hasan ve sonra yine vakıf evlâdı diğer Seyyid Hasan mütevellî olurlar. 30 Mayıs 1726’da Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Ahmed Naim Efendi bin Mustafa Efendi geçer. 14 Eylül 1723’te Nazır görevlisi Hacı İbrahim bin Hacı Hamza atanır.” (Konuk, 2011: 313)

1736 yılında Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı tevliyeti Mustafa ve Halid’in müşterek olarak üzerlerinde iken Mustafa vefat etmiştir. Hissesi oğlu İsmail’e intikal etmiş, yine müşterek bir şekilde Mustafa oğlu İsmail ile Halid birlikte tevliyet görevini ifa etmişlerdir.²⁴ 1741 yılında ise İsmail ve Halid’in geride evlat bırakmadan vefat etmeleri üzerine Malkoçoğlu Bali Bey evladından Hasan ve Mehmet tevliyet görevinin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Yapılan tahkikat sonucunda bu istek uygun bulunarak Bayezid Baba Âsitanesi’nin bağlı bulunduğu Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı’na Hasan ve Mehmet isimli kişiler müşterek olarak mütevellî atanmışlardır.²⁵

1743 tarihinde ise zâviye ve vakıf yönetiminde zorunlu bir değişikliğe gidilmiştir. Keza XVIII. yüzyılın başlarında âsitane postnişin olarak görevlendirilen Hacı Ahmet oğlu Şeyh Mehmet’in 25 senedir vakıf gelirlerini kendisi için harcadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple âsitane harap hale gelmiştir. Netice olarak 29 Mart 1743 tarihinde Hacı Ahmet oğlu Şeyh Mehmet âsitanedan uzaklaştırılmış, vakıf şartları gereği âsitane Hacı Bektaş Veli Âsitanesi’nde seccadenişin ve Hacı Bektaş Veli evladından Hacı Feyzullah Efendi’nin arzıyla Bektaşî tarikatından Teslim Abdal lakabıyla bilinen Derviş Ali Bektaş postnişin ve mütevellî tayin edilmiştir.²⁶ (Değerli vd, 2015: 138)

Arşiv kayıtlarında Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı mütevellileri vakıf evlatlarından Hasan ve Mehmet Ömer’in 1754 yılında ölmüş olmaları hasebiyle, görevi vakıf şartları gereği yine vakıf evlatları Seyyid Turhan, Seyyid Abdullah, Seyyid Cafer, diğer Seyyid Abdullah, Hüseyin, Halil, Osman ve İbrahim müştereken paylaşmışlardır.²⁷ Aynı yılın sonlarında meydana gelen padişah değişikliğinin ardından bu kişilerin beratları yenilenmiştir.²⁸

Bayezid Baba Zâviyesi postnişinliği Derviş Ali (Teslim Abdal)’nin uhdesinde iken, 1773 yılında buradaki tekke-i latife, cami-i şerif, türbe-i münife görevlileri, vakıf nâzırı ve diğer ilgili köy sakinleri meclis-i şer’e gelerek bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bu görevliler ve kişiler zâviye vakfına tahsis edilen Babaköy’nün yıllık mahsul ve aşar gelirlerinin vakfın görevlilerine sarf edildikten sonra kalan meblağın zâviyenin tamir ve onarımına, fazlasının tarik-i Bektaşiyeden tekkede postnişin olan zat ile tekke fukarasına, ayrıca ayende ve revende (gelip giden) misafirlerin yemek ihtiyaçlarına harcanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu harcama usulünün zâviye kurulduğundan beri vakfiye şartı olduğunu vurgulamışlardır. Ardından uzun zamandır tamir ve onarım yapılmadığından tekke, türbe, cami ve etraf duvarları ile Malkoçoğlu Bali Bey’in köye açtığı suyunun hark ve kanallarının harap hale gelip tamire muhtaç durumda olduklarını haber vermişlerdir. Arzuları uzun zamandır vakıf mütevellisi bulunan Cafer

24 VGMA, Defter nr. 663, s.187.

25 VGMA, Defter nr. 663, s.265.

26 VGMA, Defter nr. 1212, v.43.

27 BOA, AE.SMSI.III, 72/5318.

28 BOA, C. EV, 523/26429.

Bey ve Osman Bey'in gelir fazlasını tevdi ettikleri vakıf nâzırı Haseki Ahmet Ağa tarafından gerekli tamiratın yaptırılması ve baki kalan fazlasının tekke fukarasının yemek masraflarına harcanmasıydı. Bu istek üzerine âsitane-i Bayezid Baba'nın durumu ve vakıf gelirleri kontrol edilmiş, 34 nefere sahip âsitane'nin 5.464 kuruş geliri hesap edilmişti.²⁹

Âsitane ve eklentilerinin gerekli tamiri görüp görmediği tespit edilememektedir. Ancak âsitane postnişini Derviş Ali (Teslim Abdal)'nin vefatından sonra bir müddet boş kalan postnişinliğe 1818 yılında yine Hacı Bektaş Veli Âsitanesi seccadenişini Hacı Feyzullah Efendi'nin arzıyla Derviş İsmail getirildiği görülmektedir.³⁰ Bununla birlikte 1820 yılına gelindiğinde Bayezid Baba Zâviyesi'nde Malkoçoğlu Balı Bey Vakfı mütevellilerinin hepsi geride evlat bırakmadan vefat etmişlerdir. Böylece vâkıfın soyu münkariz bir duruma gelmiştir. Bu durumda vakıf şartlarına göre mütevellilik görevine Bektaşî tarikatından, ehil bir görevlinin getirilmesi gerekmektedir. Görevin boş olması ve zâviyenin harap duruma düşmesi sebebiyle eski sadrazam Ali Paşa'nın baş müezzini ve erbab-ı istihkakdan Ömer Halife vazifenin kendisine tevcih edilmesini talep etmiş ve bu talebi 18 Kasım 1820'de yerine getirilmiştir.³¹

Nitekim 1821 yılına gelindiğinde Bayezid Baba Âsitanesi'ne tabi 28 nefer Bektaşî dervişine ilave olarak 31 nefer kadar da Müslüman olmayan köy ahalisi vardı. Vakıf geliri olarak 5.464 kuruş kaydedilmişti. Bununla birlikte zâviye postnişini Derviş İsmail'in sunduğu arzuhale göre babasının vefatından sonra kendisinin uhdesine verilen zâviyedarlığın maddi işlerinin görülmesi için vekil tayin edilen Derviş Hasan'ın bazı yolsuzlukları zuhur etmişti. Derviş Hasan kazan ve dükkân gibi vakıf mallarını kiraya vermişti. Ancak bunların iki senelik kiralari ve ücretleri ortada yoktu. Derviş Hasan'ın başka türlü türlü fesahata cesareti bir yana, Bektaşî yolundayım iddiasında bulunan Cerrah Hacı Dede, Selanik'te Kara Baba Tekkesi'nde Mehmet Baba ve beş kadar Bektaşî nefer bir olup Bayezid Baba Zâviyesi zâviyedarlığını zabt etmeye kalkışmışlardır. Postnişin Derviş İsmail tüm bu taarruzların ve yolsuzlukların ortadan kaldırılmasını istemişti.³² 1821 yılı sonunda benzer bir şikâyet vakıf mütevellisi Ömer Halife'den gelmiştir. Mütevelli Ömer Halife verdiği dilekçede Bayezid Baba Zâviyesi'nde medfun Malkoçbeyoğlu Bali Bey Vakfı'nın Babaköy isimli köy ve gayriden hâsıl olan aşar ve orfi vergilerini tahsil ederken Ali isimli zalim tarafından müdahale edildiğini haber vermiştir. Bu zalim kişinin korkusundan köy ahalisi peşan olup dağılmış, Ali isimli bu zorba köyde kendisine çiftlik kurarak ziraat yapıp vergi de vermemiş, onun ölümünden sonra bu defa oğlu Humbaracı İsmail adlı kimse babası gibi zulme kalkışmıştır. Mütevelli Ömer Halife tüm bu olan biteni anlattıktan sonra İsmail adlı bu kişinin zulmünün ortadan kaldırılmasını ve Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'nın hakkı olan vergileri tahsil edebilmesi için Selanik valisinden kendisine bir kıta yazı verilmesini talep etmiştir.³³

Mütevelli Ömer Halife iki yıl kadar görevde kalabilmiştir. Aralık 1822 tarihi itibarıyla görevden uzaklaştırılıp yerine kendi arzuhali ile önce Mehmet Ağa getirilmiş, o da altı ay geçmeden görevine son verilerek tevliyyete Seyyid Mehmet Nuri getirilmiştir. Ömer Halife sadrazamlık makamına yazdığı dilekçede Bayezid Baba Zâviyesi'nde Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'nın vakıf evlatlarının soyunun kesilmesi üzerine harap hale gelen zâviyede kendi isteğiyle mütevelli tayin edildiğini, ancak kısa bir süre sonra yüklü miktarda borca girmiş durumdayken ve ortada herhangi bir sebep yok iken görevden el çektiliğini belirterek büyük haksızlığa uğradığını belirtmiştir. Bu durumun düzeltilmesini ve maduriyetinin giderilmesi için yeniden Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı tevliyyet görevinin kendisine iadesini talep etmiştir.³⁴ Nitekim 1823 yılı içerisinde görev tekrar Ömer Halife'ye aide edilmiştir.³⁵ 1826'da Bektaşî

29 BOA, AE.SMST.III, 72/5318.

30 BOA, C. EV, 588/29688; BOA, C. EV, 124/6153.

31 BOA, C. EV, 523/26429; 124/6153; 165/8203.

32 BOA, C. EV, 124/6153.

33 BOA, C. EV, 495/25031.

34 BOA, C. EV, 176/8203.

35 BOA, EV.EMH, 134/8.

yasağı sırasında Bayezid Baba Zâviyesi'nin de yıktırılması dolayısıyla tutulan kayıtlarda buranın son görevlisinin Ömer Halife olduğu ve ancak yasağın uygulandığı sırada ortada bulunmadığı zikredilmektedir.³⁶ Bununla birlikte 1842 yılına ait ir arşiv kaydından Seyyid Ömer Halife'nin verdiği bir dilekçede Malkoçoğlu Bali Bey'in inşa ettirdikleri cami vakfının tevliyet görevinin kendisinde olduğunu, fakat birkaç senedir ihtiyarladığından layıkıyla görevini yerine getiremediğini, bu sebeple Tanzimat Fermanı gereği göreve başkasının getirilmesini talep etmiştir. Oysa bu tarihte tevliyet görevine Malkoçoğlu Bali Bey'in soyundan gelen Seyyid Ali Bey ile Seyyid Mahmut Bey talip olmuştur.³⁷

Üçüncü bir vakıf Bayezid Baba ismiyle kurulmuştu. Daha doğrusu Malkoçoğlu Bali Bey'in âsitanesi için vakfettiği Babaköy zamanla Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı mülkü olarak resmi kayıtlarda yer almıştı. Ancak arşiv kayıtlarında genel olarak Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ile Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı birlikte zikredilmektedir. Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nın mütevellisi Mehmet Sadık'ın padişah değişikliği sebebiyle elindeki berat 24 Mayıs 1695 tarihinde yenilenmişti. Bu berat yenilemesi yapılırken vakıf mütevellisi Mehmet Sadık'ın "her yönüyle göreve layık ve müstehak" olduğu vurgulanmıştır. Mehmet Sadık daha önce belirlenmiş şekilde vazifesine devam edecek, vâkıfın ruhu ve devletin devamı için dua görevini de aksatmayacaktı.³⁸ 15 Nisan 1700 tarihinde günlük 20 akçe yevmiye ile mütevellileri Mehmet oğlu Mehmet, Hacı Mehmet ve Mustafa isimli zatlardı (Konuk, 2011: 313). Bu müşterek mütevellilerden Hacı Mehmet, Ekim 1701 tarihi itibarıyla ve kendi rızasıyla görevini Murat Mehmet'e devretmiştir.³⁹ 1703 yılında ise Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nda müteveli olarak Mehmet oğlu Çavuşzâde Murat'ın kendi rızasıyla görevi devrettiği Hüseyin oğlu Ali bulunuyordu. Ayrıca tevliyetin hissedarları olarak İbrahim oğlu Seyyid Hasan, Seyyid Ahmet, Seyyid Mehmet ve diğer Seyyid Hasan müşterek bir şekilde mutasarrıf idiler. O sırada Uzuncaabad Hasköy kazasına tabi Tatar köyünden Murat Bey oğulları ile Paşa köyünden Cafer Bey oğulları ortaya çıkıp geliri Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'na ait olan Babaköy'de yetişen mahsulden kendileri de hisse istemişlerdir.⁴⁰ Benzer bir müdahale 1713 yılında bu defa Malkoçbeyoğlu Murat Bey⁴¹ Vakfı mütevellileri Seyyid Mehmet ve Seyyid Hasan'dan gelmiştir. Seyyid Mehmet ve Seyyid Hasan isimli şahıslar mütevellisi oldukları vakfın geliriyle iktifa etmeyip Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı gelirlerinden de pay almak için müdahalede bulunmuşlardır. Her iki müdahalede de Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı mütevellisi Hüseyin oğlu Ali yetkililere başvurarak müdahalenin ortadan kaldırılmasını talep etmiştir. Bu talebe karşılık sancak ve kaza idarecilerine Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'na bu tür kanunlara aykırı ve vâkıf şartlarına uymayan bir müdahalenin yaptırılmaması emredilmiştir.⁴²

Bayezid Baba Âsitanesi bünyesinde Malkoçoğlu Bali Bey tarafından bir de Babaköy'de cami inşa ettirilmişti.⁴³ Bânisinin adıyla da anılan bu cami için de müezzinlik ve kayyımlik gibi hizmetlerinin yürütülebilmesi amacıyla bir vakıf kurulduğu tespit edilmektedir. 1700 tarihinde günlük 10 akçe yevmiye ile Ahmet oğlu Mehmet zâviye bünyesindeki camide müezzinlik ve kayyumluk vazifesindeydi (Konuk, 2011: 313). Bayezid Baba Âsitanesi'nin yanındaki Bayezid Baba Köyü Camisi'nin imam, hatip, kayyımlik ve sıbyan muallimliği görevinde 1718 yılı itibarıyla Mehmet Halife bulunmaktaydı.⁴⁴ Mehmet Halife'den sonra bu görevlere 6 Eylül 1724'de kardeşi Mahmud Bey atanır. Daha sonra bu göreve 1 Eylül 1725'de ulemadan Derviş Ali atanmışsa da bir müddet sonra görevden alınmıştır. Yerine 25 Tem-

36 BOA, MAD, 9772, s.144; 9732, s.18.

37 BOA, EV.EMH, 1334/8.

38 BOA, İE.EV, 28/3291.

39 BOA, C. EV, 309/15706.

40 BOA, AE.SAMD.III, 75/7531.

41 BOA, C. EV, 354/17972.

42 BOA, AE.SAMD.III, 183/17791.

43 BOA, C. EV, 398/20177.

44 VGMA, Defter nr. 725, s.14.

muz 1726'da Yusuf bin Ahmed atanmıştır (Konuk, 2011: 313). Nitekim 1753'de Malkoçoğlu Bali Bey Camii'nde günlük dört akçe ile cüz okumak üzere Ali oğlu Mustafa görevlendirilmiştir. 1756 yılında ise Bayezid Baba Köyü Camii'nde günlük 8 akçe ile müezzilik ve iki akçe ile cüz okumak üzere Ali oğlu İbrahim tayin edilmiştir.⁴⁵

4. 1826 Bektaşî Yasağı Sırasında Bayezid Baba Âsitanesi ve Türbesi

1826 yılı ortasında Yeniçeri Ocağı ile birlikte ocakla bağı bulunduğundan Bektaşilik de yasaklanmıştır. Bu yasaktan Rumeli tekkeleri içerisinde Bayezid Baba Zâviyesi de ağır bir şekilde etkilenmiştir. Yasağın uygulanması sırasında Bayezid Baba Zâviyesi'ne gelen memurlar postnişinlik makamının boş olduğunu görüp Tophane-i Amire Nazırı Hacı Ali Bey marifetiyle zâviyedeki Bektaşilere ait odalar yıktırılıp imha edilmiş, orada bulunan kitaplar ve aşıların sayımı yapıp defterlere kaydedilmiştir. Ayrıca zâviyenin yıktırılması sırasında Babaköy ile civarda bulunan Işıklar köyünün aşar geliri ve vergilerinin zâviye vakfına ait olduğu tespit edilmiştir. Bayezid Baba'nın yıktırılmayan türbesine ise vakıf mütevellisi Ömer Halife ortada olmadığından, ortada olsa bile istihkakı bulunmadığından, bölge ileri gelenlerinin ve ahalinin meşihata ehil olduğuna dair bilgi verdikleri, Atina ahalisinden ve Rifai tarikatından Ahmet oğlu Şeyh Hüseyin türbedar, zâviyedar ve mütevellî tayin edilmiştir.⁴⁶ Böylece Bayezid Baba Zâviyesi'nde Bektaşî faaliyetine son verilmiş ve burası Rifai tarikatına devredilmiştir. Zâviye vakfının sahip olduğu emlakın hasılatının ise Asakir-i Mansure masraflarına tahsis edilmek üzere mukataat hazinesine gönderilmesi istenmiştir.⁴⁷

Âsitane'nin yıktırılmasının ardından 22 Kasım 1827 tarihi itibarıyla emlak ve eşyalarına hazine tarafından el konulmuştur.⁴⁸ Bu tarihte Çirmen mutasarrıfı Esat Paşa tarafından hazırlanan bir rapordan Bayezid Baba Âsitanesi'nin 25 dönüm tarla ve 5 dönüm çayır ile bir meydan odası, türbe, oda, mutfak, samanlık, ahır ve dükkân gibi eklentilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Âsitane'de eşya olarak ise 48 kıyye bakır, 3 adet halı, 1 adet kilim, 5 adet kazan, 16 adet seccade ve 23 adet şamdan memurlar tarafından kayda geçirilmiştir. Âsitane yıktırılırken zapt edilen emlak ve emvalinin defteri Şeref Efendi tarafından hazırlanıp gönderilmiştir.⁴⁹ Âsitane'ye gelir getiren Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'ndan olan Babaköy'deki arazilerin işletme hakkı Hasip Paşa'ya bırakılmıştır.⁵⁰ Nitekim Selanik sancağı mutasarrıfı Mustafa Paşa'dan gelen yazı ve Selanik kadısının hazırlattığı defterden 1828 yılında zâviye mülklerinden 1.925 kuruş gelir elde edildiği, bunun 695 kuruşunun âsitane masraflarına harcanıp kalan 1.230,5 kuruşun emir gereği mukataat hazinesine aktarıldığı anlaşılmıştır.⁵¹ 1830'da Selanik sancağına gönderilen bir yazıda geriye dönük olarak zâviye vakfının köy ve arazilerinden elde edilen hasılatın 1826, 1827 ve 1828 yıllarına ait dökümlerinin gönderilmesi, zimmetlerinde kalanlar var ise tespit edilip tahsili emredilmiştir.⁵² 1831 yılında ise Bayezid Baba Zâviyesi mülklerinden 1.752 kuruş gelir elde edilip yine hazineye aktarılmıştır (Maden, 2020: 390, 396-397, 398, 400, 412, 414, 419). Bu arada zâviye mülkleri arasında bir de boza dükkânının varlığı tespit edilmiştir (Kılıç, 2020: 769-770).

5. 1826 Bektaşî Yasağı Sonrası Bayezid Baba Zâviyesi ve Türbesi

Bu süreçte Bayezid Baba'nın âsitane olma özelliği tamamen ortadan kalkmıştır. 1826 Bektaşî yasağı sonrası uzun süre yıkık halde ve türbe mahallinden ibaret kalan kurum, zamanla zâviye ve vakıf hizmetini yeniden üstlenmiştir. Bektaşilik yasaklanıp tekkeler yıktırıldıktan sonra müştemilatlarındaki mescit ve

45 VGMA, Defter nr. 1207, s.87, 184.

46 BOA, MAD, 9772, s.144; 9732, s.18.

47 BOA, MAD, 9732, s.18; 9773, s.73.

48 VGMA, Defter nr. 2975, s.4.

49 BOA, MAD, 9732, s.109.

50 VGMA, Defter nr. 2975, s. 4.

51 BOA, MAD, 9732, s.109.

52 BOA, MAD, 9773, s.73.

camilerin hizmetlerine devam etmeleri, buralardaki tevliyet ve hitabet cihetlerine uygun kişilerin tayin edilmeleri istenmişti.⁵³ 1833 yılında Bayezid Baba Âsitanesi bünyesindeki Malkoçoğlu Bali Bey Camii vakfının en son Seyyid Ömer Halife'nin üzerindeki mütevellilik görevi ondan alınarak Seyyid Ali Bey ve Seyyid Mahmut Bey'e bırakılmıştır. Bu görev devri ihtiyar halinden dolayı vazifeyi sürdürmekte zorlandığını belirten Seyyid Ömer Halife'nin isteği üzerine gerçekleşmiştir. Oysa bu devir teslimin başka sebebi de bulunmaktadır. O da Malkoçoğlu Bali Bey'in soyunun kesildiği gerekçesiyle daha önce göreve talip olan Seyyid Ömer Halife'nin usulsüz bir şekilde tevliyete gelmesinin ortaya çıkmasıdır. Keza Temmuz 1833 tarihinde Gazi Malkoçoğlu Gazi Murat Bey Vakfı mütevellileri, yukarıda ismi geçen Seyyid Ali Bey ve Seyyid Mahmut Bey Malkoçoğlu Bali Bey'in soyundan geldiklerini ve vakıf evladı olduklarını dile getirerek görevin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Şahitler de dinlenilerek bu istek yerinde bulunup Seyyid Ömer Halife görevden uzaklaştırılmış ve tevliyet bu iki zata müştereken tevcih edilmiştir.⁵⁴ Bu şekilde Bayezid Baba Âsitanesi'nin 1826 sonrası ilk etapta türbe kısmı ile camisi vakıf gelirleriyle birlikte faaliyetlerini devam ettirmiş, ancak buradaki Bektaşî faaliyeti sekteye uğramıştır. Bayezid Baba Zâviyesi'ne bağlı köylerin gelirleri 1837'e kadar hazineye aktarılmış, bu tarihte bir miktarı türbedara bırakılıp kalanı eskiden olduğu gibi nahiyede bulunan Malkoçbeyoğlu Bali Bey Vakfı'na tahsis edilip, Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı mütevellisi olarak da az önce adları geçen Seyyid Ali Bey ve Seyyid Mahmut Bey tayin edilmiştir. Ayrıca vakfın işlerine ve işleyişine dışarıdan yapılan müdahalelerin önlenmesi emredilmiştir.⁵⁵

1867 yılında Bayezid Baba Zâviyesi'nin bulunduğu Babaköy'ün hangi vakfa tabi olduğu konusu gündeme gelmiştir. Bu tarihte köyde keten, buğday ve bostan ürünlerinden 5.464 kuruş gelir elde edildiği anlaşılmakla beraber köyün Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı dâhilinde yer aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Bayezid Baba Vakfı'na köy arazisinden hiçbir şekilde nesne tahsis edilmediği belirtilmiştir.⁵⁶ Bu konu bir defa da 1872 yılında gündeme gelmiş, orada da yapılan incelemede aynı sonuca varılmıştır.⁵⁷

Zamanla Bektaşî yasağının yumuşamasıyla yeniden canlandırılan Bayezid Baba Zâviyesi, âsitane hüviyetiden çıkarak zâviye şeklinde XX. yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür⁵⁸ (Mikov, 2008: 133). 1904, 1905 ve 1909 tarihli arşiv kayıtlarında Babaköy'de mukataalı 4 bab konak ve 26 hane, yerleriyle ve bazıları ahır gibi müştemilatıyla Bayezid Baba Vakfı'na ait bulunuyordu. Bu bilgiler Bayezid Baba ismiyle bir vakfın XX. yüzyılın başlarında hâlâ bölgede faaliyette olduğunu göstermektedir.⁵⁹

Balkan savaşları sırasında Bayezid Baba Zâviye ve Türbesi'nin bulunduğu Kılış şehri Bulgar işgaline uğramıştır. İşgal sırasında şehirdeki eski eserleri tespit etmek ve bu eserleri Sofya'ya göndermek üzere görevlendirilen Bulgaristan Ulusal Müzesi Müdürü Bogdan Filov, Kılış'ta 13 Mart 1912'de çok top atışı yapıldığını söylemiştir (Konuk, 2011: 310). Bu savaş ortamından zâviye ve türbenin olumsuz etkilendiğini tahmin etmek güç değildir. Şehir Bulgar işgalinden sonra Yunan hâkimiyetine terk edilince Türkler şiddete başvurulmak suretiyle hicrete zorlanmıştır. Kılış muhacirlerinin bir kısmı 1917'de Yeni Zağra'ya geçmişlerdi. 23 Kasım 1922 tarihli bir belgede Yunanlıların Langaza, Kılış ve çevredeki bölgelerde yaşayan Müslüman ahaliyi tamamen katledip evlerine Yunan çetecilerinin yerleştirildiği, bu arada bölgedeki Bayezid Baba halifelerinden ve mezarı Yenice-i Vardar kazası Esirlik köyünde bulunan Bektaşî şeyhi Hasan Baba'nın da aralarında bulunduğu ileri gelen çok sayıda Türk'ün şehit edildiği anlaşılmıştır⁶⁰ (Konuk, 2011: 310; Kılıç, 2020: 769).

53 BOA, MAD, 9773, s.73.

54 BOA, EV.EMH, 134/8.

55 BOA, MAD, 9776, s.127.

56 BOA, EV.MH, 1270/41.

57 VGMA, Defter nr. 2975, s.4.

58 VGMA, Defter nr. 5141, s. 2.

59 VGMA, Defter nr. 2389, s.91-92; 2393, s.159-160, 165; 2394, s.85-86.

60 BOA, HR. İM, 42/4.

1924 nüfus mübadelesinde Avrathisar mübadilleri de Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Tekirdağ, Çatalca, Karaman ve Niğde'ye yerleştirilen (Konuk, 2011: 311) bu mübadiller arasında Bayezid Baba Türbesi'yle ilişkili Bektaşî baba ve dervişleri de bulunmaktadır. 1850'lerde Kara Sinan köyünde dünyaya gelen ve yıllarca Selanik'te Bektaşî Babalığı yapan Kara Ahmet Baba bunlardan biridir. Kara Ahmet Baba mübadele sonrası Tekirdağ'ın Şarköy ilçesinin Uçmakdere köyüne yerleşmiş, daha sonra Tekirdağ merkeze bağlı Kılavuzlu köyüne gelip oradaki mürşitlerle tanışmıştır. Kılavuzlu köyünde Alimşah Ahmet Baba ile yakın dostluk kurmuştur. Kara Ahmet Baba 1926 yılında vefat etmiştir (Engin, 2010: 397).

Vardar'ın Türk idaresinden çıkmasından sonra Yunan hükümeti tarafından adı değiştirilmiş olsa da Bayezid Baba Âsitanesi'nin bulunduğu yer, Müslümanlar tarafından hâlâ Babaköy olarak anılmaktadır (Kayapınar, 2009: 111). Bayezid Baba'nın türbesinin Hacı Bektaş Veli Türbesi'nde olduğu gibi kesme taştan ve kare planlı bir şekilde inşa edilmiş, üzeri kubbeyle örtülmüştür. Kubbenin yapısı altıgen kasnak üzerindedir. Ancak Hacı Bektaş Veli Türbesi'ndeki külah çatı burada tercih edilmemiştir. Türbenin çatısını örten kurşunlar II. Dünya Savaşı'nda mermi yapılmak için köylüler tarafından sökülmüştür. Günümüzde türbenin doğu ve batısına bölümler yaptırılarak kiliseye çevrilmiştir. Geniş bir alanına sahip olan bahçeyi çevreleyen istinat duvarının yok olmak üzere olan izleri mevcuttur (Konuk, 2011: 312-313).

Günümüzde Bayezid Baba Türbe ve Zâviyesi'nden geriye ne yazık ki pek bir şey kalmamıştır. Neval Konuk tarafından türbede ve etrafında yapılan incelemede türbenin bahçesinde, İbrahim Paşa'nın hanımı Kevser Hanım'a ait mezarın baş ve ayak taşı tespit edilmiştir. Mezar taşı kitabesinde; "Ah mine'l-fırâk. Merhum ve ma'fûr Selânik valisi Eğribozî Ömer Paşazâde merhum İbrahim Paşa halilesi Kevser Hanımın ruhuna fâtiha sene 1305 (1894-1895)" ifadeleri yer almaktadır. Âsitane'ye ait yapılardan iz kalmamıştır. Türbe üzerindeki kitabe sökülmüş ya da üzeri sıva ile kapatılmış görünümündedir. Hala ayakta olan ve kısa zaman önce restore edilen Bayezid Baba Türbesi ise Agios Konstantinos ve Agia Eleni Kilisesi olarak faaliyet göstermektedir (Konuk, 2011: 311-312; Özsoy, 2017). Konuk, ilk defa türbenin kilise halini tespit edip fotoğraflarını paylaştığı yazısında buranın kilise olarak kullanılmasına; "Yunanistan'da ayakta kalabilen Osmanlı mimari eserleri, geçmişle bugün arasında tarihsel bağlantı halkası ve halkaların yerinden edilmesinin üzüntü verisi bir tanıklığını oluşturmaktadır" diyerek hayıflanmaktadır (Konuk, 2011: 314).

Sonuç

Bektaşîliğin yayıldığı en önemli coğrafyalardan biri Balkanlardır. Osmanlı öncesinde Sarı Saltık Sultan tarafından Bektaşî öğretileri bölgede temsil edilmiş, Osmanlı fütuhatları sırasında ise çok sayıda Horasan ereni bölgeye gelip yerleşerek faaliyet göstermişlerdir. Bu erenler silsilesinin devamı Vardar ovası çevresinde faaliyet gösteren ve adına âsitane tesis edilen Bayezid Baba'dır. Bayezid Baba, Osmanlı akıncı beyleri Malkoçoğlu Bali Bey tarafından desteklenmiş, kurduğu âsitane vakıf mülkleri ile zenginleştirilmiştir.

Vardar'ın Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Bayezid Baba'nın ve adına açılan âsitane'nin çok önemli faydaları olmuştur. Uzun yıllar gelip giden misafirlerin ve konukların rahatlıkla faydalandığı bu âsitane 1826 yılında Bektaşîliğin yasaklanması sırasında yıktırılmış ve emlakına da el konulmuştur. Böylece yüz yıllarca bölgede Türklüğü ve İslamı temsil eden bir gönül ocağı yok olma tehlikesi yaşamıştır. Bu badireyi atlattığı, ancak âsitane hüviyetini kaybettiği anlaşılan Bayezid Baba Zâviyesi'nin XX. yüzyılın başlarına kadar açık kaldığı tespit edilmektedir. Bölgenin Balkan savaşları sırasında Bulgarların, 1920'lerde ise Yunanlıların işgaline uğraması sebebiyle zâviye harap olmuştur. Mübadele sırasında bölgedeki Türk nüfusun Türkiye'ye nakledilmesiyle Bayezid Baba Zâviyesi'nin faaliyetleri tamamen sona ermiştir. Yunan idaresi Bayezid Baba Türbesi'nin kubbesine haç yerleştirip tamir ve ilavelerle yapıyı kiliseye çevirmiştir.

1. Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.DVNSMHM.d, 13/1595.

BOA, AE.SMSI.III, 72/5318; AE.SAMD.III, 75/7531; AE.SAMD. III, 183/17791.

BOA, Cevdet Evkaf (C. EV), 124/6153; 165/8203; 398/20177; 495/25031; 588/29688; 124/6153; 162/8097; 165/8203; 309/15706; 354/17972; 398/20177; 523/26429; 588/29688.

BOA, EV.EMH, 134/8.

BOA, EV.MH, 1270/41.

BOA, HR.İM, 42/4.

BOA, İE.EV, 13/1588; 28/3291.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), 9732, s. 18, 109; 9772, s.144; 9773, s.73; 9776, s.127.

BOA, TS.MA.d, 7090.

BOA, TT.d, 1189; TT.d, 70.

B. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter nr. 1207, s. 87, 184; 1212, v. 43, s. 210; 2389, s. 91-92; 2393, s. 159-160, 165; 2394, s. 85-86; 2975, s. 4; 5141, s. 2; 663, s. 187, 265; 725, s. 14.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Altı, Aziz (2022). "Balkanlarda Bektaşilik". *Uluslararası Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Birlikte Yaşama Kültürü Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*. ed. Özlem Özdemir. Eskişehir. 261-287.

Âşıkpaşazade (2003). *Osmanoğullarının Tarihi*. haz. K. Yavuz-M. A. Yekta Saraç. İstanbul.

Çalı, Ayşegül (2006). "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülkname". *OTAM*, (20), 59-79.

Çalı, Ayşegül (2011). Gazi Evrenos Bey. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.

Değerli, Ayşe ve Yusuf Küçükdağ (2017). "Vesâik-i Bektaşiyân'da Yer Almayan Rumeli'deki Bektaşî Yapıları (1400-1826)". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* (13), 105-136.

Değerli, Ayşe ve Eşref Temel, Bekir Şahin (2015). *Vesâik-i Bektaşiyân*. Konya: Çizgi, Kitabevi.

Duran, Sümeyra (2021). XIX. Yüzyılda Selanik Kazalarından Vardar-ı Sagır Nahiyesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettuat Defterleri Işığında). Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Engin, Refik (2010). "Geçmişten Günümüze Trakya ve Balkanlarda Bektaşî ve Bektaşî Sürekleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (55), 371-404.

Gökbilgin, M. Tayyib (1957). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Hoca Sadettin Efendi (1992). *Tacü't-Tevarih*, C. I. sad. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kayapınar, Levent (2009). "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Bayezid Baba Âsitanesi". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, (1), 105-115.

- Kayapınar, Levent (2010b). "Osmanlı Döneminde Bulgaristan Eski Zağra'da Bir Bektaşî Merkezi: Mümin Baba ve Zaviyesi". *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden)*. der. P. Ecevitoglu-A. M. İrat- A. Yalçinkaya. Ankara. 164-196.
- Kayapınar, Levent (2012). "Selanik Vilayeti ve Evlad-ı Fatihan". *Mübadil Kentler: Yunanistan*. ed. Müfide Pekin. İstanbul. 47-106.
- Kayapınar, Levent (2022a), "Selanik". *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*. İstanbul. 447-476.
- Kayapınar, Levent (2022b). "Theselya Bölgesinde Yörük Yerleşimleri". *Yörükler II*. ed. İlhan Şahin-Aymira Taşbaş-Erhan Taşbaş. Ankara. 247-269.
- Kayapınar, Levent-Kayapınar, Ayşe (2010a). "Balkanlarda Karıştırılan İki Bektaşî Zaviyesi: XV.-XVI. Yüzyılda Osman Baba ve Otman Baba Tekkeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (55), 97-128.
- Kılıç, Ayşegül (2011). "Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme". *Bellekten*, 75 (274), 745-768.
- Kılıç, Ayşegül (2020). "Malkoçoğlu Bali Bey ve Mezarı Hakkında". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 764-765.
- Kıral, Orçun (2022). Malkoçoğulları ve Osmanlı Tarihindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.
- Konuk, Neval (2011). "Yüzyıllardan Günümüze Gelebilen Yunanistan'daki Bayezid Baba Asitenesi", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, C. I, 309-324.
- Küçükdağ, Yusuf ve Ayşe Değerli, Bekir Şahin (2015). *Vesâik-i Bektaşîyan'a Göre Osmanlı Devleti'nde Bektaşî Tekkeleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Maden, Fahri (2020). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*. Ankara: TTK.
- Mehmed Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihannüma (Neşrî Tarihi)*. I. haz. F. R. Unat-M. A. Köymen. Ankara: TTK.
- Mikov, Lyubomir (2008). *Bulgaristan'da Alevi Bektaşî Kültürü*. çev. Orlin Sabev. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002). *Sarı Saltık (Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü)*. Ankara: TTK.
- Özsoy, İskender (2017). "2012 Gezi İzlenimleri". www.lozanmubadilleri.org.tr/gezi-izlenimleri/2012-ilkbahar-bulusmalari.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. I. İstanbul.
- Solakzâde Mehmed Hemdemi Çelebi (1989). *Tarih*. I. haz. Vahit Çabuk. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yalçın, Yunus (2008). *Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler ve Otman Baba Velâyetnâmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Yıldırım, Rıza (2008). *Turkomans Between Two Empires: The Origins of The Qızılbaş Identity In Anatolia (1447-1514)*. Doctoral Thesis. The Department of History Bilkent University. Ankara.
- Yıldırım, Rıza (2011). "Rumda Öksöğüyü Tutan Kimdi? Saltukname ve Hacı Bektaş Veli Velayetname-sinde Yer Alan Bir 'Menkıbe'ye Göre Rum Erenleri". *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (7-9 Mayıs 2010 Çorum)*. C. II. Ankara. 595-633.
- Yurtoğlu, Gökhan (2012). *XV. Yüzyılda Rumeli'de Heterodoks Bir Türk Sûfisi: Otman Baba ve Velâyet-nâmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler

A. Harita ve Resimler

Harita 1. Bayezid Baba Tekkesi'nin faaliyet gösterdiği Vardar ve Yenice-i Vardar bölgelerini gösterir 1900 tarihli harita.



Resim 1. Bayezid Baba Türbesi'nin bulunduğu Vardar nehri yakınında ve Vardar ovasındaki Baba-köy'ün görünümü (günümüzde Kilis'a bağlı Evrepos Belediyesi sınırları içindeki Mesia).



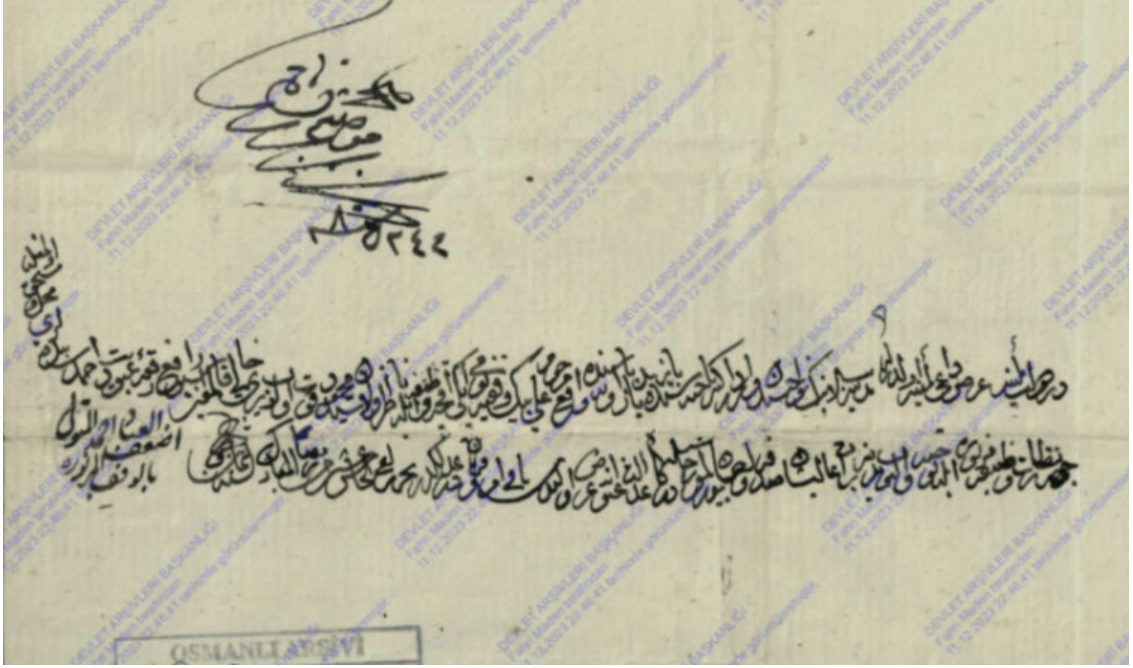
Resim 2. Bayezid Baba Haziresi'nden günümüze ulaşan İbrahim Paşa'nın hanımı Kevser Hanım'a ait mezarın baş ve ayak taşı (Konuk, 2011: 322-323).



Resim 3. Günümüzde kilise çevrilen, Yunanistan'ın Kilis şehrine bağlı Evrepos Belediyesi sınırları içerisindeki Mesia adlı yerleşim merkezinde yer alan Bayezid Baba Türbesi (Konuk, 2011: 316-317).

B. Belgeler

Belge 1. Selanik şehri nahiyyelerinden Büyük Vardar nahiyesinde Bayezid Baba Zâviyesi'nde Ali Bey Vakfı nazırı Seyyid Mahmut'un vefatı üzerine vakıf mütevellisinin bu göreve layık olan Ahmet'in getirilmesini istemesi (BOA, İE.EV, 13/1588).

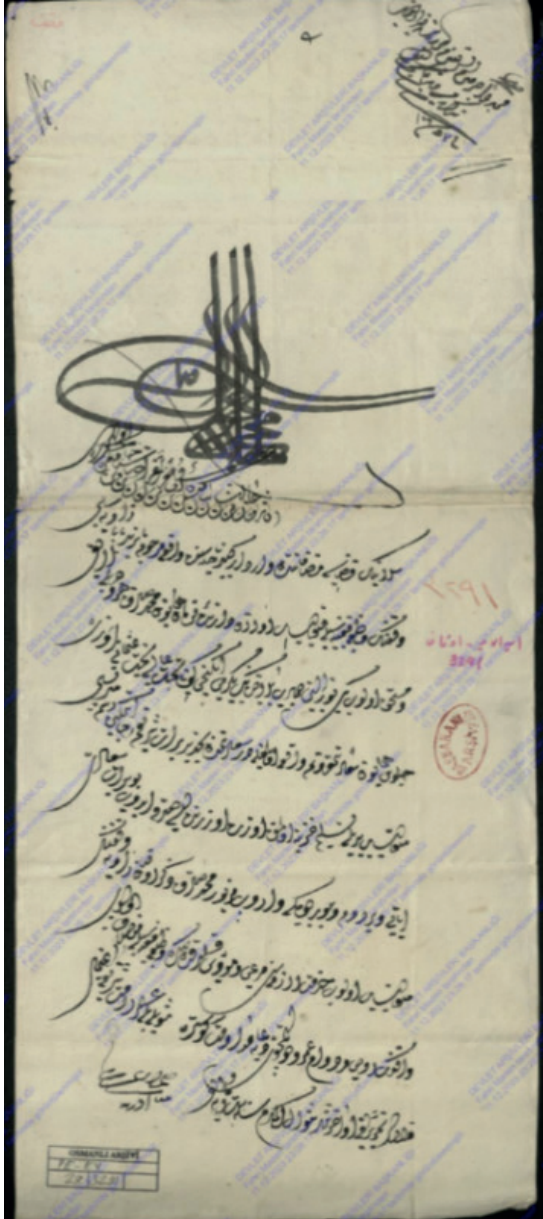


Mûcebince fermân yazılsın fî 24 N sene 80 (15 Şubat 1670)

Der-i devlet-i mekîne arz-ı da'i-i kemîne oldur ki medîne-i Selanik nevâhisinden Vardar-ı Kebîr nâhiyesinde Bayezid Baba Zâviyesi'nde Ali Bey Vakfı'ndan yevmî iki akçe vazîfe ile nâzır olan Seyyid Mahmud fevt olub yeri hâlî kalmağla iş bu râfî'-i ref'-i (?) ubûdiyet Ahmed bendeleri mahall ve müstehakk olmağla cihet-i nezâret-i vazîfe-i mezbûre ile tevcîh ve yedine berât-ı âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak ricâsına dergâh-ı adâlet-unvâna arz olundu bâkî emr u fermân der-adlindir tahriren fî'l-hâmis aşere min Ramazani'l-mübârek li-sene semânin mi'ete ve elf (15 Ramazan 1080/6 Şubat 1670)

İz'afü'l-ibâd Ahmed el-mütevellî bi'l-vakfî'l-mezbûr.

Belge 2. Selanik'e bağılı Büyük Vardar nahiyesinde Bayezid Baba Vakfı'nın mütevellisi olan Mehmet Sadık'ın cülus münasebetiyle beratının yenilenmesi (BOA, İE.EV, 28/3291).



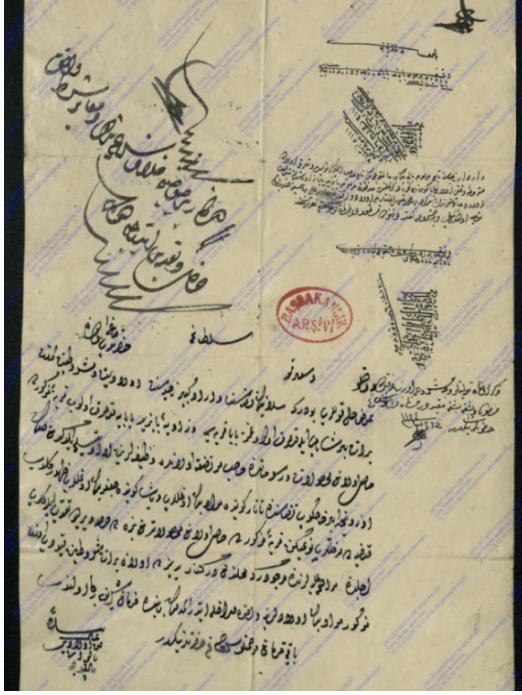
Müceddeden Haremeynü's-Şerifeyn muhâsebesine kayd olunub tezkeresi verilmiştir fi 7 Z sene (1)106 (19 Temmuz 1695)

Tuğra: Şah Mustafa bin Mehmed Han el-muzaffer dâimâ Nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı sâmi ve tuğrâ-yı garrâ (...) hükmü oldur ki

Selanik kazâsı muzâfâtından Vardar-ı Kebîr nâhiyesinde vâki' merhûm Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nın vazîfe-i mu'ayyenesiyle kuyûd-ı yesâr olan dârende-i fermân-ı hümâyûn Mehmed Sadık her veçhile lâıyk ve müstehakk olub bin yüz altı Cemâziye'l-âhirinin yirmi ikinci günü (22 Cemaziyelahir 1106/7 Şubat 1695) taht-ı âli-i baht-ı Osmanî üzere cülûs-ı hümâyûn-ı sa'adet-makrûn vâki' olmağla Dersa'adetimde tecdîd-i berât-ı şerîfim ricâ etmeğın resm-i mîrisi mütevellisi yediyle teslîm-i hazîne olmak üzere üzerinde kaydı (?) sadaka edüb bu berât-ı sa'adet-âyâtı virdüm ve buyurdum ki varub mezbûr Mehmed Sadık zıkr olunan zâviye vakfının mütevellisi olub hizmet-i lâzimesi mer'î ve mü'eddâ kıldıktan sonra vazîfe-i mu'ayyenesiyle mutasarrıf olub ve vâkıfın rûhu ve devâm-ı ömr ve devlet için du'âya müdâvemet göstere şöyle bile âlâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fi evâhir-i şehri Şevvâli'l-mükerrem li-sene sitte ve mi'e ve elf (29 Şevval 1106/12 Haziran 1695)

Be-medine-i Edirne el-mahrûse

Belge 3. Malkoçoğlu Bali Bey evladından Ali'nin tasarrufunda olan Selanik kazası Büyük Vardar nahiyesine tabi Babaköyü ile Bayezid Baba Zâviyesi mahsulüne Uzuncaabad Hasköy kazasına tabi Tatar köyünden Murat Bey oğulları ile Paşa köyünden Cafer Bey oğullarının müdahalelerinin men edilmesi (1703) (BOA, AE.SAMD.III, 75/7531).



Telhîs-i defter-i hazîne

Vakf-ı zâviye-i merhûm Bayezid Baba der nâhiye-i Vardar-ı
Kebîr tâbî'-i Selanik

Ali bin Hüseyin evlâd-ı vâkıf el-mütevelli

Berât sitâde an kasr-ı yed Murad bin Mehmed bâ-arz es-Sey-
yid Abdullah Efendi kaza-i Selanik fermân-ı âli tevdî' fî gur-re-i
M sene (1)114 (28 Mayıs 1702)

Berât sitâde cûlûs-ı hümayûn fî 10 R sene 1115 (23 Ağustos
1703)

Vardar nâhiyesine tâbî' merhûm Bâli Bey bin Malkoç Bey nâm
sahibü'l-hayrın tevliyet ve tasarrufu evlâda meşrûta vakfı
olan Babaköy nâm karye dâhilinde medfûn merhûm Baye-
zid Baba Zâviyesi'nin mütevellisi olan Çavuşzâde Murad bin
Mehmed hüsn-i ihtiyârıyla evlâd-ı vâkıfdan merkûm Ali bin
Hüseyin'e kasr-ı yedinden tevcih olunduğu vech-i meşrûh
üzere defterde mastûrdur fermân devletlû sultânım hazret-
lerindir.

Vakf-ı merhûm Murad Bey veled-i Malkoç Bey der karye-i
Uzuncaabad Hasköy

Ali bin Hüseyin ve diğer Ali Malkoç ve Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan bin İbrahim ve Seyyid Ahmed ve diğer Seyyid
Hasan (....) (.....) ber vech-i iştirâk el-mütevelliân

Berat sitâde cûlûs-ı hümayûn fî 10 R sene (1)115 (23 Ağustos 1703).

Zikr olunan tevliyetler vech-i meşrûh üzere defterinde mastûr ve başka başka mukayyedir fermân devletlû sultânım
hazretlerindir fî 26 N sene 1114 (13 Şubat 1703).

Derkenârı mücebince hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugayir-i şart-ı vâkıf dahl ve ta'arruz ettirmeye himmet

Devletlû ve sa'adetlû sultânım hazretleri sağ olsun

Arzuhâl kulları budur ki Selanik kazâsında Vardar-ı Kebir nâhiyesinde evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere berât-ı pâdişâhi ile
mutasarrıf olduğumuz Baba karyesi ve Zâviye-i Bayezid Baba'ya mutasarrıf olub türbe-i mezkûrda hâsıl olan mahsûlât
ve rûsumâtta sâhib-i mürtezika olanlara vazîfelerin edâ ve teslîm eyledikten sonra Uzuncaabad Hasköy kazâsında Ta-
tarköyü'nde Murad Bey oğulları ve Paşaköyü'nde Cafer Bey oğulları zuhûra gelüb kazıyyede medhalleri yoğiken karye-i
mezkûrda hâsıl olan mahsûlâtta bize de hisse ver deyu te'addi ile gelüb ecilde mürâhame-i (?) aliyelerinde mercûdur
mahallinden derkenâr yedimizde olan berât-ı meşrûtiyet kuyûdu üzere mezkûr Murad Bey evlâdlarına ve âhara müâa-
hale ettirilmemek bâbında fermân-ı şerîf ricâ olundu bâkî fermân merhametlû sultânım hazretlerindir

Bende-i Ali an evlâd-ı Bali ibn Malkoç

Belge 4. Selanik'te Büyük Vardar nahiyesinde vaki Bayezid Baba Zâviyesi'nde Bali bey ibn-i Malkoç Bey Vakfı (BOA. C.EV. 523/26429).



Vakf-ı merhûm Bali Bey ibn-i Malkoç Bey der Zâviye-i Bayezid Baba der karye-i Vardar-ı Kebîr tâbî' kazâ-i Selânik

es-Seyyid Turhân vâlid-i Abdullah ve Seyyid Ca'fer ve diğer es-Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Hilmi ve Osman ve İbrahim evlâd-ı vâkîf ber vech-i meşrû't ve iştirâk el-mütevelliyûn.

Berât sitâde an L (mahlûl)-i Hüseyin evlâd-ı vâkîf ber vech-i iştirâk bâ-arz Abdûlbaki Efendi nâib-i Uzuncaabad bâ-i'lâm Hâfız Mehmed Efendi müfettiş-i evkâf ve ru'ûs-ı hümâyûn fî 8 Ra sene 1162 (26 Şubat 1749)

Berât sitâde cülûs-ı hümâyûn fî 28 S sene 1168 (14 Aralık 1754).

Vakf-ı mezbûrun vazîfe-i mu'ayyene ile tevliyeti evlâd-ı evlâda meşrûta olunub ber vech-i müsterek mütevellisi evlâdından Hasan ve Mehmed Ömer evlad-ı vâkîf fevt olub tevliyet-i mutarasarrıf sahibleri derecede müsavi evlâd-ı vâkîfın Seyyid Turhan ve Seyyid Abdullah ve Seyyid Cafer ve diğer Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim nâm kimesnelere ber-vech-i meşrûta tevcîh idilen berât-ı şerif-i 'âlişân ihsân buyurulmak ricâsına Havâss-ı Uzuncaabad Naibi Abdulfettah Efendi arz idüb ve fi'l-hakîka vakf-ı mezbûrun tevliyeti vâkîf-ı mezkûr Bali Bey ibn Malkoç Bey evlâdından ve

evlâd-ı evlâd-ı evlâdından batnen ba'de batnin derecede müsavi bulunanlar ale'l-iştirâk zabt edegeldikleri müteayyin olur ise tevliyet-i merkûmeyi zabt ve tasarruf etmeleri (?) üzere mütevelliyân-ı mezbûrân Hasan ve Mehmed mahlûllerinden erbâb-ı istihkâktan zikr olunan Seyyid Turhan ve Seyyid Abdullah ve Seyyid Cafer ve diğer Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim nâm kimesnelere ale'l-iştirâk tevliyet-i merkûmeyi tevcîh ve yedlerine berât-ı âlişân ihsân buyurulur ise deyi Evkâf Müfettişi Hafız Mehmed Efendi î'lâm etmekle î'lâmı mücebince tevcîh olunmak deyi bin yüz atmış yedi senesi Rebi'ü'l-âhîrinin yirmi sekizinci günü târihiyle müverrah sâdır olan ru'ûs-ı hümâyûn ile kuyûd-ı mezkûre müteveffiyân-ı mezbûrânın mahlûllerinden merkûmûna ber-vech-i meşrûta ale'l-iştirâk tevcîh olub bin yüz altmış sekiz senesi Saferü'l-hayrının yirmi sekizinci gününde vaki' olan cülûs-ı hümâyûn meymenet-makrûnda dahi tecdîd-i berât itdirdüb el-yevm bâ-berât-ı 'âlişân üzerlerinde olduğu defterde mastûr ve mukayyedir. Emr u fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir fî 12 S sene 1236 (19 Kasım 1820).

Mezkûrûn bilâ-veled fevt olub ve bi'l-cümle evlâd münkariz olduğu vâkî' ve sened-i âhar ile mutasarrıfı yoğise şartıyla sâhib-i arzuhâle tevcîh olunmak buyuruldu fî 11 S sene 1236 (18 Kasım 1820).

Devletlü inayetlü merhametlü efendim Sultanım Hazretleri sağ olsun

Arzuhâl-i kullarıdır ki nezâret-i hazret-i sadâret-penâhide âsûde olan evkâfdan Selanik Sancağı'nda vâkî' Vardar-ı Kebîr Nahiyesi'nde vâkî' Bayezid Baba Zâviyesi'nde merhûm Bâli Bey ibn Malkoç Bey vakfının mütevellisi (ve bi'l-cümle evlâd) fevt olub tevliyet-i mezkûre mahlûl olmağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki kaydı der-kenar olunub ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukda ber-vech-i te'bîden bu kullarına müceddeden tevcîh ve yedime berât-ı 'âlişâna inâyet ve ihsân buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü inayetlü merhametlü efendim Sultanım Hazretlerindir.

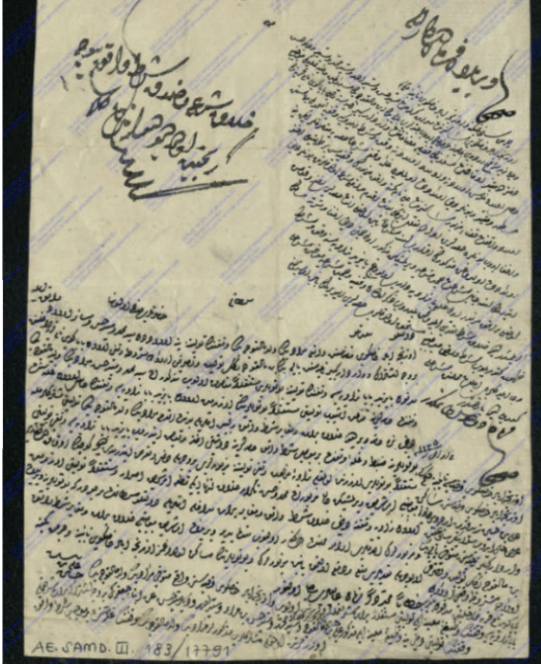
Bende

Ömer ser meveddet-i hazret-i sadr-ı âlî

Muktezası (...) olunmak

Mezkûrun bilâ veled fevt olub ve bi'l-cümle evlâd-ı vâkîf münkariz oldukları vâkî' ve mahallinde sened-i âhar ile mutasarrıfı yoğise şartıyla mahlûllerinden sâhib-i arzuhâle tevcîhi mücerred irade-i aliyyelerine menû't olan mevâddandır fermân devletlü sultanım hazretlerindir.

Belge 5. Selanik sancağına tabi Büyük Vardar nahiyesinde Malkoçoğlu Bali Bey'in vakfı olan Babaköy köyü dahilinde medfun Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nın tevliyeti konusunda Uzuncaabad Hasköy kazasından Hüseyin oğlu Ali'nin arzı (BOA, AE.SAMD.III, 183/17791).



Verilen ferman derkenârları

Çirmen Sancağı Beyine ve Uzuncaabad-ı Hasköy Nâibine hüküm ki

Uzuncaabad-ı Hasköy sakinlerinden (...) kirâmdan Seyyid Hasan ve Seyyid Ahmed ve Seyyid Mehmed ve Seyyid diğer Hasan ve Ali zîde şerefehum ordu-yı hümâyûna arzuhâl idüb cedleri Bâli Bey ibn Malkoç Bey meşrûtiyet-i mazıyye temlîki mücebince defterde mukayyed evkâfdan Selanik Kazâsı muzâfatından Vardar-ı Kebîr Nâhiyesi'ne tâbî Babaköyü nâm karyenin hâsıl olan gallesin evlâdına ve evlâd-ı evlâdına vakf ve şart itdüğü vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında mastûr ve mukayyed ve bunlar dahi evlâdından olmalarıyla galle-i vakfa şer'an hisseye mutasarrıflar iken yine evlâd-ı vâkıfdan kazâ-i mezbûr sâkinlerinden Ali nâm kimesne vâkıf-ı mezbûrun vakfiyyesin bir tarikle ahz idüb bunlara hisselerin edâ ve ta'allül etmekle bundan akdem mürâfî-i şer' olduklarından bunlar dahi evlâddan olduğun mezkûrun ikrâr-ı behiyyelerine şer'an mübeyyin olmağla andan hisseleri ahz ve kabz ettirilmek üzere cânib-i şer'den hüccet-i şer'iyye verilmiş iken mezkûr evvel hamiyeti dahi ahz ve şarta mutabık (?) olmağla vâkıf-ı mezbûr edâ-yı galleyi

zâviyedârı olduğum Bayezid Zâviyesi'ne vakf ve şart eylemişdir deyu hilâf-ı şart te'addi eyledüğün bildürüb zikr olunan vakfiye ve hüccet-i şer'iyye ma'rifet-i şer'le zuhûra getirülüb şart-ı vâkıf mücebince müstehak oldukları hisseleri aliverilmek bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görüle deyu yazılmışdır fermân devletlû sultanımındır fî evâhir-i R sene 1125 (25 Mayıs 1713).

Uzuncaabad-ı Hasköy Kazâsı Nâ'ibine hüküm ki

Uzuncaabad-ı Hasköy Kazâsı'nda sâkin Ali bin Hüseyin zîde kadruhu ordu-yı hümâyûnuma arzâhâl idüb Selanik Sancağı'nda Vardar-ı Kebîr nâhiyesinde müteveffâ Bâli Bey bin Malkoç Bey'in tevliyet ve tasarrufu evlâda meşrûta vakfı olan Babaköyü nâm karye dâhilinde medfun Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nın vazîfe-i mu'ayyene ile tevliyeti müstakillen berât-ı şerîfimle üzerinde olub ve Uzuncaabad-ı Hasköy Kasabası'nda vâkı' müteveffâ Murad Bey veled-i Malkoç Bey Vakfı'nın tevliyeti dahi yine vazîfe-i mu'ayyene ile mezkûr Ali bin Hüseyin ile diğer Ali bin Malkoç ve Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan bin Murad ve Seyyid Ahmed ve diğer Seyyid Hasan an ibnân-ı Ca'fer'in ber vech-i iştirak berât-ı şerîfimle üzerlerinde olmağla müsterekleri mezkûrlar Murad Bey veled-i Malkoç Bey Vakfı'nın gallesinden ber müceb-i şart-ı vâkıf.

Hilaf-ı şer' ve hilaf-ı şart-ı vâkıf (...) rencide olunmaya deyu derkenâr olundu. Devletlû sa'adetlû sultanım hazretleri sağ olsun Uzuncaabad-ı Hasköy Kazâsı'nda vâkı' Murad Bey veled-i Malkoç Bey Vakfı'nın tevliyetine yine evlâdından Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan ve sâ'ir evlad-ı vâkıf ile ber vech-i iştirak Vardar-ı Kebîr nâhiyesinde Bâli Bey bin Malkoç Bey'in tevliyet ve tasarrufu evlada meşrûta vakfı olan Babaköyü nâm karye dâhilinde medfun Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nın tevliyetine bu kulları müstakillen mutasarrıf olub mezkûrdan Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan, Murad Bey veled-i Malkoç Vakfı'ndan hisselerine kana'at itmeyüb tevliyeti müstakillen bu kullarının üzerimde olan Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı'nın hâsıl olan gallesinden dahi bize hisse ver deyu hilâf-ı beât ve mugayir-i şart-ı vâkıf rencide etmeleriyle bundan akdem Murad Bey veled-i Malkoç Bey tevliyeti müsterekleri bu kullarına zabt ve galle-i vakıfdan ber muceb-i şart-ı vâkıf hisselerine düşeni ahz ve kabz ittürüb Bayezid Baba Zâviyesi Vakfı tevliyeti müstakillen bu kulları üzerinde olmağla zâviye-i mezbûre vakfı tevliyetine mezbûrları bir veçhile dahl ve ta'arruz ettirmeyeler deyu Küçük Evkâf derkenârına mücebince emr-i şerîf verilmişken hâlâ mezburlardan Mehmed ve Hasan tekrâr hilâf-ı inhâ iki kît'a emr-i şerîf isdâr ve müstakillen tevliyeti üzerimde olan zâviye vakfına dahi hilâf-ı şart-ı vâkıf ve mugayir-i berât müdahale etmeleriyle devletlû sultândan mercûdur ki bu kullarına verilen mezbûrların aldıkları evâmîr mahallinde derkenâr olunub minhâ yedime verilen emr-i şerîf mücebince hilâf-ı berât ve mugayir-i şart-ı vâkıf ol veçhile te'addileri men' ve def' olunmak bâbında mezbûrların ve bu kullarının sâkin olduğumuz Uzuncaabad-ı Hasköy na'ibine ve Çirmen beyine hitâben müceddeden fermân-ı âlleri ricâ olunur. Bende Ali bin Hüseyin

Belge 6. Selanik kazasının Büyük Vardar nahiyesine bağlı Babaköy'de Malkoçoğlu Bali Bey'in bina eylediği ve harap halde bulunan cami, Bayezid Baba Tekkesi ve Türbesi ile köyün suyollarının vakıf gelirleriyle tamir ettirilmesi ve geride kalan paranın tekke fukarasının iaşesine sarf edilmesi isteği (1773) (BOA, AE.SMSI.III, 72/5318).



Selanik Kazâsı'na tâbî' Vardar-ı Kebîr Nâhiyesi'nde Bayezid Baba Zâviyesi'nde vâkî' Bali Bey ibn Malkoç Bey Vakfı devletlû inâyetlû sadr-ı azam hazretleri nezaret-i aliyyelerinde olmak üzere evkâf muhâsebesinde mastûr ve tevliyeti es-Seyyid Turhan ve Seyyid Abdullah ve Seyyid Cafer ve diğer es-Seyyid Abdullâh ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim an evlâd-ı vâkıfın ber vech-i meşrûh ve iştirâk üzerlerinde olduğu defterde mastûr ve ferman devletlû sultanımındır fî 28 Ra sene 1187 (19 Haziran 1773).

O makûle emr u fermân mastûrdur

İbtidâ defter-i hâkaniden derkenâra mukayyedir fermân devletlû sultanımındır

ve muktezası kaydı ve şurûtu

vakfiyesi mukayyed olmamağla şurûtu ma'lum değildir ferman devletlû sultanım hazretlerindir fî 3 S sene 1187 (26 Nisan 1773).

Kazâ-i Selanik

Vakf-ı merhûm Bali Bey ibn Malkoç der kazâ-i mezbûr tâbî'-i Selanik Babaköyü der nâhiye-i Vardar

El-mahsûl

Müselman

Çift	Bennak	Mücerred	Gendüm keyl	be-hesab
14/208	7/84	7/42	110/2.750	5.464

Âsitane-i Bayezid Baba Dervîş Ali

Neferât 34

Evkâf müfettişi efendi muktezâsı i'lam olundu 13 R sene (1)187 (4 Temmuz 1773)

Ma'ruz-ı bendeleridir ki

Vakf-ı mezbûr devletlû veliyyü'n-ni'âm efendi hazretlerinin nezâret-i aliyye-i âsafânelerine âsûde olan evkâfdan olduğunu derkenâr nâtik olmağla müfettiş-i evkâf efendi dâ'ileri arz ve defter-i hâkânî der kenârına nazar ve iktizâsını huzur-ı âlilerine i'lam etmek üzere mumâ ileyh efendi dâ'ilerine havâle buyurulur ise emr u fermân devletlû sultanım hazretlerindir.

Der devlet-i mekine arz-ı dâ'i-i kemine budur ki merhûm Bâli Bey ibn Malkoç Bey nâm sâhibü'l-hayrın medîne-i Selanik Kazâsı'nda Vardar-ı Kebir nâhiyesinde vâkî' kurâ-i mevkûfesinden Babaköyü dimekle ma'rûf karye derûnunda olan türbede medfûn Bayezid Baba nâm azîzin zâtına vâkıf-ı mezbûr binâ ve ihyâ eylediği camî-i şerîf ve tekye-i latîfe ve türbe-i münîfeleri mürtezikaları ve vakf-ı mezbûr nâzırı ve şeyh-i tekye-i mezbûre ve bi'l-cümle ahali-i karye-i mezbûre meclis-i şer'-i şerîfe gelüb her biri şöyle takrî-i kelâm ve best-i merâm eylediler ki mârû'z-zikr karyede senevî hâsıl olan a'şâr ve sâ'ir mahsûlâtın mürtezika-i vakfın vazifeleri verildikten sonra iktiza eden ta'mirat ve termimâtına ve fazlası tarik-i Bektaşîyândan tekye-i mezbûrede postnişin olan şeyh ve fukarâsına ve aâende ve revende misâfirinin ta'âmîyelerine harç ve sarf olunmak üzere ber müceb-i vakfiyye ma'mulûn-bihâ mu'ayyen ve meşrût olmağla hâlâ zikr olunan türbe ve tekye ve camî-i şerîf ve etrâf duvarları ve vâkıf-ı mumaileyhin karye-i mezbûreye icrâ eylediği ma-i lezzin hark ve kanalâtı mürûr-ı zamân ile ta'mir olunmadığından harab ve muhtaç-ı ta'mir olunmağla vakf-ı mezbûrun evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere uzunca orada sakinler olan mütevelliler Cafer Bey ve Osman Bey karye-i mezbûrenin bin yüz altmış dokuz senesine (1169/1756) mahsûb a'şâr ve bi'l-cümle mahsûlâtını râfî'-i ref'a-i zira'at Haseki Mehmed

18.-19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri Işığında Vardar Ovasında Bayezid Baba Âsitanesi

Ağa nâzır-ı vakf ve mürtezika ma'rifetleriyle ahz ve kabz idüb ber muceb-i şart-ı vâkıf vazife ve ta'amiye masarısından bâkî fazlasını ta'mirât-ı mezbureye sarf olunmak üzere mezbûr Haseki Mehmed Ağa'ya mütevelliyân-ı mezbûrân tarafından bâ-temessük vekil ve nâ'ib-i menâb nasb ve ta'yin eylediklerinde ol dahi tekye-i mezbure ve duvarlarını binâ ve ta'mire şurû' ve ber muceb-i hüccet keşf-i vâfire masrûfâtından sonra mütevelliyân-ı mezbûrân sene-i mezbureden berü karye-i mezbureyi hilâf-ı şart-ı vâkıf tazmîne bedel ma'lûm makbûz ile ilzâm anlar dahi a'sâr ve rûsumât ve mah-sûlât karye-i mezbûreyi ilâ haze'l-ân ahz ve kabz edüb vâkıf-ı mezbûrun el-yevm tekye ve türbe ve câmi'-i şerîfi ve ma-i mezbûrun kanalâtı harâb ve muhtaç-ı binâ ve ta'mir olmağla vâkıf-ı mezbûrun vakfiyesi şurûtu mücebince yetmiş yedi senesine (1177/1764) mahsûb a'sâr ve sâ'ir mahsûlâtı mültezimeyn taraflarından zabt olunub cümle ashâb-ı mürtezikanın mu'temedi olan mezbûr Haseki Mehmed Ağa tarafından cümlemiz ma'rifetiyle ber vech-i muharrer cibayet ve tahsîl ve cem' ve ba'de'l-hesâb hâsılâtından mürtezika vakfın vezâyifi ve ta'mirât vakf-ı mezbûr bâ-ma'rifet-i şer' ihrâcından sonra bâkî fazlası tekye-i mezbûre fukarâsının ta'amiyelerine ber müceb-i vakfiye sarf olunmak üzere emr-i âlişân sadrı niyâzıyla ber vech-i muharrer takrîr ve niyâzımızı Deraliyye'ye i'lam ediver deyu bu dâ'ilerine ilhah etmeleriyle mezbûrûnun ricâsına müsa'ade-i aleyh-i cihandâri buyurulub vech-i muharrer üzere emr-i âli i'ta buyurulmak ricâsıyla vâkıf-ı hâl bi'l-iltimâs hasbetallahü te'ala pâye-i serîr-i a'lâya arz ve i'lâm olundu bâkî emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir hurrîre fi'l-yevmi's-sâdis min Muharremi'l-harâm li-sene semân ve seb'in ve mi'ete ve elf (6 Muharrem 1187/30 Mart 1773).

El-abdü'd-da'i li-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye Ahmed Munib el-müvellî be-hilafe medine-i Selanik el-mahrûse.

Belge 7. Derviş Ali (Teslim Abdal)'nin vefatından sonra bir müddet boş kalan Bayezid Baba Zâviyesi postnişinliğine Hacı Bektaş Veli Âsitanesi seccadenişini Hacı Feyzullah Efendi'nin arzıyla Derviş İsmail'in tayini (BOA, C.EV, 588/29688).



Vâki' olan tevciât Hacı Bektaş Veli Seccâdenişini arzıyla ola-gelmiştir erm u fermân devletlû sa'detlû sultânım hazretleri-nindir fî 26 Ş sene 1233 (1 Temmuz 1818).

Vakf-ı merhûm Bâli Bey ib Malkoç Bey der zâviye-i Bayezid Baba der nâhiye-i Vardar-ı Kebîr tâbi'-i kazâ-i Selanik

Derviş Ali el-Ma'ruf Teslim Abdal an aslah(?)-ı fukarâ-i Hacı Bektaş, (...) ocağ-ı Hacı Bektaş Veli zâviyedar

Kayd-ı (...) zâviye evkâf küçük idâresinde ki ba-berat-ı askerî mutasarrıf ba'de (...) eş-Şeyh Mehmed bin Hacı Ahmed müdâ-hale-kerde bâ-arz Hacı Feyzullah Efendi sülâle-i Hacı Bektaş Veli Seccadenişin ve ruus-ı hümayun fî 18 Ca sene 1156 (10 Temmuz 1743). Zâviyedarlık-ı mezkûr vech-i meşrûh üzere merkûmun el-yevm bâ-berat-ı âlişân üzerinde olduğu defterde mastûr ve mukayyeddır emr u fermân devletlû sultânım hazretlerininindir fî 26 Ş sene 1233 (1 Temmuz 1818).

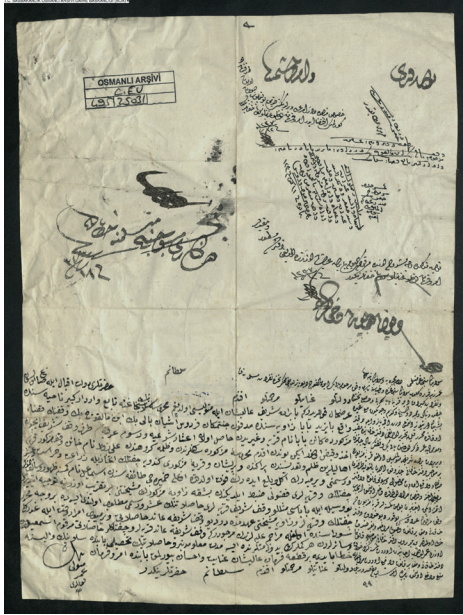
Arzı mâcebince tevcih olunmak fî 26 Ş sene (12)33 (1 Temmuz 1818)

Der devlet-i mekine arz-ı da'i-i kemîne budur ki

Memâlik-i mahrûse-i pâdişahîde vâki' dede baba, derviş, abdal, sultân ismiyle müsemmâ her ne kadar tekâyâ ve zevâyâ var ise tevcihât husûsü bâ-hatt-ı hümayûn celâlet-makrûn hazret-i tâcdârî eyyedü'l-bârî cedd-i a'lâmız kut-bû'l-ârifin gavsû'l-vâsılîn el-Hâc Bektaş Veli kuddise sirrehü'l-âlî hazretlerinin evlâdından âsitanelerinde seccade-nişîn olan meşâyih-i da'îlerinin arzlarına meşrûta olmağla Selanik Kazâsı'na tâbi' Vardar-ı Kebîr nâhiyesinde Babaköy nâm karyede vâki' e'izze-i kirâmdan Bayezid Baba Zâviyesi'nin merhûm Bâli Bey ibn Malkoç Bey Vakfı zâviyedarı olan Derviş Ali el-ma'ruf Teslim Abdal müddet-i vâfireden berü fevt olub yeri hâlî ve hidmet-i lâzimesi mu'attal kalmağla erbâb-ı is-tihkâkdan iş bu bâ'is-i arz-ı ubudiyet Derviş İsmail kulları her veçhile zâviyedârlığa lâyk olmağın zâviye-i mezkûre ta'mir ve ihyâ ve hidmet-i lâzimesi edâ ve âyende ve revende it'am-ı ta'âm etmek şartıyla zâviyedârlık-ı mezkûr müteveffâ-yı merkûmun mahlûlünden mezbûr Derviş İsmail bendelerine tevcih ve yedine bir kıt'a berât-ı şerîf-i âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak niyâziyla pâye-i serîr-i a'lâya arz olundu bâkîyü'l-emr li-hazret-i men lehü'l-emrdir hurrire fî evâsıt-ı şehri-şâ'bani'l-mu'azzam li-sese selâse ve selâsin ve mi'eteyn ve elf (15 Şaban 1233/20 Haziran 1818).

Mührü mutabıktır emr u fermân devletlû sultânım hazretlerininindir.

Belge 8. *Selanik Sancağı Yenice-i Vardar nahiyesinde Bayezid Baba Zâviyesinde medfun Malkoçbeyoğlu Bali Bey Vakfı'na yapılan müdahalenin ortadan kaldırılmasına dair Mütevellî Ömer'in emir verilmesi ricası (BOA. C.EV. 495/25031).*



Tevliyet kaydı

Der Nezâret-i Sadr-ı Âli

Mührü mutabıktır, Defterhâne-i Âmire

Vakf-ı merhûm Bali Bey ibn Malkoç Bey der Zâviye-i Bayezid Baba der nâhiye-i Vardar-ı Kebîr tâbi'-i kazâ-i Selanik

Ömer Halife merhûm husus-ı sadr-ı âlî ki el-mütevellî yevm 7

Berât-ı sitâde an mahlûl-i es-Seyyid Turhan ve es-Seyyid Abdullah ve Seyyid Cafer ve diğer es-Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim evlâd-ı vâkıf ber vech-i meşrûta ve iştirâk edâ-i âsitane bi'l-cümle evlâd-ı vâkıf mutasarrıf olmak bâ-arzuhâl ruus-ı hümayun fî 11 S sene 1236 (18 Kasım 1820).

Ve emr olunmuşdur. Husûs-ı mezkûre dâ'ir emr-i âli verildiğinin kaydı bulunmayub Divân-ı Hümâyûn tarafından görülmek iktizâ ider emr u fermân devletlû inayetlû sultânım hazretlerindir fî 12 Ra sene 1237 (7 Aralık 1821).

Tevcih-i mezkûre vech-i meşrûh üzere merkûm el-yevm bâ berât-ı âlişân üzerinde olduğu defterde mastûr ve mukayyedir emr u fermân devletlû inayetlû sultânım hazretlerindir fî 1 R 1237 (26 Aralık 1821).

Divân-ı Hümâyûndan dahî emr verildi.

Selanik Sancağı Mütesellimi dâme mecduhû ve Selanik Na'ibine hüküm ki

Ömer zir-kadre gelüb Selanik Sancağı'nda ve Nahiyesine tâbi' vakf-ı merhûm Bali Bey ibn Malkoç deyu yazıldığı mahal-lin tahtında neferat-ı müselmanân

ve neferat-ı gebran ile karye-i Babaköyü ve hâsılı tahtta çift ve bennak ve mücerred ve ispenç ve gendüm ve cev v yekûn maa gayrihu beş bin dört yüz altmış dört (5.464) akçe yazı ile defter-i evkâfta muharrer kalemiyle tahrîr olduğu ve defter-i hâkânide mukayyed ve mumaileyh Ömer zikr olunan Bali Bey Vakfı'nın mâliye cânibinden verilen berât-ı şerîfle mütevellisi olmağla karye-i mezbure ber müceb-i defter-i hâkânî canib-i vakf için bi't-tevliye tarafından zabt ve vâkı' olan mahsûl ve rûsûmu kânun ve defter mücibince ahz u kabz murad olundukda dahl olunmak icab etmez iken ecânibden bazı kimesneler karye-i mezbûrede vakf-ı merkûmun ulufesi bu kadar deyu hukûk-ı defter-i hâkânî ve mugây-ir-i kanun fuzûlî müdahale ve ta'arruzdan hâli olmadıkların bildirüb defter-i hâkânî mücibince kânun üzere amel olub ecânibden olan kimesnelerin hukûk-ı defter-i hâkânî ve mugâyir-i kanûn vâkı' olan müdahaleleri men' ve def' olunmak bâbında emr-i şerîf sudurunu.

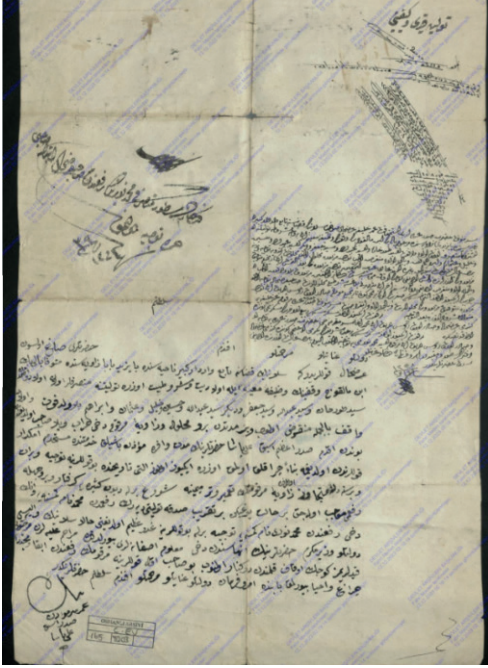
Der kenârî mücibince mütesellimine hitâb oluna. Buyruldu fî 18 R 1237 (12 Ocak 1822).

Devletlû inayetlû merhametlû efendim sultânım hazretleri devlet-i ikbâl ile sağ olsun

Arzuhâl-i kullarıdır ki ba-berât-ı şerîf-i âlişân ile mütevellisi olduğum mahrûse-i Selanik Sancağı'na tâbi' Vardar-ı Kebîr Nahiyesi'nde vâkı' Bayezid Baba Zâviyesi'nde medfûn cennetmekân-ı firdevs-i âşiyân Bali Bey ibn Malkoç Bey Vakfı'nın kazâ-i mezkûrda kâ'in Baba nâm karye ve gayriden hâsıl olan a'sâr-ı şer'iyye ve rûsûm-ı örfiyyesi taraf-ı vakf-ı şerîf için ahz u kabz olunur iken bundan akdem mahrûse-i mezkûre sâkinlerinden ve zaleme güruhundan Ali (...) nâm hâ'in vakf-ı mezkûr karyesi ahâlilerin zulm ve ta'adîsinden perâkende ve perişân ve karye-i mezkûru kendüye çiftlik ittihaziyla zira'at ve harâset ve öşr ve resmini vermeyerek ekl ü bel' iderek fevt oldukda oğlu humbaracı tâifesinden İsmail nâm kimesne zuhûr sâlifü'z-zikr çiftlik ve karyeleri fuzûlî zabt eylediğinden başka zâviye-i mezkûrun meşihatını ber takrib üzerine tevcih ittirüb bu vesîle ile babası misillü vakf-ı şerîf karyeleri hâsılâtının öşr ve resmi matlûb olundu ise de ber vech-i muharrer çiftlik ve karyeler ve zâviye meşihâtı uhdemdedir deyu vakf-ı şerîfe ait hâsılâtı virmeyüb imrâr-ı vakt ile gadr-ı küllî sevda'sında olmağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki vakf-ı şerîfe ait karyeler ve çiftlikler hâsılâtı merkûm İsmail ve sâirlerden her kimlerin yed ve zimmetlerinde ise müddet-i ma'lumdan berü hâsılâtının tahsîli bâbında Selanik vâlisine hitâben yedime bir kıt'a fermân-ı alişân inâyet ve ihsân buyrulmak bâbında emr u fermân devletlû inayetlû merhametlû efendim sultânım hazretlerindir.

Bende Mütevellî Ömer kulları.

Belge 9. Eski Sadrazam Ali Paşa'nın baş müezzini ve erbab-ı istihkaktan Seyyid Ömer Halî'nin Selanik'te Büyük Vardar nahiyesinde Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı tevliyet görevinin kendisine aide edilmesini istemesi (BOA, C.EV, 165/8203).



Tevliyet kaydı ve keyfiyeti

Vakf-ı merhûm Bâli Bey ibn Malkoç Bey der Zâviye-i Bayezid Baba der nâhiye-i Vardar-ı Kebîr tâbî-i kazâ-i Selanik

es-Seyyid Turhan ve es-Seyyid Abdullah ve Seyyid Ca'fer ve diğer es-Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim evlâd-ı vâkıf ber vech-i meşrûta ve iştirâk el-mütevelliyûn

Ser-mü'ezzin-i hazret-i sadr-ı âlî erbâb-ı istihkâkdan Ömer Halife arzuhâl sunub Selanik Kazâsı'na tâbî' Vardar-ı Kebîr Nâhiyesi'nde Bayezid Baba Zâviyesi'nde merhûm Bâli Bey ibn Malkoç Bey Vakfı'nın vazîfe-i mu'ayyeneleriyle ber vech-i meşrûta tevliyete iştirâken mutasarrıf olan evlâd-ı vâkıfıdan es-Seyyid Turhan ve es-Seyyid Abdullah ve Seyyid Cafer ve diğer es-Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim fevt ve bi'l-cümle evlâd münkariz olub tevliyet-i mezbûre mahlûl olmağla mahlûlünden kendüye tevcih ve yedine berât-ı âlişân ihsân buyurulmak bâbında istid'a-yı inâyet itmeğın tevliyet-i mezbûrenin yüz altmış iki (1748) tarihiyle müteveffıyûn-ı mezbûrünün üzerlerinde kalmış olduğu Küçük-i Evkâf Muhâsebesinden derkenâr olunmağın mezbûrûn bilâ veled fevt olub ve bi'l-cümle evlâd münkariz

olduğu vâkı' ve sene-i aharlarıyla mutasarrıfı yoğışe şartıyla mahlûllerinden sâhib-i arzuhale tevcih oluna deyu bin iki yüz otuz altı senesi Saferinin on birinci günü (18 Kasım 1820) tarihiyle müverrah sâdır olan ru'ûs-ı hümâyûn ile tevliyet-i mezkûre müteveffıyûn-ı mezbûrünün mahlûllerinden ve bi'l-cümle evlâd inkırâzından ser-mü'ezzin-i hazret-i sadr-ı âlî merkûm Ömer Halife'ye ber minvâl-i meşrûh üzere ba'de't-tevcih ref'inden iki yüz otuz sekiz senesi Rebi'ü-lahirinin sekizinci gününde (23 Aralık 1822) kendi arzuhali sâdır olan ru'ûs-ı hümâyûn ile Mehmed Ağa ser-mü'ezzin-i hazret-i sadr-ı âlîye tevcih olunduktan sonra ref'inden iki yüz otuz sekiz senesi Receb-i şerifinin yirmi üçüncü gününde (5 Nisan 1823) kendi arzuhali ve sâdır olan ru'ûs-ı hümâyûn ile merkûm es-Seyyid Mehmed Nuri'ye tevcih olunub el-yevm berât-ı âlişân üzerinde olduğu defterde mastûr ve mukayyedir emr u fermân devletlû inâyetlû sultânım hazretlerinin dir fi 16 Z sene 1238 (24 Ağustos 1823).

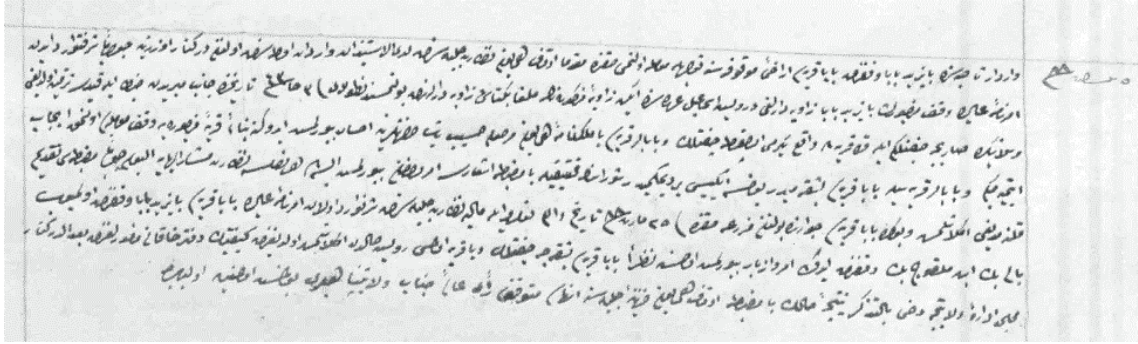
Derkenârda mastûr mutasarrıfı Mehmed Nuri'nin ref'inden sâhib-i arzuhale tevcih olunmak fi 14 R (12)39 (18 Aralık 1823).

Devletlû inâyetlû merhametlû efendim sultanım hazretleri sağ olsun.

Arzuhâl-i kullarıdır ki Selanik Kazâsı'na tâbî' Vardar-ı Kebîr Nâhiyesi'nde Bayezid Baba Zâviyesi'nde müteveffâ Bâli Bey ibn Malkoç Vakfı'nın vazîfe-i mu'ayyene ile evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere tevliyetine mutasarrıflar olan evlâd-ı vâkıfıdan Seyyid Turhan ve Seyyid Abdullah ve Seyyid Cafer ve diğer Seyyid Abdullah ve Hüseyin ve Halil ve Osman ve İbrahim bilâ veled fevt ve evlâd-ı vâkıf bi'l-cümle münkariz olub ve bir müddetten beri mahlûl ve zâviye-i merkûm dahi harâb ve bilâ sâhib olduğundan bundan akdem sadr-ı a'zam-ı esbâk Ali Paşa hazretlerinin müddet-i vâfire mü'ezzin-başılık hizmetinde müstahdem emekdâr kullarından olduğuma binâ'en çıkraklık olmak üzere iki yüz otuz altı (1820) târihinde bu kullarına tevcih ve berât ve bir seneden mütecâviz ol tarafda zâviye-i merkûmenin ta'mîr ve termîmine şurû' birle düyûn-ı keşîreye giriftâr ve bir veçhile ref'imi mücib olacak bir hâl yoğiken ber takrib sadaka tevliyeti diyerek ref'imden Mehmed nâm kimesneye ve anın dahi ref'inden Mehmed Nuri nâm kimesneye tevcih birle bu kullarına gadr-ı azîm olduğunu hâlâ Selanik vâlisi devletlû vezîr-i mükerrrem hazretlerinin inhâsından dahi ma'lûm-ı âsafâneleri buyuruldukda merâhim-i aliyyelerin mercû' kayıplarımız Küçük Evkâf Kaleminden derkenâr olunub bu sâhib-i evvel kullarına merkûmun ref'inden ibkâ ve müceddeden çerâğ ve ihyâ buyurulmak bâbında emr u fermân devletlû inâyetlû merhametlû efendim sultânım hazretlerinin dir.

Bende Ömer ser-mü'ezzin-i sadr-ı esbâk Ali Paşa.

Belge 10. Vardar nahiyesi Babaköyü'nün Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı'ndan olup köydeki Bayezid Baba Zâviyesi'nin Derviş İsmail uhdesinde iken ilga edilen Bektaşî zâviyelerinden olduğundan 22 Kasım 1827'de emlakının hazine tarafından zapt edildiği (VGMA, Defter nr. 2975, s.4).



5 Nisan sene 88 (17 Nisan 1872)

Vardar Nahiyesi'nde Bayezid Baba Vakfı'ndan Baba Karyesi arazi-i mevkûfesinden ne veçhile mu'âmele olunması hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'nden lede'l-istizan vâridât odasından olunan derkenâr üzerine cevâben şeref-tevârüd iden emirnâme-i âlî vakf-ı mezbûrun Bayezid Baba zâviyedârlığı Derviş İsmail uhdesinde iken zâviye-i mezkûrenin mülgâ Bektaşî zâviyedârlarından bulunmasından dolayı fî 3 Ca sene 43 (22 Kasım 1827) tarihinde cânib-i mîriden zabt ile kaydı terkîn olduğu ve Selânik'de Sarıca Çiftliği ile Karaferiye'de vaki' yirmi üç kıt'a çiftlik ve Baba Karyesi ba-mülknâme-i hümâyûn Hasib Paşa hazretlerine ihsan buyurulmuş idüğüne binâ'en karye-i mezbûreye vakf mu'amelesi olunmak icab etmeyeceği ve Babalar Karyesi'yle Baba Karyesi başka mıdır yoksa ikisi bir demek midir şurasının tahkikiyle bâ-mazbata iş'ârı emr u fermân buyurulmuş ise de her nasılsa nezâret-i müşârûn ileyhâya el-yevm cevâben mazbatası takdîm kılınacağı anlaşılmış ve bu kere Baba Karyesi civârında bulunan mezra'a hakkında fî 25 Mart sene 88 (6 Nisan 1872) târih ve elli numero ile Mâlîye Neâaret-i Celîlesi'nden şeref-vârid olan emrnâme-i âlîde Baba Karyesi Bayezid Baba Vakfı'ndan olmayub Bali Bey ibn Malkoç Bey Vakfı'ndan idüğü emr ve ezbar buyurulmuş olmasına nazaran Baba Karyesi başkaca çiftlik veya karye olması rüyet-i hâlden anlaşılmış olduğundan keyfiyetin defter-i hâkânî me'mûr-luğundan ba'de'z-zikr derkenâr meclis-i idâre-i vilâyetçe dahi bi't-tezekkür netice-i hâlin bâ-mazbata Evkâf-ı Hümâyûn Hazîne-i Celîlesi'ne inhâ mütevakkıf re'y-i âlî-i cenâb-ı vilâyet-penâhîleri bulunmuş olmağın ol bâbda.

Giresun Şehrinde Yok Olan Bir Vakıf Kurum: Müderri İsmail Sabri Efendi Kütüphanesi*

Mehmet Fatsa**

Öz

Bu çalışmanın konusu, Giresun’da yok olan vakıf kurumlardan Müderri İsmail Sabri Efendi Kütüphanesi ve içindeki eserlerdir. Söz konusu yapı, 19. yüzyılın sonlarında, günümüzün Sultanselim Mahallesi’nde Taşbaşı Parkı olan yerde inşa edilmiştir. Müderri İsmail Efendi ile kardeşi Müderri Mustafa Sıtkı Efendi’nin özel kitap koleksiyonu, bu kuruma vakfedilmiştir. 1932’de Kütüphane binasının da içinde bulunduğu Sultan Selim Cami Külliyesi ortadan kaldırılınca, kitaplar önce Giresun Halkevi Kütüphanesine, sonra Giresun Halk Kütüphanesine taşınmıştır. 1957 yılında da İstanbul’daki Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’ne gönderilmiş, burada muhafaza edilirken dijital ortama aktarılmıştır. Bu çalışmada ayrıca kütüphanede bulunan eserler üzerine bir çalışma yapılmış özellikle akaid ve kelam eserlerinin mahiyeti tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kitap vakfı, Müderri İsmail Sabri Efendi, yazma eserler, kelam

A Disappearing Waqf Institution in Giresun: The Müderri İsmail Sabri Efendi Library

Abstract

The subject of this article is Müderri İsmail Sabri Efendi Library, one of the waqf institutions in Giresun that has disappeared, and the collection it once housed. The building in question was built at the end of the 19th century, in today’s Taşbaşı Park in Sultanselim District. The private book collection of Müderri İsmail Efendi and his brother Müderri Mustafa Sıtkı Efendi was donated to this institution. When the Sultan Selim Mosque Complex, which included the library building, was demolished in 1932, the books were first transferred to the Giresun Community Center Library and then to the Giresun Public Library. In 1957, the collection was sent to the Süleymaniye Manuscripts Library in Istanbul, where it was digitalized for reasons of preservation.

Keywords: Book foundation, Müderri İsmail Sabri Efendi, manuscripts, kalām

* DOI: 10.16971/vakiflar.1624309

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ocak 2025 / January 2025

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2025 / June 2025

** Kütüphane Daire Başkanı, Giresun Üniversitesi; Giresun-Türkiye; e-mail: Mehmet.fatsa@giresun.edu.tr;
ORCID: 0000-0002-6706-8777

Giriş

Giresun, Trabzon şehrinden sonra Doğu Karadeniz sahillerinin en eski yerleşim yerlerinden biri olmasına rağmen, dışarıdan bakıldığında o nispette tarihi bir görüntü sergilemez. Giresun Kalesi, Zeytinlik mevkii ve bazı dinî yapılar haricinde tarihî dokuya dair fazla kalıntı göze çarpmaz. Oysa yüzyıllar içinde gerek Hristiyanlık ve gerekse Müslüman Türk hâkimiyeti devrinde çok sayıda eser inşa edildiğini yazılı kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Şehirdeki eser kaybı konusunda isyanlar, yangınlar ve depremler gibi yıkıcı etkiler üzerinde elbette durulabilir. Ama asıl yok edici sebep, kitlesel göçler şeklinde cereyan eden nüfus hareketliliğinin neticesinde oluşan yeni sosyo-kültürel demografinin şehrin hafızasını temsil eden yapıların korunması konusunda yetersiz kalması yahut kâfi seviyede korumacı bir refleks geliştirmemiş olmasıdır.

Giresun şehrinde yok olan kadim yapılardan en dikkat çeken, hatta stratejik olanı hiç kuşkusuz Sultan Selim Cami Külliyesi'dir. Zira şehirde ilk inşa edilen İslam yapısı olması ve etrafında ilk Müslüman mahallesinin oluşması dolayısıyla simgesel anlam taşımaktadır. Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi de yok olan külliye'nin önemli bir yapısı olmasıyla çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Daha önce yaptığımız bir araştırmada Sultan Selim Camii ve etrafındaki yapıların ortaya çıkışını, sonra da yok oluşuyla ilgili süreci anlatmaya çalışmıştık (İltar-Fatsa, 2018:177-197). Ancak söz konusu kütüphaneye dair yeterli belge ve bilgiye ulaşamadığımız için üzerinde duramamıştık. Geçen zaman içinde orijinal bazı verilere ulaşmamız, bizi konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele almaya sevk etmiştir. Şehrin hafızasını teşkil eden bir kültür varlığına dair yeni bulguların heyecanını yaşama arzusu temel hareket noktamız, motivasyon kaynağımız olmuştur.

Anılan yerde bir kütüphane veya kitap toplama alanının oluşturulup oluşturulmadığı ve ayrıca kütüphane yeri olarak seçilen lokasyonun şehirdeki konumunun ve misyonun bilinmesi, meselenin anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu münasebetle aşağıda öncelikle bu hususlara dair görüşümüz sunulacaktır.

Bilindiği gibi Türklerin fetih ve iskânını müteakiben Giresun Kalesi haricinde sahilde Sultan Selim Camii etrafında giderek gelişen beşerî yoğunluk, şehirdeki Müslüman kimliğini temsil etme rolünü de üstlenmiş ve bu görevi yüzyıllarca sürdürmüştür. Aynı mevkide bulunan Lonca Limanı da bu yoğunlaşmaya ivme kazandırmıştır. Öte yandan Müslüman ahalinin toplanma alanı olarak tercihi dolayısıyla söz konusu cuma camisi, zaman içinde şehrin ilk eğitim kurumu haline gelmiştir. Örneğin 1515 yılı kayıtlarında içlerinde müderrislerin ve fakıların¹ yer aldığı 18 kişilik bir ilmiye zümresi burada görevli gösterilmiş ve görev tanımları ayrı ayrı yapılmıştır (BOA, TT, 52: 620; 387:363). Yani Sultan Selim Camii sadece ibadet mekânı olmamış, aynı zamanda dinî-ilmî mahiyetli kültür faaliyetlerinin icra alanı haline gelmiştir.

¹ Fakihler, yani İslam hukuku sahasındaki bilginler.

Tablo-1: 1515'te Sultan Selim Külliyesi'nde Görev Yapan İlmiye Zümresi

	Adı	Görevi	Köyü	Açıklama
1	Mevlana Menteş	Hatip	Belirtilmemiş	Çevre köylerden gelen <i>cüzhanlar</i> , cuma günleri camiye gelip Kuran (hatim) tilaveti yapmakla ve devrin padişahına dua etmekle görevlidir. Ayrıca Hasan oğlu Hacı Abdullah Fakı ve oğlu Ramazan Fakı Kayadibi köyünde imamdır. Eşref oğlu Mevlâna Mehmed ise Seyyid köyündeki medresenin müderrisidir.
2	Taceddin oğlu Ümmet	Müezzin	Belirtilmemiş	
3	Mahmud oğlu Himmet Fakı	Müezzin	Uzgur	
4	Ümmet Fakı oğlu Süleyman	Muarrif	Uzgur	
5	Eşref oğlu Mevlâna Mehmed	Müderris	Seyyid	
6	İsmail oğlu Pervende	Cüzhan	Uzgur	
7	İbrahim oğlu Mustafa	Cüzhan	Uzgur	
8	Hasan oğlu Hacı Abdullah Fakı	Cüzhan	Kayadibi	
9	Abdullah Fakı oğlu Ramazan Fakı	Cüzhan	Kayadibi	
10	Seydi Fakih oğlu Hasan Fakı	Cüzhan	Kayadibi	
11	Hasan oğlu Ali Fakı	Cüzhan	Kayadibi	
12	Pir Ahmed Fakı oğlu Yusuf Fakı	Cüzhan	Kayadibi	
13	Hamza oğlu İsmail Fakı	Cüzhan	Ürper	
14	Pir Ahmed oğlu Seydi Ahmed Fakı	Cüzhan	Çandırılı	
15	Seydi Ahmed oğlu Seydi Ali Fakı	Cüzhan	Sarban	
16	Kasım oğlu Mehmed	Cüzhan	Sarban	
17	İbrahim oğlu Hamza	Meremmetî	Kısırcalu	
18	Seydi oğlu Ali	Meremmetî	Kısırcalu	
Kaynak: TT, nr. 52, s. 620; nr. 387, s. 363.				

Bu tablodan söz konusu caminin oluşturduğu kültür ortamında eğitim-öğretim faaliyetinin kapasitesi, ilmî seviyesi, özgünlük ve halka tesir boyutu tam olarak anlaşılamasa da bazı tahminlerde bulunmak imkân dışı değildir. Mesela cami içinde veya onunla ilişkili eğitime bağlı olarak kitap toplama faaliyetinden bahis açabiliriz. Zira geleneksel mektep-medrese tedrisinde kullanılan Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, akait ve Arapça grameri gibi konularda eserlerin burada bulundurulmuş olması gerektiğini düşünmek akla aykırı değildir. Mamafih ilerleyen yıllarda Sultan Selim Camii çevresinde birden fazla mektep/medrese gibi eğitim kurumu kurulduğu ve bu alanın giderek şehrin ilim-irfan merkezine dönüştüğü bilinmektedir.²

En fazla öğrenci barındıran ve çok sayıda müderrisin görev aldığı bu ortamda, basit de olsa bir kütüphane yapısı olmalıdır. Ne yazık ki, bu ihtiyacın akla getirdiği kurumla ilgili yazılı bilgi yoktur. Başka bir ifade ile 19. yüzyıl sonlarına kadar kurumsallaşmış bir yapının varlığına dair herhangi bir ayrıntıya şimdilik rastlayabilmiş değiliz. 1994 yılında yayınlanmış olan bir makalede, 1903 tarihli Maarif Nezareti Salnamesi'ne atfen, "Trabzon Vilayetinde en eski tesis tarihli olarak Giresun'daki Sultan Selim Camii Kütüphanesi gösterilmiş ve bu yapının inşa tarihi 1719 (h. 1132) yılıdır" şeklinde bir bilgiye rastlamaktayız (Yolalıcı, 1994: 467-468).

Atfı yapılan belgenin aslını görme gereği duymadan muteber kabul edilen bu bilgi, bazı araştırmacılarca da doğru kabul edilerek kullanılmıştır (Fatsa, 2022: 148; Karaman, 1999: 72). Oysa salnamedeki söz konusu bilginin "Giresun'da Sultan Selim Camii Kütüphanesi, bânîsi Müderris el-Hâc İsmail Efendi,

² Burada faal olduğu tespit edilen eğitim kurumları Mustafa Efendi Medresesi, Ömer Paşa Medresesi ve Fehmiye Medresesi'dir (Bkz. Fatsa, 2019: 41-47).

aded-i kitâb 690, târîh-i inşâsı 1311” şeklinde olduğu, tarafımızdan metnin orijinaline bakılınca fark edilmiştir.³



Fotoğraf 1. Giresun’un güneybatıdan görünüşü (Sahildeki yarımada üzerindeki yapılar Sultan Selim Camii Külliyesi’dir)

Yanlış okuma kaynaklı bu hatalı tespitten böylece dönülmesi ve gerçek tesis tarihinin 1311 / 1894 diye düzeltilmesi, belki küçük ama şehrin tarihi açısından kritik bir gelişme olmuştur. Öte yandan sal-namede *Sultan Selim Camii Kütüphanesi* şeklinde bir imlanın tercih edilmiş olması da kütüphanenin camiyle bağlantısını ve külliye içindeki fonksiyonunu ele vermektedir. Anlaşıyor ki Müderris İsmail Efendi, kütüphaneyi inşa ederken Sultan Selim Camii ekseninde gelişen ilim-irfan ortamında doğan ihtiyacı dikkate almıştır. Yani kütüphane öncelikli olarak şehrin önemli eğitim kurumlarında hizmet alan medrese talebeleri ve hizmet veren müderrisler için tesis edilmiştir. Bu durumu belirttikten sonra asıl konuya geçebiliriz.

I-İsmail Sabri Efendi Vakfı

Giresun ili vakıflarıyla ilgili genel bilgiler verdiği makalesinde Sadi Bayram, “Eminyazıcızâde Medresesi yanında Hoca İsmail Sabri Efendi’nin yaptırdığı çeşme ve kütüphane” ifadesini kullanarak (Bayram, 1997: 373) şehrin tarihi açısından önemli bir ayrıntı sunar. Kaynak belirtmeksizin yapılan bu tespite göre *Emin Yazıcızâde Medresesi* diye bir yapı ile Hoca İsmail Sabri Efendi tarafından aynı mevkide inşa edilmiş bir çeşme ile kütüphane vardır. Çalışmamızın muhtevası bakımından kuşkusuz kıymet arz eden bu bilginin referansının verilmemesi, doğrudan aslî kaynağa ulaşmayı gerektirmiştir. Bu yüzden Vakıf Kayıtlar Arşivinde ulaştığımız vakfiye muhtevasından yararlanma yoluna gidilmiştir.

593 numaralı vakıf defterinin 115. sayfasında yer alan 29 Mart 1891 tarihli vakfiye başka bilgiler de içermesi yanında, Müderris İsmail Sabri Efendi’nin kütüphane kurma çabalarına ışık tutacak mahiyettedir. Ancak hemen belirtelim ki Bayram’ın işaret ettiği *Eminyazıcızâde Medresesi* diye bir yapıdan söz konusu vakfiyede söz edilmediği gibi çeşme yerinin de ayrı bir mevkide, Hacısiyami Cami yanında olduğu belirtilmiştir (VGMA, 593: 115/108). Dolayısıyla Sadi Bayram’ın asıl kaynağa bakmaksızın yaptığı tespitin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

İsmail Sabri Efendi’nin şehirdeki camilerde, mübarek gün ve gecelerde sunulacak ikram vb. masrafların karşılanması için kurduğu vakfa ait vakfiyenin giriş kısmında, “Giresun kazâsı mahallâtından Kal’a Mahallesi sâkinlerinden ve müderrisîn-i kirâm zevî’l-ihtrâmından sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât fazîletlû Hoca es-Seyyid İsmail Sabri Efendi bin Mehmed Emin bin İsmail” ibaresi yer almaktadır (VGMA, 593: 115/108). Bu kısa ibarede İsmail Sabri Efendi’nin, şehrin Kale Mahallesi’nde oturduğu belirtilmiş, müderrislik ve hayırsever kişiliği ön plana çıkarılmıştır. Ancak görev yaptığı medrese veya kurumların adı

³ Salnamede geçen hicri tarih “1132” şeklinde okunmuş, dolayısıyla miladi yıla da “1719” olarak çevrilmiştir. Orijinal metin için bkz. *Salnâme-i Maarif-i Nezâret-i Umumiye*, Matbaa-i Âmire 1316, s. 1114-1115.

verilmemiştir. Babası Mehmed Emin, dedesi de İsmail Efendi'dir. Vakfı tesis eden İsmail Efendi'ye, muhtemelen Giresun ulemasından olan dedesinin adı verilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bir el yazmasının iç kapağındaki notta "es- Seyyid İsmail Sabri bin Mehmed Emin bin İsmail bin Ahmed bin Mustafa bin Ömer el-Giresuni" ibaresi yer alır.⁴ Bu kısa not şayet doğruysa, Müderris Efendi'nin dedesi İsmail Efendi'den geriye doğru Ahmed, Mustafa ve Ömer diye üç kuşak cediti ortaya çıkmış oluyor. Bu durumda, 1844 tarihli vakıf muhasebe defterinde, yine vakıf sahibi şahsiyet olarak anılan *Yazıcızâde İsmail Efendi*, mezkûr İsmail Sabri Efendi'nin dedesidir (BOA, EV.d, 12206: 1b-2a, 4a). Vakıf kaydının devamında İsmail Sabri Efendi'nin Mustafa Sıtkı adında bir de kardeşinin olduğu anlaşıyor. Çocuğu olmayan bu kişiden miras olarak kendisine intikal eden "Yeni yol civarında ve Sultan Selim Mahallesi'ndeki birer parça sebze bahçesini, bir adet yazma Kelâm-ı Kadîmi (Kur'ân'ı) ve ayrıca Ülper köyünde, diğer biraderi Ahmed Ağa'dan intikal eden Elekçi Yeri demekle ma'rûf fındık bahçesini, keza aynı köyde babası Mehmed Emin Efendi'den intikal eden Yılsuyu Bahçesi ile Giresun çarşı içindeki aşçı dükkânını" vakfetmiştir. Gelirlerin nasıl kullanılacağı ise şöyle belirtilmiştir:

1-Yeni yol Mevkii'ndeki sebze bahçesinin satışından elde edilecek gelirle bir kütüphane inşa edilmesi, kendisine ait olan veya başka yollarla elde edilecek kitapların, istinsah (kopya) edilerek dışarıya verilmeden burada kullanıma sunulması;

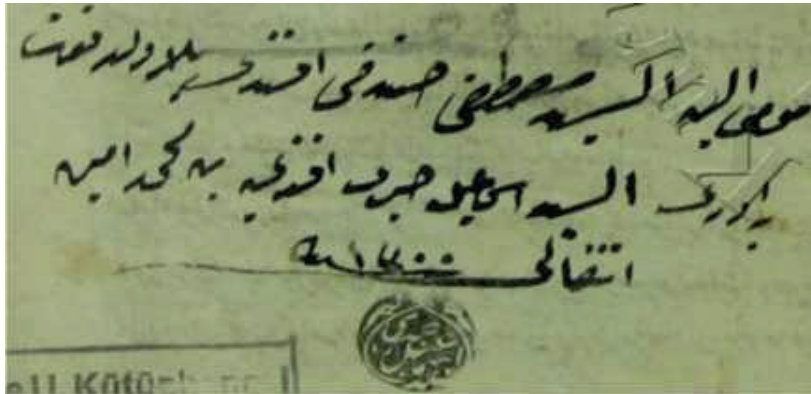
2-Ülper köyündeki Elekçi Bahçesi'nin gelirinin bir kısmıyla ulema ve hafızlara, kalan kısmının da kütüphane ile burada bulunan kitapların bakım ve onarımına tahsis edilmesi;

3-Ülper köyündeki Yılsuyu Bahçesi'nin gelirleriyle Hacısıyami Camii civarına çeşme ile su yollarının yapılması, ayrıca buraların bakımı gerektiği hallerde yapılacak harcamalar için kullanılması;

4-Giresun Çarşısı'nda bulunan aşçı dükkânı kirasından elde edilecek hâsılâtın Çarşı (Sultan Selim) Camii'nde mübarek günlerde ve gecelerde icra edilecek olan mevlit ve hatim merasimine katılan hafız efendilere verilmesi;

5-Yine aynı dükkânın gelirinden Hacısıyami Camii'nin aydınlatma (mum ihtiyacı) giderinin karşılanması; ayrıca vakıf gelirlerinden artan miktarın mütevellîye verilmesi. Kendisi hayatta olduğu sürece, sonra çocukları ve soyundan gelenlerin mütevellî olması. Bu şartların oluşmaması durumunda ise Karaibrahimzâde Ali Rıza'nın, *kayd-ı hayat şartı ile* mütevellî tayin edilmesi (VGMA, 593: 115/108).

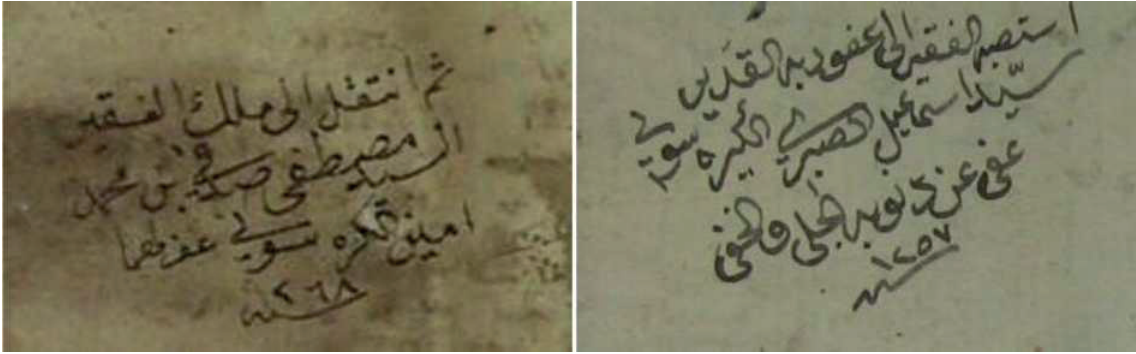
Buradan anlıyoruz ki İsmail Sabri Efendi, biraderi Mustafa Sıtkı Efendi'ye ve kendisine ait kitapları vakfederek şehrin kültür hayatına önemli katkıda bulunmuştur. Öte yandan Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir el yazmasının iç kapağına düşülen kısa şerhten konuyu aydınlatacak önemli başka bilgiler elde edebiliyoruz. Söz konusu şerh şöyledir (bkz. Belge 1): "Mûmâ'ileyh es-Seyyid Mustafa Sıtkı Efendi, bilâ-veled fevt, birâderi es-Seyyid İsmail Sabri Efendi bin Mehmed Emin'e intikâli-1300".



Belge 1. Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 134.

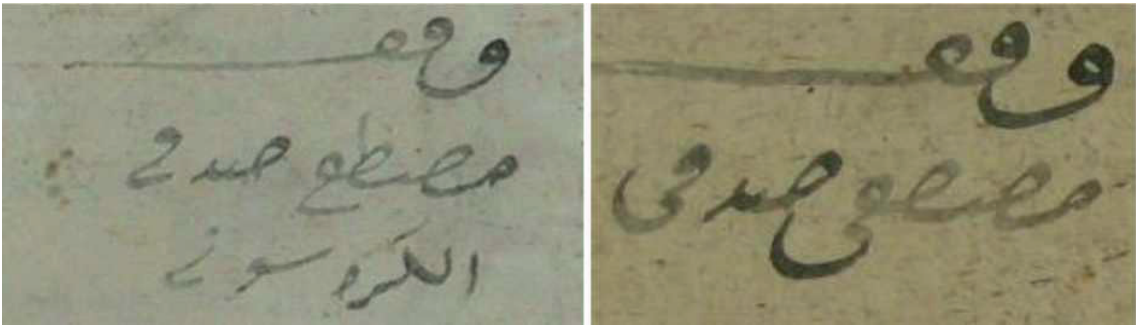
4 Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 15 /1 (h. 1251 / m. 1836).

Bu ifadelerden Mustafa Sıtkı Efendi'nin çocuğu olmaksızın vefat ettiği, bu yüzden 1300 / 1882 yılında biraderi İsmail Sabri'ye kalan kitapların bağışlandığı anlaşıyor. Yani Mustafa Sıtkı Efendi'nin vefatından 9-10 yıl sonra kitap vakfının kurulduğu ve kütüphane binasının 1894'te hizmete açıldığı görülüyor. Yine Süleymaniye elyazmalarından birinin iç kapağında yer alan başka bir notta "temlikü'l-fakîr es-Seyyid Mustafa Sıtkı el-meşhûr Giresunî, Sene-1267" (Giresun Yazmaları, nr. 268 (h. 1267) ibaresi yer alır ki bu da yaklaşık 1850'li yıllara tekabül eder. Demek ki İsmail Sabri Efendi'nin biraderi Mustafa Sıtkı Efendi hayattadır ve kitapların bir kısmını da bu tarihlerde edinmeye başlamıştır. Yine İsmail Sabri Efendi'nin ikinci adının, bazı kitaplarda "Rüşdî" şeklinde yazıldığı da olmuştur. Bu bilgi muhtemel bir imla hatasına işaret etmektedir. Nitekim söz konusu koleksiyon içindeki kayıta "temlikü'l-fakîr, es-Seyyid Hafız İsmail Rüşdî ibni Mehmed Emin el-Giresûnî, Sene (12)69" (Giresun Yazmaları, nr. 170/1 (h. 1269) ibaresi, *Sabri* yerine *Rüşdî* yazıldığını gösteriyor. Ayrıca ibare içindeki baba adı *Mehmed Emin el-Giresûnî* olması, gerçek adın *Rüşdî* olma ihtimalini de ortadan kaldırıyor.



Belge-2a / b: Müderris Mustafa Sıtkı Efendi ve Müderris İsmail Sabri Efendi'nin bağışladıkları kitapların iç kapaklarına yazdıkları notlardan iki örnek (Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 233, 167).

Vefatı dolayısıyla düzenlenen 1316 / 1898 tarihli şer'iyye kaydında "Eminyazıcızâde İsmail Efendi" ibaresi kullanılmıştır (GŞS, 1434: 23). Dolayısıyla bu çalışmanın kahramanının lakaplarıyla birlikte tam olarak künyesi "Eminyazıcızâde Seyyid Hafız İsmail Sabrî bin Mehmed Emin el-Giresunî" şeklinde ortaya çıkmaktadır.



Belge-3a / b: Mustafa Sıtkı Efendi'nin bağış yaptığı kitabın iç kapağına düştüğü notlardan örnek (Giresun Yazmaları, 167).

Aynı şer'iyye kaydında, İsmail Sabri Efendi'nin, biraderi Müderris Mustafa Sıtkı Efendi gibi çocuksuz (bilâ-veled) vefat ettiği, mütevellisi olduğu Dizdarzâde Süleyman Bey zevcesi Serhat Hatun vakfının yeni yöneticiliğine Fakızâde Hoca Nuri Efendi'nin getirildiği haber verilmiş; İsmail Sabri Efendi'nin *der-siam* olduğu ayrıca belirtilmiştir (GŞS, 1434: 23).

Bütün bu bilgilere bakıldığında Eminyazıcızâde Mehmed Emin Efendi'nin üç oğlundan İsmail Sabri ile Mustafa Sıtkı efendilerin *müderris*, diğer oğlu Ahmed Ağa'nın ise köyde çiftçi olduğu sonucu çıkmaktadır. Bunlardan Mustafa Sıtkı Efendi 1882 yılında, İsmail Sabri Efendi 1898'de vefat etmiştir. Ahmed Ağa'nın vefat yılı ile söz konusu şahısların doğumları hakkında ise bilgi yoktur.⁵ Aynı yıllarda Giresun Kazasının müftüsü ve ilmiye zümresinin de en şöhretlisi Müftüzâde Mehmed Talip Efendi'dir. Müftülük görevine ilaveten Hacı Miktad Cami yanındaki Köseoğlu Medresesi'nde müderris, Sultan Selim Camii'nde ise vaiz olarak görev yapmıştır. Yine devrin ünlü Hâlidî şeyhi ve muhaddis Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî ekolüne bağlı olarak Çınarlar Mevkii'ndeki Nakşî/Hâlidî Tekkesinin de postnişinliğini yürütmüştür (Yılmaz-Fatsa, 2023: 1-25). Giresun şehrinin kanaat önderleri olarak bu şahıslar arasındaki münasebet hakkında ise ne yazık ki somut bir bilgi yoktur.



Fotoğraf 2: *Sultan Selim Camii Külliyesi'nin güneybatıdan görünüşü (Öndeki yapı Fehmiye Medresesi)*

II-Kütüphane Binası

Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi'nin inşa edildiği mevki konusunda peşin yargıda bulunmak doğru olmayabilir. Ancak 1903 tarihli salnamede kütüphanenin inşa edildiği mahallin *Sultan Selim Camii (yanı)* diye bir adrese işaret edilmiş olması, yine buradaki yapıların 1930'lu yıllarda ortadan kaldırılması sırasında olaya şahitlik eden merhum Osman Fikret Topallı'nın Müderris İsmail Efendi'yi kast ederek "bu zat, kütüphane yanındaki mezarlıkta metfun idi" şeklindeki beyanı (Topallı, 2017: 293) aslında bir fikir vermektedir. Kaldı ki, Sultan Selim Cami Külliyesi'nin kurulduğu alanın sivil yerleşime konu olmadığını iyi biliyoruz. Bu durum, buradaki yapıların fonksiyonunun anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Nitekim 1875 tarihli Giresun şehir haritasında Sultan Selim Camii etrafındaki yapılar *medrese* diye işaretlenmiştir (ŞD, 1829: 39; 1782: 19). Yine vakıf kayıtlarında yer alan bir ibarede, caminin güneyine (kıblegâhına) tekabül eden yeni yapının *İbrahim Fehmi Efendi (Fehmiye) Medresesi* olduğu açıkça ifade edilmiştir (fotoğraf-2).⁶ Dolayısıyla buradaki diğer yapıların mahiyetine dair güçlü bir kanaat oluşmaktadır.

5 1855 tarihli resmi bir evrakta "(İstanbul) Fatih Camii müderrislerinden Giresunî Mustafa Sıtkı Efendi" ibaresi, Mustafa Sıtkı Efendi'nin daha önce nerede görev yaptığını ele vermektedir (BOA, HR. MKT, nr. 106 / 28 (5 Şaban 1271 /23 Nisan 1855); 1835 tarihli nüfus kayıtlarında Kale/Kapu mahallesi sakini olarak anılan ve kaydı yapıldığı tarihte 40 yaşında olan Yazıcızâde Emin adlı şahsın, konumuzla ilgisi tam olarak belirlenememiştir (NFS.d, nr. 1131, s.11).

6 "Giresun kazası ulemasından İbrahim Fehmi Efendi'nin, kasaba-i mezkûrede Sultan Selim Han Hazretlerinin Camii-i şerifi kıblegâhına müceddeten bina ve inşa eylediği bir bâb medrese..." (VGMA, 875, 127/340). Bu zat, 1903 tarihli salnamede Evkaf Meclisi'nde "Hocazâde İbrahim Fehmi Efendi, devriye müderrisi" diye anılmıştır (Emiroğlu, 2008: 707).

Öte yandan bu tarihlerde, Metamorfoz Kilisesi yakınından çekilmiş bir fotoğrafta, daha önceki görsellerde gözükmeyen bazı taş yapılar dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Emin Yazıcızâde Mustafa ile İsmail efendilerin görev yapmış olabilecekleri medrese, diğeri de mezarlığa oldukça yakın duran iki katlı taş binadır. 1877’de mevcut olmayan bu iki katlı yapı, aynı açıdan 1900 yılında çekilen başka bir fotoğrafta net olarak gözükmemektedir. Bu yapının sivil konut, ticarî yapı veya kamu binası olmadığı açıktır (Fotoğraf-3).



Fotoğraf 3: Ömer Paşa Medresesi yanındaki iki katlı taş bina Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi’dir.

Osman Fikret Topallı’nın yayınlanmamış *Eğitim Tarihi* adlı eserinde bu tespitimizle örtüşen bilgiler yer almaktadır. Merhum Topallı konuyla ilgili olarak şunları söylüyor:

“Çarşı Camii umumi kütüphanesi [yeni binanın inşası: 1311 H. [1893-94] Ömer Paşa Medresesi yanında idi. Bani ve müessisi yukarıda adı geçen müderrisîn-i kiramdan Mustafa Efendi’nin biraderi ve yine müderrislerden olan Hacı İsmail Sabri Efendi’dir. Bu zat kütüphaneyi evvela kendi zati kitaplarını oraya koyup vakfetmek suretiyle kurmuştur. Giresun’un eski ve yegâne kütüphanesi budur. Son *hafız-ı kütüp* Bayazitoğullarından ve Giresun’un son nakibü’l-eşrafi Hafız Ali Efendi idi.”⁷

Topallı’nın kütüphane binasını, medresenin yanında göstermesi ve yukarıda arz ettiğimiz veriler bizi, bahse konu iki katlı taş yapının Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi olduğu sonucuna götürmektedir. Bu arada kütüphaneye yakın olan ve üst katı yeni yapının da *Üçüncüzâde Ömer Paşa Medresesi* olduğu anlaşılmaktadır.

III-Kütüphane’nin Yıkılması ve Kitapların Akıbeti

İfade edildiği gibi İsmail Efendi Kütüphanesi, Sultan Selim Cami Külliyesi’nin önemli bir unsurudur. Dolayısıyla külliyenin ortadan kaldırılması sırasında yok edilen yapılardan biridir. Osmanlı’nın son yıllarında caminin ve etrafındaki yapıların yıpranmışlığı ve kapsamlı bir onarıma ihtiyaç duyacak kadar “harâbiyetinin” arttığı, içinde namaz dahi kılınamayacak bir hal aldığı, onarım için de nakdî destek gerektiği gibi konularda yazışmalar yapılmıştır. Ancak ısrarlı taleplere rağmen Vakıflar İdaresi’nin cevabî yazılarında “*vakfiyesinin mukayyet olmadığı, padişaha durumun arzının gerektiği*” gibi basit ge-

⁷ Orijinal elyazması metni bize ulaştıran merhum Topallı’nın torunu Dr. Ruşen Topallı’ya teşekkür borçluyuz.

rekçelerle bir nevi oyalama sürecine girilmiş ve arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır.⁸ Böylece cami ve etrafındaki yapılar metruk bir hal almış, hak ettiği özenden mahrum kalmıştır. Ayrıca şehrin yeni ticarî alanlarının daha batıya kayması, cuma merkezi olarak Hacı Miktad Camii'nin öne çıkması gibi başka nedenleri de buna ilave etmek gerekir.

Sultan Selim Camii ve çevresindeki yapıların yıkılış tarihleri, tam olarak tespit edilebilmiş değildir. 1928 tarihli eski bir fotoğrafta cami ve etrafındaki yapıların mevcudiyetini koruduğu görülürken, 1930 tarihli mahalli gazetelerde “*Çarşı Camii, ağzını havaya açmış, semadan merhamet dileniyor*” şeklinde yer alan ifadelerin devamında, beden duvarlarının *inhidâma mâ'il* (çökmek üzere) olduğu belirtilmiştir (Yeşilgiresun, 1930: 205). Aynı tarihlerde Gazi Mustafa Kemal'e hitaben, Hacı Ahmed Rüşdî imzalı bir dilekçede, cami çatısının kaldırıldığı, cemaatin açıkta, taşlar üzerinde namaz kılmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir (BCA, 01016405:1). Demek ki 1930 yılında cami kullanılamayacak vaziyettedir. 1933 yılında ise cami, mezarlık ve medreseler ile kütüphane ortadan kaldırılarak yerine Küçük Yalı Parkı adıyla bir mesire alanı oluşturulduğu haber verilmiştir (Aksu, 1: 31; Cumhuriyetin On Yılı Giresun, 1933: 286).



Fotoğraf 4. Cami, mezarlık ve kütüphanenin (Ömer Paşa Medresesi yıkılmış olduğu halde) doğudan görünüşü

Mahalli kaynaklarca bu durum doğrulandığına göre, kütüphane ve diğer yapılar 1925-1933 yılları arasında yıkılmıştır.⁹ Nitekim Cumhuriyetin 10. Yılı anısına hazırlanan bir kitapta, *Venedik Sahili* şeklinde nitelenen alanda, 1933'te parkın hizmete sunulduğu bilgisine yer verilmiştir (Cumhuriyetin On Yılı Giresun, 1933: 286). 1947'de ise park alanı ve çevresindeki mülkler Giresun Belediyesi'ne ücretsiz olarak tahsis edilmiştir (BOA, BCA, 113.29.3). Kütüphanenin de içinde bulunduğu bu alandaki yapıların yıkılışına bizzat şahit olan Osman Fikret Topallı, 1926 yılında mezarlıkla başlayan yıkıma dair teessür dolu ifadelerini şöyle dile getirir:

“Kütüphane binasıyla kitapların vakfı ve kütüphanenin müessisi ve bânisi Ahmed¹⁰ Yazıcızâde Hacı İsmail Sabri Efendi'dir. Bu zat, kütüphane yanındaki mezarlıkta medfûn idi. Mermerden yapılmış güzel bir sandukası ve kitabesi vardı. 1926 Kanunuevvel'inde (Aralık), mezarlık nakledilirken, sanduka ve kitabe çıkarılarak bir kenara atılmış idi. Tesadüfen bunu görünce, derin bir acı duydum. O zaman Giresun Evkaf Müdürü olan Karahisarlı Servet Bey'e bu sanduka ile baş-ayak taşlarının ve bilhassa mermerden gayet güzel olan baş tarafındaki kitabenin muhafaza edilmesini rica etmiştim. Muhafaza edileceğini

⁸ BOA, BEO, 2822: 211643; BOA, EV. MKT. CHT, 234: 49-50; 239: 76; 539 / 1; BOA, EV. MH, 999: 96; BOA, EV. BRT, 3:9.

⁹ Sözlü bilgiler Gazeteci Hasan Öğütçü (D. 1927) ve Abdurrahman Erkan (D. 1928)'dan alınmıştır.

¹⁰ İsmail Efendi'nin künyesi, eski kayıtlarda “*Emin Yazıcızâde*” diye geçer. Merhum Topallı'nın orijinal el yazmasında bu isim, birkaç defa silinip yazılmıştır. Üstadın tereddüdü, yukarıda belirttiğimiz gibi aile geçmişindeki Ahmed adlı şahısla ilgili olmalıdır (Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 15 / 1 (h. 1251 / m. 1836).

söylemişti. Servet Bey'e bu işi fi 7 Kanunusâni 1927 günü rica etmiştim. Taş lazım oldu, aradım bulamadım." (Topallı, 2017: 293).

Bu ifadelerin üzerine söylenecek aslında pek bir şey yoktur. Merhum Topallı, dönemin atmosferini ve tarihî eserlere, kültür varlıklarına o devirdeki yaklaşımı dramatik bir dille ifadeye çalışmıştır. Şu kadar var ki, Sultan Selim Camii ve etrafındaki yapıların ortadan kaldırılması kısa denilemeyecek kadar uzun sürmüştür. Buna rağmen, söz konusu eserlerin en azından hatırası, anı değeri bile düşünülüp dikkate alınmamış ve burası mesire yerine dönüştürülmüştür.



Fotoğraf 5. *Sultan Selim Camii ve etrafındaki yapıların ortadan kaldırılma görüntüsü*

1903 tarihli Maarif Salnamesinde İsmail Efendi Kütüphanesi'nde 690 adet eserin bulunduğu belirtilmiştir (Salname, 1316: 1114-1115). Bunlardan ne kadarının İsmail Efendi ile biraderi Mustafa Sıtkı Efendi veya başkaları tarafından bağışlandığını bilemiyoruz. Ayrıca bu eserlerden el yazması veya basıkı kitap miktarı konusunda da bilgi sahibi değiliz. İsmail Efendi Vakfı'nın vakfiyesinde bağışlanan kitapların ekli bir listede yazılı olduğu belirtilse de eldeki istinsah metinde böyle bir liste yoktur (VGMA, 593: 115/108). 1945 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla Halkevi Kütüphanesi'nde 2.454 adet yeni harfli kitap, 125 adet eski harfli kitap, 421 adet yazma eser ve 44 adet de *ecnebi eser* olmak üzere toplam 3.044 kitap bulunduğu Halkevi Giresun Şubesi Başkanı Ali Saim Bozbağ tarafından CHP Genel Merkezi'ne rapor edilmiştir (BOA, BCA, 490-1-0-0: CHP/ 10461018-2). Rapora konu olan 421 adet yazma eserin ne kadarının çalışma konumuz olan kütüphaneden nakledildiğini öğrenebilmiş değiliz. Şu kadar var ki, kütüphane binası ortadan kaldırılmış olsa bile buradaki eserlerin imha edilmeyip Debboy Mevki-i'ndeki Halkevi Kütüphanesi'ne naklinin gerçekleştirildiği anlaşıyor. Kaldı ki Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi'ndeki eserlerin bir kısmının basılı eser olduğunu, Giresun'dan Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'ne gönderilen 1.448 adet kitap arasında bahse konu basılı eserlerin de olabileceğini hesaba katmak gerekiyor.¹¹

11 Sözlü bilgi: Giresun Halk Kütüphanesi müdürü Mustafa Mert (Hamit oğlu, d. 1947-Giresun)'den alınmıştır. Ayrıca 16/10/2014 tarih ve 319 sayılı Giresun İlk Halk Kütüphanesi Müdürü Abdülkadir Demir imzalı devir-teslim yazışmasına da bakılabilir.



Fotoğraf 6: Külliye kaldırıldıktan sonra oluşturulan Küçükyalı (Taşbaşı) Parkı

Giresun Halkevi Kütüphanesi'nde -muhtemelen kullanım dışı olarak- bir süre muhafaza edildiği anlaşılan bu eserlerin hangi tarihte İl Halk Kütüphanesi'ne nakledildiğini henüz tespit edebilmiş değiliz. Dönemin şahitlerinden Kutay Larçın'ın ve Halk Kütüphanesi eski çalışanlarının ifadelerine göre, 1951 yılında Halkevlerinin kapatılmasıyla Debboy'daki bina içinde yer alan kütüphane tahliye edilmiş ve kitaplar, Giresun halkının kullanımına açık ilk resmi kütüphane olarak İl Özel İdaresi tarafından 1952'de *Giresun Merkez Halk Kitaplığı* adıyla açılan binaya taşınmıştır.¹² İşte bu nakil esnasında, söz konusu el yazması eserlerin de yeni kütüphanede muhafaza altına alınmış olması gerekir. Nitekim eski çalışanların verdiği bilgiye göre, *Giresun şartlarında korunamayıp zayı olacağı endişesi ve eserlerin tedavi edilmesinin (onarılması) gerektiği* belirtilerek, yazma nüshaların 1957 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakli gerçekleştirilmiştir. Böylece Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Giresun Yazmaları* oluşmuştur (Bkz. suleymaniye.yek.gov.tr; Erişim tarihi: 14.04. 2024; Güleç vd, 2015: 549).

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Giresun Yazmaları içindeki eserlerin ancak bir kısmı İsmail Sabri Efendi Kütüphanesi'nden gitmiştir. Giresun Yazmaları kısmında yer alan yazma eserler, bugün itibarıyla 790'ın üzerindedir. Bu miktar içinde ayrıca Karahisar gibi tarihî ilçe merkezlerinden temin edilen yazmaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Giresun'dan çok önce (1774'de), Karahisar-ı Şarkî vaizi İbrahim Efendi ve oğlu Hacı Mustafa Efendi tarafından, Allahkulu Bey Camii içinde kütüphane kurulmuş ve çoğu el yazması 72 adet eserden oluşan bir kitap vakfı kurulmuştur (VGMA, 592: 104/94).¹³



Belge 4: Yazmaların Giresun Halk Kütüphanesi'nden gönderildiğine dair bir örnek (Yazmalar, 217)

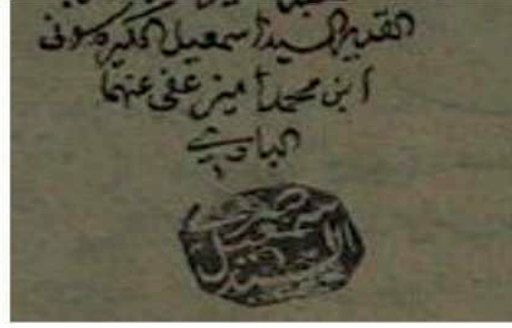
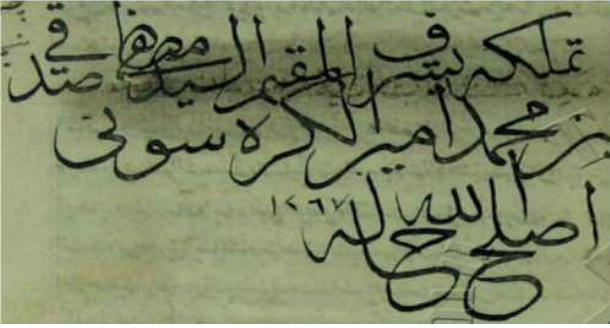
12 Kutay Larçın, "Çocukluğumdaki Halkevi", *Aksu Kültür Sanat Dergisi*, (Sayı ve tarih olmayan bu nüsha Dr. Ruşen Topallı Arşivindedir, s. 4-5; Güleç vd., 2015: 549.

13 Mezûr yazmaların Süleymaniye'de bulunan dijital nüshalarının, Giresun Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde akademik araştırmalarda kullanıma sunulması önerisi, Aralık 2020 tarihinde İlahiyat Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ruhi Albayrak tarafından Başkanlığa iletilmiş, aynı fakülteden Doç. Dr. Ali Yılmaz'ın da özel girişimiyle bu çabada, neticeye ulaşılmış, 342 adet yazma eserin dijital nüshaları gönderildiği topraklara getirilerek ilgililerinin kullanımına sunma imkânı doğmuştur.

IV-Yazma Eserlerin Mahiyeti ve İstatistiği

Giresun Yazmalarının bağışlarla oluşturulduğunu belirtmiştik. Bu koleksiyondaki 794 adet eserden 690'ı Arapça, 96'sı Türkçe ve 8 adedi Farsça'dır. Elektronik ortama aktarılan eserlerin 778 adedinin sayısal görüntüsü mevcutken, 16 esere erişim kapalıdır. Dinî ilimler dışında fen, hukuk, matematik, geometri, coğrafya, astronomi, tıp, farmakoloji, ekonomi ve hayvancılık alanında yazılmış eserler mevcuttur. Sihir-büyü veya astroloji türü eserlere ulaşım sınırlıdır. Söz konusu eserlerin yazı tekniğinde nesih hattı ağırlıklıdır. Ayrıca talik, rika, nestalik ve nesih kırmayı gibi güzel yazı örnekleri de eserlerin muhteva hazırlığında kullanılmıştır. Yine kâğıdın ve mürekkebin cinsi, ayrıca kitap kapaklarına işlenmiş deri ve tezyin gibi hususlar, bilgiye ve onu taşıyan kitaplara olan saygıyı göstermesi bakımından önemlidir.

Esasında bu eserlerdeki tezyinat, İslam sanatları alanında müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar değerlidir. Söz konusu eserlere sonradan ilave edilen bilgilerin bizim açımızdan asıl önemli olan tarafı, kitapların ne zaman edinildiği sorusuna cevap teşkil edecek ifadeler olmasıdır. Bu durumu, koleksiyonda 134 numarada bulunan eserin ilk sayfasına iliştirilen notta "temlik bi-şerefi'l-mukîm es-Seyyid Mustafa Sıtkı bin Muhammed Emîn el-Giresûnî-1267" ibaresi üzerinden örnekleyerek açıklayabiliriz. Bu metin, *Mehmed Emin oğlu Mustafa Sıtkı, bu kitabı 1850'li yılında edinme şerefine nail oldu* anlamına gelmektedir.



Belge 5: Mustafa Sıtkı Efendi'ye ait 1850 tarihli bir temellük ve İsmail Sabri Efendi'nin mühr-i zatîsi (Giresun Yazmaları, 134; 253).

Mustafa Sıtkı Efendi'nin 1882'de vefat ettiği ve 1835 tarihli nüfus defterinde de henüz doğum kaydı olmadığı hesaba katılırsa (BOA, NFS. d, 1131:11)¹⁴ onun en çok 40'lı yaşlarda vefat etmiş olacağı neticesi ortaya çıkar. Mamafih bağış kitaplara yazılı bu türden kısa notlar genel olarak şehir tarihi, özel olarak da Eminyazıcızâde ailesi hakkında kritik bilgiler edinmemize imkân vermektedir. Kendi muhtevalarının ilmî değeri yanında, yerel tarihin aydınlatılmasında bu eserlerin büyük önemi vardır. Koleksiyonda bulunan kitaplara bakarak Giresun şehrindeki medreselerde okutulan derslerin mahiyeti hakkında fikir edinilebilir. Aşağıda dikkate sunduğumuz konu başlıkları bu durumu teyit etmektedir (Tablo-2).

Genel olarak Osmanlı medreselerinde okutulan ders müfredatı, Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi'nin hizmet verdiği medreselerde de cari idi. Mevcut koleksiyona bakarak dinî ilimlerin yanında âlet ilimlerinin de tahsil edildiğini söyleyebiliriz. Sarf, nahiv ve belagat gibi Arapça dersler; mantık, hikmet gibi felsefî dersler ve tartışma, tahlil gibi öğretim yöntemleri bilindiği gibi 'İlm-i âdâb dersleriydi. Ayrıca müspet ilimler adıyla anılan hesap, cebir, hendese, riyaziye, hey'et gibi ilimler bu medreselerde az çok tedris ediliyordu. En çok okutulan *Binâ*, *Maksûd*, 'İzzî, *Merâh*, *Şâfiye*, *Avâmil*, *İzhâr*, *Kâfiye*, *Molla Câmi*, *Misbâh* eserleri ve üzerlerine yazılan çok sayıda şerh ve hâşiye Giresun yazmalarının kıymetini oluşturmuştur.

¹⁴ "Mumâileyh es-Seyyid Mustafa Sıtkı Efendi, bilâ-veled fevt, birâderi es-Seyyid İsmail Sabri Efendi bin Mehmed Emin'e intikali-1300" (Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 134).

Giresun'un ilçelerinden Piraziz'de Şeyhli Medresesi'nde dört yıl okuduğunu belirten Osman Nuri Efendi derslerini sayarken *ulûm-i diniyye*, *Arapça sarf-nahiv imlâ ve hesâb* ders adlarına yer verir (Yılmaz, 2019: 28). Konumuz olan yazmalar incelendiğinde bahsi geçen *ulûm-i diniyye* ve *Arapça sarf, nahiv* dersleri koleksiyon içerisinde geniş yer tutar. Nitekim *Şerhu'l-Binâ*, *Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idî'l-İ'râb*, *Şerhu's-Şâfiye*, *Keşfü'l-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye* gibi eserler örnek teşkil etmektedir. Keza mantık eserlerinin sayısı da dikkat çeker. Dönemin ders kitabı olan *İsâgucî*, *Fenârî*, *Şerhu Metâlî*, *Şerhu's-Şemsiyye* gibi eserler koleksiyon içinde yer alır.

Tablo 2. Giresun Koleksiyonu İçerisindeki Eserin Türü ve Miktarı

DİNİ İLİMLER	Adet	FEN BİLİMLERİ	Adet	DİĞER	Adet
Tefsir/Tefsir Usûlü	49	Matematik	8	Gaybi İlimler (Sihir, Kehanet, Fal, Astroloji)	15
Hadis/Hadis Usûlü	17	Geometri	4	Sözlük	3
Fıkıh/Fıkıh Usûlü	109	Coğrafya	1	Şiir/Mektup	7
Akâit ve Kelâm	111	Astronomi	14	Vakıf, Arazi	4
İslam Felsefesi ve Mantık	40-99	Tıp/Farmakoloji	8	Şer'i Siciller	31
Tasavvuf	39	Teknik	11	Hukuk	1
Siyer/Şemail-i Şerif	14	Ekonomi	1	Kamu yönetimi ve Askerlik bilimi	1
Arap Dili ve Edebiyatı	143	Tarım	1	-	-
İran Dili ve Edebiyatı	6	Hayvancılık	1	-	-
Kur'an İlimleri ve Tecvit	22	-	-	-	-
İslâm Ahlâkı	12	-	-	-	-
İslâm Dini	5	-	-	-	-
Dinî Biyografi	5	-	-	-	-
Retorik	4	-	-	-	-
Mev'ize ve Hutbeler	7	-	-	-	-
Eğitim	1	-	-	-	-

Koleksiyon içerisindeki matematik ve astronomi gibi eserlerin bazıları padişaha arz olunmak, bazıları ise rasathanelerde kullanılmak üzere kaleme alınmıştır. Örnek olarak Giresun yazmaları içerisindeki *Kitâb-ı makbûl der hâl-i huyûl* adlı eser, Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi tarafından II. Osman'a sunulmuştur (Halaçoğlu, 1991: 4 /3). Yine dönemin medreselerinde uzun süre okutulan astronomi kitaplarına yazılan şerh ve haşiye örneklerini de burada görüyoruz. Örneğin Çağmîni'nin *el-Mûlahhas fî'l-hey'e* kitabı ders olarak okutulmuş, üzerine Kadızâde-i Rûmî tarafından yazılan *Şerhu'l-mûlahhas fî'l-hey'e* yazmalar içerisinde yer almıştır.¹⁵ En çok tercih edilen Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisârî'nin *Ahterî* namıyla ünlene lüğati de yine tercihe şayan görülmüştür.

Koleksiyon içinde mevcut tefsir ve hadis türü eserlerin sayısı diğerlerine oranla daha azdır ve yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde medreselerde okutulan meşhur tefsirlerden *Keşşâf* tefsiri mevcutken Beyzâvî, Celâleyn, Zerkeşî gibi önemli isimler yoktur. Sure ve ayet tefsirleri dikkat çeker. Bazılarının yazarı belli değildir. Hadis eserleri azdır ve çoğu "kırk hadis" diye kavramsallaşan *erba'in* niteliğindedir.

15 Çağmîni hakkında bk. Sadettin Ökten, "Çağmîni", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 8: 182.

Giresun'da *Dar'ul-hadis* olarak üç medrese olduğunu biliyoruz (Yılmaz, 2019: 58, 83,155).¹⁶ Buralarda hadis okutulmasına rağmen eser azlığı dikkat çeker. *Sahîh-i Buhârî Şerhi* ve *Mesâbîh* üzerine yazılan *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ* şerhi, koleksiyonda yerini almıştır. O günün toplumunda problemlerin çözümünde ihtiyaç duyulan alan fıkıhtır. Müderrislerin eğitim-öğretim görevleri dışında fetva vermek suretiyle halkın bir takım dinî ve hukukî problemlerinin çözümlerine katkı sundukları bilinmektedir. Bu yüzden olmalı ki, koleksiyon içinde fikhî eserler önemli yer işgal eder. Ayrıca tasavvuf, ahlak ve âdâb içerikli eserlerden de söz edebiliriz. Usûl-i fıkıh alanında *Telvîh*, ders kitabı olarak okutulan *Kenzü'd-dekâ'ik* ve *el-Hidâye* üzerine yazılan şerhlerin varlığı dikkat çeker. Fetvalar, çeşitli fikhî konular ve ibadet üzerine risaleler de mevcuttur.

İstanbul'da büyük medreselerde okutulan pek çok kitabın Giresun medreselerinde de mevcut olduğu ve muhtemelen okutulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Celâleddin ed-Devvanî'nin *Risâle fi isbâtı'l vâcib* kitabı Osmanlı medreselerinde üst seviyede okunan bir eserdir. *Akâid-i Neseffî* eseri üzerine haşiye çalışması yapan Hayâlî (Şemseddin Ahmed b. Mûsâ İznîkî) Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulmuştur. Giresun yazmalarında ise Hayâlî üzerine yapılan ta'likât çalışmaları mevcuttur. Önemli eserlerden olan *İsbât-ı Vâcib Risalesi* de koleksiyondadır. *Şerhu'l-makâsîd*, *Tavâli'u'l-envâr*, *Tecrîd-ü'l-keîlâm*, *Şerhu'l-'Akâ'id-i Neseffîyye* kelama dair okutulan ünlü bir eserlerdir. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in koleksiyon içerisinde bulunmaması dikkat çeker. *Mevâkıf* gibi nitelikli eserlerin Sahn-ı Seman tarzı medreselerde daha çok tercih edildiği bilinmektedir. Söz konusu eserlerin tamamının Giresun'daki medreselerde okutulduğunu elbette iddia edemeyiz. Ancak İsmail Sabri Efendi ve kardeşinin en azından bu ilimlere ilgi duyduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Karadeniz Bölgesi'nin tarihi oldukça eskiye dayanan şehri Giresun'un unutulmuş bir vakıf kurumu daha mütevazı bir çalışma ile ortaya çıkarılarak kamuoyunun ilgisine sunulmuştur. Hiç kuşkusuz yeterince aydınlatılamayan bazı hususlar kalmış olabilir. Buna rağmen ulaştığımız belgelerin ve bilgi kaynaklarının bizde oluşturduğu kanaati şöyle ifade edebiliriz:

1. Giresun'da Müslüman ahalinin ilk cuma camisi olan Sultan Selim Camii etrafında kurulan mektep ve medreselerde hizmet verenlerin ve hizmet alanların, başlangıçtan itibaren bir nevi ders aracı olarak kullandıkları kitapların muhafaza edilebildiği bir ortam kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu konuda kurumsallaşmış bir yapıdan 19. yüzyılın sonlarına kadar hiç söz edilmemiştir
2. 1994'te yayınlanan bir makalede Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi'nin kuruluş tarihi 1719 yılı olarak kabul edilmiş ise de bu bilginin yanlışlığı, doğru tarihin 1894 olduğu tarafımızdan kesin bir bilgi olarak tespit edilmiştir.
3. İsmail Sabri Efendi Kütüphanesi hakkında en somut ve detaylı bilgi, yine kendisi tarafından kurulan 1891 tarihli vakfın vakfiye senedinde yer almıştır. Giresun'daki dinî hizmetlere maddî kaynak oluşturma amacıyla kurulan vakfın gelir kaynakları Ülper köyünde Eminyazıcızâde ailesine ait fındık bahçeleri, Yeni yol mevkiindeki sebze bahçeleri ve Giresun Çarşısı denilen ticarî alandaki aşçı dükkânının kira gelirleridir. Bu bilgi İsmail Sabri Efendi ailesinin aslen Ülper köyünden olduğunu ele vermiştir.
4. Bu gelir kaynaklarının bir kısmıyla Sultan Selim Camii yanına bir kütüphane binası inşa edilmiş; vakıf sahibi Müderris İsmail Efendi, şahsına ve biraderi Mustafa Sıtkı Efendi'ye ait kitapları buraya vakfetmiştir. Böylece kütüphane binasının inşa edildiği alanda, önceden beri hizmet veren cuma

¹⁶ Konu ayrıca bk. Mustafa Tunçer, "Giresunda Daru'l-Hadisler", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dini ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, (Ed. M. Fatsa), Giresun İl Özel İdaresi Yayınları, İstanbul 2015, s. 385-391.

camii ile medrese yapılarına bir de kütüphane ilave edilerek burası bir vakıf külliyyeye dönüştürülmüştür.

5. Arşiv kaynaklarından ve mahalli kaynaklardan sağlanan bilgi ve belgelere bakarak Müderris İsmail Efendi Kütüphanesi'nin Sultan Selim Camii'nin kuzeydoğu yönünde, şadırvan ile Ömer Paşa Medresesi arasındaki iki katlı taş yapı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1890'lı yıllarda inşa edilen bu yapı, 1930'lu yıllarda Sultan Selim Cami Külliyesi ile birlikte yıkılarak ortadan kaldırılmıştır.
6. Kütüphane binasında kullanılan kitaplar önce Giresun Halkevi Kütüphanesi'ne, sonra İl Halk Kütüphanesi'ne ve nihayet 1957 yılında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Burada *Giresun Yazmaları* diye müstakil bir bölüm oluşturulmuştur. Çoğu dinî nitelikli söz konusu yazmaların iç / ilk sayfalarına ilâştirilmiş kısa notlar, mahallî tarih araştırmaları için kaynak teşkil etmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı âli Evrak Odası (BEO), nr. 2822 / 211643.

Evkaf Mektubi Cihat Kalemi (EV. MKT.CHT), nr. 234/49-50 (h. '304/ m. 1887); nr. 239 / 76 (h. '303 / m. 1886); nr. 539 / 1 (h. 1319 / m. 1902).

Evkaf Muhasebe Kalemi (EV. MH), nr. 999 / 96 (h. 1280 / m. 1864).

Evkaf Nezareti Berat (EV. BRT), nr. 3/9 (h. 1322 / m. 1905).

Evkaf-ı Hümayûn Evkaf Defteri (EV. d), nr. 12206, v. 1b-2a, 4a (21 Zilkade 1260 /2 Aralık 1844).

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı (HR. MKT), nr. 106 / 28 (5 Şaban 1271 /23 Nisan 1855).

Tapu Tahrir Defteri (TT), nr. 52, 387.

Nüfus Defteri (NFS.d,) nr. 1131, s.11.

Şûra-yı Devlet (ŞD), nr. 1829 / 39; nr. 1782 / 19.

B. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Muhtelif Evrak: nr. 585819; nr. 113.29.3; nr. 490-1-0-0 / CHP/ 1046-1018-2 (18.04.1950).

C. Milli Kütüphane Arşivi

Giresun Şer'iyye Sicil Defterleri (GŞS), nr. 1434, s. 23/ [24 ayrı belge (26 Recep 1316 / 10 Aralık 1898)].

D. Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları Bölümü

Yazma Eserler: nr. 15 /1 (h. 1251 / m. 1836); nr. 134 (h. 1300 / m. 1882); nr. 268 (h. 1267 / m. 1851); nr. 170/1 (h. 1269 /m. 1852); , nr. 167 / 1 (Tarihsiz); nr. 241 (Tarihsiz); nr. 217 (Tarihsiz); nr. 253 (Tarihsiz).

E. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, 593, 115 / 108 (18 Şaban 1308 / 29 Mart 1891); VGMA, 875 / 127, s. 340); VGMA, 592, s. 104 / 94 (28 Cemaziyülevvel 1188 / 6 Ağustos 1774).

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Aksu Mecmuası (1933). (1/Eylül 1933), 31.

Bayram, Sadi (1997). "Giresun İli Vakıflarına Toplu Bir Bakış". *Giresun Tarihi Sempozyumu*. İstanbul: Giresun Belediyesi Yayınları. 365-389.

Cumhuriyetin On Yılı Giresun (1933). Giresun: Giresun Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Işık Mat.

Demirel, Muammer (2022). *Medrese Eğitimi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık

Fatsa, Mehmet (2022). *Kurumları ve Yapılarıyla Giresun Şehri (Osmanlı Dönemi)*. İstanbul: Giresun Belediyesi Yayınları.

Güleç, Hulusi ve Nurdan Güleç (2015). "Giresun'da Müzeler ve Kütüphaneler". *Geçmişten Günümüze Giresun*, (Ed. Ü. Bekdemir- M. Fatsa), İstanbul.

Hallaçoğlu, Yusuf (1991). "At". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4. İstanbul. 28-31.

İltar, Gazanfer-Mehmet Fatsa (2018). "Giresun Merkezde Yok Olmuş Bir Vakıf Eseri: Sultan Selim (Hü-dâvendigâr) Camisi". *Vakıflar Dergisi*, (50), 177-197.

Karaman, Oktay, *Giresun Kazası (1850-1900)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Larçın, Kutay, “Çocukluğumdaki Halkevi”. *Aksu Kültür Sanat Dergisi*, (Sayısız ve Tarihsiz; Dr. Ruşen Topallı Arşivinden temin edilmiştir), 4-5.

Salnâme-i Maarif-i Nezâret-i Umumiye (1316). Matbaa-i Âmire (Milli Kütüphane nüshası).

Topallı, Osman Fikret (2017). *Giresun Günlükleri-I* (Editör: C. Koçak). İstanbul: Alfa Yayınları.

Trabzon Vilayeti Salnâmesi-1903 (2008). (Haz. K. Emiroğlu), C. 21, Ankara.

Tunçer, Mustafa (2015). “Giresun’da Daru’l-Hadisler”. *Geçmişten Günümüze Giresun’da Dini ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, (Ed. M. Fatsa). İstanbul: Giresun İl Özel İdaresi Yayınları. 385-391.

Yeşil Giresun Gazetesi (1930). Sayı: 205.

Yılmaz, Ali (2019). *Osmanlı Dönemi Giresun’da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Arı sanat Yayınları.

Yılmaz, Ali ve Mehmet Fatsa (2023). “Giresun’da Dinî Hayata Yön Veren Bir Aydın Örneği: Müftüzâde Hafız Mehmed Talip Efendi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII (23), 1-25.

Yolalıcı, M. Emin (1994). “Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları”. *OTAM*, (5), 467-468.

EKLER

Tablo-1: Giresun Yazmaları İçindeki akâid ve kelam kitapları

Eser Adı	Müellifi
'İthâfû '-- 'ezkiyâ bi-tahkîki 'İsmeti '-- 'enbiyâ	Hamevî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el- Hamevî el-Mısırî
Atinalı Kapıcının (Mehmed b. Abdullah) Müslüman Olması Hakkında Risâle	Kadı Mahmûd b. Hasan
Bahru 'l-Kelâm f Akâidi Ehli '--İslâm (2)	Ebu'l-Mu'în en-Neseffî
ed-dürri '--munazzam fî '-- 'ismi İ- 'a'zam	Suyûtî
el-Fıkhü '--Ekber	Ebû Hanîfe (İmâm-ı A'zam)
el-İbtihâc bi İ-kelâm 'ale '-- 'isrâ ve 'l-mırâ.c	Gaytî, Necmeddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Gaytî el-İskenderî eş- Şâfi'î
el-Kasîdetü '--Lâmiyye	Ali b. Osman el-Üşî
el-Kasîdetü 'n-Nûniyye	Hızır Bey
el-Kavlü 'd-câl 'alâ hayâtî 'l-Hızır ve vücûdî İ-Abdâl	Nuh b. Mustafa el-Amâsî el-Konevî el-Haneffî
el-Keşf an mücâvezeti hâzihi '-- 'ümme'ti '-- 'e-f	Suyûtî
el-Makâsıdı '--Mü 'teeefe fî Beyânî 'l-Metâiibi '--muhtehi	Fethullah b. Mahmûd el-Mavsîlî
el-Müsâmere fî Şerhi '--Mü sâyere fî '-- Akâidi EM imciye fî 'Âhire	İbn Ebû Şerîf, Ebu'l-Me'âlî Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Mürri el-Makdisî
el-Vasıyye Tercümesi	-
Es'iletü'--Tûsî 'l-â Cemâleddin el-Hillî	Nasîruddin et-Tûsî
Esmâü '--hünnâ	Nasrullâh-ı Rızâyı-ı Şirâzî
et-Tahrîrât f Beyânî Şerhi '--İstiârât	Mansur et-Tablâvî
et-Tarîkatü '--Eseriyye ve '--Akâidetü 's-Seniyye	-
Fıkh-ı Ekber Tercümesi	
Gâyetü 'l-Merâm fî Şerhi Bahri 'l-Kelâm	Hasan b. Ebû Bekir b. Ahmed el-Makdisî
Hâşiye alâ Şerhi Tavâli 'i 'l-Envâr	Seyyid Şerif Cürcânî
Hâşiye alâ Şerhi '--İbrâ ale 't-Taâa- 'i	Sirâceddin Muhammed b. Ömer el-Halebî
Hâşiye 'alâ 'isbâtî '--vâcib	Muhyiddin Muhammed b. Ali el-Karabâğî
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Şerhi Akâidi'n-Neseffî (2)	Bihiştî, Ramazan b. Abdulmuhsin el-Vîzevî
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti 'l-Hayâî 'alâ Şerhi '--Akâ 'id	Kara Kemâl, Kemâleddin İsmâil b. Bâlî el-Karamânî
Hâşiye 'alâHâşiyeti'l-Karabâğî 'alâİsbâtî'l-vâcib (2)	Mirzâcan, Şemseddin Habîbullah b. Abdullah el-Ulvî eş-Şirâzî ed-Dihlevî el-Haneffî
Hâşiye 'alâMetâliî-EnzârŞerhi Tavâliî-Envâr	Efdalzâde, Hamîdüddin b. Efdalüddin el-Hüseynî
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Makâsıd	İlyas b. İbrâhim es-Sinobî
Hâşiye 'alâ Şerhi '--Akâidi 'n-Neseffîyye	Muhammed Şerîf b. Muhammed el-Hüseynî
Hâşiye 'alâ Şerhi 'l-Akâidi 'n-Neseffîyye	Mîr Sadreddin el-Hüseynî eş-Şirâzî
Hâşiye 'alâ Şerhi 't-Tecrîdî '--Cedîd	
Hâşiye 'ale '--Hasra Şerhi 'z-Zevrâ.	Molla Şeyh el-Kürdî, İbn İlyâs
Hâşiyetü Şerhi 'EAKâid	-
Hayâtü '--kulûbfi Emi 'd-dîn	-
Hayru 'l-Kalâid Şerhu Cevâhiri '--Akâid	Uryânî Osman
Îmân ve İslâm Risâlesi	

<i>Metâli 'u 'l-Enzâr fî Şerhi Tavâli 'i 'l-Envâr</i>	Ebu's-Senâ' Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî
<i>Mu'tekadâtü Ehli s-Sürme ve '1-Cemâ'a</i>	Mahmud b. Sekkâkî
<i>Ravzatü '--Cennât fî Usûli '1-l'tikâcât</i>	Hasan Kâfî b. Turhan b. Dâvud el-Akhisârî
<i>Risâle fî 'enne 'efâlallâhi te 'âlâ lâ tahlû 'ani 'l-hikem ve '-- mesâlih</i>	Seyyid Şerîf Cürcânî
<i>Risâle fî 'imcini Firavun</i>	Molla Câmi
<i>Risâle fî 'indifâf. '-- Ktrâz 'alâ kavli '--Gazzâî fî leyse fî 'imkân 'ebde'u min mâ kâne</i>	Ebu'l-Fidâ İsmâüddin İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî el- Hanefî
<i>Risâle fî 'rrâdeti'--cüz'iyye</i>	Akkirmânî, Mehmed b. Hamid b. Mustafa el-Kefevî
<i>Risâle fî 'isbâtî'--vâcib (2)</i>	Celâleddin ed-Devvânî
<i>Risâle fî bahsi kelimetî't-tevhîd</i>	Fahreddin er-Râzî
<i>Risâle fî beyânî 'enne 'esmâ'ellâhi teâlâ tevkîfiyye</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî beyânî ricâli î gayb</i>	İbnü'l-Arabî, Muhyiddin
<i>Risâle fî beyânî'n-nefs ve'r-rûh (Risâle fî'ş-şahsi'l-insânî) (2)</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî ebeveyi 'n-nebi aleyhi 's-Selâm</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî hakkı '-- 'ecel</i>	-
<i>Risâle fî ma'na '--ca'l ve mec'ûliyyeti î-mâhiyye</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî mes'eleti halki î-a'mâl</i>	Celâleddin en-Devvânî
<i>Risâle fî Mes'eleti '--Kader</i>	Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi
<i>Risâle fî mes'eleti '--kudreti '-- 'ihtiyâriyye</i>	
<i>Risâle fî mes'eleti 'i-m</i>	Nasîruddin et-Tûsî
<i>Risâle fî mu'cizâti 'n-nebî</i>	-
<i>Risâle fî nefyi nisbeti 'l-hüsrân 'i-e 'l-enbiyâ</i>	Hatîbzâde, Muhyiddin Mehmed b. İbrâhim el-Kastamonî
<i>Risâle fî Şerhi 'İsbâtî '--cevheri '--müfârik</i>	Celâleddin ed-Devvânî
<i>Risâle fî şerhi kavli '--Birgivi</i>	Saçaklızâde Mehmed Efendi
<i>Risâle fî tahkîki 'enne mâ yasdûru bi 'l-kudreti ve '-- 'ih-tiyâr lâ bi 'l-kerhi ve'-- 'izdrâr</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî tahkîki haşri 'l-ecsâd</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî tahkîki vücûbi '--vâcib</i>	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâle fî tahkîki '-- 'imân</i>	-
<i>Risâle fî tarîki ma'rifeti '-- 'lâhiyye</i>	Seyyid Şerîf Cürcânî
<i>Risâle fî Tashîhi '--Akaidi 'Mslâmîyye</i>	Rûşenizâde Zuhûrî
<i>Risâle fî tecdîdi '-- 'imân (2)</i>	Hacı Emirzâde, Âlim Mehmed b. Hamza el-Aydinî el-Güzelhisârî
<i>Risâle fî tecdîdi '-- 'imâm (2)</i>	Saçaklızâde Mehmed Efendi
<i>Risâle fî teklîfi mâ lâ yutâk</i>	Ebu'l-Fidâ İsmâüddin İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî el- Hanefî
<i>Risâle fî 'ilmillâhi teâlâ (2)</i>	Ebu'l-Fidâ İsmâüddin İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî el- Hanefî
<i>Risâle fî î-me'âdi 'l-cismânî</i>	Ebu'l-Fidâ İsmâüddin İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî el- Hanefî
<i>Risâle fî '--illeti' 't-tâmme</i>	Nasîruddin et-Tûsî
<i>Risâle fî 'r-red 'alâ Etikâdâtî '--Yahûd</i>	-
<i>Risâle 'alâ Tafsiili Millet</i>	Şeyhülislam Minkârizâde Yahyâ Efendi

<i>Risâle-i İman ve İslam</i>	Rûmî Efendi
<i>Risâletü 'l-viicûd</i>	Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâletü 't-tafrâ</i>	Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl)
<i>Risâletü 't-tevhîd</i>	Ebu'l-Fidâ İsmâüddin İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî el- Haneî
<i>Su âli ve cevâb 'an 'imâni'l- 'enbiyâ</i>	Metbûlî
<i>Şerhu Kasîdeti '~-Emâ-i (2)</i>	-
<i>Şerhu Kavâ'idî '~-Akâdd</i>	Mollazâde, Muhammed Emin b. Sadreddin eş-Şirvânî el-Hüseynî
<i>Şerhu '~-Kasîdeti '~-Lâmiyye</i>	Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer et-Tilimsânî es-Senûsî
<i>Şerhu 'l-Kasîdeti 'n-Nûniyye</i>	Hayalî
<i>Şerhu 'l-Makâsîd (2)</i>	Sa'deddin Taftazânî
<i>Şerhu 'l-Akâidi '~-Adûdiyye</i>	Celâleddin ed-Devvânî
<i>Şerhu 'l-Akâidi 'n-Nesfiyye (2)</i>	Sa'deddin Taftazânî
<i>Şerhu 'r-risâle fî halkı '~- 'efâl</i>	Ahmed Şevkî b. Abdullah
<i>Ta 'lîkât alâ Hâşiyeti 'l-Hayâî 'alâ Şerhi '~-Akaidi 'n-Nesfiyye</i>	Akkirmânî, Mehmed b. Hamid b. Mustafa el-Kefevî
<i>Tercüme-i Ezhâr-ı Akdesiyye</i>	Ahmed el-Me'âbî b. Mehmed b. El-Hâc Ya'kub el-Girîdî
<i>Tercüme-i Risâle fî reddi hilâfiyyâtî'n-Nasârâ li-Abdullah b. Tercümâ</i>	Muhammed b. Şa'ban
<i>Tercüme-i Tavâli'ü 'l-Envâr</i>	Üsküp Kadısı Hacı Mustafa Sıdkı
<i>Tuhfetü Erîb fî 'r-redd 'alâ Ehli 's-saîb</i>	Tercümân, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdullah el-Mayurkî
<i>Vasiyyetü'l-İmami'l-Aâam li-Tilmîzihi es-Semnî el-Basrî</i>	Ebû Hanîfe (İmâm-ı A'zam)
<i>Umdetü 'l-Akând</i>	Ebu'l-Berekât en-Nesefî

Tablo-2: Giresun Yazmaları İçindeki Fıkıh Eserleri

Eser Adı	Müellifi
<i>Şerhu 'l-Vikâye</i>	Sadrüşşerî'a es-Sânî
<i>el-İhtiyâr li-taHîli 'l-Muhtâr</i>	Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd
<i>Muhtasarü 'l-Müntehâ</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Vikâyetü 'r-rivaye fî mesâ 'ili '~-Hddâye</i>	Burhânü's-şerî'a
<i>Mülteka 'l-ebhur</i>	İbrahim el-Halebî
<i>Muhtasaru '~-Kudûrî</i>	Kudûrî
<i>et-Tavzîh fî halli gavâmizi 't-Tenkîh</i>	Sadrüşşerî'a es-Sânî
<i>Menârü 'l-envâr</i>	Ebu'l-Berekât en-Nesefî

Tablo-3: Giresun Yazmaları İçindeki Matematik ve Astronomiye Dair Eserler.

Âlet ilimleri	Müellif
<i>Hulâsatü '~-hisâb</i>	Bahâeddin Âmilî
<i>Şerhu 'l-Mûlahhas fî 'l-mi '~-hey'e</i>	Kadızâde-i Rûmî
<i>Hulâsatü '~-hey'e</i>	Seydi Ali Reis

Atik Vâlide ve Çinili Suyollarının Çamlıca Civarındaki Başlangıç ve Güzergâhları Üzerine Tespitler*

Yusuf Civelek**

Onur Şimşek***

Öz

Osmanlı devrinden kalan iki önemli vakıf su yapısı olan Atik Vâlide ve Çinili (Mâhipeyker) suyollarının kaynakları ve güzergâhları konusunda muğlaklık söz konusudur. Günümüzde birkaç kuyu başı dışında yeryüzünde algılanabilirliği kalmamış Atik Vâlide suyolunun, o kadar bile izi bulunamayan Çinili suyolu ile fizikî yakınlığı nedeniyle kısmen karışmış olması ihtimal dâhilindedir. Eğer böyle değilse bile, Nâzım Bey, İsmail Remzi Bey ve Kâzım Çeçen gibi bu suyollarının güzergâhları üzerine çalışmalar yapmış olan kişilerin özellikle menba'lar konusunda emin olmadıkları kesindir. Bu çalışma, bu iki suyolu hakkında üretilmiş metinleri ve haritaları değerlendirerek, menbâ ve güzergâhlarına ilişkin muğlaklığı ortaya koymak, tespitlerde bulunmak ve birtakım öneriler sunmayı amaçlar. Üsküdar ilçe sınırları içerisinde kalan Büyük Çamlıca tepesinin doğu etekleri ile, arasında iki suyolunun yay çizerek neredeyse birbirlerine paralel olarak Libadiye caddesine kadar ilerledikleri alan ve bir miktar da Küçük Çamlıca'nın güney etekleri, konuyla ilgili tespit ve önerilerin sınırlarını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Atik Vâlide Suyolu, Çinili Suyolu, İsmail Remzi Bey Haritası, vakıf

Some Considerations on the Sources and Itineraries of the Atik Vâlide and Çinili Waterways Around Çamlıca

Abstract

The sources and routes of Atik Vâlide and Çinili (Mâhipeyker) waqf waterways, two important waterways in the Ottoman period, are unclear. It is possible that the Atik Vâlide waterway, which today cannot be perceived above the ground except for a few wellheads, might have intermingled with the Çinili waterway, of which there are not many traces, due to their proximity. Even if this is not the case, the individuals who studied the routes of these waterways, such as Nâzım Bey, İsmail Remzi, and Kâzım Çeçen, were not certain especially about the positions of their sources. The article aims to evaluate the texts and maps produced on these two waterways, to reveal the ambiguity regarding their sources and routes, to make determinations, and to offer some suggestions. The area covered involves the land where the two waterways run from the eastern foothill of the Büyük Çamlıca Hill with a southward curve to Libadiye Street in almost two parallel courses towards west, as well as a small stretch of land on the southern foothill of the Küçük Çamlıca Hill.

Keywords: Atik Vâlide waterway, Çinili waterway, İsmail Remzi Bey Map, waqf

* DOI: 10.16971/vakiflar.1464581

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2024 / April 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2025 / June 2025

** Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü; İstanbul-Türkiye;
e-mail: ycivelek@fsm.edu.tr; ORCID: 0000-0003-4754-4737.

*** Dr. Öğretim Üyesi; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü; İstanbul-Türkiye;
e-mail: osimsek@fsm.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2088-9543

Giriş

Osmanlı-İslâm medeniyetinin meydana getirmiş olduğu suyun çıkarılıp dağıtılmasını ilgilendiren tesisler, sanat tarihi araştırmaları açısından başlıca iki kısma ayrılabilir: 1) İsale hattı; 2) Çeşme, şadırvan ve hamam gibi su tesisleri. Suyun nihaî olarak ulaştığı şehir yerleşkelerinin içinde günlük hayatın bir parçasını teşkil eden su yapılarına nazaran pek fark edilmeyen isale hatları olan suyolları, aslında sistemin en pahalı ve teknik açıdan en önemli bileşeni olmalarına rağmen, bugüne kadar hak ettikleri ilgiye mazhar oldukları söylenemez.

Osmanlıların Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren İstanbul'da Romalılardan kalan su yapılarını nasıl ihyâ ettikleri, geliştirdikleri ve yeni sistemleri de katarak miras aldıkları şehrin su sorununu nasıl çözdükleri çeşitli yayınlara konu olmuştur. Lâkin hem Roma, hem de Osmanlı devrinde görece ikinci plânda kalmış olan ve İstanbul'daki gibi anıtsal sukemerleri bulunmayan Üsküdar cihetindeki suyolları, karşı tarafa göre daha "gizli" kalan bir kültürel varlık olarak nitelenebilir. Ancak Anadolu yakasındaki 18 büyük suyolunun içinde en uzun olan ve belki önemlisi sayılabilecek Nurbânû (Atik) Vâlide Sultan suyolu, İSKİ'nin yaptırmış olduğu bazı araştırmaların neticesinde kısmen ortaya çıkmış bulunmaktadır. Lâkin bir sonraki yüzyılda tamamlanan bir diğer uzun ve önemli suyolu olan (Kösem) Mâhipeyker Valide Sultan, diğer adıyla Çinili suyolunun Atik Valide ile zaman içerisinde kısmen karışmış olması ihtimali mevcuttur.

Asıl menbâları Atik Vâlide'ninkilere yakın olan Çinili suyolunun Osmanlı suyollarının Üsküdar'da tamamen terk edildikleri 20. Yüzyılın ilk yarısından önce bozularak tek edilmiş olmasından dolayı bugüne kadar ilgili kurumların dikkatini yeterince çekmemiş olabilir. İsmail Remzi Bey'in 1930 tarihli "Üsküdar Şehir Harici Suyolları Krokisi" başlıklı haritasında Çinili suyolunun tamamı (9.900 metre) "battal" olarak tanımlanmışken, 15.300 metre uzunluğunda olan Atik Vâlide suyolunun "battal" kısmı ise sadece 2000 metre olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla, bu daha da "gizli" Vâlide Sultan suyolu, Kültür Varlıklarını Koruma müdürlüklerinin ve İSKİ'nin tespit çalışmalarının dışında kalmış olduğundan, Atik Vâlide suyolunun menbâ ve güzergâhı hakkındaki tespit çalışmaları da eksik kalmaktadır. Bu yazı, ilgili suyolları üzerine yazılı ve görsel tespitleri değerlendirerek aralarındaki irtibatı sorgulamayı ve özellikle Çinili suyolunun güzergâhına yönelik yorum ve tespitlerde bulunmayı hedeflemiştir. Bu tespit ve yorumların ışığında, her iki suyolunun bugün gizli kalmış, kaybolmuş veya zamanla değiştirilmiş hâldeki unsurlarının neler olabileceğine dair çıkarsamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Üsküdar'da İki Suyolu

Üsküdar'da su, Osmanlıların eline geçtiği 1352 yılından, Mihrimah Sultan suyolunun tamamlandığı 1547 yılına kadar kuyu ve sarnıçlardan temin edilmiştir (Tabakoğlu, 2015: 97). Klasik dönemde Osmanlı idaresi evlerde su tesisatına izin vermediğinden, içme ve yıkanma suyunun temini mahallelerin oluşumu ve gelişiminde çok etkili olan büyük külliyelerin önemli iş kalemlerinden biridir (Pektaş, 2022: 150). Osmanlı döneminde Üsküdar'da 18 büyük, 17 küçük isale hattı yapılmış olup, debisi ve uzunluğu bakımından Atik Vâlide ve İbrahim Paşa suyolları başı çekmiştir (Çeçen, 2000: 43).

Atik Vâlide Sultan külliyesi de hiç şüphesiz Üsküdar'ın gelişiminde üzerine düşen sorumluluğu hakkıyla yerine getirmiş ve Üsküdar'ın gelişiminde önemli bir rol oynamış olan bir büyük projedir. Kadın sultanların şehirleşmesinde önemli pay sahibi olduğu Üsküdar, 16. Yüzyılın ortalarına kadar kuzeyde Bülbülderesi ile güneyde Salacak arasındaki sahil şeridi ve bu kısmın doğusundaki yamaçlar arasında kalan alanla sınırlıydı (Pektaş, 2022: 151). 16. yüzyılın son çeyreğinde cami, hanekâh (ribat), dârül-kurrâ, dârülhadis, dârüşşifa, imâret, sıbyan mektebi ve çeşmelere ve cami şadırvanına su temin eden bir suyolundan oluşan Atik Vâlide külliyesi, şehrin doğuya doğru büyümesinde çok önemli bir vazife icra etmiştir. Üsküdar'ın Toptaşı semtinde Mimar Sinan'ın 1570 yılında inşasına başladığı Atik Vâlide

külliyesinin inşâsı 13 yıl sürmüş olup, medrese 1579 yılında, imaret ise bu tarihten de önce faaliyete geçmiştir (Yılmaz, 2001: 34). Kâzım Çeçen (2000: 44), külliye su temin edecek suyunu 990/1582-3 olarak tarihlendirmiştir. Üsküdar ilçesinde bulunan Büyük Çamlıca tepesinin güneydoğu eteklerindeki “Çakaldağ” mevki’indeki kaynak sularını yaklaşık 15 kilometrelik bir yeraltı yoluyla külliye getirmiş olan Atik Vâlide suyu, Nurbânu Sultan’ın o güne kadar sadece padişahlara has olan bir büyük külliye inşasıyla Üsküdar’ın İstanbul gibi şehirleşmesini arzuladığını ortaya koyar. İsmail Remzi Bey, mezkur haritasında bu suyunun 500 metresinin galeri (lağım/kâriz) içinden geçtiğini belirtir. Atik Vâlide külliyesinin 1582-83 civarında tamamlanması ile Üsküdar’ın bu kısmı “Yeni Mahalle” adını almıştır (Pantık, 2019: 276).

Üsküdar’ın gelişiminde etkili olmuş bir başka külliye ise Kösem Vâlide Sultan’ın (1589-1651) yaptırdığı ve “Çinili” adıyla nam salmış olan külliye. Atik Vâlide’nin yanında mütevazı kalan bu külliye, medresesi hâric 1640 civarında tamamlanmıştır ve mimarının o yıllarda hassa başmimarı Kâsım Ağa olması muhtemeldir (Erol, 1993: 335). 1641 civarında tamamlanmış olan suyunun şehir içi su şebekesi 600 metre civarındadır ve külliye unsurları olan cami, medrese, sebîl, çeşmeler, şadırvan, sıbyan mektebi, çift hamam ve medrese ve daha sonraki bir tarihte de Arif Hikmet Bey sebîl ve çeşmesine su temin etmiştir (Çeçen, 1991: 58). Belki külliyesi açısından olmasa da, isale hattı açısından benzer bir büyük proje olan Çinili suyu da Atik Vâlide ile aynı mevkîden, Çakaldağ civarındaki kaynaklardan çıkan suyu 10 kilometre kadar içerilere taşımıştır.

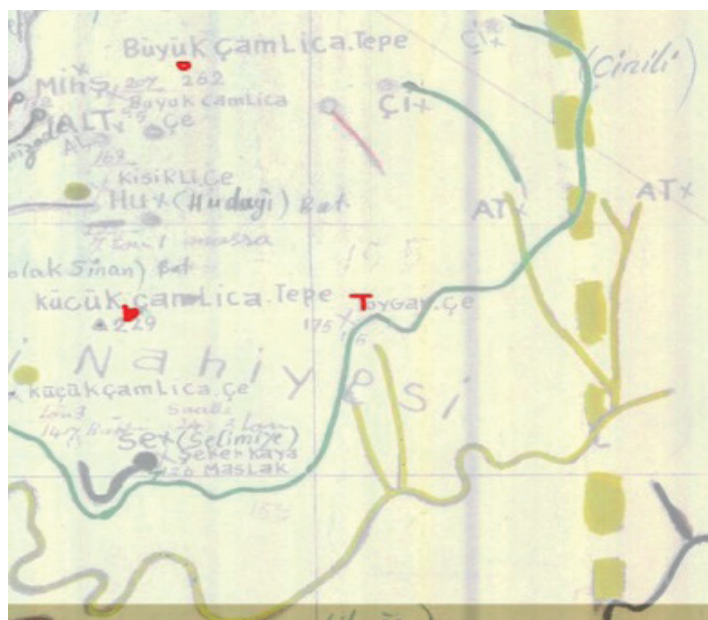
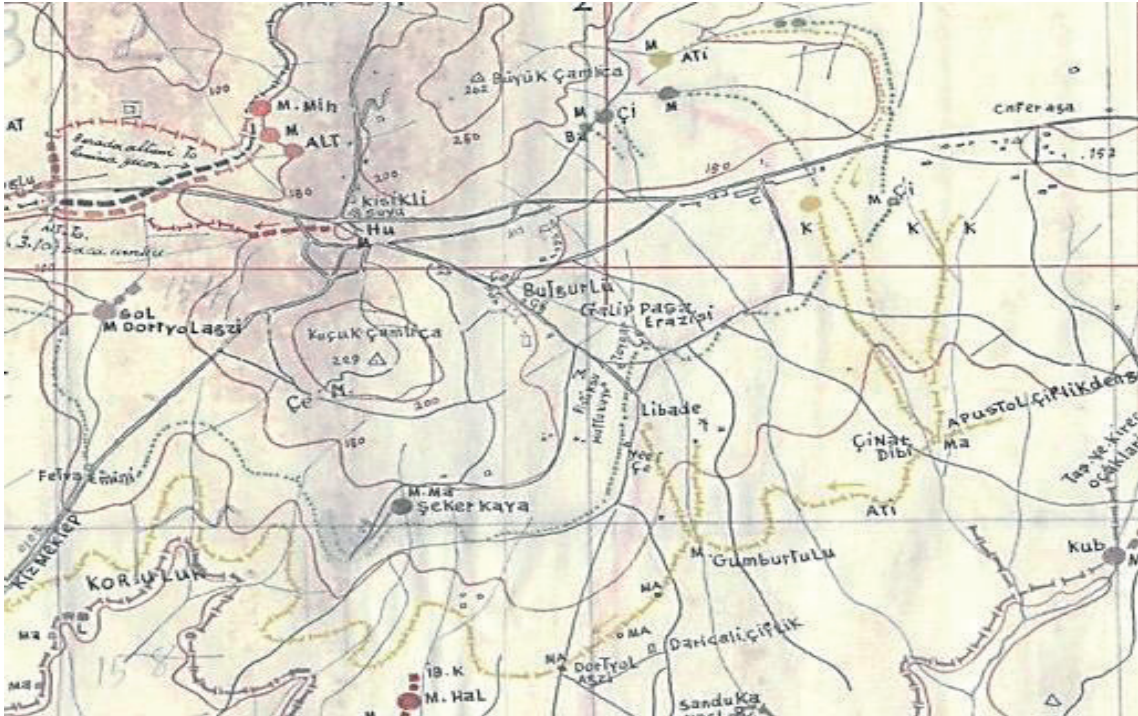
Çeçen (1991: 58), İsmail Remzi’nin verilerine dayanarak Çinili suyunun 3 lüle (vakıf defterinde 6 lüle) Atik Vâlide suyunun ise 13 lüle (1991: 44) olduğunu belirtir (vakıf defterinde 11 lüle 5 masura). Lâkin Nâzım Bey (2000: 182) Remzi Bey’in verdiği 3 lülenin çok üstünde bir hacim vermiş, 28 menbâ bulunan Çinili suyu tamir edildiği takdirde günde 600 ton su (yak. 11,5 lüle) su taşıyacağını iddia etmiştir. Bu bilginin doğruluğu teyide muhtaçtır – ki bu da pek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan, Atik Vâlide’nin 45 katması olduğunu belirten Nâzım Bey (2000: 183), tamir edildiği takdirde günde 700-800 ton (yak. 14-16 lüle) su taşıyacağını iddia etmiştir.

İki Suyolu, 4 Harita

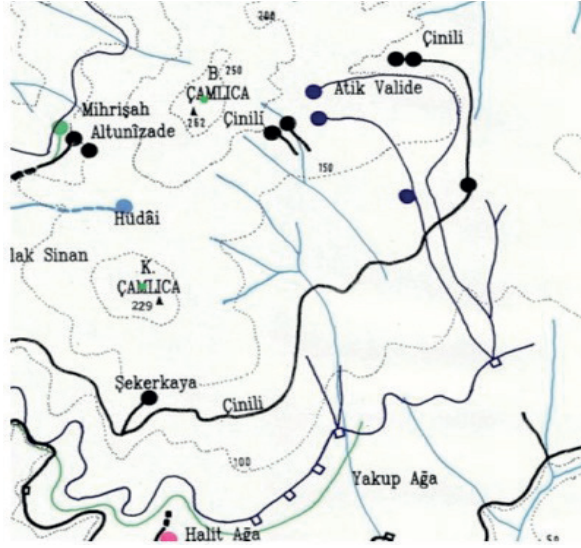
Üsküdar suyuyla ilgili Osmanlı devrinden kalan tek harita Damat İbrahim Paşa suyunun 1753 tarihinde yapılmış haritasıdır. Üsküdar suyu güzergâhı ile ilgili bilgilerin görece yakın bir kaynağı Nâzım Bey’in İstanbul Vilayeti Şehremâneti’ne *Evkâf’dan Devr Olunan Sular* (1925) başlıklı metnidir. Ancak bu metinde geçen yer isimleri çoğunlukla sahiplerinin adlarıyla tanımlanmış tarla ve bağlardan ibaret oldukları için tespit edilmeleri çok zordur. Bu suyunun ilk modern haritası, 1926-1932 yılları arasında Üsküdar isale hatlarının haritasını çıkarma faaliyetleri yürütmüş olan İsmail Remzi Bey tarafından hazırlanmıştır. Saadî Nâzım Nirven ve Galip Ata da konuyu kendi çalışmalarıyla genişletmişler ve Osmanlı dönemi suyu üzerine birçok önemli eser vermiş olan Kâzım Çeçen’e aktarmışlardır. Lâkin Kâzım Çeçen’in Atik Vâlide suyunun güzergâhını tespit etmeye çalıştığı dönemde vaktiyle kırsal alanda kalan şehir dışındaki isale hattı artık tamamen şehir yapılaşması içinde kaldığından, kendinden önceki çalışmaları teknik bilgisi ve sağduyusu ile yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla bugün Atik Vâlide ve Çinili suyunun eski kırsal güzergâhını gösteren ve birbirlerinden çeşitli noktalarda farklılaşan dört adet harita mevcuttur: İsmail Remzi Bey’in 1930 ve 1932 tarihli ve Kâzım Çeçen’in 1991 tarihli haritaları ile sadece Atik Vâlide suyunu içeren İSKİ’ye ait isale hattının güncel haritası (Şekil 1, 2, 3 ve 4).

İSKİ haritasının kuyu ve galerilerin tetkiki neticesinde üretilmiş olması, bu haritada belirtilmiş olan galeri, künk, pvc boru ve pik boru içeren hatların gerçekliğine delalet etse de, diğer haritalarla farklılık göstermesi, bu haritadaki bütün kolların Atik Vâlide’ye ait olduğunu şüpheli hâle getirmektedir (Şekil

4). Dahası, bu haritalarda uzun bir zamandır battal hâlde olduğu 1930 yılında İsmail Remzi Bey tarafından tescil edilmiş olan Mâhipeyker Kösem Vâlide Sultan (Çinili) suyu ile Nurbânû Atik Vâlide Sultan suyunun tam olarak ayrıştırılamaması söz konusudur. Bu nedenle bu dört farklı haritanın benzerlik ve farklarını kısaca değerlendirerek bazı varsayımlarda bulunmak mecburî hâlde gelmiştir.



Şekil 2. İsmail Remzi Bey'in 1932 tarihli ve 1/25.000 ölçekli "İstanbul Belediyesi Anadolu Ciheti Şehir Harici Su Yollarının Vaziyeti Umumiyesini Gösterir Korokisi 1. Nüsha"sından bir parça.



Şekil 3. Kâzım Çeçen'in 1991 tarihli Üsküdar Suları kitabındaki su yolları haritasından bir parça.



Şekil 4. İSKİ Atik Vâlîde su yolu haritasının uydu fotoğrafiyle çakıştırılmış hâli.

Remzi Bey ve Çeçen haritalarında Çinili ve Atik Vâlîde su yollarının Büyük Çamlıca tepesinin doğu eteklerindeki Çakaldağı civarında beslendikleri menbâ alanlarının birbirlerine çok yakın olduğu gösterilmiştir. Remzi Bey'in 1930 tarihli haritasında (Şekil 1) Alemdağ caddesinin üst tarafında Atik Vâlîde'ye ait tek bir menbâ gösterilirken, Çinili'ye ait 4 farklı kolu besleyen 5 adet menbâ gösterilmiştir. Bu haritada, en doğudaki Atik Vâlîde ve Çinili kolları, birbirinin tamamen aynı güzergâhı izleyen iki farklı kol olarak gösterilmiştir. Bu iki hattın Çinili'ye ait olanı yolun aşağısında hemen batıya doğru kıvrılarak Atik Vâlîde'nin hem ana kolunu, hem de katma kolunu kesmekte ve Bulgurlu-Libade istikâmetinde ilerlemektedir. Buna benzer bir kıvrıma sahip olan diğer bir Çinili kolu ise tek başına aşağıya inip yolu geçtikten sonra kesilmekte ve biraz sonra Atik Vâlîde'nin bir koluna dönüşmektedir. Yolun aşağısında Çinili kolunun bittiği yerden başlayan Atik Vâlîde kolunun doğusunda, Çakaldağı'ndaki menbâdan gelen ana Atik Vâlîde kolu ve bunun da hemen doğusunda bir başka kol daha bulunmakta ve bu kolun

başlangıcında çatal şeklinde iki kısa menbâ kolu olduğu gösterilmektedir. Bu üç Atik Vâlide kolunun sağdaki ikisi, güncel İSKİ haritasında Dadaş ve Ceylan sokaklarının kesiştiği kavşakta birleştikten sonra, en batıdaki kolla daha aşağıda, bugün Süleyman Kule Parkı olan Çınardibi denen yerde birleşmektedirler. Buraya ayrıca “Apostol’un (Apostol) Çiftliği” denen bir yerden bir katmanın ulaştığı 1930 tarihli Remzi Bey’in haritasında belirtilmiştir. Haritaya göre Apostol’un Çiftliği’nin bugün Ümraniye, Atakent’te Muhtarlık Parkını da kapsayan alanda bulunmuş olması gerekmektedir. Her iki haritada da Çakaldağı’nın en batısındaki iki adet menbâdan çıkan Çinili kolları ise aşağıya indirilmeden öylece bırakılmıştır. Bunların nereye gittiklerinin bilinmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1930 haritasında daha da kuzeyde sarı noktalarla ifade edilen Atik Vâlide menbâlarına ait herhangi bir kol belirtilmiş değildir.

Remzi Bey’in 1932 tarihli haritasında ise Çinili’nin Çakaldağı’nda sadece 2 menbâ’a sahip olduğu, Atik Vâlide’nin menbâları ise çok daha batıda ve kuzeybatıda sadece sarı noktalar hâlinde gösterilmiştir (Şekil 2). Bir önceki haritada olduğu gibi, bunda da hafif bir kavis yaparak aşağıya inen bir Çinili kolu bir noktada kesintiye uğramakta ve sonra Atik Vâlide kolu olarak tekrar başlamaktadır. En doğudaki Çinili kolu ise yolun aşağısından batıya dönerek bu sefer sadece Atik Vâlide koluna dönüşmüş olan kolu kesmektedir. Atik Vâlide’nin doğudaki diğer kolu ise çatallı başlangıcı ile bir önceki haritadaki gibidir. Bu iki harita arasındaki farkların Remzi Bey’in Çinili ve Atik Vâlide suyollarının başlangıçları hakkında emin olamadığına delalet ettiği söylenebilir.

İsmail Remzi Bey haritalarının suyollarının orijinal hâlini göstermediğini belirten Kâzım Çeçen, bu yönünde gayret sarf etmiş olsa da, bu konuda tafsilatlı bilgiler veren Nâzım Bey’in açıklamaları çok muğlak olduğundan Remzi Bey’in verilerini kabul etmek zorunda kaldığını belirtmiştir (Çeçen, 1991: 57). Lâkin, buna rağmen Çeçen’in Remzi Bey’in haritalarındaki sonradan Atik Vâlide koluna dönüşen Çinili menbâ kolunu tamamen Atik Vâlide’ye hasrettiği görülmektedir. Çeçen’in haritasında Çakaldağı’ndaki menbâlarından çıkan kollar, hemen kesilen iki Çinili kolu, iki Atik Vâlide kolu ve en doğuda da bir Çinili kolu olup, bu kol yolun aşağısına geçtikten sonra aynı şekilde batıya dönüp iki ana Atik Vâlide kolunu keserek yoluna devam etmektedir. Yine en doğuda ucu çatallı olan kol da aynen mevcuttur (Şekil 3).

İSKİ haritası sadece Atik Vâlide suyolunu içerse de, bunun önceki haritalara kısmen uymaması önem arz etmektedir (Şekil 4). Bu haritada Çeçen’in haritasında Çakaldağı’ndaki menbâların en doğusundaki Çinili kolunun hemen batısında bulunan Atik Vâlide’nin iki kolu yerine tek bir kol vardır (Şekil 5). İSKİ haritası, en doğudaki Çinili’ye ait olduğu varsayılan kola dair hiçbir veri bulunmasa da, bir kavisle başlayan bu kolun yanında bulunan ve hemen hemen aynı şekle sahip Atik Vâlide kolu olması ihtimalini akla getirmektedir.

İSKİ haritasında güneye doğru inen Atik Vâlide kolu, en doğudaki ucu çatallı kolun katılması gereken enerji dağıtım tesisinin (TEDAŞ) kuzeyindeki mevkîde olması muhtemel bir maslağa dökülerek tekrar güney istikametinde devam eder ve önce bugün Eyüboğlu Koleji’nin arazisi içinde kalan A10 menbâ alanı olarak bilinen yerdeki bir maslağa, sonra da hafif batıya kıvrılarak Dadaş sokak - Ceylan sokak kavşağındaki bir başka maslağa ulaşır. Bu noktaya yukarıdaki A9 menbâ alanı olan Turgut Reis Parkından gelen bir katma da bağlanmaktadır. Bu katmanın aslında çok daha yukarıdan, Çakaldağı’ndan gelen diğer Çinili kolunun bir kısmı olması ihtimali zayıftır; çünkü bir suyolunu birbirine paralel iki hat hâlinde uzatmak mâkul görünmemektedir. Bu katma yakındaki bir menbâ’nın veya derenin suyunu taşıyor olabilir. Nitekim Remzi Bey ve Çeçen haritalarında gösterilmiş olan iki ana Atik Vâlide kolu (biri en batıdaki, diğeri ise en doğudaki ucu çatallı kol) İSKİ haritasında mevcut değildir. Baş Maslak’tan sonra ana suyolundan ayrılan bir kolun doğrudan güneye inerek eski ismi Örnektepe olan mahalledeki 7 çeşme ve bir okulu vaktiyle beslediği bilgisi tarihsiz bir İSKİ krokisinde belirtilmiştir (Şekil 11). Ana hat ise sürekli güneybatı istikâmetinde ilerleyerek Gençlik Parkı civarında bir başka maslağa ulaşır. Bu maslağa kuzeyden bağlanan ve İSKİ haritasında “Kolonya” adı verilmiş olan kol ne Remzi Bey, ne de Çeçen haritasında mevcuttur. Suyolu, derin bir yay çizerek daha batıdaki “Baş Maslak”a erişir. Remzi Bey ve Çeçen haritalarında “Kolonya kat-

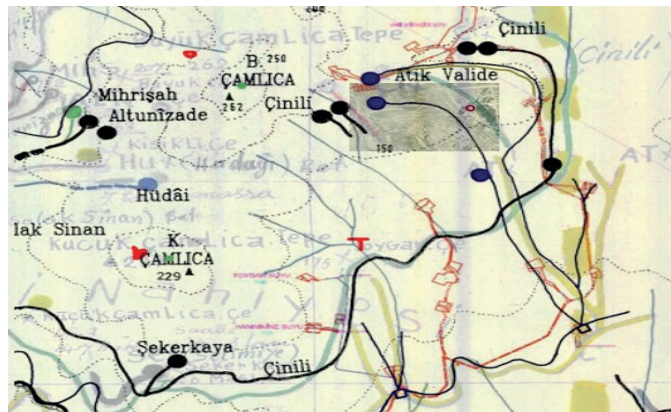
ması”nın biraz batısında gösterilen ve bugün Vadi Parkında bulunan A17 menbâ alanındaki bu maslakta birleşen iki meçhul katma ise İSKİ haritasında yoktur (Şekil 6).



Şekil 5. Çeçen haritası ile İSKİ haritasının karşılaştırılması.



Şekil 6. Remzi Bey ve Çeçen haritalarına göre bugün kayıp olan isale hatları.



Şekil 7. Remzi Bey (1932), Çeçen (1991) ve İSKİ haritalarında Atik Vâlîde (sarı ve siyah, mavi nokta), Çinili (yeşil ve siyah, siyah nokta) menbâ ve suyollarını ve Tantavi çiftliğindeki havuzu gösteren (kırmızı nokta) 1966 tarihli hava fotoğrafının çıkarılması.

Kabul etmek gerekir ki yaklaşık 350 yıllık bir süre zarfında Atik Vâlide suyunun geçirdiği değişimleri tam olarak bilmek mümkün değildir. Ama Çinili suyunun battal hâle geldiği belki çok önceden mâlum olduğu için, birbirlerine adeta paralel olarak yürüyen bu iki hattın ikinci ve daha geç olanın, yani Çinili'nin battal olduktan sonra hâlen mevcut olan menbâ suyunun Atik Vâlide'ye katılmış olması mümkündür. Hatta, Çinili suyunun doğuda Atik Vâlide'ye dönüşmüş bir ana kolunun hiç olmadığını varsaymak, harita uyumsuzluklarıyla ilgili birçok sorunu çözebilir.

Nâzım Bey, yukarıda zikredilmiş olan 1925 tarihli metninde Atik Vâlide ve Çinili suyollarının başlangıçlarından bahsederken, her ikisinin de Çakaldağı'nda olduğunu ve yine her ikisinin de Tantavi çiftliğini katederek Alemdağ şosesini galeri ile geçtiklerini belirtir. Öyle ki, Çinili su yolu mezkûr çiftliğin içindeki su havuzunun takriben 1,5 metre üstünden, Atik Vâlide ise takriben 2 metre altından geçmektedir. Bu durumda bugün Tantavi parkı olan Tantavi çiftliğinde Çinili hattının Atik Vâlide'nin bir miktar kuzeyinde kalmış olması gerekir (Şekil 7). Bu durum 1932 tarihli Remzi haritasında neredeyse aynen mevcuttur, ama 1991 Çeçen haritasında havuzun iki tarafındaki iki hat da Atik Vâlide'ye ait gösterilmiş olup, Çinili hattı daha kuzeydoğudadır. Ancak, aynı Nâzım Bey'in Atik Vâlide'nin menbâlarını sayarken Çakaldağı'nda Çinili'nin menbâlarının kuzeyindeki vadilerde olduklarını belirtmesi, (Nâzım Bey, 2000: 182) yukarıdaki konumlandırmayı her hâlükârda muğlak hâle getirmekte olup, konu hâlen sahada teknik olarak araştırılmaya muhtaçtır.

Diğer taraftan, Nâzım Bey'in verdiği mâlumata göre haritasını hazırlamış olan Remzi Bey'in verilerini ekseriyetle kabul eden Çeçen'in, Atik Vâlide ile Çinili suyollarının Çakaldağı'nın en doğu ucundaki menbâlardan başlayan aynı kıvrıma sahip iki farklı galeri hattına sahip olduğu yaklaşımını kabul ederek bir hatayı tekrarlamış olması ihtimali üzerinde düşünmek gerekir. Bu durumda, Atik Vâlide suyunun belki de Alemdağ yolunun üstündeki tek başlangıç hattı, eski haritalarda Çinili'ye ait görünen ama bugün İSKİ haritasında doğudan güneye doğru kıvrılarak Tantavi köprüsü hizasından TEM bağlantı yolunun karşısına geçen hat olabilir (Şekil 6).

Eğer Çinili'nin başlangıcı daha batıda idiye (1930 haritasındaki sonradan Atik Vâlide'ye dönüşen kol gibi), Hacı Arif Bey sokağının güzergâhının Çinili'ye ait kaybolmuş galerilerden birine ait olması mümkündür. Nitekim 1930 haritasında Çinili suyunun Çakaldağı'ndaki menbâ'na yakın battal kısmı bu yol üzerinde işaretlenmiştir (Şekil 8, 9). 1932 haritasında Remzi Bey'in bu kısmın Çinili'ye mi, Atik Vâlide'ye mi ait olduğundan emin olmadığı, ama 1991 haritasına K. Çeçen'in bunu Atik Vâlide'nin ana kollarından biri olarak kabul ettiği görülüyor.

Güncel İSKİ haritasında bugün Turgut Reis Parkı'ndan başlayan bir katmanın, TEDAŞ arazisinden geçen biraz doğudaki ana hatla aşağıda Dadaş Sokak ile Ceylan Sokağın kesiştiği noktada birleştiği görülmektedir. Yukarıda da izah edildiği gibi, Bu katmanın Hacı Arif Bey sokağının başından gelen bir Atik Vâlide kolunun devamı olduğu şüphelidir (Şekil 6). Eğer bu doğruysa, yani buraya yolun üstünden gelen bir su yolu yoksa, vaktiyle bir derenin ucunda bulunan Turgut Reis Parkının biraz yukarısında bir su toplama ızgarasının bulunmuş olması mümkündür. Nitekim bugün yukarıdaki Kurudere Sokağının devamı olan Turgut Reis Sokağının eski hava fotoğraflarında bir dere yatağı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 10).

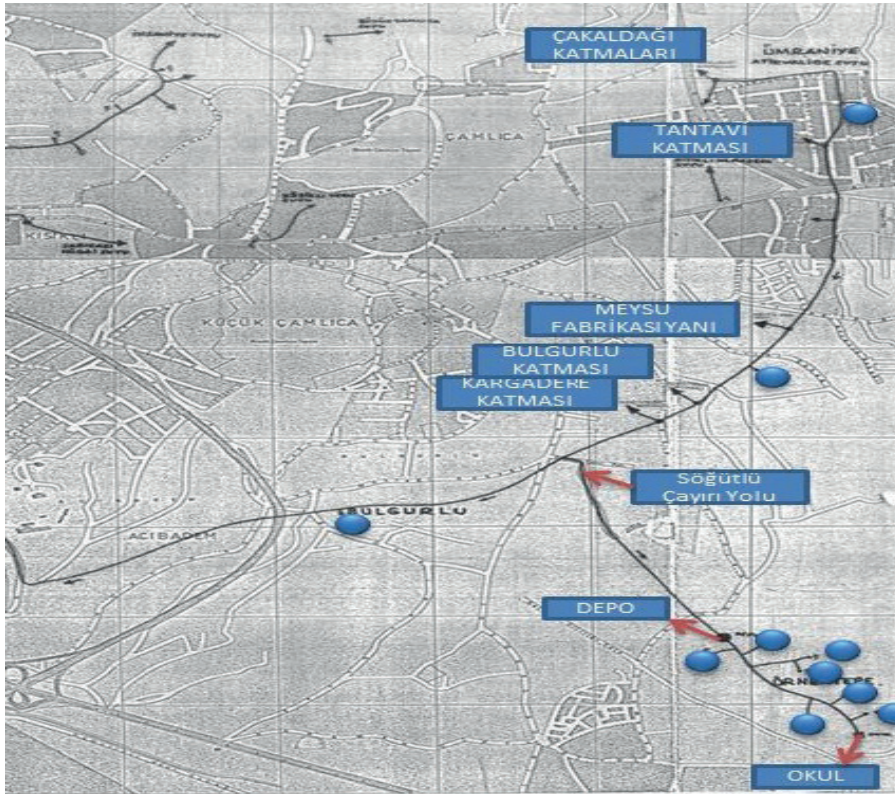
Eski bir harita üzerinde çizilmiş olan İSKİ'ye ait tarihsiz bir Atik Vâlide isale hattı krokisinde katmalardan biri Kargadere olarak adlandırılmıştır (Şekil 11). Bu Kargadere'nin bugün Üsküdar ilçe sınırları içinde kalan Karadere Sokağına ismini vermiş olması yüksek ihtimaldir. Demek ki İSKİ haritasının dışında hiçbir kaynakta adı geçmeyen "Kolonya kolu"nun Kargadere katması olması gerekir (Şekil 12, 13).



Vakıflar Dergisi 63 - Haziran 2025



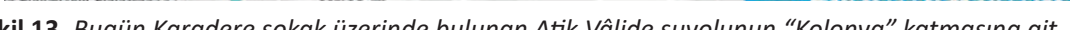
Şekil 10. 1970 tarihli hava fotoğrafı: Eski dere yatağında olan Turgut Reis Parkındaki A9 menbaı solda; Kolej içindeki A10 menbaı sağda.



Şekil 11. İSKİ'ya ait tarihsiz bir Atik Vâlide su yolu krokisi.



Harita



Vakıflar Dergisi 63 - Haziran 2025

Çıkarsamalar

Atik Vâlide suyolunun debisinin Çinili suyolununkinden daha fazla olduğuna göre, beslenmiş olduğu su kaynaklarının da daha fazla olması mantığa uygun düşer. Bundan dolayı İsmail Remzi'nin ve Kâzım Çeçen'in isale hatları haritalarında Çinili suyoluna Atik Vâlide suyolu kadar, hatta ondan bile fazla menbâ tayin etmiş olmalarını sorgulamak gerekir. Bu bilinen menbâlardan çıkan kollar konusunda verilen hükümler de tahmini olabilir. Nitekim Nâzım Nirven'in (1946: 224) İstanbul sularının menbâlarını tespit etme amaçlı haritasında bu tarafta sadece Atik Vâlide'ye ait üç menbâ noktası işaretlenmiştir. Hâlen Atik Vâlide suyolunun hattı birçok kuyusuyla birlikte biliniyor olduğuna göre, Çakaldağı'nın doğusundan başlayan bu suyolunun başlangıcının hemen yanibaşında güzergâhı üzerinde yeterince çalışılmamış olan Çinili suyolunun bir başlangıcının olmadığı kuvvetle muhtemeldir.

Çinili suyolunun sadece Çakaldağı'nda Atik Vâlide menbâlarının batısından başladığı varsayımını kabul edecek olursak, İSKİ'nin elindeki güncel haritaya göre Tantavi köprüsü hizasından inen gerçek Atik Vâlide hattı, Hacı Arif Bey sokaktan inen ise gerçek Çinili hattı olabilir. Çinili hattı Hacı Arif Bey Sokağı'nın kıvrımını takip ederek Alemdağ caddesini geçtikten sonra adı manidar olan Şeker Maslak Sokak boyunca biraz daha aşağı inerek TEDAŞ arazisine yakın bir noktada batıya dönüp, Bulgurlu caddesi boyunca Üsküdar cihetine doğru devam etmiş olmalıdır (Şekil 14).

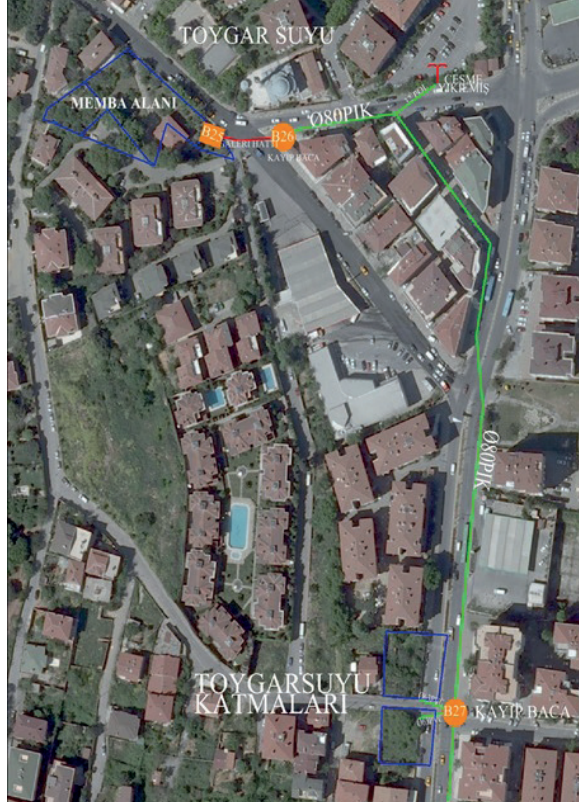
Çinili ve Atik Vâlide hatlarının birbirlerinden açıkça ayrı menbâlardan beslenen birer başlangıcı olduğunu varsaymak, ayrıca İ. Remzi ve K. Çeçen haritalarında bu iki suyoluna ait hatların birçok defa üst üste kesişmesiyle ortaya çıkan tuhaflığı da ortadan kaldırmaktadır. Nitekim toprak altında bulunan iki tarihî suyolunun bu şekilde üst üste kesişmiş olmaları mümkün olabilse de, çok mantıklı değildir.



Şekil 14. Çinili suyolunun muhtemel güzergâhı: Hacı Arif Bey Sokak – Şeker Maslak Sokak – Bulgurlu Caddesi.

İSKİ haritasındaki Toygar katmasının güzergâhının, ilgili haritalardaki Çinili suyolunun o kısımdaki isale hattı ile uyuşması dikkate şâyandır (Şekil 1, 5). Çinili suyolunun büyük ihtimalle Bulgurlu caddesinden Gürpınar-Libadiye Caddesi yönünde güneye döndükten sonra Şehit Özdemir Onarangel Sokağı ile kesiştiği noktaya kadar uzanan dik hat, bugün İSKİ'nin haritasında Atik Vâlide'nin Toygar kolu katması olarak gösterilmektedir (Şekil 15). Bu durumda vaktiyle A15 numaralı Menba alanından bir katmayla (Toygar) beslenen Çinili suyolunun bir parçası olan ilgili kısmın, bu suyolu battal hâle geldikten sonra

- veya hâlâ aktifken aynı sistemin içindeki bağımsız künklerle - Atik Vâlîde hattına Toygar suyunu taşımakta kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

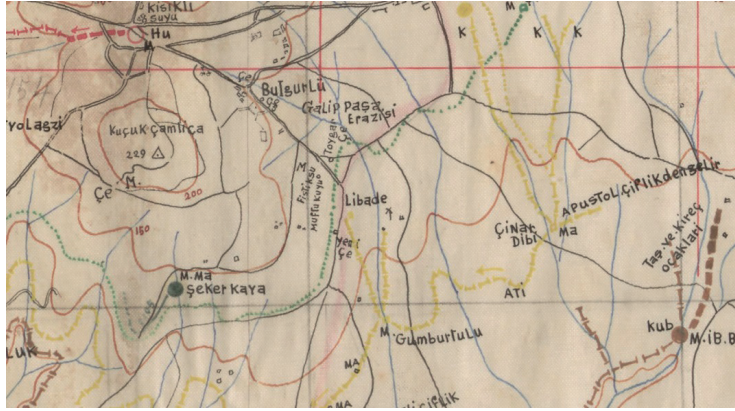


Şekil 15. A15 menbâ alanının Toygar çeşmesi ile bağlantısı. “Atik Valide Su Sistemi” başlıklı tarihsiz ve isimsiz rapordan.

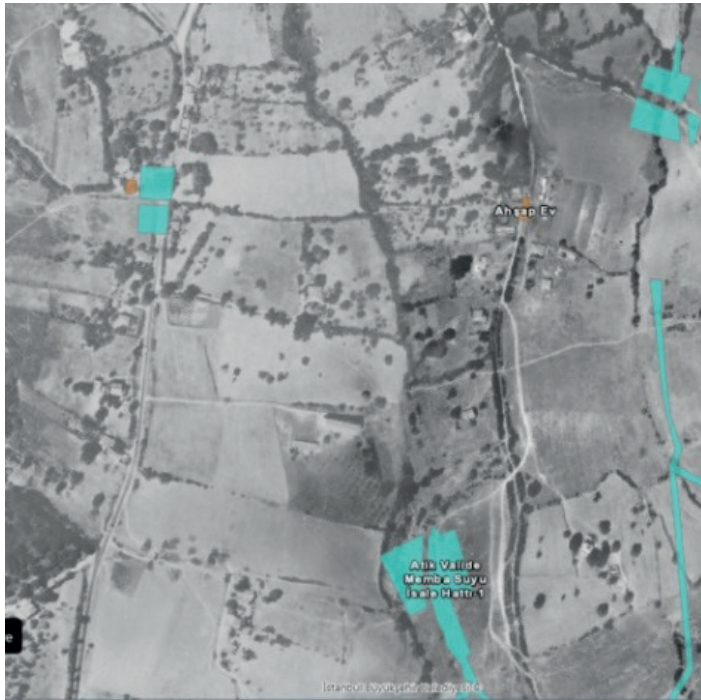
Libadiye caddesini takip eden Çinili-Atik Vâlîde ortak hattının üstünde, biraz daha güneyde bulunan A16 menbâ alanının hemen aşağısında ise Libadiye (Haminnine) çeşmesi bulunur. Konyalı’ya (1976: 451) göre “Haminne suyu” Libâdiye Asfaltı’nın kenarındaki çeşmenin arkasından kaynaklanan bir akarcadır ve galeri içinden borularla nakledilir. Çeşitli kaynaklarda Atik Vâlîde suyuna Toygar ve Libade/Libadiye sularının katıldığı belirtildiğine göre, bu suyun aynı sistem ile Libadiye caddesi üzerindeki Çinili hattından Vadi Parkı’ndaki maslağa aktarıldığı düşünülebilir.

Remzi ve Çeçen haritalarında 17 numaralı menbâ alanındaki maslağa (Vadi Parkı) yukarıdan gelen iki kısa kol mevcuttur (Şekil 15). Zayıf bir ihtimalle, bu haritalardaki kollardan batıdaki sadece vaktiyle Toygar/Libade suyunu getiren koldu. Diğeri, yani doğudaki Uzundere Sokağı boyunca uzanan kol ise bir başka katma olabilir. Uzundere Sokağının adının eski hava fotoğraflarında açıkça görünen bir dere-den geliyor oluşu, bu dereden bugün Vadi Parkında bulunan A17 menbâ alanına su toplanmış olması ihtimalini güçlendirmektedir (Şekil 16). Hatta Uzundere’nin biraz doğusunda bulunan ve ismini yine bir sokağa vermiş olan Karlidere’nin suyunun da parkın hemen üzerindeki aynı alana yönlendirilmiş olması muhtemeldir (Şekil 3.4.17).

Daha kuvvetli bir diğer ihtimal ise, Remzi ve Çeçen haritalarındaki başlangıçları belirsiz iki katmanın bu iki dere olmasıdır. Bu durumda “Toygar kolu” sadece Çinili’nin ana hattından gelerek Atik Vâlîde suyoluna ayrıca bağlanmış ve dereler de zaman içinde kurumuş olabilir. Her hâlükârda bu ihtimaller, Vadi Parkındaki alanın civarında tarihi bir maslağın, parkın yukarısında ise galeri ve/veya künklerin, ya da bentlerin (ızgara) varlığını düşündürmektedir.



Şekil 16. 1930 tarihli İsmail Remzi Bey haritasında Şekerkaya menbâi, Çinili suyu (yeşil), Atik Vâlide suyu (sarı) ve Toygar çeşmesi.



Şekil 17. 1966 tarihli hava fotoğrafı: solda Libadiye caddesi; ortada Uzundere ve Karlıderenin ortasında bulunan A17 menbâ alanı (Vadi Parkı).

Çinili suyuolu, muhtemelen Atik Vâlide suyununa Toygar Suyu'nu aktardığı Libadiye caddesi ile Şehit Özdemir Onarangil Sokağının kesiştiği noktadan itibaren batıya döner. Batı dönüş güzergâhındaki sokağın isminin de yukarıdaki bir başka sokak gibi Şeker Maslak Sokağı olması, ve hatta bu sokak üzerinde Şeker Maslak Çeşmesi ve Şeker Maslak Parkının bulunması, Çinili suyunun Alemdağ asfaltını geçtikten sonra, önceki Şeker Maslak Sokağından aşağıya iniyor olması ihtimalini güçlendirmektedir (Şekil 18). Şeker Maslak, ismini buradan geçen suyun tadından almış olmalıdır. Arapçada “tutulan yol” anlamına gelen “maslak”ın, Türkçe’ye aynı zamanda ve “musluk” ve “meslek” kelimeleri hâlinde de geçmiş olduğu dikkate alındığında, muhtemel Çinili hattı üzerindeki iki sokağın ve bir çeşmenin ismindeki maslak kelimesinin “içine su akan bir hazne”den ziyade, çeşmelere tatlı su getiren bir suyuyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan Libadiye caddesinin batısındaki Şeker Maslak sokağının ismi, Şekerkaya suyunun Çinili suyunu döküldüğü yerdeki bir maslaktan geliyor da olabilir.

Nirven (1946: 230), Şekerkaya suyunun vaktiyle Selimiye'ye gittiğini belirtmiştir. Nirven'den de önce Galip Ata (2000: 155), "İstanbul Evkâf Suları" başlıklı yazısında (1922) Selimiye camii ve kışlasının suyunun Vâlidebağı'ndan ve Küçük Çamlıca'daki Şeker Maslak adı verilen menba'dan geldiğini belirtmiştir. Lâkin Remzi ve Çeçen haritalarında Selimiye suyu Vâlidebağ civarından başlatılmış olmakla beraber, Küçük Çamlıca'ya kadar uzanmaz. Bu durumda Şekerkaya suyunun Çinili su yoluna katılarak Selimiye suyunun başladığı noktaya aktarılmış olması muhtemeldir. Lâkin daha geç bir zamanda Selimiye suyunu Atik Vâlide'nin de beslemiş olması da ihtimal dâhilindedir ki, tarihsiz İSKİ krokisinde bu Selimiye suyunun Atik Vâlide suyu ile kesiştiği noktadan itibaren Selimiye mahallesine uzanan kısmın üzerine "Atik Valide suyuna bağlı" ibaresi düşülmüştür (Şekil 11).

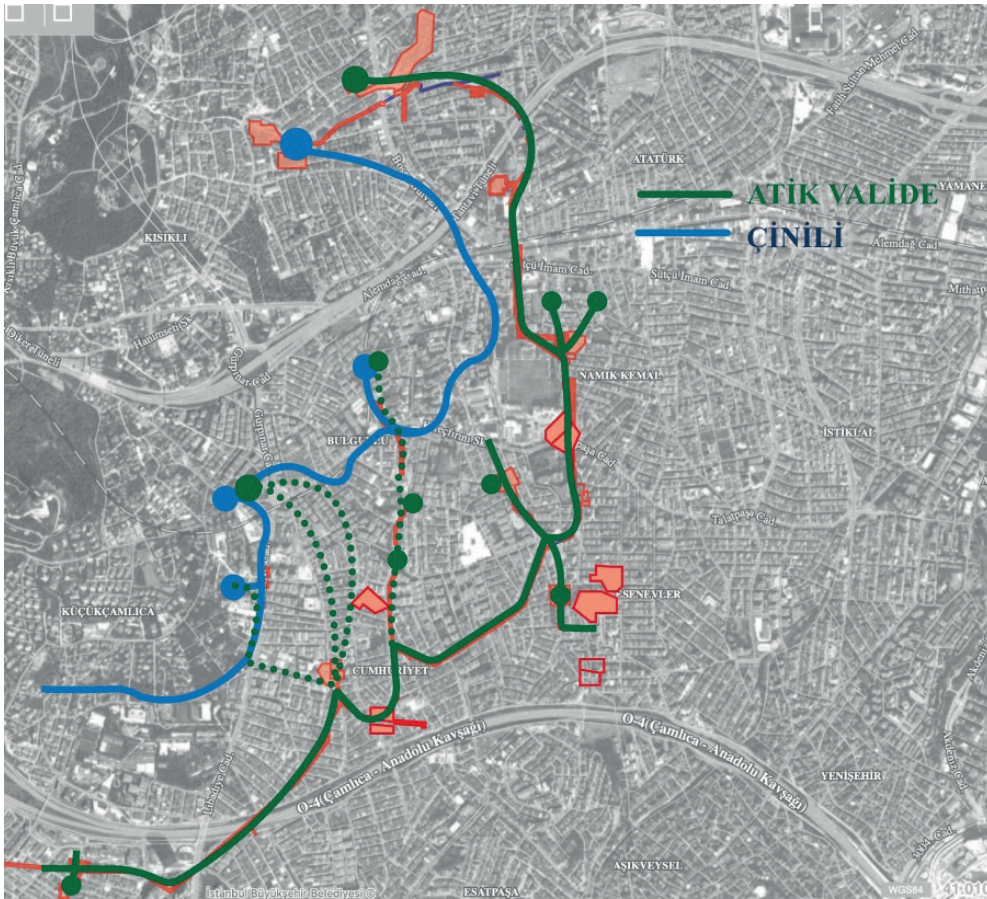
Hem Remzi, hem de Çeçen haritalarında Şekerkaya suyunun takriben Şekerkaya Sokağı'nın Şeker Sokak ile birleştiği nokta civarından çıkıp, yaklaşık 500 metre güneybatıdaki Şeker Maslak Sokağı'nın 0-4 Çevreyoluna yaklaştığı nokta civarında Çinili su yoluna katıldığı gösterilmiştir (Şekil 16). Lâkin bu kabaca bir gösterim olup, Şekerkaya suyunun Şeker Maslak Sokağı'nı aşağıya doğru takip ederek bugün Üçpınarlar Caddesi civarında Çinili su yoluna bağlanmış olması daha güçlü bir ihtimaldir (Şekil 19). Her hâlükârda Hacı Arif Bey Sokağı, (birinci) Şeker Maslak Sokağı, Bulgurlu Caddesi, Gürpınar-Libadiye Caddesi, (ikinci) Şeker Maslak Sokağı'nı izleyen bir Çinili su yolu hattının belirmiş olması, bu isale hattının başlangıç noktasının Hacı Arif Bey Caddesinin hemen üstünde bulunan ve güncel İSKİ haritasında Atik Vâlide su yoluna hasredilmiş bulunan menbâ alanları olduğu varsayımını güçlendirmektedir (Şekil 20).



Şekil 18. Çinili suyunun Atik Vâlide suyunun "Toygar kolu" olarak bağlanması ve Şeker Maslak Sokak üzerinden batı istikametinde yoluna devam etmesi.



Şekil 19. Şekerkaya suyunun Çinili suyun katıldığı tahminî güzergâh.



Şekil 20. Çamlıca civarındaki Çinili suyunun muhtemel ve Atik Vâlîde suyunun kesin güzergâhı.

Sonuç ve Değerlendirme

İslâm fıkının suyu istismar edici bir şekilde sahiplenmeyi engelleyen yorumlarının (Günay, 2009: 433-435) mümkün kıldığı “vakıf su” ve “katma” uygulamaları, Osmanlı’da şehirleşmeyi kolaylaştıran bir etken olmuştur. Bu sayede, yani büyük vakıfların kurduğu suyolları ile sıradan insanların veya küçük vakıfların çıkardıkları suyun birleşebilmeleri sayesinde çeşmeleri, sebilleri, şadırvanları ve hamamlarıyla bir su medeniyetini teşkil etmek mümkün olabilmiştir. Ancak aynı katma sistemi, çok sonraları büyük suyolları için bir zafiyet teşkil etmiştir; çünkü yüzyıllar içinde sayısı çok artmış olan katmaların aktardıkları suyu denetlemek mümkün olmaktan çıkmıştır. Vakıf gelirlerinin düşmesi ise suyollarının denetlenmesini ve bakımını güçleştiren başka bir etken olmuştur (Pantık, 2019). 19. Yüzyılda İstanbul’da yaşanan hızlı nüfus artışı ve suyollarının bakımsızlığının bir araya gelmesiyle yaşanan su kıtlığı, ayrıca sağlıksız suların neden olduğu salgın hastalıklar, tarihi suyollarını gözden düşürmüştür (Dinçkal, 2008). Avrupa’dan getirtilen buhar gücüyle çalışan pompalama teknolojisi ile suyu tek bir yerden basınçlı olarak uzak mesafelere göndermenin sağlık açısından önemi kavranmış, ekonomik şartlar izin verdiği ölçüde 19. Yüzyılın sonlarından itibaren bu yol tercih edilmiş ve böylece Osmanlı suyolları adım adım kaderine terk edilmiştir (Yurdakul, 2017). Bugün bu yapıların yeryüzünde olanlarına yönelik bir ilgi varsa da, yer altında kalan unsurları daha çok yeni inşaat faaliyetleri neticesinde gündeme gelmektedir.

Atik Vâlide suyu faal iken ve içinden geçtiği Ümraniye ve Üsküdar ilçeleri bugüne göre epey تنها iken, suyunun güzergâhını ayan beyan ortaya koyan bacaların başları çoğu zaman bağ ve bahçelerin, nadiren de olsa sokakların kenarında bulunuyordu. Anlaşıldığı üzere, Osmanlı devrinde bir suyunun ana hattı üzerine asla bina inşa edilmemiş (Sağır, 2016: 464), etrafta şehirleşme vukû bulunca da sokakların içinde bırakılmışlardı. Yukarıdaki “Şeker Maslak” sokakları ile ilgili tahlillerimiz bu uygulamanın Kısıklı ve Küçük Çamlıca’nın 20. Yüzyılın ilk yarısında henüz Üsküdar’ın dışı sayılabilecek تنها bir muhit iken devam ettiğini düşündürüyor. Lâkin, şehirleşme bir kadim suyu işlevsizleştikten sonra birdenbire denebilecek bir hızda gerçekleştiğinde, yani daha önceden suyunu göre oluşmuş sokaklar yok ise, suyunun üzerine yerleşmekte hiç beis görülmemiş ve böylece suyunu bir kültür varlığı olarak görünür kılacak ve güzergâhını gösterecek kuyu ve maslaklar yapıların altında veya arasında kaybolup gitmiştir. Dolayısıyla Atik Vâlide suyunun gerçek güzergâhı ancak yeraltında yapılan teknik incelemeler ile tespit edilebilmiştir. Bilindiği kadarıyla aynı işlem Çinili suyu için yapılmış değildir. Atik Valide suyu ile ilginç bir bağlantısı bulunduğunu düşündüğümüz Çinili suyunun sistemi hâlen gizemini korumaktadır.

Yeraltında sürdürülecek araştırmaların bir diğer önemi, yukarıda da ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olduğu gibi, Atik Vâlide suyunun katmalarının ve Çinili suyu ile irtibatının tespit edilmesini sağlayabilecek oluşudur. Sonuç olarak, Remzi ve Çeçen haritalarında Çakaldağı’ndan çıkan ve güzergâhı tam olarak tespit edilememiş uzun mesafeli katma kolları hakkında nihaî bir karara varabilmek için daha ayrıntılı araştırmalar yapmak gereklidir. Bu tür araştırmalar, Libade ve Toygar katmaları olarak nitelen hatların da aslında Çinili suyunun bir parçası mı olduğu, yoksa o suyunun yanından veya galerisinin içinden geçen bir künk sistemi mi olduğunu tespit etmek için de faydalı olacaktır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Vakıf Sular Şube Müdürlüğü Arşivi

1/25.000 ölçekli Üsküdar Şehir Harici Su Yolları Krokisi (İsmail Remzi, 1930).

1/25.000 ölçekli İstanbul Belediyesi Anadolu Ciheti Şehir Harici Su Yollarının Vaziyeti Umumisini Gösterir Krokisi (İsmail Remzi, 1932).

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) Atik Vâlide Suyolu'na ilişkin tarihsiz dijital haritası.

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) Atik Vâlide Suyolu'na ilişkin tarihsiz krokisi. "Atik Valide Su Sistemi" başlıklı tarihsiz ve isimsiz rapor.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ata, Galip (2000). "İstanbul Evkâf Suları". *Vakıf Su Tahlilleri 1 – XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*. İstanbul: İSKİ Yay. 141-162.

Çeçen, Kâzım (1991). *Üsküdar Suları*. İstanbul: İSKİ Yayınları.

Çeçen, Kâzım (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi*. İstanbul: İSKİ Yayınları.

Dinçkal, Noyan (2008). "Water Supply in Istanbul, 1885–1950". *Technology and Culture*, (49), 675-700.

Erol, Gülçin (1993). "Çinili Cami Külliyesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 335-337.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1976). *Üsküdar Tarihi*. C. 1. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Nâzım Bey (2000). "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular". *Vakıf Su Tahlilleri 1 – XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*. İstanbul: İSKİ Yay. 163-226.

Nirven, Saadi Nâzım (1946). *İstanbul Suları*. İstanbul Halk Basımevi.

Pantık, Ramazan (2019). "Atik Valide Külliyesi'nde İdari ve Mâli Yapı (1590-1830)". F. Başar (haz.). *Vakıf Kuran Kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. 265-283.

Sağır, Yusuf (2016). "Osmanlı Su Vakıfları". *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (15), 445-473.

Tabakoğlu, Ahmet (2015). "Osmanlı İstanbul'unun Su Tarihi". *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*. C. 6 (Osmanlı İstanbulu'nda İaşe ve Vakıf), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 82-117.

Yılmaz, Ahmet (2001). *Osmanlı Mimarisinde Külliye Olgusu ve Atik Valide Külliyesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Yurdakul, İlhami (2017). "Terkos Suyu". *Z Dergisi*, (2), 154-159.

Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)*

Mustafa Çağhan Keskin**

Öz

Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754), Bahçeköy’de Taksim’e getirilen suyun bağlanmasıyla on sekizinci yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul’un nüfusu artan yerleşimlerinden biri haline gelen Beşiktaş’ta semtin düzenli bir su sistemine sahip olmasını izleyen süreçte çeşme ve hamam sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Düzenli su temininin sağlanmasının ardından Beşiktaş’ta inşa edilen hamamlardan biri İhlamurdere Caddesi üzerinde yer alan Küçük Hamam ya da diğer adıyla Köyiçi Hamamı’dır. Bu çalışma, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve Beşiktaş semtinde günümüze ulaşan tek Osmanlı hamam yapısı durumundaki Küçük Hamam’ı (Köyiçi Hamamı) mevcut durumu üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşiktaş, Köyiçi, hamam, İstanbul, Osmanlı mimarlığı

Küçük Hammam (Köyiçi Hammam) in Beşiktaş

Abstract

In the 18th century, during the reign of Sultan Mahmud I (1730-1754), with the connection of water brought from Bahçeköy to Taksim, Beşiktaş became one of Istanbul’s most populated settlements. Following the establishment of a regular water supply system in the district, there was a significant increase in this period in the number of fountains and hammams. One of the hammams constructed in Beşiktaş after the provision of regular water supply was Küçük Hammam, also known as Köyiçi Hammam, located on İhlamurdere Caddesi. The article evaluates the current state of Küçük Hammam, which dates back to the first half of the 19th century and is the only remaining Ottoman hammam structure in the Beşiktaş district today.

Keywords: Beşiktaş, Köyiçi, hammam, İstanbul, Ottoman architecture

* DOI: 10.16971/vakiflar.1501306

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2024 / June 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2025 / February 2025

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü; İstanbul-Türkiye; e-mail: caghankeskin@istanbul.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6514-1328.

Giriş

Küçük Hamam ya da Köyiçi Hamamı adları ile bilinen yapı İstanbul Beşiktaş merkez Sinan Paşa Mahallesi'nde, (85 Ada, 14 Parsel), İhlamurdere Caddesi ve Şair Veysi Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır. Osman Nuri Ergin (1995) 1912 yılında yayınladığı *Mecelle-i Umur-ı Belediye* adlı eserde Köyiçi Hamamı adıyla andığı yapıyı İstanbul'un 'Üçüncü Sınıf' hamamlarından biri olarak kategorize etmektedir. 1922 tarihli Pervititch Haritası'nda (2000) ise Küçük Hamam adıyla kayıtlı olmakla birlikte bulunduğu sokağa (ünümüzde Şair Veysi Sokak) ismini verdiği görülmektedir (Şekil 1). Vakıflara idaresine bağlı olmayan hamamın ne zaman özel mülkiyete geçtiği tam olarak bilinmemektedir. Nitekim, mevcut malikler, yapının mülkiyetini başka bir şahıstan devralmıştır.

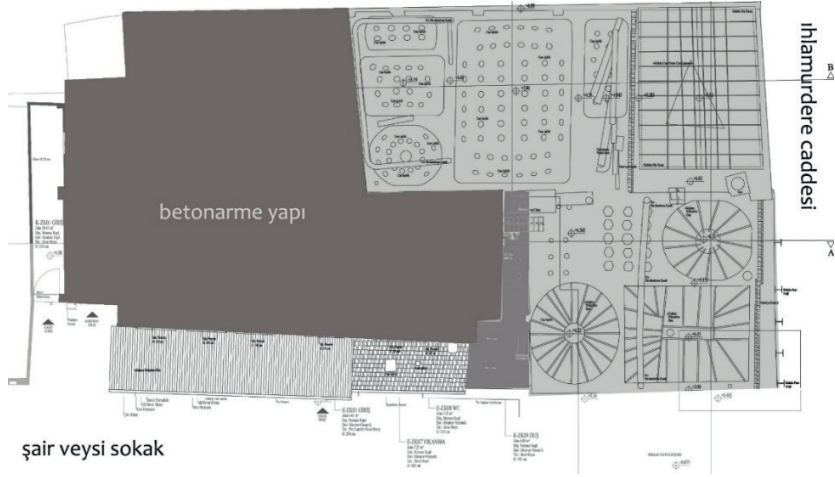
Hamam günümüzde çifte hamam olarak kullanılmaktadır. Hamamın kadın ve erkek girişleri Şair Veysi Sokak'tan sağlanmakla birlikte, İhlamurdere Caddesi'ne bakan cephesi kördür. Hamam kompleksi, zemin ve birinci katı, hamamın kadın ve erkek bölümlerinin soyunmalık-soğukluk kısımları olarak kullanılan dört katlı bir apartman ile birleşmiş durumdadır (Resim 1, Şekil 2-3). Güneyde, Şair Veysi Sokağa bakan kenarda erkekler bölümü; kuzeyde kadınlar bölümü bulunur. Kuzeydoğu köşede ise külhan ve su haznesi yer alır.



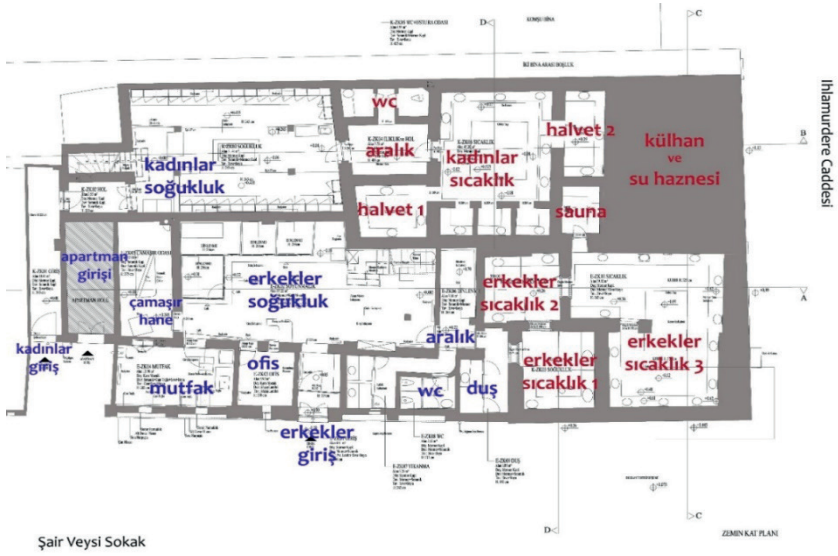
Şekil 1. 1922 tarihli Pervititch Haritası'nda Küçük Hamam



Resim 1. 2018 tarihli hava fotoğrafı



Şekil 2. Vaziyet planı



Şekil 3. Zemin kat planı - rölöve

Erkekler girişi L biçimli erkekler kısmı soğukluğuna açılır. Soğukluk kısmı üzerinde dinlenme odaları bulunan ahşap asma kat (şirvan) bulunur. Soğukluk kuzeyinde kadınlar kısmı, batısında çamaşır odası, güneyinde batıdan doğuya, mutfak, ofis, giriş holü, hela, doğuda ise hela ve ılıkılık kısmına açılan bir aralık ile çevrilidir. Aralık kısmı betonarme yapı ile özgün yapıyı birbirine bağlamaktadır. Dikdörtgen biçimli dar aralık bölümünün güney duvarı helaya açılır. Aralık kısmının doğu duvarında yer alan kapıdan güney yönünde duşlara, doğu yönünde sıcaklığa açılır. Sıcaklık bölümü birbirine açılan üç birim ve bir saunadan meydana gelmektedir. Aralığın doğu yönünde sıcaklık bölümünün ilk birimi bulunmaktadır. Kare planlı ilk birim kubbeyle örtülüdür. Doğru duvarında iki, güney duvarında birer kurna bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan kapı, ikinci sıcaklık birimine açılır. Kare planlı birim, kuzey-güney aksında bir kemer açıklığı ile ikiye bölünür. Kemerin iki yanında kısımlar tonozlar ile örtülmüştür. Kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatı köşelerde birer kurna yer alır. Doğru duvarındaki kapı üçüncü sıcaklık birimine açılır. L biçimli plan şemasına sahip olan mekânın dirsek yaptığı noktada, doğu-batı aksında bir serbest ayak bulunur. Doğru-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan betonarme kirişler, serbest ayağa oturmaktadır. Kuzey-güney yönünde uzanan kirişin batısında kalan kısım tonoz, doğusunda kalan kısım ise kubbe ile örtülüdür. Doğru-batı yönünde uzanan kirişin güneyinde kalan kısım ise tonozumsu kubbe ile örtülüdür. Ortada göbek taşı bulunur. Mekânın güney duvarında üç, doğu duvarında dört, batı duvarında iki ve kuzey duvarında üç kurna yer almaktadır. Kuzey duvarda yer alan kapı ise sauna olarak kullanılan kısma açılır.

Erkekler kısmı güney-batı köşesinde yer alan mutfağın batısında yer alan hol kadınlar kısmı ve apartman girişlerine açılır. Apartman girişinin doğusunda erkekler kısmında bulunan çamaşır odası, batısında ise kadınlar kısmına ulaşan dar bir koridor yer alır. Koridorun sonunda, doğuda bulunan kapı kadınlar kısmının giriş aralığına açılır. Giriş aralığının doğusunda, dikdörtgen biçimli, ortasında dört serbest betonarme kolon bulunan kadınlar bölümünün soğukluk kısmı bulunur. Soğukluk kısmının üzerinde, erkekler kısmında olduğu gibi bir ahşap asma kat yer almaktadır. Doğru duvarında bulunan kapı aralık kısmına açılır. Kubbeyle örtülü kare planlı aralık kısmının kuzeyinde karşılıklı iki hela yer alır. Aralık kubbe, karşılıklı helaların bulunduğu kısım ise tonozla örtülüdür. Aralık kısmının doğu duvarında yer alan kapı sıcaklık kısmına açılır. Sıcaklık kısmı kubbemsi bir tonozla örtülüdür. Mekânın ortasında göbek taşı, batı yönünde bir, kuzey ve doğu yönünde üçer kurna bulunur. Güney yönünde, alçak duvarlarla çevrili üç küçük halvet bulunur. Sıcaklık kısmının doğusunda, tonozla örtülü dikdörtgen biçiminde bir halvet, güneybatı köşede kare biçimli, kubbeyle örtülü bir diğer halvet yer almaktadır. Külhan kısmı hamamın kuzey doğusunda, erkek ve kadın bölümleri sıcaklıkları köşesinde yer alır. İhlamurdere Caddesi'ne cephelidir. Külhana giriş, hamamın kuzeyindeki, apartmanın batısında bulunan açık alandan ulaşılan dar aralıktan sağlanmaktadır.

Dış cephede, erkekler kısmı sıcaklık bölümünün Şair Veysi Sokak ve İhlamurdere Caddesi'ne bakan cepheleri kördür. Burada bir silme, sıcaklık bölümünü dolandır. Silmeden sonraki kasnağın üzerinde polikarbon malzeme ile kaplı kubbeler bulunmaktadır. İhlamurdere Caddesi'ne bakan külhan ve su haznesi sıcaklık bölümüne nazaran daha yüksektedir. Üzerinde özgün olmadığı anlaşılan, çamaşır kurutma amacıyla inşa edilmiş bir camekan bulunur (Resim 2).



Resim 2. Erkekler sıcaklık bölümü ve külhan-su haznesi

Tarihçe

Yapılan tarih araştırmasında hamamın inşa tarihine ilişkin net bir kayıt ya da belgeye ulaşılamamıştır (Haskan, 1995: 216; Karakaya, 1998: 139; Gökyay, 2009: 22; Metin, 2010: 208). Yapı çok fazla değişikliğe uğramış olduğundan, mevcut mimari veriler üzerinden bir gözlem de inşa tarihi konusunda net bir çıkarım yapmayı olanaksız kılmaktadır.

On yedinci yüzyıl müelliflerinden Evliya Çelebi (2006: 201), Beşiktaş'ta üç hamamın bulunduğunu bildirmektedir; *“Ve üç hammâmı var. Dere cisri başında (---) hammâmı ve Câmî’-i Kebîr kurbünde (---) hammâmı ve Yahyâ Efendi kurbünde (---) hammâmı...”*. Evliya Çelebi, hamamların isimleri ve konumları hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Beşiktaş'ın özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren daha büyük bir nüfus barındırmaya başladığı ve hamam sayısında artış olduğu anlaşılmaktadır.

On sekizinci yüzyıl ortalarına kadar Beşiktaş (Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek köyleri de dahil olmak üzere) bir su yolu şebekesine sahip değildir. Su ihtiyacı açılan kuyular ya da mevcut akarsulardan karşılanmaktadır. Semt, on sekizinci yüzyılda Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılan III. Ahmed döneminde İstanbul'da yaşanan toplumsal değişimin izlenebildiği bölgelerden biri olmuştur. Dönemin veziriazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa burada bir köşk yaptırmış; devrin ünlü şairi Nedim *“Beşiktaş’a yakın bir hane-i viranımız vardır”* mısrasıyla vurguladığı gibi ilgi görmeye başlayan semtin nüfusu artmış, yerleşim Beşiktaş Deresi ile İhlamurdere vadisine doğru genişlemiş, vadinin sonunda on dokuzuncu yüzyıl ortalarında İhlamur Kasrı inşa edilmiştir. Harap durumdaki Beşiktaş Sarayı'nı onarak semte olan ilgisini gösteren Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754), Bahçeköy'de tamamlanan I. Mahmud Bendi'den Taksim'e su getirilmiş, Beşiktaş'a da buradan bir su yolu oluşturularak semte su verilmiştir. Semtin düzenli bir su sistemine sahip olmasını izleyen süreçte çeşme ve hamam sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir (Akbayar, 1998: 19-20; Çeçen, 1992). Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan 24 Ekim 1766 (H. 20 Cemaziyelevvel 1180) tarihli, İstanbul hamamlarına ilişkin bir belgede Beşiktaş'ta beş hamam bulunduğu kaydedilmiştir: Köprübaşı Hamamı, Arap İskeleyi yanındaki çift hamam (İbrahim Paşa Vakfı'na ait), Çinili Hamam (Yahya Efendi Tekkesi yakınında), Kılıç Ali Paşa Hamamı ve Beşiktaş Çarşısı civarında bulunan Kitapçılar Hamamı (Karakaya, 1998: 139). 1860-1870 yılları arasına tarihlenen bir haritada İhlamurdere Caddesi üzerinde yer alan hamam seçilebilmektedir (Şekil 4).

Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)



Şekil 4. 1860/70 yılları arasında tarihlenen haritada Küçük Hamam / Köyiçi Hamamı
(Kaynak: www.istanbulurbandatabase.com)

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden alınan 15 Nisan 1953 tarihli bir kayıta, hamamın Sultan II. Mahmud vakfından su aldığı ve Hatice Hatun vakfından kiralandığını bildirilmektedir (Şekil 5). II. Mahmud vakfından su alıyor olması 1860-1870 tarihli haritada izlenebilen hamamın on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, II. Mahmud döneminde inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

KADASTRO
Beyanname ve tapı vatanı [17]
Paşa sınırları tahditleri göre

Paşa	Paşa	Paşa	Paşa
Beşiktaş	Beşiktaş	Beşiktaş	Beşiktaş

Vergi tahditleri göre

Paşa	Paşa	Paşa	Paşa
Beşiktaş	Beşiktaş	Beşiktaş	Beşiktaş

Radikasyon tahditleri göre

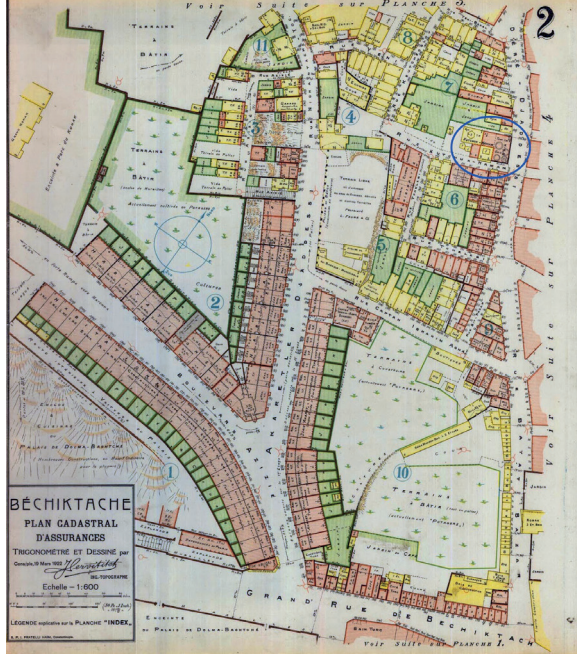
Paşa	Paşa	Paşa	Paşa
Beşiktaş	Beşiktaş	Beşiktaş	Beşiktaş

15/04/1953
15/04/1953
15/04/1953
15/04/1953

Şekil 5. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 15/04/1953 tarihli belge

Hamam kompleksinin yalnızca erkek ve kadın sıcaklık bölümleri olarak kullanılan kısmının özgün olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar ve erkekler soğukluk kısımlarını içeren 4 katlı yapı, betonarme strüktüre sahip olmakla birlikte bir yirminci yüzyıl yapısıdır. Nitekim, 1860-1870 tarihli haritada da bu kısım boş olarak görülmektedir (Şekil 4).

1922 tarihli Pervititch Haritasında, 1860-1870 tarihli haritada görünmeyen bazı yapıların hamamın batısında, mevcutta 4 katlı betonarme yapının bulunduğu alanı işgal ettikleri görülmektedir (Şekil 6). Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan 1937 tarihli hava fotoğrafında bu yapılar izlenmektedir (Şekil 7).



Şekil 6. 1922 tarihli Pervititch Haritası



Şekil 7. Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan 1937 tarihli hava fotoğrafı

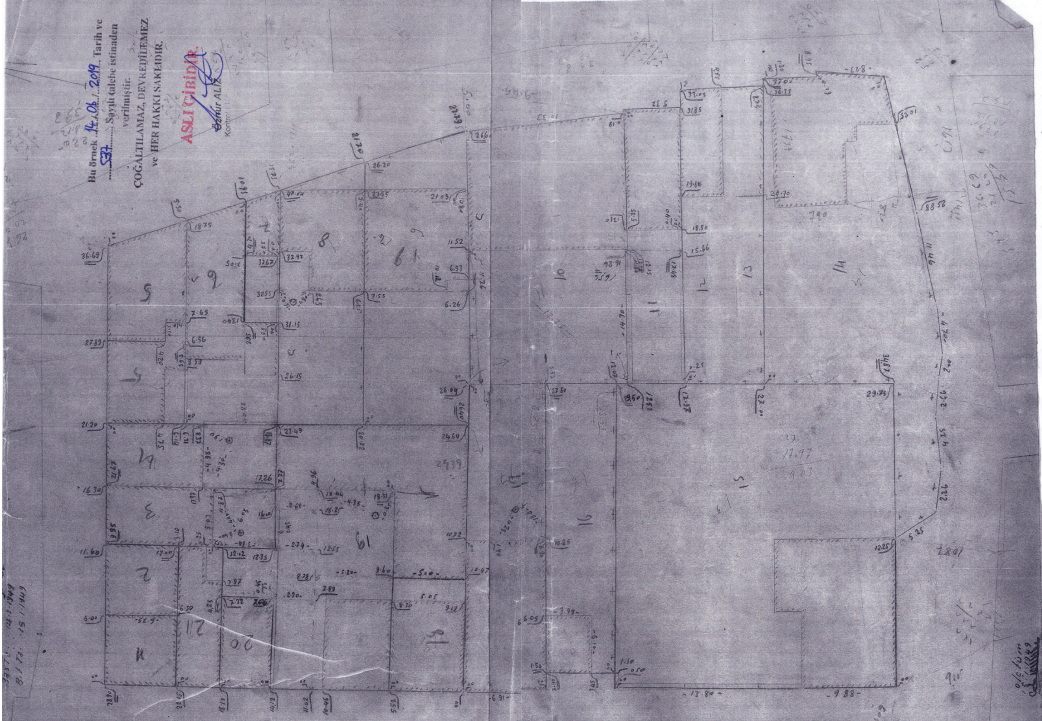
Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)

Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan 1946 tarihli hava fotoğrafında ise söz konusu muhdes yapıların ortadan kalktığı izlenmektedir (Şekil 8).

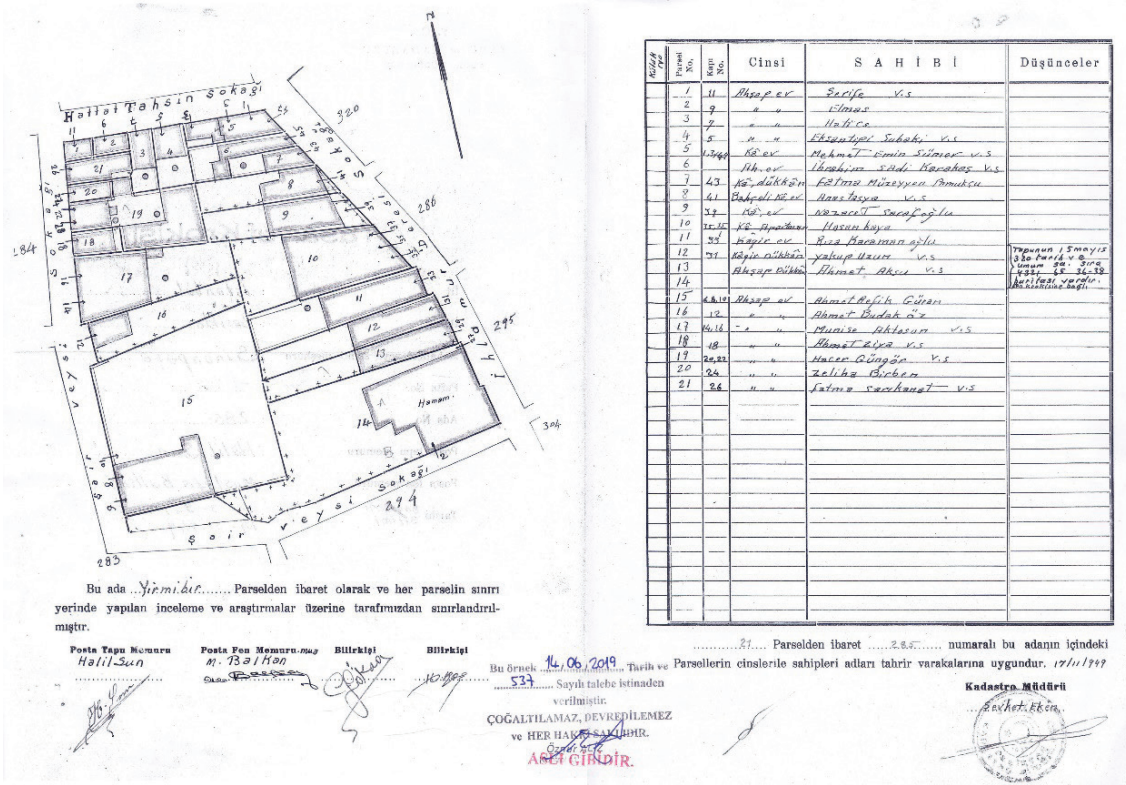


Şekil 8. Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan 1946 tarihli hava fotoğrafı

Tapu Kadastro Müdürlüğü Arşivleri'nden alınan 285 Numaralı adayı gösterir 15 Ocak 1949 ve 17 Kasım 1949 tarihli evrakta da, hamamın yanındaki alanın boş olduğu görülmektedir (Şekil 9-10).



Şekil 9. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 15/01/1949 tarihli belge



Şekil 10. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 17/11/1949 tarihli belge

Yukarıda verilen iki kadastro evrakından hamamın bulunduğu 285 numaralı adanın 21 parselden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu evraklara göre hamam, 1860-1870 haritasında görünmeyen, ancak 1922 Pervittich haritası ile 1937 tarihli hava fotoğrafında izlenen, 1946 tarihli hava fotoğrafında ortadan kalktığı izlenen ek yapılar ile 14 numaralı parseli paylaşmaktadır.

Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 15 Nisan 1953 tarihli evrak ise, özetle, 285 numaralı adanın 22 parselden oluştuğunu, 1922 Pervittich haritası ile 1937 tarihli hava fotoğrafında izlenen ve 14 numaralı parselde bulunan hamamın batısına inşa edilen diğer bir hamamın 22 numaralı parselde yer aldığını bildirmektedir. Buna göre, 22 numaralı parsel üzerine daha sonra inşa edilen hamam, Şair Veysi Sokağı'na açılan bir kapıya, 14 numaralı parselde yer alan hamam ise İhlamurdere Caddesi'ne açılan bir kapıya sahip iki ayrı yapıdır. Bu iki yapı yanmış (tarih belirtilmiyor) ve yangından sonra 14 numaralı parsel üzerinde yer alan mevcut hamam onarım görmüş / yeniden inşa edilmiştir. 14 numaralı parsel ile 22 numaralı toplamda 804 metrekare halinde satılmış, evrakın ilk sayfasına düşülen şerhe göre 1941 yılında 22 numaralı parsel 14 numaralı parsel ile ilhak edilmiştir. 15 Aralık 1952 yılında komisyon kararı uyarınca 14 numaralı parselin 389,50 metrekare, 411, 50 metrekare olduğu belirtilmiştir ve 25 Mart 1953 tarihli kararla 22 numaralı parselin 14 numaralı parsel ile ilhak olduğu tekrar onaylanmıştır (Şekil 11-12-13).

Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)

T. C.
T. K. G. M.
Beşiktaş MİNTİKASI
KADASTRO MÜDÜRLÜĞÜ

Mud
27
100

BESİKTAŞ
Tapu Zabıt O.
ile mukabele
kalemi yap.
olan işlemler
1950

15-4-1953
60-9-11

KADASTRO

Beyanname ve kayıt varakası [4]

Bu son mahalle tahdidine göre

İli	İlçesi	Mahalle veya semti	Sokak veya sınırsız
İstanbul	Beşiktaş	Sinan paşa	İhlamur deresi

Yargı kayıtlarına göre

Mevki veya sokak	Yargı genel No.	Kıpu No. Yazı Eski	Gayrimenkulun vergide yazılı değeri	İraddi	Kıymeti
Heap 28 526	526	2 27 1	27 Arsan	2 400.00 240.00 840.00	6.000

Kadastro tesbitine göre

Pafle No.	Ada No.	Parsel No.	Kütük Sayfa No.
16	285	14	131

Arşanın 24/ y. l. vergide tabi olan 22 parsel tutarı rakamında 15400

Tasdi edilmiştir. 15-4-93 3
Yazın Mukabele eden
Gale

Müfettiş veya kontrol memurları tarafından teftiş neticesinde imza yeri.

[*] 2013 sayılı Kanun, Madde: 19, 20 Fikri 13 Madde 20

Şekil 11. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 15/04/1953 tarihli belge

Değer baha		Harç		Kadastro resmi		H hissesi		Emanet-ler		Tutarı		GAYRİMENKULÜN	
L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.
				108	00					108	00	Hissesi	MALİKLERİ

Karar

Sinanpaşa
Ada 285
Pr. 14,22

Özü: İcraca satılmadığı anlaşılan diğer bu kaydı muhtevasının ayrı parsel halinde tespit ile 14 parseldeki suyun İbrahim Halil'e bulunduğu ve 14 parseldeki hamamın bir kısmının 22 parselde bulunduğu işaretlenmesi Hk:

Hissesi Maliki
T2m İbrahim Halil. Raif oğlu.

Sinanpaşa mahallesinde 285 ada, 14 Pr. No.sile tahdit olunan bahçeli kagir hamamın evveliyatı iki parça olarak ayrı ayrı tapu sicilleriyle Raif lu İbrahim Halil'in mülkiyetlerinde olup bunlardan birinin eski sair Veyssi deresi caddesi esli 2,27 ve 2,4,27 kapı No.lu ve diğerinin İhlam deresi caddesi esli 1 kapı No.lu arsa iken üzerine bir hamam daha inşa edildiği ve sonradan eski tarihlerde bu çifte hamamların yanmasından İbrahim Halil tarafından bugünkü bir tek hamamın her iki arsa üzerine yapıldığı anlaşıldı. İbrahim Halil'in vefat ile veresinin borcundan dolayı ist; 2 ci icra memurluğuna 943/2163 dosya No.sile Rasim Day'a satıldığı halde tapu muamelesinin yalnız ve 2 ve 27 kapı No.lu yer üzerine yapılarak 28/12/948 ta. 51 sıra No.lu kayıtlı Rasim Day adına kayıt düşürüldüğü ve bu suretle 3227 sayılı 27 kapı No.lu hamama akmakta bulunan sultan mahmet seni vakfından 4 masura suya ait 28/10/933 ta. 63 sıra No.lu tapu sicilli ile İhlamur deresi caddesi de 1 kapı No.lu olup 1 Tem. 324 ta. 161 sıra No.lu tapu sicilleri üzerinde işlem yapılmıyarak İbrahim Halil uhdesinde kaldığı postaca kaydedilmiştir. Keyfiyetten bahisle ist. 2 ci icra memurluğuna 6/5/949 gün, 461 sayılı 21 ile yazılmış ise de alınan 21/7/949 gün (943/2183) V. 3031 sayılı cevapda işin yalnız 2,27 kapı No.lu gayrimenkul üzerinde yapıldığından icraca yapılacak bir işlem olmadığı bildirilmiştir. Bu işin tasfiyesi Rasim Day'a 15/949 gün 865 sayılı yazımızla yazılmış ve icra memurluğuna olan yazıların bir örneği 19/3/952 gününde kendisine verilmiş ise de halen tasfiyesi yoluna dilmemiştir.

Karar

Yukarıki yazılara dayanılarak postanın 31/3/949 günlü imzalı foyesinde gösterilen A işaretli kısmın 14 parsel No.su altında arsa olarak 1 Tem. 324 ta. 161 sıra No.lu tapu kaydı ve hile maliki İbrahim Halil adına ve B işaretli hamamında adanın son parseli verilmek suretile 28/12/948 gün 51 sıra No.lu tapu siciline binaen maliki Rasim Day adına postanın foyesi uygun olarak tanzim edilmiş ilişik komisyon foyesi gereğince tespitine ve Rasim Day'ın tapu sicillindeki 2 kapı No.lu hamama akmakta bulunan 4 masura suyun nisf hissesinin de 28/10/933 ta. 63 sıra No.lu tapu sicilli ile yine İbrahim Halil'in mülkiyetinde bulunmasından İbrahim Halil'e ait bulunduğu ile işbu Rasim Day'a ait hamamın bir kısmının 14 parsel üzerinde bulunduğu nun beyanlar sütununa işaretlenmesine paftasında 22 parselin cephesi sair veyssi sokağından 15 parselin cephesine kadar uzatılmadığı görüldüğünden ilişik foye gibi sınırın tamamlanmasına ve gereği için Beyoğlu Tapu Fen Amirliğine tebliğine ve karar örneğinin adresi belli olan Rasim Day'a tebliği karar verildi.

15/12/952

Şekil 12. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 15/04/1953 tarihli belgenin 15/12/1952 tarihli eki

Beşiktaş Küçük Hamam (Köyüçü Hamamı)

Ek Karar 747

Sıra No: 285 Ada No: 14/22

Özü : 22 parsel No.sının ilgasile ta-
mamının 14 parsel No.sı altında
Rasim Day adına tespiti hk.

Hissesi Tam Malikli Rasim Day.

Şinapça mahallesinde 285 ada dahilinde tahdidi yapılan
gayrimenkullerden İhlamur deresi sokağından es: 2,27 yeni: 2,4,27 kapı No
lu hamam 28/12/948 tarih, 51 sıra No.lu Tapu kaydı ile Rasim Day adına bu
lunmasından mumailiye adına ve içine almakta olan 4 masura suyun 28/10/93
ta. 63 sıra No.lu tapu kaydı ile İbrahim Halil'e ait bulunduğundan beyanla
ra işaretlenmesine ve 14 parselinde 1/Temmuz/1324 ta. 161 sıra No.lu tapu
kaydı ile İbrahim Halil'e ait bulunmasında adına tespit ve 22 parsel üzeri
deki hamamın bir kısmının bu parsel üzerine yapıldığının beyanlar sütunur
işaretlenmesine 15/12/952 tarihinde Karar verilmiştir.

Aslı müddeti içersinde Şehzadebaşı Tümen sinaması sahibi
adresi ile Rasim Day tarafından verilen 26/2/953 gün müddetinde komisyon
yapılan tespit mevzuu bahis edilerek her iki gayrimenkulün mülkiyeti evve
ce İbrahim Halil iken mumailiye'nin vefatından veresesi borcundan dolayı
İstanbul ikinci icra memurluğunun 943/2183 dosya No.su ile açık arttırma
ile 11/11/946 tarihinde 29000 liraya 804 metre olarak kendisine satıldığı
nı ve biranealeyle 22 parseli akan su ile ayrıca 14 parsel No. su ile gös
rilen kısmın İbrahim Halil adına tespitine mahat bulunmadığı ve her nası
sa icra satışından sonra İbrahim Halil'e ait olan kayıtlardan yanlış bir
işaret verildiği ve halbuki satın aldığı tarihten bu güne kadar tamamına
sahip bulunduğundan ve eşinin 14 ve 22 parsel No'ları ile ayrılan yerler
satta miktarlarının mecmuunu satın aldığı yerin tamamını tekabül ettiğ
den tamamının adına tespiti istemistir.

İstanbul ikinci icra Memurluğuna 13/3/953 gün 737 No. ile
yazılan yazıda keyfiyet hikaye olunarak yapılan icra satışı sırasında
pılan keşifte bir mesabe satışı ve harita ve yüz ölçümü mevcut ise tasdi
bir örneğinin gönderilmesi istenilmiştir.

Cevaben alınan İstanbul ikinci icra memurluğunun 29/3/953
gün 943/2183 sayılı yazısında açık arttırma ile satılan eski: 2 ve 27 ka
No.lu gayrimenkulün dosyasında Haritası bulunmadığı ve satıştan evvel ka
met takdiri için icracaya mahallinde yapılan ve bir örneği bağta 11/2/944 t
rihli tutarakta yüz ölçümüne 804 metre olup bthun 261 metresinin kargı
hamama ait bulunduğu ve tutarağa göre etrafının tahta perde ile çevrili
duğu kaydedilmiştir.

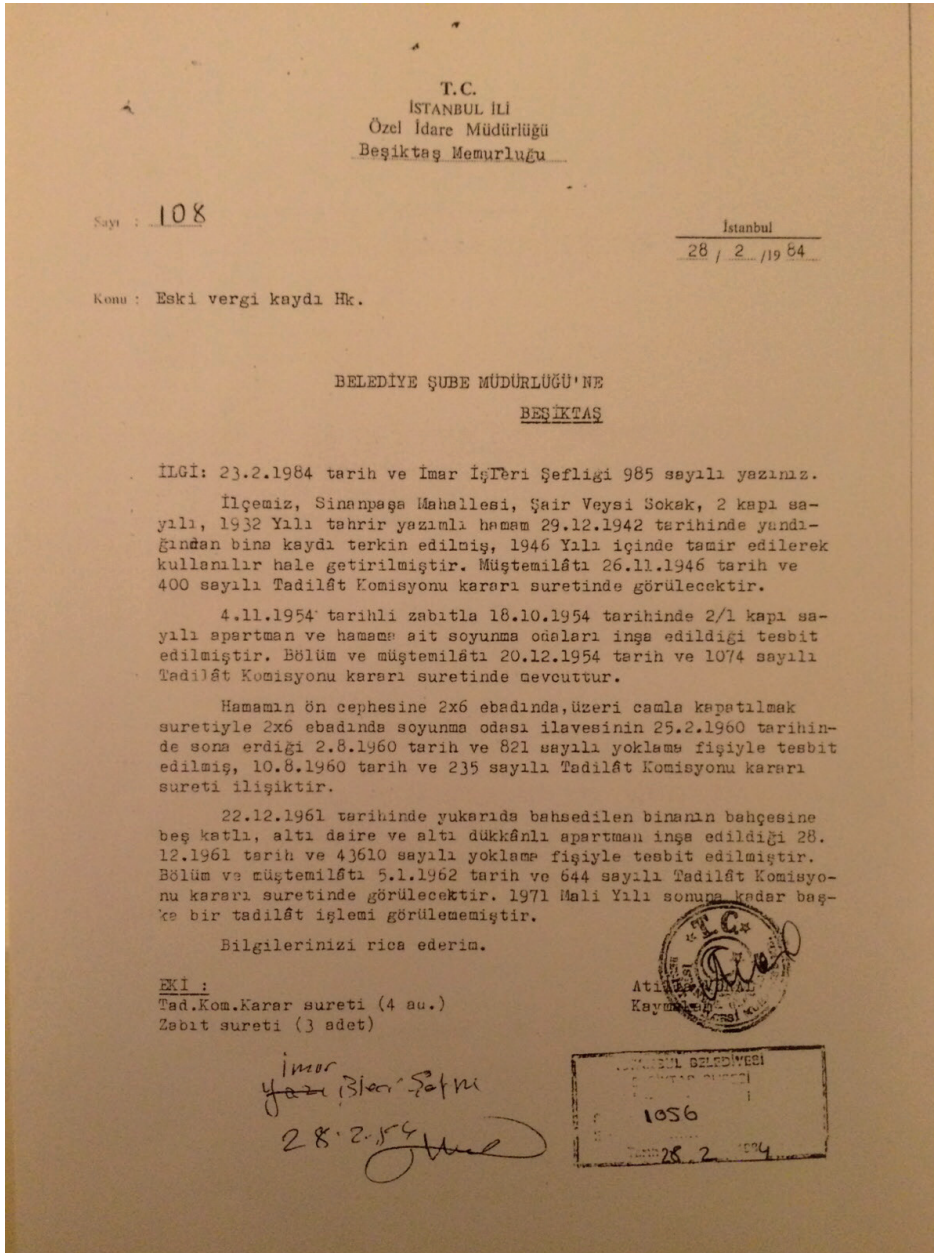
KARAR

Yukarıdaki izahate göre 15/12/952 günkü komisyon Karar
nın ekli folye krokide 14 parselin 389,50 ve 22 parselin 411,50 ki cem
801 M2. olduğu ve bu miktarın icra satışında 804 M2. olarak gösterildi
ve hamamın esasen bir parça olup bir kısmının başka bir gayrimenkul üze
de bulunduğuna dair bir işaret olmayıp tekml icra muamelesinin bir par
halinde tasarruf olunagelen 14 ve 22 parsellerin tamamına ait bulunduğ
laşılmakla evvelki kararla ihtas olunan 22 parselin ilga ve muhtevasını
14 parseli ilhak sureti ile tamamın 14 parsel No.su altında Rasim Day
adına tespitine ve 14 parselin beyanlar sütununa düstürlen hamam atıldığı
gerkinin kaldırılmasına ve karar örneğinin bilgi için icra dosyasından
resleri alınan İbrahim Halil veresesine tebliğine ve gereği için Tapu
Amirliğine yazılmasına karar verildi 25/3/1953

Komisyon Başkanı
T. Yücesi
Halil Sun
Üye
Enver Haya
Üye
Salim Ege

15 parselin tamamına kadar uzatılmadığı görüldüğünden

Şekil 13. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden alınan 15/04/1953 tarihli belgenin 25/03/1953 tarihli eki



Şekil 14. 28/02/1984 tarihli İl Özel İdaresi tarafından hamama ilişkin hazırlanan tutanak

14 numaralı parsel katılan 22 numaralı hamama ilişkin en açık kayıt 28/02/1984 tarihli, İl Özel İdaresi Beşiktaş Memurluğu tarafından hazırlanan vergi kaydına ilişkin bir tutanaktır. Söz konusu tutanakta hamamın 1932 yılında vergi defterine kaydedildiği, diğer bir deyişle bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılar. 29/12/1942 tarihinde yandığı 1946 yılı içinde onarılarak, 26/11/1946 tarihinde tekrar kullanılır hale geldiği belirtilmektedir. Burada kullanılmaya başlandığı belirtilen hamam, 1946 hava fotoğrafı ve 1949 tarihli krokilerde izlenen 14 numaralı parsel üzerinde yer alan kâgir hamamdır.

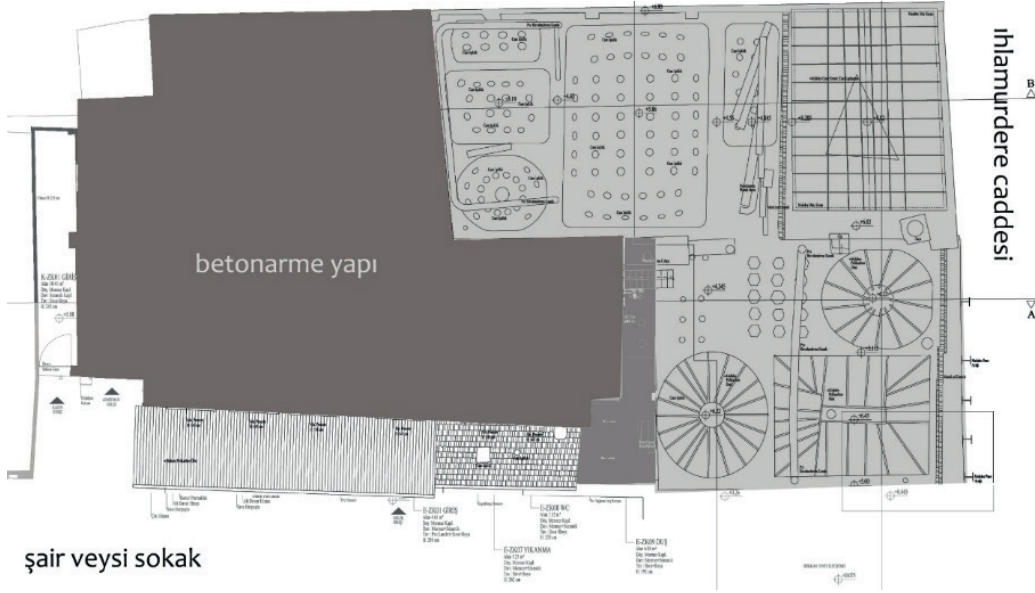
Belgede ayrıca, zemin katı, erkek ve kadın soyunmalık kısımlarını içeren betonarme apartman yapısının, 18/10/1954 tarihinde inşasının tamamlanmış olduğunun, 04/11/1954 tarihli zabıtla tespit edildiği bildirilmektedir (Şekil 14). 1995 basımı yayınında mal sahibi ile görüşüğünü aktaran Mehmet Nermi Haskan da apartman 1954 yılı civarında inşa edildiğini bildirir (Haskan, 1995: 216). Apartman,

Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)

1953 yılında 14 numaralı parselle ilhakı tamamlanan 22 numaralı parsel üzerine inşa edilmiştir (Şekil 15).

Belgede, 25/02/1960 tarihinde hamamın ön cephesine, üzeri camla kaplı, yaklaşık 2x6 metre genişliğinde bir soyunma biriminin inşa edildiği kayıtlıdır. Bu kısım, erkekler sıcaklık bölümünün ilk hacmi ile, betonarme yapı içinde kalan soğukluk kısmı arasında kalan ve üzeri daha sonra beton ile kaplanan ve günümüzde duşları barındıran mekânı oluşturmaktadır.

Bununla birlikte belge, 22/12/1961 tarihinde, betonarme yapı ve özgün hamam yapısının oluşturduğu hamam kompleksinin batısında (15 numaralı parsel) beş katlı, altında dükkanlar bulunan ikinci bir apartmanın inşa edildiğini bildirir (Şekil 15).



Şekil 15. Özgün hamam yapısı ve batısında yer alan (eski 22 numaralı parsel üzerine inşa edilen) betonarme yapı

Osmanlı mimari geleneğinde, hamamlar soğukluk (camekan ya da soyunmalık), hela ve traşlık gibi kısımları da içeren ılıklik, içinde halvetlerin bulunduğu sıcaklık ve külhan ile su haznesi gibi birimleri içerir (Eyice, 1997: 412-430). Hamam kompleksinin mevcut durumunda, soğukluk ve ılıklik birimleri betonarme yapının içinde yer almaktadır. Ancak 1860/1870 haritasında (ve daha sonra 1922 Pervititch haritasında da) görüldüğü üzere, özgün hamam yapısı, günümüzde erkek ve kadın sıcaklık bölümleri ile külhan ve su haznesinden müteşekkildir.

Osmanlı mimarisinde, kadınlar ve erkekler için ayrı bölümlere ve girişlere sahip çifte hamamlar genellikle büyük ölçekli ve çoğunlukla simetrik bir plan kurgusuna sahiptir. Çift hamam örnekleriyle karşılaştırıldığında küçük ölçekli ve simetrik bir yapı olmayan Küçük Hamam / Köyiçi Hamamı, özgün durumunda tek hamam olmalıdır.¹ Nitekim, mal sahibinin hamama ilişkin diğer kaynaklara da geçen beyanına göre tek hamam, özgün soğukluk kısmının erkek sıcaklık bölümü olarak düzenlemesi ile çift hamama çevrilmiştir. Burada yapılan inceleme bu aktarımı haklı çıkartmaktadır.

Erkekler sıcaklık bölümü olarak kullanılan özgün soğuklukta yer alan kubbeler özgün olmamakla birlikte, mekânı bölen betonarme girişler burada etraflı bir değişikliğin yapıldığına işaret etmektedir.

1957 yılında cadde genişletilmesi sırasında yıktırılan Mimar Sinan yapısı Sinan Paşa Hamamı'nın bazı

¹ Öyle ki, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*'de İstanbul'un üçüncü sınıf, yani küçük hamamları arasında gösterilmektedir [Ergin, 1995].

parçalarının buraya taşındığı bilinmektedir (Karakaya, 1998: 1401-141). Sinan Paşa Hamamı'ndan getirildiği anlaşılan kapı lento ve söveleri, erkekler bölümü sıcaklık kısmında, aralıktan ilk mekâna, ilk mekandan ikinci mekana, ikinci mekandan göbek taşının bulunduğu üçüncü mekana açılan kapılar ile burada bulunan serbest ayak ile duvar arasında devşirme malzeme olarak yer bulmuştur.

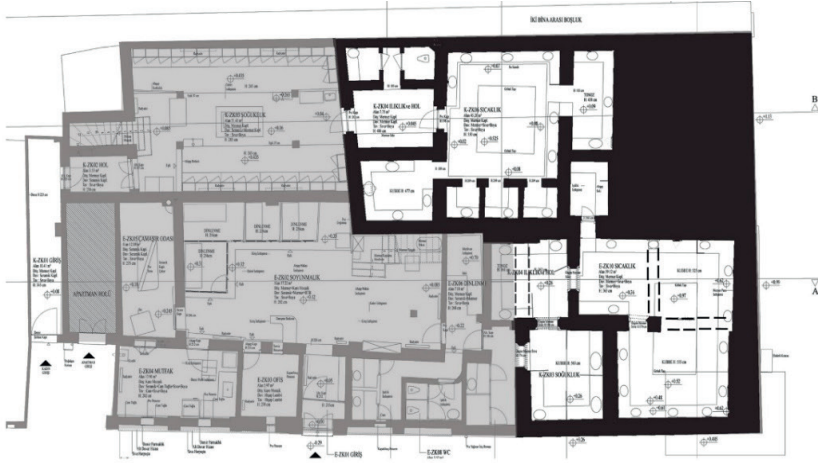


Şekil 16. Sinan Paşa Hamamı'ndan getirilen kapı lento ve sövelerinin konumu

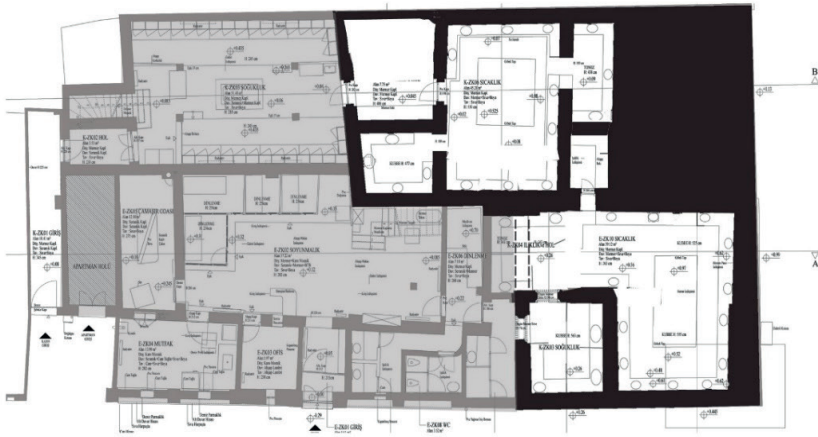
Anlaşılan, Sinan Paşa Hamamı yıkıldıktan sonra, burada ihtiyaç doğrultusunda yeni bir düzenleme yapılmış, kadınlar ve erkekler bölümlerinin soğukluğunu barındıran betonarme yapının inşası sırasında, hamamın mimarisi değiştirilmiş ve Sinan Paşa Hamamı'ndan bazı malzeme buraya taşınmıştır. Bu düzenleme, hamama ilişkin İl Özel İdaresi tarafından hazırlanan 1984 tarihli belgede belirtilen, 1960 yılında soyunmalık kısmına yapılan eklemeye sırasında yapılmış olabilir.

Mal sahibinin beyanına göre, mevcut erkekler sıcak bölümünün kubbeyle örtülü kare planlı ilk hücre, özgün plan şemasındaki durumuna yakındır. Buranın daha önceden çamaşır kurutmak için kullanıldığı bilgisi verilmektedir. Bu hücrenin özgün plan kurgusunda, doğu yönünde soğukluk olarak kullanılan mekâna (mevcutta göbek taşının yer aldığı erkekler sıcaklık bölümü) açılıyor olması gerekir. Soğukluk, olasılıkla (ve Pervititch haritasında görüldüğü üzere) iki kubbelidir. Buranın kuzey batısında, sıcaklık ile soğukluk bölümlerini birbirine bağlayan ılıklik biriminin yer alması beklenmektedir. Mevcutta, sıcaklık bölümünün ikinci hücrelerini oluşturan bu mekânın doğu yarısı göbek taşının bulunduğu mekâna dahil edilmiş ve ek bir duvarla ayrılmıştır. Hücrenin kalan kısmının batı duvarında bir kemer açılarak bu mekân betonarme yapının doğu duvarına kadar genişletilmiştir. Mal sahibi beyanına göre, sıcaklığa açılan kapı da özgün durumda burada (kuzey yöndeki duvarda) yer almaktadır. Soğukluk bölümünde, mevcutta sauna olarak kullanılan hücre ise sonradan erkekler bölümüne açılmıştır.

Beşiktaş Küçük Hamam (Köyiçi Hamamı)



mevcut durum



mevcut özgün duvar



ortadan kaldırılmış duvar

Şekil 17. Hamamın mevcut durumu, mevcut özgün duvarlar ve ortadan kalkmış duvar ile açıklıklara işaret eden restitüsyon denemesi

Kadınlar sıcaklık bölümü olarak düzenlenmiş özgün sıcaklık bölümü, özgün soğukluk bölümüne nazaran daha az değişikliğe uğramıştır. Güney duvarda ılıkliğe açılan kapı kapatılmış, buraya alçak bölücü duvarlar inşa edilerek üç adet halvet oluşturulmuştur. Doğuda bulunan iki halvetten biri olasılıkla özgün kurguyu korumaktadır. Güneydoğu yönündeki halvet ise sauna olarak düzenlenmiş, bu kısımdaki girişi kapatılarak, erkekler sıcaklık bölümüne bağlanmıştır.

Batı yönünde bulunan iki halvetten kuzeyde olanı, bitişik betonarme yapının inşası, hamamın çifte hamam olarak yeniden düzenlemesi ile kadınlar soğukluğuna açılan aralık/ılıklik olarak düzenlenmiştir. Bu birimin kuzey duvarına karşılıklı iki hela yerleştirilmiştir.

Hamamın olası özgün plan şeması, Semavi Eyice'nin (1960: 108-115) sıcaklık-halvet tipolojilerinden Anadolu'da erken örnekleri on üçüncü yüzyıla kadar inen "Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip" grubuna dahil edilebilir.



Şekil 18. Restitüsyon önerisi

Sonuçta, 14 numaralı parsel üzerinde bulunan hamam, 1860-1870 yılları arasına tarihlenen haritada görüldüğü üzere bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır. Hamamın Sultan II. Mahmud vakfından su aldığını ve Hatice Hatun vakfından kiralandığını bildiren 1953 tarihli Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü evrağı ışığında, yapının on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, II. Mahmud döneminde (1808-1839) inşa edilmiş olabileceğine işaret eder. 1922 tarihli Pervitch haritası ile 1936 tarihli hava fotoğrafında izlenen ikinci bir hamam, 22 numaralı parsel üzerinde, söz konusu hamama bitişik olarak inşa edilmiş, 1942 yılında yanmıştır. 1946 yılında 14 numaralı parsel üzerinde yer alan hamam onarım görmüş / yeniden inşa edilmiştir. 1953 yılında boş durumda bulunan 22 numaralı parselin 14 numaralı parsel ile ilhakı gerçekleşmiştir. 1954 yılında boş bulunan ve 14 numaralı parsel ile ilhak edilen eski 22 numaralı parsel üzerine zemin katı hamam olarak kullanılan 4 katlı betonarme yapı inşa edilmiş ve 14 numaralı parsel üzerinde yer alan kâgir hamam betonarme hamam ile birlikte yeniden düzenlenerek mevcut çifte hamam teşkil edilmiştir.²

² Makalede kullanılan rölöve çizimleri Gül Gökçek tarafından yapılmış olup, Mustafa Çağhan Keskin tarafından işlenmiştir.

Kaynaklar

- Akbayar, Nuri (ed.) (1998). *Dünden Bugüne Beşiktaş. İstanbul: Beşiktaş Belediye Başkanlığı.*
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besim Efendi (2001). *Hadikatü'l-Cevâmi' / İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar. İstanbul: İşaret Yayınları.*
- Çeçen, Kazım (1992). *Taksim ve Hamidiye Suları. İstanbul: İSKİ Yayınları.*
- Ergin, Osman Nuri (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye, 7. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.*
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. haz. Robert Dankoff vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.*
- Eyice, Semavi (1960). “İznik’de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Üzerine Bir Deneme”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, XI (15), 99-120.*
- Eyice, Semavi (1997). “Hamam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 15, 402-430.*
- Gökyay, Demet (2009). Beşiktaş Köyiçi Kentsel Sit Alanının 20. yy. Başından Günümüze Değişimi ve Korunması için Öneriler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Haskan, Mehmet Mermi (1995). İstanbul Hamamları. *İstanbul: Turing Yayınları.*
- Metin, Aslan Burak (2010). Beşiktaş’ın Kentsel Tarihi ve Barındırdığı Mimari Eserler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pervititch, Jacques (2000). *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul. İstanbul: Axa Oyak.*

Taşa Yazılan Para Vakıfları: Topkapı Sarayı'ndaki Taş Vakfiyeler*

Fatma Elif Taygur**

Öz

Bu araştırmanın konusunu Osmanlı vakıf geleneğinde XV. yüzyıldan itibaren yaygın bir kullanımı olan para vakıflarının Topkapı Sarayı'ndaki taş vakfiyeler üzerine yazılan örnekleri oluşturmaktadır. Çalışmada, Topkapı Sarayı'nın Aşçılar Mescidi, Helvahâne-i Âmire, Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Kozbekçiler Koğuşu, Karaağalar Koğuşu gibi farklı birimlerinde yer alan 25 taş vakfiye üzerinden vâkıflar, akarlar, hayratlar ve bu vakıfların taş vakfiye olarak yazdırılma sebepleri incelenmiştir. Bu kapsamda Topkapı Sarayı'ndaki para vakıflarını içeren taş vakfiye örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: vakıf, para vakfı, Osmanlı, Topkapı Sarayı, taş vakfiye.

Cash Waqfs Written on Stones: Stone Waqf Deeds at the Topkapi Palace

Abstract

The subject of this research is examples of cash waqfs, which have been widely used in the Ottoman waqf tradition since the 15th century, inscribed on stone waqf deeds at the Topkapi Palace. The article examines 25 stone waqf deeds in different units of the Topkapi Palace such as Aşçılar Masjid, Helvahâne-i Âmire, Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Kozbekçiler Koğuşu, and Karaağalar Koğuşu, and the reasons these waqf documents were produced as “taş vakfiyeler” (stone waqf deeds). In this context examples of waqf deeds including cash waqfs at the Topkapi Palace are discussed.

Keywords: waqf, cash waqfs, Ottoman, Topkapi Palace, stone waqf deed (taş vakfiye)

* DOI: 10.16971/vakiflar.1557920

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2024 / September 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2025 / February 2025

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programında Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan danışmanlığında Fatma Elif Taygur tarafından halen hazırlanmakta olan “Vakıf Kurumu ve Anadolu Mimarisinde Taş Vakfiyeler” başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Arş. Gör. Fatma Elif Taygur, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü; Ankara-Türkiye; e-posta: eliftaygur@hacettepe.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3034-0084.

Giriş

Para vakıflarının meşrûiyeti, İslam fıkıh tarihinde tartışma konusu olmuştur. Menkul bir değer vakfedilmesi, vakıf kurumunun özünü oluşturan unsurlardan biri olan kalıcılığı sağlamakta yetersiz olduğu için Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde kabul görmemiştir. Buna karşın Mâlikîlik ve Hanefîlik mezhepleri, bu konuyu kabul edilebilir bulmuştur. Mâlikî fıkıh âlimleri bir sermayenin Allah'ın takdirini kazanmak için kamu yararına kullanılmasını desteklemiştir (Kahf, Nabee, 2017: 14-15). Ancak vakfedilen paranın değerinin korunmak istenmesi, faiz uygulamasına yol açabileceği için Hanefîler tarafından reddedilmiştir. Hanefîlerin para vakfıyla ilgili iki uygulaması olmuştur: biri vakfedilen paranın bir nevi emek-sermaye ortaklığıyla işletilmesi yöntemi olan mudaraba ve diğeri ise paranın gayrimenkul ya da menkul değerlere dönüştürülerek vakfedilmesi anlamına gelen ta'amül yöntemidir (Ahmad, 2015: 65; Çizakça, 2001: 26-29; Çizakça, 2004: 2).

Osmanlı'da yaygın olan para vakıfları, diğer vakıf türlerinde olduğu gibi vakfiyelerle kaydedilmişlerdir. Kâğıt, defter, ya da rulo olarak bulunan vakfiyelerin yanında bir grubunun taşla yazılarak, vakfın hayrî kısmını oluşturan yapılara yerleştirildiği görülür. Bu türden vakfiyelere "taş vakfiye" adı verilmektedir. Taş vakfiyeler içerik olarak vakıfların kurucuları ile akarlarının ve hayratlarının bir kısmını içerse de daha ayrıntılı yazılan örnekleri mevcuttur. Taş vakfiyenin yazılma ve kullanım amaçları, yapı türüne, coğrafyaya, vâkıfın kimliğine, tarihsel döneme göre değişiklik gösterebilir. Ancak genel motivasyonun vakfın ve vâkıfın kamu tarafından bilinirliği ve vakfın sürekliliğinin sağlanması olduğu anlaşılır. Taş vakfiyelerin kullanımının, diğer kitabe türlerine göre daha sınırlı olduğu görülse de (Çaycı, 2018: 202) yapılan literatür çalışmalarında Türk medeniyetinde taş vakfiyeleri ve taş vakfiyeli eserleri konu alan pek çok çalışma bulunur (Cantay, 1994; Tüfekçioğlu, 2000; Fatsa ve Sarıtaş, 2012; Yurttaş, Köşklü, 2017; Şen, 2020). Bilinen bazı taş vakfiyeli yapılar arasında Mudurnu Yıldırım Bayezid Hamamı (Ayverdi, 1962), Beyşehir Eşrefoğlu Câmii (Çetinaslan, 2018), Bursa Umur Bey Câmii (Keskin, 2018), Kütahya II. Yakub Bey İmareti (Varlık, 2018), Amasya Bayezid Paşa Câmii (Keskin, 2016) sayılabilir.

Osmanlı para vakıfları hakkında geniş ve kapsamlı bir literatür bulunmasına karşın, para vakfı içeren taş vakfiyelerin sayıca azlığı sebebiyle para vakıflarının taş vakfiyeler aracılığıyla duyurulmasını konu alan ve bunun nedenlerini irdeleyen çalışmalar sayıca azdır. Tespit edilebilen en erken tarihli para vakfı içeren taş vakfiyeler; paranın işletilmesinden söz edilmemesine karşın Mudurnu Yıldırım Bayezid Hamamı (1382) taş vakfiyesinde, Bursa Veled-i Yaniç Mescidi (1440) taş vakfiyesinde ve Kirmasti Hamza Bey Türbesi (1462-63) taş vakfiyesinde sırasıyla "gelir", "dirhem" ve "nakit akçe" olarak yer almıştır.¹ Bu çalışmanın konusunu oluşturan Topkapı Sarayı'ndaki taş vakfiye kitabeleri ile ilgili bilinen ilk araştırma Metin Tekeşin'in İstanbul Üniversitesi'nde 1964 yılında hazırladığı "Topkapı Sarayı Müzesinin Orta Avlusunda Bulunan Vakıf Kitabeleri" isimli lisans tezidir (Tekeşin, 1964). Konu ile ilgili bilinen bir diğer önemli çalışma da Abdülmecit Şentürk'ün "Topkapı Sarayı'ndaki Taş Vakfiye Kitabeleri" başlıklı makalesidir (Şentürk, 2013). Makale'de Saray'daki taş vakfiye kitabeleri: mimari yapılarda yer alanlar, mimari yapılardan ayrı olanlar ve hasarlı vakfiyeler biçiminde gruplandırılmıştır. Abdülmecit Şentürk özellikle hasarlı kitabelerin belgelenmesinde Metin Tekeşin'in 1964 tarihinde hazırladığı lisans tezinden yararlandığını belirtmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı para vakıflarının Topkapı Sarayı'nda taş vakfiyeler aracılığıyla yansıtılmasının nedenlerini Osmanlı vakıf kültürünün iktisadi, sosyolojik ve kültürel bağlamlarında inceleyerek literatüre yeni tartışma alanları sunmaktır. Çalışmada, Topkapı Sarayı'nda vakıf kitabeleri olarak karşılaşılan para vakıfları: vâkıfların kimlikleri; vâkıfların hayırseverlikte bulundukları hizmet birimleriyle olan ilişkileri; Osmanlı sultanlarının sarayın hizmet birimlerine yaptıkları nakdî bağışları içeren taş vakfiyeleri; taş vakfiyeler aracılığıyla Saray'daki hizmet birimlerinde duyurulan sultan va-

1 Söz konusu yapıların taş vakfiyelerinin para vakıflarını içerdiği, tarafımızca tespit edilmiştir.

kıflarının saray çalışanı vâkıfların hayırseverlikleri üzerindeki etkileri; vakıf kitabelerine yazılan para vakıflarının sayıca artış göstermelerinin nedenleriyle dönemin ekonomik durumu arasındaki olası ilişkilere yanıtlar aranacaktır.

Topkapı Sarayı'ndaki Para Vakıflarını Konu Edinen Taş Vakfiyeler

Çalışmada tespit edilebilen, Topkapı Sarayı'nda bulunan, para vakıfları kitabeleri ve diğer taş vakfiye kitabelerinin toplam sayısı 73'tür.² 73 taş vakfiye içinden 20'si geçmiş yıllarda Saray'ın Bâbüsselâm avlusunda, Matbah-ı Âmire revakları ve Has Ahırlar bölümlerinde sergilenmesine karşın günümüzde yerlerinde değillerdir. Taş vakfiyelerin tamamı içinde tespit edilebilen en erken tarihli taş vakfiye 1625/26 yılına, en geç tarihli taş vakfiye 1858/59 yılına tarihlenir. 1 Temmuz 2024 tarihinde Topkapı Sarayı'nda yapılan incelemelerde sergilenen taş vakfiyelerin kaldırıldığı görülmüştür. Buna göre geriye kalan 51 taş vakfiye Sarayın, Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Matbah-ı Âmire'nin birimleri ve mescidi, Karaağalar Koğuşu, Akağalar Koğuşu ve Has Oda birimlerinde yer alır. Mimari birimler içinde yer alan 39 taş vakfiyeden 14'ü yerinde tespit edilememiştir.

Sergilenen kitabeler de dahil olmak üzere yayınlarla desteklenerek tespit edilebilen toplam 73 vakıf kitabesinden 59 tanesi saray çalışanlarının yaptığı para vakıflarıyla ilgilidir. 10 taş vakfiye bizzat sultanların, ilgili birimlerde çalışanlara yaptıkları para tahsisatları hakkındadır. Sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilip günümüzde görülemeyen 1 taş vakfiye de II. Mahmud'un eşlerinden, Şehzâde Osman'ın annesi Baş Nevfidan Kadın'ın Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na vakfettiği paradır. II. Mahmud öldükten sonra, Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na para vakfedilmesi dikkat çekicidir. Zülüflü Baltacılar Koğuşu, III. Mustafa tarafından lağvedilmesine rağmen I. Abdülhamid tarafından yeniden kurulmuş ve II. Mahmud'un yenilik hareketleri sırasında çeşitli düzenlemeler geçirmiştir (Özcan, 1992: 34-35). Sultanların Saray'ın farklı birimlerine yaptığı taş vakfiyelerde yer alan tahsisatlara göre Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na para tahsis eden tek padişahın II. Mahmud olduğu görülür.

Topkapı Sarayı'nda bulunan para vakıflarının vakıf kitabelerine bakıldığında, kitabelerin yerleştirildikleri birimleri ilgilendirdiği anlaşılır. Bir kalfanın ya da ağanın ölümünden sonra başka kalfalar ya da ağaların merhûmun terekesinden belli miktar parayı vakfetmeleri sık başvurulan bir uygulama olmuştur. 26 para vakfı taş vakfiyesine göre vasiyet usulü ya da merhûmun malından en fazla 1/3'ünün alınarak vakfedildiği görülür. Kalfa ya da ağanın hayattayken kendi birikiminden belli bir miktar parayı vakfettikleri de kalan 31 para vakfının taş vakfiyelerinde vâkıfların hayatta olmalarından anlaşılır. Her iki durumda da vakfiyelerin bulundukları mekanlar, vakıf şartları ya da vakıf yönetimiyle bağlantılıdır. Vakfedilen paraların işletilmesiyle elde edilen gelirlerin kullanım şartlarına bakıldığında, hizmet birimlerinin ihtiyaçlarına yönelik kullanım eşyalarının alındığı, mekânlarda yenilemeler yapıldığı ve Mevlid, Kandil Geceleri, *Kur'ân-ı Kerîm* okunması gibi dinî törenler ve Ramazan ayı gibi kutsal günlerde tüketilecek gıda ürünleri³ ve görevlilere para verilmesi olduğu görülür.

Saray'da şimdilik tespit edilebilen en erken tarihli para vakfı taş vakfiyesi 1757-58 tarihlidir.⁴ Kronolojik olarak mekânsal bağlamda değerlendirilebilecek ikinci para vakfı kitabesi ise III. Mustafa'nın kendi vakfından 1766 yılında Akağalara tahsis ettiği paranın kaydedildiği kitabedir. Sultanların para tahsislerini mekânlara yerleştirmeleri önemlidir. I. Abdülhamid'in ve III. Selim'in para tahsislerinin kaydedildi-

2 Abdülmecit Şentürk'ün makalesi ile Mustafa Sabri Küçükaşçı'nın bildirisinde (Küçükaşçı, 2024: 684-685, 688, 701, 704) sözünü ettiği kitabelerle birlikte tarafıma tespit edilen taş vakfiye kitabelerinin toplam sayısıdır.

3 Örneğin Seferli Kethüdâsı Sait Bey'in 1224 / 1809-1820 tarihli taş vakfiyesinde, Ramazan ayında Seferli Koğuşu'na haftada iki kere yumurta, reçel, şurup ve zeytin verilmesini şart koştuğu bir taş vakfiye bulunmaktadır. Bkz. Öz (1948: 15).

4 Söz konusu kitabenin sergilenen kitabeler arasında yer alması sebebiyle incelemesi yapılamamıştır. Çalışma kapsamında incelenen para vakfı kitabelerine dahil edilmeme sebebi ise içeriğin belirsizliğidir. Kapudan Ali Ağa isimli birinin vakfettiği 300 kuruşun nereye vakfedildiği kitabe içeriğinde yer almamaktadır. Transkripsiyonu için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4957>

ğî iki vakıf kitabesi de kronolojik olarak arka arkaya gelir. III. Selim Dönemi'nden, sultanın kendi vakıf kitabesi dışında dört taş vakfiye daha mevcuttur ki bunlardan birinde Sultanın tuğrasının bulunması, saray hizmet birimlerinde çalışan kişilerin para vakıflarını pâdişahların bilgisi dahilinde kurup, taş vakfiye yazdırmak konusunda da onay almış olduklarını gösterir.

III. Selim döneminde tespit edilen son para vakfı kitabesi 1804/5 tarihlidir. Bu tarihten sonraki taş vakfiyeli ilk para vakfı, IV. Mustafa'nın 1807 senesinde, babası I. Abdülhamid'in evkafından, onun ruhu için üç ayrı birime yaptığı para tahsisleridir. Sultanî para tahsislerinden sonra 1807 yılında Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nın eski kethüdâlarından birinin vakfettiği parayla beraber, II. Mahmud döneminin başlarına tarihlenen 9 vakıf kitabesi karşımıza çıkar. II. Mahmud'un bizzat kendi vakfından, Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na, Hasodalılara, Akağalara ve Karaağalara 1816-17 yıllarında para tahsis etmesi dikkat çekicidir. II. Mahmud'un ölümüne kadar geçen sürede 1817 yılına ait 5, 1818'e ait 1, 1819'a ait 8, 1820'ye ait 7, 1821'e ait 1, 1822'ye ait 1, 1823'e ait 2, 1829'a ait 1, 1830'a ait 1, 1831'e ait 1 para vakfının taş vakfiyesi, Saray hizmet birimlerinin duvarlarına yerleştirilmiştir. 9 para vakfı kitabesi ise Sultan Abdülmecid dönemine tarihlenir. Topkapı Sarayı'nda 1858-59 yıllarından sonrasına tarihlenen taş vakfiye örneği bulunamamıştır.

Topkapı Sarayı'nda yer alan para vakıflarının taş vakfiyelerine bakıldığında, para vakıflarının sayısının II. Mahmut Dönemi'nden itibaren büyük bir artış yaşadığı görülür. Bunun sebepleri arasında, II. Mahmut tahta çıktığı zaman, 1789'dan beri değişmeyen bir akçede yer alan 5,9 gram gümüş miktarının, 30 yıl içinde azalarak, 1831-32 yılında 0,5 gram ile en düşük seviyesine gelmesi gösterilebilir (Pamuk, 2005: 181). Akçenin gümüş miktarında yaşanan %83'lük değer kaybı sebebiyle 1780-1850 yılları arasında İstanbul'da gıda fiyatlarında 15 kata varan artış görülmüştür (Pamuk, 2005: 181). II. Mahmut Dönemi'nde yaşanan bu devalüasyondan vakıflar da etkilenmiş olmalıdır. Yüzyıllara göre para vakıflarının sayıları değerlendirildiğinde, XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadarki 400 yıla yakın zaman diliminde, para vakıflarının sayılarının arttığı dönemlerle, tağşişin arttığı ve yüksek devalüasyonla karşı karşıya kalındığı dönemlerin örtüştüğü anlaşılır. Örneğin, 1456-1546 tarihleri arasında İstanbul'da kurulan vakıflardan %46'sı, XVIII. yüzyılda kurulanların %31,77'si ve XIX. yüzyıl vakıflarından %56,81'inin para vakfı olduğu kaydedilmiştir (Türkoğlu, 2013: 193). 1591-1883 tarihli Yeniköy Mahkemesi kayıtlarına göre kurulan 59 para vakfının %31,52'si XVII. yüzyıla tarihlenmektedir. 1850-1883 arasında kurulan para vakıfları, %11,19 ile ikinci en büyük paya sahiptir (Gürsoy, 2021: 177). Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada para vakıflarının oranının diğer vakıflara oranı XVII. yüzyılda %3,38, XVIII. yüzyılda %31,77, XIX. yüzyılda %56,81 olarak tespit edilmiştir. (Alkan, 2006: 756). Bu durum, para vakıflarının bir mecburiyet haline geldiği fikrini düşündürülebilir. Nitekim XVI. yüzyılda İstanbul Soğukkuyu'da Mimar Sinan tarafından inşa edilen Cafer Ağa Medresesi'ne, 1845 ve 1846-47 yıllarında Topkapı Sarayı Teberdâran-ı Hassa Koğuşu sakinleri tarafından kurulan iki para vakfının taş vakfiyeleri yazdırılmıştır. Bu vakıf kitabelerine göre, paranın işletilmesiyle elde edilen gelirin, Medrese talebelerinin aydınlanma ve harçlık ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılması şart koşulmuştur. Bu durum, yüksek fiyatlar sebebiyle temel ihtiyaçların temininde yaşanan zorluklara karşı, para vakıflarının sayıca artmalarının zorunlu sebeplere dayandığını gösteren bir örnektir.

Topkapı Sarayı'nda ısınma, aydınlanma, gıda ve ihtiyaç duyulan kapkacağın temini, İstanbul serbest piyasasından (kapanlar, pazarlar, bakkallar) olabildiği gibi, taşradan ve ocaklıklardan⁵ da sağlanabilmekteydi. Saray'ın ihtiyaç duyduğu malzemeler çoğunlukla devlet hazinesinden karşılanmasına rağmen, özellikle Celâli İsyanları ile bozulan ekonomik ve lojistik koşullar sebebiyle devlet hazinesinden alım yapılması işi güçleşmişti. Bu koşullar altında *havâlat* dışı alımlar olarak adlandırılan malzeme temini,

⁵ Resmî kurumların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin, uzun vadeli olarak çeşitli kaynaklarla temin edilmesidir (Bilgin, 2004: 134).

özellikle darlık zamanlarında, memurların, hazineye yük olmadan, kendilerine tahsis edilen paraları kullanmalarıyla sağlanmıştı (Bilgin, 2004: 111-155). Bu bağlamda incelendiğinde, Saray birimlerinde çalışan kişilerin ölmüş bir ağanın, câriyenin, kalfanın malının belli miktarıyla para vakfetmesi de dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında para vakıflarının düzenli gelir sağlayan bir kaynak olarak kullanımını yaygınlaştırmış olabilir. Ölen kişi kimsesiz biriye bütün malının devlete kalacağı düşünüldüğünde, yasal olarak merhûmların mallarının 1/3'ünün vakfedilerek Saray'daki hizmet birimlerinin ihtiyaçlarına yönelik harcamalarda kullanılmak istenmesi, yüksek enflasyon ve taşış nede-niyle vasiyet yoluyla yapıldığı söylenen vakıfların tesisinde etkili olmuş gibi görünmektedir.

Sultan tahsisatları dışında para vakfı niteliği taşımayan üç taş vakfiye bulunur. Bunlardan ilki 1625/26 tarihli-dir. Kitabeye göre, Hazîne Koğuşu'nda görevli olan iki kişinin, koğuşa hamam ve mutfak yapıl-ması için para tahsis ettiği görülür (Şentürk, 2013: 231). 1668 tarihli ikinci kitabe Karaağalar Koğuşu'n-dadır. Artık unutulmuş bir uygulama olan, azad edilen harem ağalarına, diğer ağaların 3 aylık ulûfelerini bağışlama geleneğinin hatırlatılarak devam ettirilmesi için yazılmıştır. Üçüncü kitabe 1809 tarihli olup Zülüflü Baltacılar Koğuşu Koğuşu'nda yer alır. Taş vakfiyenin yazılma amacı, eskiden var olan, göç-i hümâyûn dönemlerinde yapılan düzenli bir tahsisatın hatırlatılarak tekrar uygulamaya geçirilmesidir. Bu üç taş vakfiye ve para vakıfları taş vakfiyeleri birlikte düşünüldüğünde, Yeniçeri Orta Vakıfları'nda da gördüğümüz durumun bir sisteme işaret ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

Yeniçerilerin her bölüğünün ve ortanın kendilerine ait sandıkları bulunup, mutfak masrafları, sefer hazırlıkları için yapılan masraflar, Ramazan hazırlıklarının masrafları, diğer dinî günlerin masrafları, her bir yeniçerinin maddî gücü doğrultusunda sandıklara yaptıkları nakdî bağışlardan karşılanmaktay-dı. Sandıklardaki bu vakıf paraları on akçeye on bir buçuk akçe nemâyla işletilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988: 309-311). Yeniçeri Orta Vakıfları'nda olduğu gibi, Topkapı Sarayı'nın diğer birimlerinde görevli ağaların ya da kalfaların kendi birimleriyle ilgili para vakıfları kurmuş olabilecekleri düşüncesi akla çok uzak görünmemektedir. Nitekim, taş vakfiyelerin içeriklerinden de Yeniçeri Orta Vakıfları'na ben-zer bir uygulama yapıldığı anlaşılır. Yeniçeri Orta Vakıfları'nın işleyişine bakıldığında, işletilmek üzere yatırılan paranın, yeniçeriler arasında borç verildiği anlaşılır (*Kavanin-i Yeniçeriyân*, 2011: 66-67). Bu durum, Saray'ın diğer birimlerindeki oda vakıflarından nakdî yardım alan kişilerin kimliğine dair bir ipucu verebilir. Belki de farklı ocaklar ya da taşlıklarda yer alan para vakıflarının taş vakfiyelerinin ilgili birimlerde yer alma sebebi, vakıfların kullanıcı kitlesinin belirlenmesiydi. Bu durum, Saray halkından bir ağa ya da kalfa tarafından kurulan para vakfının kullanıcılarını, taş vakfiyelerle belirlediği ve duyur-duğu anlamına da sahip olmalıdır.

Çalışmada Aşçılar Mescidi, Helvahâne-i Âmire, Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Kozbekçiler Koğuşu ve Kara-ağalar Koğuşu'na yapılan para vakıfları içinde, vakfedilen paranın nasıl kullanılacağını detaylı ele alan 25 taş vakfiye kronolojik olarak incelenmiştir (Ek 1.).

1) Pehlivan el-Hâc Hasan Ağa Vakfı



Kitabenin Transkripsiyonu

1. Bin yüz seksen yedi târîhinde kozbekçi
2. başı olan pehlivân el-Hâc Hâşan Ağa'nın oğlu
3. Enderûn-ı Hümâyûn'da Hâne-i Hâsda çantacı
4. Hâfız 'Alî Ağa pederi rûhı-çün hasbeten-li'llâh
5. ve tevessülen lî-rûh-ı Muhammed 'aleyhi's-selâm beher sene
6. mevlûd-ı şerîfî kırâ'at için ocağa bir gurûş
7. vakf edip on yedi kıyye şeker sekiz kıyye şerbet
8. ve miqdâr-ı kifâye 'öd ağacı ve İmâm Efendiye on gurûş
9. ve dört nefer huddâma oniki gurûş ve câmi'ye altı kıyye
10. şem'-i 'asel ve (...) dahî bir kândîl vaz'ı şart
11. kılmışdır, kozbekçi ocağına Allâh'a emânetdir
12. bu şartlardan hiç birini tenzîl ü nokşân etmeyesiz
13. sene 1211 M[uharrem]⁶

Resim 1: Kozbekçibaşı Pehlivan el-Hâc Hasan Ağa'nın Kozbekçi Ocağı'na Yaptığı Nûkûd Vakfının Kitabesi, 1796, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.)

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: Muharrem 1211 / Temmuz-Ağustos 1796; Eski Kozbekçibaşı Pehlivan el-Hâc Hasan Ağa.

Vakfedildiği Yer: Kozbekçi Ocağı Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki **Konumu:** Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer üzerine talik hatla nesir türünde kartuşlar içinde 11 satır olarak hakkolunmuştur. (Resim 1).

Değerlendirme: Kozbekçi Ocağı'na ait ikinci kitabe Muharrem 1211/ Temmuz Ağustos 1796 tarihli olup 1187/ 1773-74 tarihinde Kozbekçibaşılığı görevinde bulunan Pehlivan el-Hâc Hasan Ağa'nın Enderûn-ı Hümâyûn'da Hâne-i Hâs'da çantacılık görevinde bulunmuş merhûm oğlu Hâfız Ali Ağa'nın ve Hz. Muhammed'in ruhu için her yıl Mevlid-i Şerif okunması için Kozbekçi Ocağı Vakfı'na vakfettiği 1000 kuruşluk vakfı içerir. Kitabede Mevlid-i Şerif töreni için harcanması şart koşulan meblağlar sayılmıştır. Buna göre 17 kıyye şeker, 8 kıyye şerbet, yeterli miktarda öd, câmi için 6 kıyye balmumu ve 1 kandil alınarak yerleştirilmesinin yanında imam efendiye 10 kuruş ve 4 hizmetliye 12 kuruş verilmesi şart koşulmuştur.

⁶ Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4969>

2) Merhum Bölükbaşı Dubadeli Ali Ağa Vakfı



Resim 2: Bölükbaşı Dubadeli [Dubadalı?] Ali Ağa'nın Teberdâran-ı Zülüflüyan-ı Hâssa Ocağı Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1217/1802-3, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1- Dubadeli [Dubadalı ?] 'Âlî Ağa kim bölükbaşydı ol

Ede rahmet rûhuna her dem ʕudâ-yı müste'ân

2- Etdi biñ dört yüz gürüş nağden ocağına vaz'

Biñ iki yüz fazlasıyla iki yılda bir hemân

3- Çeşme ʕavlisi teberdârânın ola çuka fersç

İki yüzle ispanakçılar ʕasîri bî-gümân

4- Biñ iki yüz on yedide fevt ü vakfın târîhi

Ravza-i firdevs Şâkir ola kabri her zamân⁷

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1217 / 1802-3; Merhum Bölükbaşı Dubadeli (Dubadalı) Ali Ağa.

Vakfedildiği Yer: Zülüflü Baltacılar Ocağı Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Çubuk Odası.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: 88x51 cm ölçülerinde olup, mermer, lacivert zemin üzerine altın varaklı olarak, 4 satır halinde, 8 kartuşun içine kıta türünde, celf sülüs hatla hakkolunmuştur. (Resim 2).

Değerlendirme: Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda yer alan 30 kitabeden 14'ü vakıf kitabesidir. Buradaki en erken tarihli vakıf kitabesi, 1217/1802-3 yılına ait Merhûm Bölükbaşı Dubadeli (Dubadalı?) Ali Ağa'nın Zülüflü Baltacılar Koğuşu Vakfı'na yaptığı 1400 kuruşluk vakfa aittir. Vasiyet yoluyla yapıldığı düşünülen vakfın vakfiyesinin içeriğinde her iki yılda bir fazladan 1200 kuruşun daha vakfedilerek bu parayla Çeşme Avlusu'nun çuhayla, 200 kuruşla da İspanakçıların⁸ mekânının hasırla döşenerek yenilenmesi şart koşulmuştur. Vakfiyede paradan elde edilecek gelirden söz edilmemektedir. Kitabede "Biñ iki yüz on yedide fevt ü vakfın târîhi" ifadesiyle lafzen tarih verilmiştir.

⁷ Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5333>

⁸ Saray'ın Bâb-ı Hümâyûn Avlusu'nda yer alan fırınların yanındaki sebze hane ocağı olabileceği düşünülmektedir (Bilgin, 2004; 76).

3) Mustafa Bey Vakfı



Resim 3: Terberdârân-ı Hâs Eski Kethüdâlarından Mustafa Beğ'in Teberdârân-ı Zülüflüyân-ı Hâssa Ocağı Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1222/1807-08, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Kethüdâ-yı sâbık-ı dâr-ı teberdârân-ı hâssa
Muştafâ Beg kim ne etdi ise a'lâ eyledi
2. Hayr ile yâd olmak için tâ-kıyâm-ı haşre dek
Bir eşer yaptıрмаğı ocağa hulyâ eyledi
3. Gördü kim süd ü şeker vakfı idâre etmiyor
Verdi iki bin beş yüz gürüş bir vakf-ı ra'nâ eyledi
4. Nâsa bir mışra'la târîhin dedim güş eyleyip
Vakfa beş kîse kodu haqqâ kim ihyâ eyledi
5. sene 1222⁹

Vakfın Tarihi ve Vâkırı: 1222 / 1807-8; Zülüflü Baltacılar eski kethüdası Mustafa Bey.

Vakfedildiği Yer: Zülüflü Baltacılar Ocağı Vakfı.

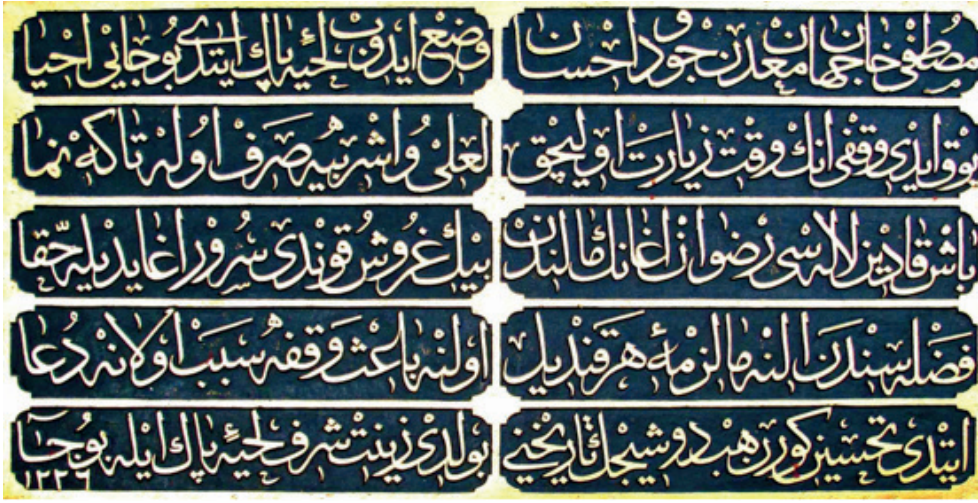
Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Çubuk Odası.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: 88x52 cm ölçülerindeki kitabe, mermer, yeşil zemin üzerine altın varakla, 8 kartuş içinde 4 satır olarak, celî sülüs hatla kıta türünde yazılmıştır. (Resim 3).

Değerlendirme: Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda yer alan, kronolojik olarak ikinci para vakfı 1222/1807-8 tarihli olup, Ocağın eski kethüdâlarından Mustafa Bey'e aittir. Kitabeden anlaşıldığı üzere Mustafa Beğ bu vakfı sağken kurmuştur. Toplam 2500 kuruşu, Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na süt ve şeker alınması için vakfetmiştir.

⁹ Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5331>

4) Başkadın Lalası Rıdvan Ağa Vakfı



Resim 4: Başkadın Lalası Rıdvan Ağa Adına Yapılan Nükûd Vakfının Kitabesi, 1226/1811-12, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.)

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Muştafâ Hân-ı cihân ma'den-i cûd u ihsân
Vaz' edip lihye-i pâk etdi bu câyı ihyâ
2. Yok idi vakfı onun vakt-i ziyâret olıcak
La'lî vü eşribe ye şarf olına tâ ki nemâ
3. Baş kadın lalası Rıdvân Ağa'nın mālından
Bin gürüş kondu Server Ağa yediyle haqqâ
4. Fazlasından alına mālze me-i her kandil
Oluna ba'îş-i vakfa sebeb olana du'â
5. Etdi tahsîn gören hep düşecek târîhîni
Buldu zînet şeref-i lihye-i pâk ile bu câ 1226¹⁰

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1226 / 1811-12, Başkadın Lalası Rıdvan Ağa'nın malından Server Ağa eliyle yapılmıştır.

Vakfedildiği Yer: Zülüflü Baltacılar Ocağı Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu, Çubuk Odası.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer üzerine, yeşil zemin renginde, varaklı, celî sülüs hatla, manzum türünde, 5 satır halinde, 10 kartuş içine yazılmış olup, 103x50 cm ölçülerindedir. (Resim 4).

Değerlendirme: Başkadın Lalası Rıdvan Ağa'nın malından Server Ağa eliyle vakfedilen 1000 kuruşun hakkolunduğu vakıf kitabesi 1226/1811-12 tarihli dir. Kitabede Rıdvan Ağa'nın sağ olup olmadığına dair bir ifade geçmemekle beraber, Server Ağa eliyle yapılması vasiyet yoluyla kurulan bir vakıf olduğunu düşündürür. Vakfın şartlarında, paradan elde edilecek gelirle her kandilde kullanılmak üzere malzeme ve içecek kabı alınması yer alır. Kitabede paradan elde edilen gelir *fazlasından* şeklinde söz edilmiştir. Tamiyeli tarih kullanılmıştır. Son mısranın ebced değeri 1233 çıkmaktadır. “hep düşecek” tamiyesi gereği “hep” kelimesinin ebced değeri olan 7 çıkarılarak 1226 tarihi bulunur.

10 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5336>

5) Kozbekçi Halifesi Boyâbâdî Hasan Ağa Vakfı



Resim 5: Kozbekçi Boyâbâdî Hasan Ağa'nın Kozbekçi Ocağı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1228/1813, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Bîñ iki yüz yigirmi sekiz târîhinde kozbekçi
2. halîfesi olan Boyâbâdî Hasan Ağa'nın yeğeni ve vâsî muhtârı
3. Kozbekçi-başı Ahmed Ağa dayısı rûhıyîçün hasbeteni'llâhi ta'âlâ
4. ve tevessülen li-rûh-ı Muhammed 'Aleyhi's-selâm be-her sene mevlûd-ı şerîfi
5. kırâ'at için ocağa bîñ gürüş vakf idüp sekiz kıyye şeker
6. ve sekiz kıyye şerbet ve mikdâr-ı kifâye 'öd ağacı imâm efendiye kırâ'at-i
7. mevlûd on gürüş bir hatm-i şerîf kırâ'at edene beş gürüş
8. ve 'aşîr-ñân on gürüş ve fazlasını ocağ neferâtı
9. ta'âmiyyesine zamm bu vech ile vaz'-ı şart kılmışdır
10. Kozbekçi ocağına Allâh'a emânetidir. Bu şartlardan
11. hîç birini tenzîl ü nokşân etdirmeyesiz¹¹

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1228 / 1813; Kozbekçi Halifesi Boyâbâdî Hasan Ağa.

Vakfedildiği Yer: Kozbekçiler Ocağı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Süsleme ögesi bulunmayan kitabe, mermer üzerine, nesir türünde, celf sülüs hatla 11 satır olarak hakkolunmuştur. (Resim 5).

Değerlendirme: 1228/ 1813 tarihli kitabe, Kozbekçi Halifesi Boyâbâdî Hasan Ağa'nın, ölen yeğeni ve onun vasisi olan dayısı Kozbekçi-başı Ahmed Ağa'nın ruhları ile Hz. Muhammed'in ruhu için her yıl Mevlid-i Şerif okunması adına Kozbekçi Ocağı'na 1000 kuruş vakfetmesini konu alır. Her ne kadar vakıf kitabesinde paradan elde edilecek gelire dair bir ifade yer almasa da vakfın gider kalemleri sıralanmıştır. Para vakfedilmesi ve gider kalemlerinin sıralanması vakfın bir para vakfı olduğu ve paranın işletildiği anlamını taşır. Mevlid okuyacak imam efendiye 10 kuruş, hatim edene 5 kuruş, aşırhane 10 kuruş, 8 kıyye şeker ve 8 kıyye şerbet ile yeterli miktarda öd alınmasının yanında kalan meblağın da Kozbekçi Ocağı'nın yemek masraflarına harcanması şart koşulmuştur.

¹¹ Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4959>

6) Geredeli Kozbekçi Sarı İbrahim Ağa Vakfı



Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Şahibü' l-ḥayrāt ve' l-ḥasenāt
2. Biñ iki yüz yigirmi yedi tārīhinde ocaḳta üçüncü
3. iken merḥūm ve maḡfūrun-leh Vīrānşehirli Şarı Mehmed Aḡa
4. ve birāderi Hüseyin Aḡa'nın rūḥıyıcūn ḥasbetenli'llāh ve tevessülen li-rūḥ-ı
5. Muḥammed 'aleyhi's-selām be-her sene mevlud ve bir ḥatm-i şerīf kırā'ati içün
6. ocaḡa biñ ḡurūş vakf edip nemāsından on beş kıyye elvān
7. şeker mevlūd-i şerīf kırā'at edene on ḡurūş ve ḥatm-i şerīf
8. edene beş ḡurūş ḥidmet-i aşīr-ḥān edenlere on ḡurūş ve cāmī'
9. kapusı qarşısına bir kandil vaz' oluna ve sülüs-i mālına Geredeli Kozbekçi
10. Şarı İbrāhīm Aḡa'yı vāşī muḥtār idüp o daḡı sülüsden bākī kalan
11. yedi yüz ḡurūş ḥasbeten lillāh ocaḡa vakf idüp nemāsından vaḳtū's-şubḥdan
12. sonra Qur'ān-ı 'azīm tilāveti içün elli 'aded cüz' vakf olunmuşdur Māhiye
13. birer ḡurūş vazīfe verile, senevī mütevellīye on beş ḡurūş verile iki seneden
14. be-her sene her ne ki bākī kalır ise aḡl-ı nuḳūda zamm olup ḥayrāt-ı sā'ireye
15. şarf oluna Allāhu te'alāya ve Kozbekçiler ocaḡına emānetdir bu şartların
16. hiçbirini tebdil ü noḳşān etdirmeyesiz sene 1228¹²

Resim 6: Geredeli Kozbekçi Sarı İbrahim Ağa'nın Kozbekçi Ocağı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi 1228/1813, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1228 / 1813, Geredeli Kozbekçi Sarı İbrahim Ağa.

Vakfedildiği Yer: Kozbekçiler Ocağı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan, sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer üzerine celi sülüs hatla, nesir türünde yazılan 16 satırlık vakıf kitabesinin, ortasından kırıldığı görülür. Kitabe, yarım daire formunda istiridye kabuğu benzeri süslemeye sahip bir tepelikle sonlanmaktadır. (Resim 6).

Değerlendirme: Kozbekçiler Ocağı'nda yer alan 1228 / 1813 tarihli taş vakfiye, Kozbekçi Ocağı'nda üçüncü görevinde bulunurken vefat eden Viranşehirli Sarı Mehmed Ağa ve kardeşi Hüseyin Ağa ile Hz. Muhammed'in ruhlarına her sene okutulacak Mevlid-i Şerif ve Hatm-i Şerif için vakfedilen 1000 kuruşu konu edinir. 1000 kuruşluk vakfın gider kalemleri 15 kıyye renkli şeker alınması, mevlidhana 10 kuruş, hatim okuyana 5 kuruş, aşırhana 10 kuruş verilmesi ve caminin kapısının karşısına da bir kandil konulması olarak sıralanmıştır. Vakfiyede daha sonra, malın 1/3'üne vasi seçilen Geredeli Kozbekçi Sarı İbrahim Ağa tarafından vasisi olduğu meblağ içinden 700 kuruş daha vakfedildiği ve bu paranın geliriyle de 50 adet cüz alınması, mütevellîye 15 kuruş verilmesi ve aylık birer kuruş da vazife verilmesi şart koşulmuştur. İki yıldan sonra artan gelirin ana paraya ilave edilerek çeşitli hayırlara harcanması gerektiği belirtilmiştir. Vakfiyede, vakfedilen her iki meblağın gelirinden *nemâ* olarak bahsedilmektedir.

12 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4960>

7) Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa Vakfı



Resim 7: Dergâh-ı Alî Gediklü Züemâlarından Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa'nın Gerede Kaza'sındaki Yıldırım Bâyezid Câmisi'ne Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1230/1814-15, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Bin iki yüz otuz senesinde Kozbekçi başılıktan muhrec dergâh-ı
'alî gediklü zu'emâlarından Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa hâl
2. ü hayâtında abâ vü ecdâdına ve ba'de vefâtihî kendü rûhıyîçün hasbeten lillâh
ta'alâ ve tevesşülen li-rûh-ı Muḥammed 'aleyhi's-selâm be-her sene mevlûd-i şerîf kırâ'at
3. olunmak için ve vilâyet-i Anaṭolu'da binâsına muvaffak olduğu Gerede
kazâsında beg dîvânında Karaköy'de Yıldırım Bâyezid Câmî-i şerîf
4. hademesine vazîfe-i mu'ayyene zimnında ikibinbeş yüz gürüş vakf
edip sekiz kıyye şeker ve sekiz kıyye şerbet ve miḳdâr-ı kifâye 'öd ağacı
5. ve imâm efendiye on gürüş ve bir ḥatm-i şerîf için beş gürüş ve vâ'iz
efendiye beş gürüş ḥuddâmiyye ve 'öşr-ḥâna on gürüş ve vilâyet câmî-i
6. şerîfi imâmına senevî yüz gürüş ḥatîb efendiye onbeş gürüş ve müezzin
efendiye onbeş gürüş ve sâ'ir faẓlasını ta'âmiyye zammıyye ve bu vechile vaz'
7. şart kılınmıştır Kozbekçi ocağına Allâh'a emânetidir bu şartlardan
hiç birini tenzîl ve noḳşân etdirmeyesiz Allâh için 1230¹³

Vakfın Tarihi ve Vâkırı: 1230 / 1814-15; Dergâh-ı Alî gediklü züemâlarından Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa.

Vakfedildiği Yer: Kozbekçi Ocağı Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer üzerine, ta'lik hatla, nesir türünde, ikili kartuşlar halinde 7 satır olarak yazılmıştır. Kitabe süslemesizdir. (Resim 7).

Değerlendirme: Kozbekçi Ocağı Vakfı'na yapılmadığı halde, vakfın selahiyeti Kozbekçi Ocağı'na emanet edilen bir vakıf kitabesidir. Söz konusu kitabe 1230/ 1814-15 tarihli olup kozbekçibaşılıktan çıkarak Dergâh-ı Alî gediklü züemalığı görevine getirilen Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa'nın ablası, ecdadı ve kendisinin vefatından sonra ruhları için Gerede kazasındaki Yıldırım Bâyezid Câmî'ne Hz. Muhammed'in ruhu için Mevlid-i Şerif okunması adına 2500 kuruş vakfetmesini konu edinir. Taş vakfiyede paranın işletilmesine yönelik bir ifade bulunmamasına karşın, gider kalemleri olarak 8 kıyye şeker, 8 kıyye şerbet, yeterli miktarda öd alınması, imam efendiye 10 kuruş, hatim için 5 kuruş, vaiz efendiye 5 kuruş, hizmetlilere ve aşırhana 10 kuruş verilmesi sayılmıştır. Ayrıca vilayet câmiinin imamına senede 100 kuruş, hatibine 15 kuruş, müezzinine 15 kuruş verilmesi de diğer şartları oluşturur. Arta kalan paranın da yemek ihtiyaçlarının karşılanmasında harcanması belirtilmiştir.

13 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4967>

8) İbrikdar Ustası İsmail Ağa Vakfı



Resim 8: İbrikdâr Ustası İsmail Usta'nın Helvâhâne-i Amire Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, Cemaziyelahir 1230 / Mayıs-Haziran 1815, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Şevketlü pâdişâh-perver ve hâlife-güster Sultân Maḥmûd / Hân efendimiz ḥazretlerinin dem-i mülûkâne-i hümâyûnlarında
2. ibrikdâr ustalık ḥıḍmetiyle pür-kâm olduğumuz ḥasebiyle / vâlidem merḥûme Râbi'a Ḥatun'un rūḥı için ve kendi
3. selâmetligimiz için Lâlâ el-Hâc Reyḥân Ağa nezâretiyle / Helvâḥâne-i 'Âmire vakfına biḥ ḡurûş ṭanzîm eyledim ki
4. ḥşâıl olan nemâsından iş bu Hâşirciyân / Câmî-i şerîfnde okuyan tâliblere her mâh dört vakıyye şem'-i
5. revḡan ve her sene-i leyli berât-ı şerîflerde iki 'aded miḥrâbiyye / şem'-i 'asel verildiginden başka ḥâdim-i câmî-i şerîf
6. olan 'acemiye daḥı bir mâh zahmeti muḳâbili yigirmi beşer para / verilmesi için iş bu maḥalle şerḥ verilüp bu taş vâz'
7. eyledim. Bundan böyle bu câmî'de her kim ki Kur'ân okuyup ḥatm / eyledikte vâlidem Râbi'a Ḥâtun'ı ve ben 'âciz İsmâ'il] Usta
8. ve Lâlâ el-Hâc Reyḥân Ağa'yı ḥatm-i du'âlarında yâd edeler / her kim ki 'amden yâd etmez ise yârin rûz-ı
9. maḥşerde iki elimiz yakasındadır böylece / ma'lûm olduğda rızâen lillâh el-fâtiḥa sene C [Cemâziye'l-âhir] 1230¹⁴

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: Cemaziyelahir 1230 / Mayıs-Haziran 1815; İbrikdar Ustalardan İsmail Ağa.

Vakfedildiği Yer: Helvahane-i Amire Vakfı.

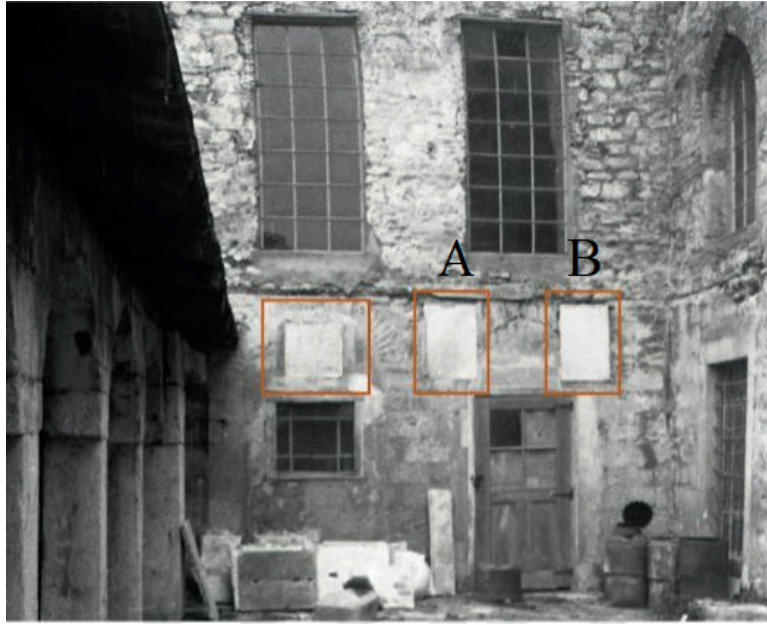
Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer üzerine 9 satır olarak, 18 kartuşun içinde celf sülüs hatla nesir türünde yazılmıştır. Kitabede süsleme öğesi olarak sayılabilecek tek unsur, kartuşlar arasındaki çokgen formlu alçak kabartma rozetlerdir. (Resim 8).

Değerlendirme: Matbah-ı Âmire'nin birimlerinden biri olan Helvahâne-i Âmire'nin birimin adıyla anılan vakfına para vakfedilmiş örnekleri mevcuttur. Bunlardan biri Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusunda sergilenen Cemaziyelahir 1230/ Mayıs-Haziran 1815 tarihli vakıf kitabesidir. II. Mahmud'un ibrikdâr ustalarından olan İsmail Ağa tarafından vakfedilen para, vasiyet yoluyla gerçekleşmiştir. Merhum annesi Rabia Hatun'un ruhu ve vâkıf olarak kendi selameti için Lala el-Hâc Reyhan Ağa'nın nezaretinde Helvâhâne-i Amire Vakfı'na 1000 kuruş vakfedilmiştir. Vakfedilen paradan elde edilen gelirden kitabede *nemâ* olarak söz edilmektedir. Gelirden yapılacak harcama kalemleri, Hasirciyan Câmii ile ilgilidir. Buna göre Hasirciyan Câmii'nde okuyan öğrencilere her ay 4 vukiyye mum yağı verilmesi, Berat Kandillerinde câmî mihrabının iki yanındaki nişlere konulması için balmumu temin edilmesi, Cami'de görev yapan acemiye her ay 25 para verilmesinin yanısıra, camide okunacak Kur'an-ı Kerim hatim dualarında Rabia Hatun, İsmail Usta ve Lala el-Hâc Reyhan Ağa'nın yâd edilmesi şart koşulmuştur. Taş vakfiye Hasirciyan Câmii'ne yerleştirilmek üzere hazırlanmış olmasına karşın, 1000 kuruş, Helvahâne Vakfı'na vakfedilmiştir.

14 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4958>

9) Mihr-i Vefa Hatun Vakfı



Resim 9A: Topkapı Sarayı Helvahâne-i Âmire Mescidi'nin Kayıp Kitabeleri, (Ekrem Hakkı Ayverdi Arşivi).

Kitabenin Transkripsiyonu: Kitabe günümüze ulaşamadığı için transkripsiyonu yapılamamıştır.

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 22 Rebiülevvel 1232 / 9 Şubat 1817; Mihr-i Vefa Hatun.

Vakfedildiği Yer: Helvahâne-i Hassa Ocağı Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Kitabe günümüze ulaşamamıştır.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Kitabe, tespit edilebilen tek fotoğrafında net görülemediği için fiziki tanımı yapılamamaktadır. (Resim 9A).

Değerlendirme: Helvahâne-i Âmire birimi içinde yer alan Helvahâne Mescidi'nin dış cephesinde, günümüze ulaşamamış olsa da Ekrem Hakkı Ayverdi Arşivi'nde yer alan bir fotoğrafta görülen 3 kitabeden 2'sinin vakıf kitabesi olduğu kaydolunmuştur (Balci, 2009: 60-62). Bu kitabelerden biri 22 Rebiülevvel 1232/ 9 Şubat 1817 tarihli Dürr-i İnab Hatun ve Mihr-i Vefa Hatun'un vakfına aittir. Kitabenin içeriğine göre Mihr-i Vefa Hatun Allah'ın rızasını kazanmak ve kendi selameti için II. Mahmud'un câriyelerinden olan merhûm Dürr-i İnab? (Dürrünab? ya da Devrinab?) Hatun'un ruhuna Mevlid-i Şerif okutulması için 2000 kuruşu Helvahâne-i Hassa Ocağı'na vakfetmiştir. 2000 kuruşun nemâsından elde edilecek gelirle Mevlid-i Şerif töreni için gerekli harcamaların yapılması şart koşulmuştur. Buna göre elde edilen gelirin 60 kuruşuyla on okkalık şerbetlik kırmızı şeker, 60 kuruşuyla on okkalık şerbetlik yenen şeker, 6 kuruşuyla bir okkalık gülbeşeker, 60 kuruşuyla on iki okkalık külahlık şekerler, 2 kuruşuyla bir okkalık gülsuyu, 15 kuruşuyla on beş dirhemlik öd ağacı, 15 kuruşuyla bir okkalık kahve, 5 kuruşuyla beş bardak ve 5 kuruşuyla beş yemeni alınması şart koşulmuştur. Mevlid-i Şerif töreninde görevli olan kişilerin ücretleri de vakfiyenin şartlarında belirtilmiştir. Buna göre 15 kuruş mevlithana, 5 kuruş ikinci mevlithana, câmi taliplerinden hizmet eden sekiz kişiye ikişer kuruştan 16 kuruş, Aşr-ı Şerif okuyan iki kişiye 6 kuruş, vakfın idarecisi helvacıbaşı ağaya 10 kuruş, üçüncü bölükbaşı ağaya 3 kuruş, iki kişi olan nöbetçi yoldaşlara 4 kuruş verilecektir. Vakıftan para almak isteyen kişilerinse kuvvetli bir rehin vermeden ve kefil göstermeden parayı kullanmaları yasaklanmıştır (Balci, 2009: 60-62). Bu türden bir şartın yer aldığı tek taş vakfiye örneği olması bakımından önemlidir. (Resim 9A).

10) Nuri Bey Vakfı



Resim 10: Nuri Bey Adına Ali Paşazâde'nin Zülüflü Baltacılar Koğuşu Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1233/1817-18, (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Nūrî Beg mâ'il-i hayrât 'Alî Paşa-zâde
2. Râh-ı 'ukbâya olup emr-i Hâk ile me'mûr
3. Üç kîse mâl-ı şülüşden ki teberdârânı
4. Etdiler vakfına vaz' ola nemâsı mevfûr
5. Her iki gecede bir eline yüz dirhem mûm
6. Zülüflüyân Câmî'ini eyleye şevki pür-nûr
7. Düşdü bir hayr du'â ile bu vakfa târîh
8. Mûmu yandıkça ola Nūrî Beg'in meşhedi nûr
9. Sene 1233¹⁵

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1233 / 1817-18; Merhum Nuri Bey adına Ali Paşazâde.

Vakfedildiği Yer: Zülüflü Baltacılar Koğuşu Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu Mescidi'nin dış cephesinde, ahşap çerçeveli pencerenin altında.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: 9 satırlık kitabe 60.5x73 cm ölçülerindedir. Mermer, yeşil zemin üzerine altın varakla, sülüs hatla kıt'â türünde yazılan kitabenin son satırında yer alan tarih, iki yanında stilize palmet motifleriyle sonlanan bir kartuş içine alınmıştır. Kartuşun içinde, tarihin hemen yanında kontur çizgileri alçak kabartma olarak tasarlanan stilize bir palmet motifi daha yer alır. (Resim 10).

Değerlendirme: Zülüflü Baltacılar Koğuşu Câmîi'nin dış duvarında yer alan bir diğer vakıf kitabesine göre 1233/1817-18 tarihinde merhûm Nuri Bey adına Ali Paşazâde, Nuri Bey'in mallarının 1/3'ünü (3 keseye tekabül ettiği belirtilir) Zülüflü Baltacılar Koğuşu Vakfı'na vakfetmiştir. Söz konusu paradan elde edilen gelirle Zülüflüyân Câmîi'nin 2 gecede bir aydınlatılması için 100 dirhem mum alınması şart koşulmuştur. Taş vakfiyede paradan elde edilen gelirden *nemâsı mevfur* olarak söz edilmektedir. Tamiyeli tarihtir. "Düşdü bir" tamiyesi gereğince bir düşürülerek 1233 tarihi bulunmuştur.

¹⁵ Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5324>

11) Eski Başkâtip el-Hâc Mîr-i Vefâ Hatun Vakfı



Resim 11: Başkâtip el-Hâc Mîr-i Vefâ Hatun Adına Yapılan Nûkûd Vakfının Kitabesi, 15 Cemaziyelahir 1234/ 11 Nisan 1819, (Al, 2023: 214).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât sâbık Başkâtib merhûme ve mağfûrûn lehâ
2. el-Hâc Mîr-i Vefâ Hâtun rûhiçün mâl-ı etyâbından Hidâyet
3. Kalfa yediyle bin iki yüz guruş Sertabbâhîn Hüseyin Ağaya teslim ve mütevellî
4. nasb ve ocak kâtibi kâtib ta'yîn ve nemâsından her be-mâh beşer kıyye revgan-ı
5. zeyt Aşağı Matbah câmi-i şerifinde beher yevm on beş kanâdîl ikâd
6. olunmasıçün kayyûm efendiye teslim eylemelerini beyân olundu ff 15 C[emâziye'l-âhîr] sene 1234 [11 Nisan 1819]

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 15 Cemaziyelahir 1234 / 11 Nisan 1819; Merhume eski başkâtip el-Hâc Mîr-i Vefâ Hatun.

Vakfedildiği Yer: Aşçılar Mescidi.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Kitabenin, Topkapı Sarayı Matbah-ı Âmire bölümünde Aşçılar Mescidi'nde yer aldığı kaydedilmiş olmasına karşın (Al, 2023; 51-53,214), Mescit'in kapalı olması sebebiyle 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan alan araştırmalarında yerinde incelenememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: 6 satırlık, 73x58 cm ölçülerinde, siyah mermer zemin üzerine altın varakla, celî sülûs hatla, nesir olarak yazılan kitabede süsleme ögesi yer almamaktadır. (Resim 11).

Değerlendirme: Aşçılar Mescidi'ndeki taş vakfiye, Merhume eski başkâtip el-Hâc Mîr-i Vefâ Hatun'a aittir. 15 Cemaziyelahir 1234/ 11 Nisan 1819 tarihli kitabede, Mire Hatun'un ruhu için malından 1200 kuruşun Hidayet Kalfa eliyle, ağa rütbesiyle mutfaklarda çalışan tüm personelin de amiri olan (Bilgin, 2004; 38) Baş Aşçı Hüseyin Ağaya teslim edildiği, mütevellî olarak da Hüseyin Ağanın atandığı yazılıdır. Vakfiyenin şartları Matbah-ı Âmire Câmi'i'nde her gün 15 kandil yakılması ve her ay 5 kıyye¹⁶ zeytinyağı alınarak Kayyûm Efendi'ye teslim edilmesidir. Vakıf kitabesinde paradan elde edilen gelirden nemâ olarak bahsedilmiştir.

16 1813 yılının fiyatlarına bakıldığında zeytinyağının kıyyesi 156 akçeye tekabül eder. 1 kıyye 156 akçe, 1 kuruş da 120 akçeye eşdeğerdir. Bu durumda 5 kıyye zeytinyağının satış fiyatı 6,5 kuruştur.

12) Merhûme Zeyneb Hanım Vakfı



Resim 12: Merhûm Hazînedâr Sâid Ağâ'nın Cârîyelerinden Merhûme Zeyneb Hatun Adına Yapılan Nûkûd Vakfının Kitabesi, 1 Rebiülevvel 1235/ 18 Aralık 1819, (Al, 2023: 215).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Merhûm Hazînedâr Sâid Ağâ'nın câriyelerinden merhûme Zeyneb
2. Hâtun'un malından kalfası Hidâyet ve Mahmûd ağa yedleriyle aşâğı Matbah-ı
3. âmire câmi'-i şerîfinde beher sene Mevlûd-i Şerîf kırâat olunmasıçün iki bin
4. gurus vaz' ve ağa olanlara teslîm ve mütevellî nasb ve galleden
5. masârifi idâre oluna ve beş meşrûbe iki güğüm ve iki gülâbdan
6. iki buhurdan vakf ve ağaya teslim olunmuşdur fî gurre-i Rebibülevvel 1235 [18 Aralık 1819]

Vakfın Tarihi ve Vâkırı: 1 Rebiülevvel 1235/ 18 Aralık 1819; Hazînedâr Said Ağâ'nın câriyelerinden Merhûme Zeyneb Hanım.

Vakfedildiği Yer: Aşçılar Mescidi.

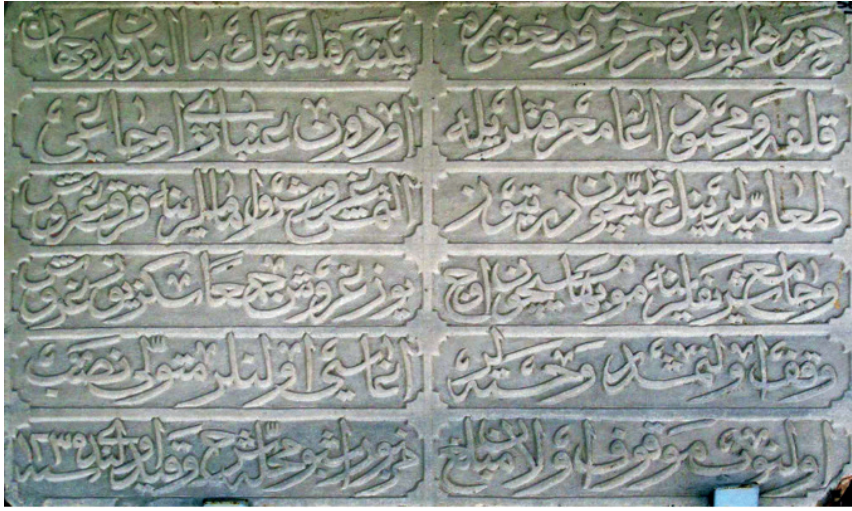
Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Kitabenin, Topkapı Sarayı Matbah-ı Âmire bölümünde Aşçılar Mescidi'nde yer aldığı kaydedilmiş olmasına karşın (Al, 2023; 51-53,215), Mescit'in kapalı olması sebebiyle 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan alan araştırmalarında yerinde incelenememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: 67x45 cm ölçülerinde lacivert zeminli mermer üzerine altın varakla celf sülüs hatla nesir türünde yazılan 6 satırlık kitabede süsleme öğesi yer almamaktadır. (Resim 12).

Değerlendirme: Hazînedâr Said Ağâ'nın cariyelerinden Merhûme Zeyneb Hanım'a ait vakıf kitabesi, 1 Rebiülevvel 1235/ 18 Aralık 1819 tarihli olup, vasiyet yoluyla yapılan bir bağışa işaret eder. Merhûme'nin ruhu için Hidayet Kalfa ve Mahmud Ağa tarafından vakfedilen 2000 kuruşun işletilme gelirinin kullanım şartı, Matbah-ı Âmire Câmi'i'nde Mevlid-i Şerif okunması için yapılacak harcamaları ve ilaveten 5 meşrube, 2 güğüm, 2 gülâbdan ve 1 buhurdan alınarak vakıf adına Mahmud Ağâ'ya teslim edilmesini içerir. Vakıf kitabesinde paradan elde edilen gelirden *galle* olarak söz edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan çalışmalarda Zeyneb Hanım'a ait 27 Rebiülevvel 1242/ 29 Ekim 1826 tarihli bir vakfiye tespit edilmiştir. Vakfedilenler 2000 kuruş, 5 adet bakır şerbet maşrabası, 2 adet bakır şerbet güğümü, 2 adet tonbak gülâbdan ve 1 adet buhurdan olarak kaydedilmiştir. Vakfedilen 2000 kuruşun, sağlam bir rehin (ipotek) ve/veya kefil karşılığında onu on bir buçuk (%15) oranıyla işletilmesi şart koşulmuştur. Elde edilen gelirden törende görevli kişiler ve tören için yapılacak diğer harcamaların neler olduğunun ayrıntılı olarak açıklandığı görülür: Matbah-ı Âmire'deki câmide her Rebiülevvel ayında bir gün, *Kur'ân-ı Kerîm* ayetlerinin tefsirini yapıp, Hz. Peygamber'in hadislerini anlatarak vaaz verecek salih bir kişiye yıllık 5 kuruş verilmesi; vaazdan sonra Mevlid-i Şerif okuyacak sâlih bir kişiye yıllık 15 kuruş verilmesi; aşırhanlara 10 kuruş verilmesi ve bu meblağın kendileri arasında paylaşılması; vakfedilen eşyalar kullanılarak, tören esnasında ikram edilmesi için on beş kıyye şeker ve on kıyye şerbetlik şeker, yeterli miktarda gülâb ve on dirhemlik tütsü satın alınması şart koşulmuştur. Harcamalardan arta kalan paranın, ana paraya eklenmesi ve törenin sonunda Pâdişah'ın ömrü ve devletin devamlılığı için dua edilmesinin yanında Zeyneb Hatun'un ruhu için de dua edilmesi şartları vakfiyede yer almıştır¹⁷ (Ek 2.). Taş vakfiye ile karşılaştırıldığı zaman, vakfiyenin, taş vakfiyeden yaklaşık 7 sene sonra düzenlenerek kaydedildiği görülür. Bu durum, vakfın, kamusal alanda duyurulmasının öncelendiği izlenimini uyandırır. Taş vakfiyede, Mevlid-i Şerif töreninde görevli olacak kişilere verilecek ücretler ve alınacak malzemelerden bahsedilmezken, vakfiyede bunların detaylı olarak açıklandığı görülür. Taş vakfiyede yer almayan bir diğer husus rehin ya da kefil şartının olmasıdır.

¹⁷ Vakfiyenin transkripsiyonu Ömer Küçükceranlar tarafından yapılmıştır.

13A) Penbe Kalfa Vakfı



Resim 13A: Harem-i Hümayûndan Merhûm Penbe Kalfa Adına Yapılan Nükûd Vakfının Kitabesi, 1235/1819-20, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.)

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. *Harem-i hümayûnda merhûme ve mağfûre
Penbe Kalfanın mālından Bedr-i cihân*
2. *Kalfa ve Maḥmûd Ağa ma'rifetleriyle
odun 'anbârı ocağı*
3. *ta'âmiyyelerinin zammıyîçün dört yüz
altmış ğurûş ve imâmlarına kırk ğurûş*
4. *ve câmi'-i şeriflerine mûm bahası içün üç
yüz ğurûş cem'ân sekiz yüz ğurûş*
5. *vakf olunmuşdur ve hastalar
ağası olanlar mütevellî naşb*
6. *olunup mevķûf olan meblağ-ı
mezbur iş bu mahalle şerh ve kayd olundu sene 1235¹⁸*

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1235 / 1819-20; Harem-i Hümayun kalfalarından biri olan merhume Penbe Kalfa.

Vakfedildiği Yer: Odun Anbarı Ocağı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer zemin üzerine, 12 kartuş içinde 6 satır olarak sülüs hatla, nesir türünde yazılan vakıf kitabesindeki süsleme unsurları yalnızca, kartuşların aralarında yer alan ve mermer kitabenin alt ve üst sınırındaki yarım olanlar da dahil sayıları yedi olan içbükey çokgen formlu rozetlerdir. (Resim 13A).

Değerlendirme: 1235/ 1819-1820 yılında Harem-i Hümayun'da kalfa olarak görev yapan merhûme Penbe Kalfa'nın malından Bedr-i cihân Kalfa ve Sertabbahin Mahmud Ağa aracılığıyla yapılan bir nükûd vakfı bulunmaktadır. Odun Anbarı Ocağı'na yapılan 800 kuruşluk vakfın harcama kalemleri, Ocak'ta verilen yemekler için 460 kuruş, imamlarına 40 kuruş ve câmide kullanılan mum bedeli için 300 kuruş olarak belirlenmiştir. Taş vakfiyede 800 kuruşun işletilmesine dair bir ibâre yer almazken, vakfın mütevelliliğine Hastalar Koğuşu Ağaları görevlendirilmiştir.

18 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4963>

13B) Penbe Kalfa Vakfı



Resim 13B: Harem-i Hümâyûn Kılâr Kalfası Merhûm Penbe Kalfa Adına Yapılan Nükûd Vakfının Kitabesi, 17 Cemaziyelahir 1235/ 1 Nisan 1820, (Al, 2023: 216).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Şevketlü efendimiz hazretlerinin /Harem-i Hümâyûn-ı ismet-makrûnda
2. Kılar Kalfası merhûme ve mağfûre Penbe Kalfa'nın / malından iki bin beş yüz gurus
3. Aşçılar Ocağına Mevlûd-i / Şerîf kırâat olunmasıçün
4. Bedricihân Kalfa ve Mahmud Ağa / ma'rifetleriyle vakf ve mütevellî nasb
5. olunan Sertabbâhîn-i Hassa / Hüseyin ağaya teslim Mevlûd-i
6. Şerîfe mevkûf meblağ ma'lûm olmakıçün / iş bu mahalline kayd olundu fî 17 C[emâziye'l-âhîr] sene 1235 [1 Nisan 1820]

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 17 Cemaziyelahir 1235 / 1 Nisan 1820; Harem-i Hümayun'un kılar kalfalarından biri olan merhume Penbe Kalfa.

Vakfedildiği Yer: Aşçılar Mescidi.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Kitabenin, Topkapı Sarayı Matbah-ı Âmire bölümünde Aşçılar Mescidi'nde yer aldığı kaydedilmiş olmasına karşın (Al, 2023; 51-53,216), Mescit'in kapalı olması sebebiyle 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan alan araştırmalarında yerinde tespit incelenememiştir.

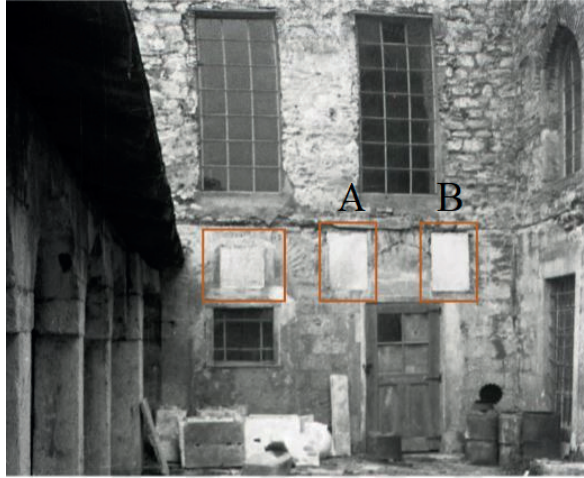
Kitabenin Fiziksel Tanımı: 73x50 cm ölçülerinde, yeşil zeminli mermer üzerine altın varakla, 12 kartuş içinde celî sülûs hatla nesir türünde yazılan 6 satırlık kitabede süsleme öğeleri bulunmaktadır. Altın varakla çerçevelenen kartuşların aralarında sekizgen, köşeleri içbükey olarak tasarlanmış rozetlerin içine yerleştirilmiş 6 yapraklı çiçekler yer almaktadır. Yanyana ve alt alta hizalanan kartuşların kesişim köşelerinde yer alan çiçekli rozetlerin sayısı, en yukarıda ve en aşağıda çerçeveye bitişik olan iki yarım rozet dahil olmak üzere yedidir. (Resim 13B).

Değerlendirme: Aşçılar Mescidi'nde yer alan taş vakfiye kitabesi 17 Cemaziyelahir 1235/ 1 Nisan 1820 tarihli olup, Harem-i Hümayun'da Kılâr Kalfası olarak görev yapmış merhûme Penbe Kalfa'nın malından, Bedr-i cihân Kalfa ve Sertabbahin Mahmut Ağa aracılığıyla yapılan 2500 kuruşluk nükûd vakfını içerir. Taş vakfiyenin içeriğinde vakfedilen 2500 kuruşun işletilmesine ilişkin bir ibâre yer almamasına karşın, bu paranın Mevlid-i Şerif okunması için kullanılacağı şartı bulunmaktadır. Penbe Kalfa'nın malından iki ayrı birime, aynı yıl yapılan iki ayrı nükûd vakfı bulunmaktadır. Buna rağmen hiçbirinde vakfedilen paraların işletilmesinden söz edilmemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan incelemeler sonucu, Penbe Kalfa'nın malından Matbah-ı Âmire için vakfedilen 2500 kuruşluk vakfın vakfiyesi tespit edilmiştir. VGM Defter 00043 00230 kaydında 168. Kayıt numarasında yer alan 27 Rebiülevvel 1242 / 29 Ekim 1826 tarihli vakfiyesine göre, vakfedilen meblağın sağlam bir rehin (ipotek) ve kefil ya da bunlardan birisi karşılığında onu on

bir buçuk (%15) hesabı üzerinden işletilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen gelirin nasıl kullanılacağı da detaylandırılmıştır: Matbah-ı Âmire'de bulunan Câmide her yıl Rebiülevvel ayınının bir günü *Kur'ân-ı Kerîm* ayetlerinin tefsirini yaparak, Hz. Peygamber'in hadislerini anlatıp vaaz ve nasihatte bulunacak âlim ve sâlih bir kişiye yıllık 5 kuruş verilecek; Vaazın ardından Mevlid-i Şerif okuyacak sâlih kişiye yıllık 15 kuruş verilecek; Aşırhanlara 10 kuruş verilecek ve aşırhanlar bu parayı kendi aralarında bölüşecekler; 15 kıyye şeker, 10 kıyye şerbetlik şeker, yeteri kadar gülsuyu, 10 dirhemlik tütsü alınarak Mevlid-i Şerif töreninde ikram edilecek; harcamalardan sonra 2500 kuruşun işletilmesiyle elde edilen gelirden artakalan olursa ana paraya eklenecektir. Bu şartların yanı sıra, törendeki dua esnasında Pâdişah'ın ömrü ve devletinin devamı için dua edilecek ve Penbe Kalfa adına yapılan hayır dolayısıyla Penbe Kalfa'nın ruhu için de dua edilecektir. Vakıf şartlarının yerine getirilememesi durumunda, vakfedilenlerin fakir Müslümanlara harcanması şartı da vakfiyede yer almıştır.¹⁹ (Ek 3.)

Penbe Kalfa'nın adına yapılan vakıflardan 2500 kuruşluk olanın taş vakfiyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kaydı bulunan vakfiyesi karşılaştırıldığında dikkat çeken ilk kısmın, vakfiyelerin tarihleri olduğu anlaşılır. Taş vakfiyenin düzenlenmesi, kaydedilen vakfiyenin düzenlenmesinden 6 yıl öncesine tarihlenmektedir. Bu durum, ölen bir kişinin malından, onun adına yapılan bir para vakfının, dönemin ekonomik gidişatı göz önünde bulundurulduğunda, kamusal alanda kayda geçirilerek, vakfın işletilmeye başlamasının öncelikli olduğu izlenimini uyandırır. Vakıflar Defteri'ndeki kaydı ve taş vakfiyesi kıyaslandığında, defter kaydının daha kapsamlı olduğu görülür. Ancak çalışma içinde yer alan diğer taş vakfiyelerde, vakfedilen paraların harcama kalemlerinin tıpkı Penbe Kalfa'nın Vakfı'nın defter kaydında olduğu gibi detaylandırıldığı örnekler de bulunmaktadır.

14) Bedr-i cihân Kalfa Vakfı



Resim 14B: Topkapı Sarayı Helvahâne-i Âmire Mescidi'nin Kayıp Kitabeleri, (Ekrem Hakkı Ayverdi Arşivi).

Kitabenin Transkripsiyonu: Kitabe günümüze ulaşmadığı için transkripsiyonu yapılamamıştır.

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 17 Cemaziyelevvel 1237 / 9 Şubat 1822; Bedr-i cihân Kalfa.

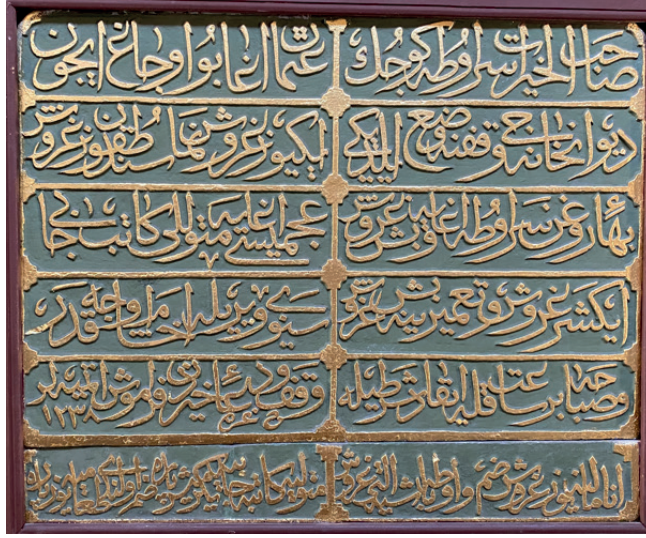
Vakfedildiği Yer: Helvahâne Ocağı Vakfı **Kitabenin Günümüzdeki Konumu:** Kitabe günümüze ulaşamamıştır. (Resim 14B).

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Kitabe, tespit edilebilen tek fotoğrafında net görülemediği için fiziksel tanımı yapılamamaktadır. (Resim 14B).

Değerlendirme: Günümüze ulaşamayan bir diğer taş vakfiye 17 Cemaziyelevvel 1237/ 9 Şubat 1822 tarihlidir. II. Mahmud'un ikinci çamaşırcısı Bedr-i cihân Kalfa hayattayken, Mahmud Ağa eliyle, Helvahâne Ocağı'na 500 kuruş vakfetmiştir. Vakfın işletilmesinden elde edilecek gelirin, her ay mescitte hatim okuyanlara verilmesi şart koşulmuştur. Vakfiyeyi okuyanların ve vakıftan yararlananların üç İhlas Suresi, bir Fatiha Suresi okuyup bağışlanma dilenmeleri de taş vakfiyede yer almıştır. (Balci, 2009: 60-61).

¹⁹ Vakfiyenin transkripsiyonu Ömer Küçükceranlar tarafından yapılmıştır.

15) Serodacı Küçük Osman Ağa Vakfı



Resim 15: Serodacı Küçük Osman Ağa'nın Dîvanhâneci Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1 Cemaziyelahir 1238/ 13 Şubat 1823, (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Şāhibü'l-ḥayrāt Ser-Oṭa Küçük / 'Osmān Ağa bu ocağ için
2. dīvān-ḥāneci vakfına vaż' eylediği / ikiyüz gürüş nemāsından tokuz gürüş
3. bahā-i revḡan ser-oṭa ağaya ve beş gürüş / 'acemisi ağaya mütevellī kâtib-i cābī
4. ikişer gürüş ve ta'mirine beş gürüş / senevī verile aḥşam üçe kadar
5. ve şabāha bir sâ'at kala ikād şartıyla / vakf ve du'ā-i ḥayrdan ferāmūş etmeleyeler fī gurre -i C[emāziye'l-āḥir] 1238
6. Enām altı yüz gürüş zamm ve oṭa-başıya altı gürüş / mütevellīye kâtibe cābiye yigirmişer para zamm olundu ṭa'āma yüz para²⁰

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1 Cemaziyelahir 1238 / 13 Şubat 1823; Serodacı Küçük Osman Ağa.

Vakfedildiği Yer: Divanhaneci Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu Taşlığı'ndaki ahşap köşkün dış cepesinde.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer, yeşil zemin üzerine altın varakla, nesir türünde, sülüs hatla, 12 kartuş içine yazılan 6 satırlık kitabede süsleme öğesi sayılabilecek tek unsur, kartuşlar arasında ve çerçeve köşelerinde yer alan, 14'ü yarım olmak üzere 19 çokgen rozettir. Kitabenin 6. satırının sonradan ilave edilmiş olabileceği düşünülmektedir. (Resim 15).

Değerlendirme: Zülüflü Baltacılar Koğuşu avlusunun duvarında yer alan 1 Cemaziyelahir 1238/ 13 Şubat 1823 tarihli vakfiyede Serodacı Küçük Osman Ağa'nın Dîvanhâneci Vakfı'na vakfettiği 200 kuruş kaydedilmiştir. Vakfa verilen 200 kuruşun geliriyle yıllık 9 kuruş seroda ağasının yağ parasına, 5 kuruş acemi ağaya, vakfın mütevellisine, kâtibine ve câbisine ikişer kuruştan 6 kuruş ve onarımlar için 5 kuruş verilmesi şart koşulmuştur. Daha sonra vakfedilen paraya 600 kuruş daha ilave edilerek mütevellî, kâtip ve câbinin ücretlerine yirmişer para ve yemeğe yüz para daha ilave edileceği belirtilmiştir. Paradan elde edilen gelir *nemâ* olarak kaydedilmiştir.

20 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5346>

16) Davud Ağa Vakfı



1. Harem-i hümayûn ağalarından Dāvūd Ağa'nın kırā'at-i Mevlid-i Şerif için altıbin gürüş
 2. Kethüdâ Vakfına vaz' ve ğallesinden yüzelli gürüş dâne şeker pahā ve şerbet-i şeker pahā
 3. yüzyigirmibeş gürüş ve gül-be-şeker pahā on gürüş ve kahve ve kâğıd pahā
 4. yigirmi gürüş ve 'öd ağac on gürüş ve dārü's-sa'āde ve hazine-dār ağaya ve baş-
 5. kapu ğulāmı ağaya ve yayla başkapu ğulāmı ağaya ve ota lālāsına üçer bardak birer table pahā
 6. seksen gürüş 'acemî ağalara dâne şeker pahā elli gürüş şeyh efendiye onüç gürüş
 7. mevlid-hvān efendiye onbeş gürüş 'aşır-hvānlara yigirmi gürüş nöbetçilere
 8. on gürüş sâkîlere on gürüş tance[?] kahve-cilere onbeş gürüş mütevellîye otuz gürüş
 9. ve kâtibine otuz gürüş ve câbi[y]e oniki gürüş cem'an altıyüz gürüş edip böyle
 10. şart ve ta'yin
- eylemiştir R[ebī'ü'l-âhır] ğurre sene 1240 [23 Kasım 1824]²¹

Resim 16: Harem Ağalarından Davud Ağa'nın Kethüdâ Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1 Rebiülahir 1240/ 23 Kasım 1824, (Taygur, 2024).

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1 Rebiülahir 1240 / 23 Kasım 1824; Harem ağalarından Davud Ağa.

Vakfedildiği Yer: Kethüda Vakfı.

Kitabenin Transkripsiyonu:

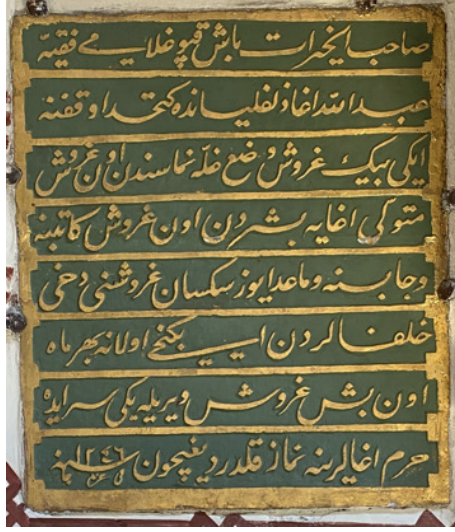
Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer, siyah zemin üzerine altın varakla, sülüs hatla, kıt'a türünde yazılan, 10 satırlık kitabenin tepeliği altın varaklı istiridye kabuğu ve iki yanından simetrik olarak uzanan stilize rumî motifleriyle sonlanır. Kitabenin altında ise düz mermer zemin üzerine siyah kalem işi tekniğinde yapılan barok perde motifi ve çiçek tasarımları bulunur. (Resim 16).

Değerlendirme: Koğuşun avlu duvarına yerleştirilmiş 1 Rebiülahir 1240/ 23 Kasım 1824 tarihli bir diğer taş vakfiyede Harem ağalarından Davud Ağa'nın Mevlid-i Şerif töreninde görev alacaklar ve tören sırasında kullanılacak malzeme ve yiyecekler için Kethüdâ Vakfı'na vakfettiği 6000 kuruş yer almaktadır. Paradan elde edilen gelirden *galle* olarak bahsedilmiştir. Vakfın şart koştuğu harcamalar şöyle sıralanmıştır: 150 kuruşuna tane şeker, 125 kuruşuna şerbet şeker, 10 kuruşuna gülbeşeker, 20 kuruşuna kahve ve kâğıt, 10 kuruşuna öd, acemi ağalara 80 kuruş, 50 kuruşluk şeker, şeyh efendiye 13 kuruş, mevlidhana 15 kuruş, aşırhanlara 20 kuruş, nöbetçilere 10 kuruş, sakilere 10 kuruş, kahvecilere 15 kuruş, mütevellîye 30 kuruş, kâtibe 30 kuruş ve câbiye 12 kuruş verilecektir. Bunların yanında dârüssaâde ağasına, hazînedar ağaya, başkapı gulamı ağaya, yayla başkapı gulamı ağasına ve ota lalasına üçer bardak ve birer tabak bedeli verilmesi de şartlar arasında yer alıp nakdî değerleri bilinmemektedir. Yalnızca harcama ve ücretlere bakıldığında paranın gelirinden toplam 600 kuruş harcanacağı anlaşılır. Satın alınması şart koşulan eşyalarinsa nakdî değeri bilinmemektedir.

21 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5345>

17) Başkapı Gulamı Abdullah Ağa Vakfı



Resim 17: Başkapı Gulamı Abdullah Ağa'nın Kethüdâ Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1 Cemaziyelevvel 1246 / 18 Ekim 1830, (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Şāhibü'l-ḥayrât Baş-ḳapı ḡulāmı [v]akfiyye
2. 'Abdu'llāh Aḡa zülüflüyānda Kethüdā Vakfına
3. ikibin ḡurūş vāz' ḡalle nemāsından on ḡurūş
4. mütevellī aḡaya beşerden on ḡurūş kâtibine
5. ve cāb[ī]sine ve mā'dā yüzseksen ḡurūşı dahı
6. ḡulefālardan ikinci olana be-her māh
7. onbeş ḡurūş verile ki serāyda
8. ḡarem aḡalarına namāz kıldırdığı-çün fi ḡurre-i C[emāziye'l-evvel] sene 1246 [18 Ekim 1830]²²

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1 Cemaziyelevvel 1246 / 18 Ekim 1830; Başkapı Gulamı Abdullah Ağa.

Vakfedildiği Yer: Kethüda Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi Zülüflü Baltacılar Koğuşu Mescidi'nin dış cephesi.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Süsleme unsuru bulunmayan kitabe, mermer üzerine, yeşil zemine, altın varakla, 8 satır halinde, sülüs hatla yazılmıştır. (Resim 17).

Değerlendirme: Koğuşun cāmisinin dış duvarında bulunan diğer vakıf kitabesinde Başkapı Gulamı Abdullah Ağa'nın Zülüflü Baltacılar Koğuşu'ndaki Kethüdâ Vakfı'na yaptığı 2000 kuruşluk vakıf yer alır. Para'dan elde edilen gelirden *galle nemâsı* olarak söz edilen para vakfının şartlarında 10 kuruşun mütevellî aḡaya, beşer kuruş kâtibe ve câbiye olmak üzere toplam 10 kuruş ve yıllık toplam 180 kuruşun (aylık 15 kuruş diye belirtilerek) harem aḡalarına namaz kıldıran ḡulefālardan ikinci olanına verilmesi yer alır. 2000 kuruşluk vakfın yıllık harcama kalemleri 200 kuruş olarak görünmektedir.

²² Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5323>

18) Vanlı Hasan Ağa Vakfı



Resim 18: Harem-i Hümayun Kethüdâ Ağası'nın İkinci Teberdârı Merhûm Vanlı Hasan Ağa'nın Malından Teberdâran-ı Zülflüyân-ı Hâssa Ocağı Vakfı'na Yapılan Nükûd Vakfının Kitabesi, 1831, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Harem-i hümayun kethüdâsı 'uṭṭefetlû ağa ḥazretlerinin ikinci teberdârı Vanlı Ḥasan Ağa merhûmun ṭayyib mâlından olmak üzere Teberdârân-ı Zülflüyân-ı Ḥâşşa
2. Ocağı'nın vakfına beşyüz ğurûş zamm olunup meblağ-ı mezbûrun ḥâşıl olan inmâsından Ramazân-ı Şerîfde çeşme-i devletinde yanmak üzere bu yüz dirhem mûm vakf olunmuş olmağla bu maḥalle şerḥ olundu ğurre-i [Ramazân] sene 1246 [13 Şubat 1831]²³

Vakfın Tarihi ve Vâkırı: 1 Ramazan 1246 / 13 Şubat 1831; Merhum Vanlı Hasan Ağa.

Vakfedildiği Yer: Teberdârân-ı Zülflüyân-ı Hâssa Ocağı Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülflü Baltacılar Koğuşu Çubuk Odası.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: 89x17 cm ölçülerinde, mermer, lacivert zemin üzerine altın varakla, sülûs hatla, nesir halinde, 2 satır halinde yazılmış olup, süsleme ögesine sahip değildir. (Resim 18).

Değerlendirme: Koğuş odasının iç duvarında yer alan 1 Ramazan 1246 / 13 Şubat 1831 tarihli taş vakfiyenin konusu Harem-i Hümayun kethüdâ ağasının ikinci teberdârı olan merhûm Vanlı Hasan Ağa'nın malından 500 kuruşun Teberdârân-ı Zülflüyân-ı Hâssa Ocağı Vakfı'na vakfedilmesiyle ilgilidir. Paradan elde edilen gelirden vakfiyede *inma* olarak söz edilmekte olup, Ramazan aylarında Çeşme Avlusu'nda yakılmak üzere 100 dirhem mum alınması şart koşulmuştur.

23 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5332>

19) Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa Vakfı



Resim 19A-B: Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa'nın Kethüdâ Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakıflarını İçeren Kitabeler, A: 15 Şevval 1257/ 30 Kasım 1841, B: 1262/1845-46, (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

19B:

1. Akçe bin yüz gürüş zamm
2. olunmuşdur cem'an yekün yedi bin iki yüz gürüşdur
3. hademe-i teberdâr Hüseyin ağaya on beş gürüş virile
4. cem'an otuz gürüş virile 1262²⁴

19A:

1. Şāhibü'l-hayrât Harem-i hümayün ağalarından yayla başkapı gulâmı Salih ağanın
2. kırā'at-ı Mevlid-i şerîf içün ağalar imâmı Abdülhamid Efendi ma'rifetleriyle altı bin
3. yüz gürüş kethüdâ vakfına vaz' ve gallesinden yüz elli gürüş dâne şeker bahā
4. ve şerbet bahā yüz yigirmi beş gürüş ve dārü's-sa'ade ve baş kapı gulâmı
5. ve yayla başkapı gulâmı ağaya beher birine birer tabla bahā ve gül-be-şeker bahā
6. ve on gürüş kahve bahā yirmi gürüş 'öd şecer bahā on gürüş
7. tabla bahā yüz yigirmi gürüş Şeyh Efendi'ye on üç gürüş mevlid-hvān
8. efendiye yigirmibeş gürüş 'aşır-hān efendilere yigirmi gürüş nöbetci ağalara
9. on gürüş sakâlara on gürüş tevliyet kethüdâ ağaya otuz gürüş kitâbet imâm otuz
10. gürüş cibâyet oniki gürüş kahvecilere onbeş gürüş hademesi Hüseyin hadematından
11. onbeş gürüş cem'an altı yüz onbeş gürüş idüb böyle şart ü ta'yin eylemiştir 15 L [Şevval] 1257 [30 Kasım 1841]²⁵

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 15 Şevval 1257 / 30 Kasım 1841; Harem-i Hümayun ağalarından merhûm Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa (Resim 19A). 1262/1845-46 (Resim 19B).

24 Kitabenin transkripsiyonu Dr. Öğr. Üyesi Ünal Araç tarafından yapılmıştır.

25 Kitabenin transkripsiyonu Dr. Öğr. Üyesi Ünal Araç tarafından yapılmıştır.

Vakfedildiği Yer: Kethüdâ Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülüflü Baltacılar Koğuşu Taşlığı.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Süsleme ögesi bulunmayan kitabe, mermer, yeşil zemin üzerine, altın varakla, celf tâlik hatla, 11 satır olarak yazılmıştır. Kitabe 75x96 cm ölçülerindedir (Resim 19A). Dairesel formu mermerin içinde altın varakla doldurulan karşılıklı iki hilalin oluşturduğu yazılı zeminin rengi yeşildir. Celf talik hatla 5 satır olarak yazılan kitabe metninin iki yanında yanında, renklendirilmemiş mermerin üstünde, siyah renkli kontur çizgili, içleri altın varakla boyanmış çiçek ve yaprak motifleri karşılıklı olarak konumlanmıştır. Kitabenin ölçüleri 27x26 cm'dir. (Resim 19B).

Değerlendirme: Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda yer alan vakıf kitabesi 15 Şevval 1257/ 30 Kasım 1841 tarihli olup, Har-em-i Hümayun ağalarından merhûm Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa'nın vakfidir. Mirasından Kethüdâ Vakfı'na 6100 kuruş, Ağalar İmamı Abdülhamid Efendi tarafından vakfedilmiştir. Kitabede paradan elde edilen gelirden *vaz ve galle* olarak söz edilmektedir. Para'nın gelirinin Mevlid-i Şerif töreninde görev alanların ücretlerine ve tören için alınacak eşya ve yiyecek-içeceklere harcanması şart koşulmuştur. Buna göre: 150 kuruşluk tane şeker ve şerbet bedeli, dârüssaâde ağasına, başkapı gulamı ve yayla başkapı gulamı ağaların her birine toplam 125 kuruşluk birer tepsi ve gül-beşeker bedeli, 10 kuruşluk kahve, 20 kuruşluk öd ağacı, 10 kuruşluk tepsi; Şeyh Efendi'ye 120 kuruş, mevlidhâna 13 kuruş, aşırhâna 25 kuruş, nöbetçi ağalara 20 kuruş, sakalara 10 kuruş, mütevellî olan kethüdâ ağasına 10 kuruş, kitabet imamına 30 kuruş, câbîlere 30 kuruş, kahvecilere 12 kuruş, hademe Hüseyin'e 15 kuruş ve diğer hademelere 15 kuruş olmak üzere toplam 615 kuruş verilecektir. Daha önceki vakfiyelerde görüldüğü üzere ağalara verilecek olan eşya ya da yiyeceğe harcanacak meblağ belirsizdir. Söz konusu kitabede dârüssaâde, başkapı gulamı ve yayla başkapı gulamı ağaların her birine verilecek birer tablenin değeri, gülbeşekerin miktarı ve değeri kayıt altına alınmamıştır. Paradan elde edilecek gelirin harcama kalemleri tek tek yazılmıştır. Ancak dârüssaâde, başkapı gulamı ve yayla başkapı gulamı ağaların her birine verilecek birer table gülbeşekerin miktarı belirtilmemiştir. Bu durum paranın işletilmesinden elde edilen gelirin işletim oranının hesaplanmasını zorlaştırmaktadır (Resim 19A).

Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa'nın 6100 kuruşluk vakfının taş vakfiyesine ek olarak, söz konusu vakfın ana parası 1262/1845-46 tarihinde 7200 kuruşa çıkarılarak hademe Hüseyin Ağa'nın ücreti de 15 kuruş daha arttırılmış ve 30 kuruşa yükselmiştir. Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa'nın 6100 kuruşluk vakfının 7200 kuruşa çıkarıldığına ilişkin olarak sonradan eklenen kitabe, ilk kitabenin hemen üstüne konmuştur. (Resim 19B).

20) Dilberengiz Hanım Vakfı



Resim 20: Dilberengiz Hanım'ın Teberdâran-ı Hassa Kethüdâ Vekili Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 15 Rebiülevvel 1263 / 3 Mart 1847, (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Şāhibü'l-ḥayrāt Hoş-âbcıbaşı Muştafâ Ağa'nın zevcesi beşinci mu'teber kadının çerâğlarından
2. Gülbeden Kalfa'nın 'acemisi Dilberengiz Hanım'ın müstekilen kırâ'at-ı Mevlid-i şerif için teber-dârân-ı
3. ḥaşşada kethüdâ vekili vakfına vaz' eylediği yedibin ğurüş ve ğallesinden mevlid-ḥân
4. efendiye yigirmi beş ğurüş ve şeyh efendiye onbeş ğurüş ve şecer-i 'öd bahâsı onbeş ve 'aşır-ḥvân
5. efendilere yigirmi ğurüş nöbedci ağalara on ğurüş ve sakâlara on ğurüş tevliyet kethüdâ vekili ağaya otuz ğurüş
6. kitâbet ve cibâyet kâtib kırkiki ğurüş ve kahve bahâsı onbeş ğurüş ve kahvecilere
7. onbeş ğurüş bu mezkûrânlara yüztoksan yedi ğurüşa bâliğ olup mâ-bâķisi
8. şerbet ve dâne şekere şarf olunmak /şartıyla ve iş bu mahalle şerh ü kayd olunmuştur fî 15 Rebî'ü'l-evvel 1263 [3 Mart 1847]²⁶

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 15 Rebiülevvel 1263 / 3 Mart 1847; Dilberengiz Hanım.

Vakfedildiği Yer: Teberdâran-ı Hassa Kethüdâ Vekili Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Zülfülü Baltacılar Ocağı Taşlığı.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer, yeşil zemin üzerine altın varakla, nesir türünde celî talik hatla, 8 satır olarak 16 kartuş içine yazılan kitabede süsleme unsuru sayılabilecek yegâne motif, kartuşların ortalarında ve çerçeve kenarlarında yer alan 19'u yarım 26 çokgen formu rozettir. 76x65 (Resim 20).

Değerlendirme: Zülfülü Baltacılar Koğuşu'nda avluda yer alan bir diğer vakıf kitabesi de Hoşabcıbaşı Mustafa Ağa'nın eşi, beşinci Muteber Kadın'ın چراğlarından Gülbeden Kalfa'nın acemisi Dilberengiz Hanım'ın, Mevlid-i Şerif okunması için Teberdâran-ı Hassa Kethüdâ Vekili Vakfı'na vakfettiği 7000 kuruşluk bağışı konu alır. 15 Rebiülevvel 1263 / 3 Mart 1847 tarihli vakfiyede paradan elde edilen gelirden *galle* olarak söz edilmektedir. Paranın geliriyle yapılan harcama kalemleri şu şekilde sıralanmıştır: mevlidhan efendiye 25 kuruş, şeyh efendiye 15 kuruş, aşırhan efendilere 20 kuruş, nöbetçi ağalara 10 kuruş, sakalara 10 kuruş, tevliyet kethüdâsı vekili ağaya 30 kuruş, kitâbet ve câbiyet kâtibine 42 kuruş, 15 kuruşluk öd ve 15 kuruşluk kahve ve 15 kuruş da kahvecilere verilecek ücret olmak üzere toplam 197 kuruşluk harcama kalemi bulunmaktadır. Bunların yanında arta kalan gelirle şerbet ve tane şeker alınması şart koşulmuştur. Paranın işletilmesinden elde edilen gelirinin tamamı, Mevlid-i Şerif için yapılan, meblağı bilinen harcamalar dışında artan gelirin meblağı bilinemeyeceği için hesaplanamamaktadır.

26 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5341>

21) Mahfer Kalfa Vakfı



Resim 21: Mahfer Kalfa'nın Harem-i Hümayun Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1265/ 1848-49, (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Harem-i hümayun Agalar Câmi-i şerîfi nezdinde beher sene bir Mevlüd-i şerîf kırâat olmak üzere
2. hademe-i harem-i hümayûn koğuşuna vakf eylediğim on bin guruşun hasılatından vaiz-ı
3. nasihat iden şeyh efendiye otuz guruş ve iki nefer mevlüdhan efendilere otuz guruşdan
4. altmış guruş virile ve beş nefer aşırhân efendilere on guruşdan elli guruş
5. virile ve câmi-i mezkûr imamı bulunan efendiye otuz guruş virile ve harem-i hümayûn
6. hademeleri imamı efendiye otuz guruş virile ve hâfızdan bir nefer aralık aralık
7. Kur'an-ı Kerim kırâat idüb hitamında hatm-ı şerîfin sevabını ruhuma hediye idene
8. senevî otuz guruş virile ve hizmet iden beş nefer kimesneye beher sene on
9. guruşdan elli guruş virile ve yirmi guruş öd ve gülâb ahz oluna
10. senevî sekiz yüz elli guruş şeker ve şerbet alınıb hazırda bulunan cemâat-i müslimine
11. tarh oluna buhurdan hidmeti iden kimesneye otuz guruş virile vakf-ı mezkûre
12. mütevellî bulunan hademeler vekilharcına otuz guruş virile ve gülâbdan hidmeti iden
13. hademem Ali Agaya hayatda oldukça otuz guruş virile sene 1265²⁷

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1265 / 1848-49; Mahfer Kalfa.

Vakfedildiği Yer: Harem-i Hümayun Vakfı.

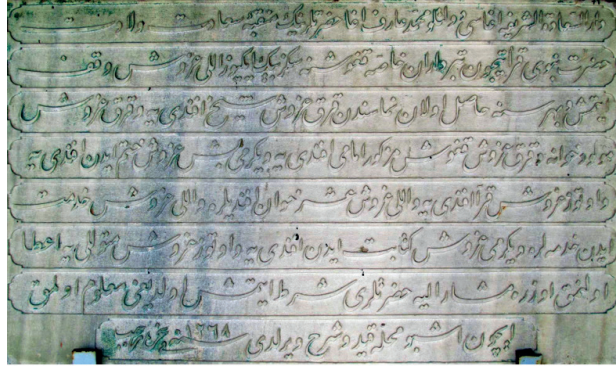
Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Karaağalar Taşlığı.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer, yeşil zemin üzerine, altın varakla, talik hatla, nesir türünde yazılan 13 satırlık kitabenin en üstünde, altın varakla yapılmış, ampir üslubu andıran, stilize bitkisel süsleme yer alır. (Resim 21).

Değerlendirme: Kara Ağalar Taşlığı'nda yer alan 1265 / 1849 tarihli bir vakıf kitabesine göre, Mahfer Kalfa, her sene Ağalar Câmi'nde Mevlid-i Şerif okunması için Harem-i Hümayun Vakfı'na 10.000 kuruş vakfetmiştir. Paranın işletilmesiyle elde edilecek gelirden, vaiz efendiye 30 kuruş, iki mevlithana otuzar kuruştan 60 kuruş, beş kişilik aşırhanların her birine onar kuruştan 50 kuruş, Ağalar Câmi imamına 30 kuruş, Harem-i Hümayun hademeleri imamına 30 kuruş, bir sene boyunca aralıklı olarak Kur'an-ı Kerim okuyup hatmini tamamlayarak vakfa bağışlayanlara yıllık 30 kuruş, beş kişilik hizmetlilerin her birine onar kuruştan 50 kuruş, törende buhurdan hidmeti veren kişiye 30 kuruş, gülâbdan hizmetini yerine getiren hademe Ali Ağa'ya hayatta olduğu müddetçe 30 kuruş verilmesinin yanında; 20 kuruş öd ve gülâb, yıllık 850 kuruş şeker ve şerbet alınması şart koşulmuştur. Ayrıca vakfın mütevellisi olan hademeler vekilharcına 30 kuruş verilmesi de belirtilmiştir. Paradan elde edilecek gelirden *hasılat* olarak söz edilmiştir. Vakfın en dikkat çekici şartı, her yıl Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlayan kişilere 30 kuruş verilmesidir. Bu bağış denetlenebilir ve tespit edilebilir bir kişi sayısına sahip olmadığı için harcanacak toplam meblağ belirsizdir.

²⁷ Kitabenin transkripsiyonu Dr. Öğr. Üyesi Ünal Araç tarafından yapılmıştır.

22) Dârüssaâde Ağası Mehmed Arif Ağa Vakfı



Resim 22: Dârüssaâde Ağası Mehmed Arif Ağa'nın Teberdâran-ı Hassa Koğuşu'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, Receb 1268 / 21 Nisan 1852, (H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Dârü's-sa'âdetü's-şerîfe ağası devletlü Mehmed 'Ârif
Ağa hâzretlerinin menkabe-i sa'âdet-vilâdet
2. Hâzret-i nebevî kırâ'at-çün teberdârân-ı hâşşa koğuşuna sekiz bin iki yüz elli gürüş vakf
3. etmiş ve be-her sene hâşıl olan nemâsından kırk gürüş Şeyh Efendi'ye ve kırk gürüş
4. Mevlûd-hvâne ve kırk gürüş koğuş-ı mezkûr imâmı efendiye ve yigirmibeş gürüş hatm eden efendiye
5. ve otuz gürüş kurrâ efendiye ve elli gürüş 'aşir-hvân efendilere ve elli gürüş hıdmet
6. eden hademelere ve yigirmi gürüş kitâbet eden efendiye ve otuz gürüş mütevellîye a'tâ
7. olunmak üzere müşârünileyh hâzretleri şart etmiş olduğu ma'lûm olmak
8. için işbu mahalle kayd ü şerh verildi sene 1268 fî gurre-i Receb [21 Nisan 1852]²⁸

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1 Receb 1268 / 21 Nisan 1852; Dârüssaâde Ağası Mehmed Arif Ağa.

Vakfedildiği Yer: Teberderân-ı Hassa OcağıVakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlusu'nda yer alan sergilenen kitabeler içinde olduğu kaydedilmiş olmasına karşın, 1 Temmuz 2024 tarihinde yapılan incelemelerde yerinde tespit edilememiştir.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer üzerine, ta'lik hatla, nesir türünde yazılan 8 satırlık kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. (Resim 22).

Değerlendirme: Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda yer almamasına karşın Teberderân-ı Hassa Koğuşu Vakfı'na vakfedilen bir vakıf kitabesi de Topkapı Sarayı Müzesi'nin 2. Avlusunda sergilenmekteydi. 1 Receb 1268/ 21 Nisan 1852 tarihli taş vakfiyeye göre Dârüssaâde Ağası Mehmed Arif Ağa Hz. Muhammed'e Mevlid-i Şerif okunması için 8250 kuruş vakfetmiştir. Kitabede paranın işletilmesinden elde edilen gelirden *be-her sene hâşıl olan nemâsından* ifadesiyle bahsedilmiştir. Vakfının gider kalemlerine göre; 40 kuruş şeyh efendiye, 40 kuruş mevlidhan efendiye, 40 kuruş koğuş imamına, 25 kuruş hatmeden efendiye, 30 kuruş kurra efendiye, 50 kuruş aşirhan efendilere, 50 kuruş hizmet eden hademelere, 20 kuruş kitabet eden efendiye ve 30 kuruş mütevellîye verilmesi şart koşulmuştur. Taş vakfiyeye göre gider kalemleri toplam 325 kuruş olarak görünmektedir.

28 Transkripsiyon için bkz. <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1265&hid=4968>

23) Mahfer Kalfa Vakfı



Resim 23: Mahfer Kalfa'nın Harem-i Hümayun Ocağı Hademeleri Vakfı'na Yaptığı Nükûd Vakfının Kitabesi, 1275/ 1858-59, Topkapı Sarayı Karaağalar Taşlığı (Taygur, 2024).

Kitabenin Transkripsiyonu:

1. Sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râgibü'l-Cennet ved-dere-cât Mahfer kalfanın harem-i hümayun hademeleri
2. ocağı vakfına ilhak eylediği on bin guruşun nemâsından beher sene saray-ı cedide Agalar
3. Câmii-i şerîfi nezdinde bir mevlid-i şerîf kırâat iden efendiye elli guruş vaiz-ı nasihat iden efendiye
4. otuz guruş dört nefer aşırhân efendilerin beherine onardan kırk guruş virile ve câmî-i şerîf
5. imamı efendiye yirmi guruş ve hâfızdan bir kimse aralık aralık Kur'an-ı azimüşşân kırâat idüb senesi
6. hitamında bir hatm-ı şerîf itmam idüb esnasında hasıl olan ecr ü mesûbâtı Resul-i zîşân
7. efendimiz hazretlerinin rûh-i tayyibelerine ihda eyleyeler yirmi guruş virile beş nefer
8. hizmetçilerin beherine onardan elli guruş virile ve yirmi guruş ile öd gûlâb ve bin guruşluk
9. dahi elvân şeker alınub hâzır meclisde bulunan din karındaşlarımızı tevzi' ve taksim oluna hademe-i harem-i humâyun ocağı
10. vakıf mütevellîsi bulunan hademe agaya otuz guruş virile ve başkapu gulamı bulunan agalar dahi ber vech-i hasbi nizâm idüb
11. menkabe-i müteberrike-i şerîfi vaktiyle icrâsına sa'yu gayret eyleye cenâb-ı Hakk kâffe-i mü'minin şefâat-i Resulullahı mazhar eyleye amin 1275²⁹

Vakfın Tarihi ve Vâkıfı: 1275 / 1858-59; Mahfer Kalfa.

Vakfedildiği Yer: Harem-i Hümayun Ocağı Hademeleri Vakfı.

Kitabenin Günümüzdeki Konumu: Karaağalar Taşlığı.

Kitabenin Fiziksel Tanımı: Mermer, yeşil zemin üzerine, altın varakla, talik hatla, nesir türünde, 11 satır olarak yazılan kitabenin en üstünde, altın varakla bezenmiş motifler yer alır. Üst üste iki kıvrım dalla sonlanan yarım daire formulu bitkisel motifin üstünde bir hilal, mermer kitabenin üst sınırına kadar yarım daire formunda devam eder. Hilalin içinde bir istiridye kabuğu motifli yer almıştır. (Resim 23).

Değerlendirme: Mahfer Kalfa, 1275 / 1858-59 senesinde Harem-i Hümayun Ocağı Hademeleri Vakfı'na, bir önceki vakfına ek olarak 10.000 kuruş vakfetmiştir. Bu vakfın gelirinden elde edilecek meblağ ile Ağalar Câmî'nde her sene Mevlid-i Şerif okunması şart kılınarak, paranın gelirinden yapılacak harcama kalemleri vakfiyede sıralanmıştır. Mevlidhana 50 kuruş, vaize 30 kuruş, dört kişilik aşırhanların her birine onardan 40 kuruş, Ağalar Câmî imamına 20 kuruş, bir sene içinde Kur'an-ı Kerîm okuyup hatmini tamamlayarak Hz. Muhammed'in ruhuna bağışlayan hafıza 20 kuruş, beş kişilik hizmetlilerin her birine onardan 50 kuruş verilmesi şart koşulmuştur. Vakfın yönetiminden, Harem-i Hümayun Ocağı Vakfı'nın mütevellîsi olan hademe ağa sorumlu olup ücreti 30 kuruş olarak belirlenmiştir. Mevlid-i Şerif töreni için 20 kuruşluk öd ve gûlâb ve 1000 kuruşluk renkli şeker alınarak törende bulunan kişilere dağıtılması vakfiyede yer alan bir diğer şarttır. Başkapı gulamı olan ağalar da bu törenin icrasını yürütmekle görevlendirilmişlerdir. Kitabede paranın işletilmesinden elde edilecek gelirden *nemâ* olarak bahsedilmektedir.

²⁹ Transkripsiyonu için bkz. (Şimşirgil, 2016: 212-213).

Değerlendirme ve Sonuç

Topkapı Sarayı'nda bulunan taş vakfiyelerde yer alan vakıfların çeşitliliği dikkat çekicidir. Bir birime ait birden fazla vakıf olabildiği görülür. Örneğin Zülüflü Baltacılar Koğuşu vakıflarına bakıldığında hem Zülüflü Baltacılar Koğuşu Vakfı hem de Kethüdâ Vakfı'na para vakfedildiği görülür ve hepsi de koğuşun duvarlarında, taşlığında, odaların içlerinde yer alır.

Topkapı Sarayı'nda yer alan ve çalışmada incelemeye konu edilen 25 taş vakfiyeli para vakıflarının içeriklerinde, vakfedilen paraların işletilerek elde edilecek gelirin nasıl harcanacağı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Aşçılar Mescidi'nde 3, Odun Anbarı Ocağı'nda 1, Helvahâne Mescidi'nde 3, Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda 12, Kozbekçiler Koğuşu'nda 4 ve Kara Ağalar Koğuşu'nda yer alan 2 taş vakfiye incelenmiştir. İncelenen kitabelerden yalnızca 5 tanesi süsleme unsurları içerir ve hepsi XIX. yüzyılın süsleme özelliklerine sahiptir. İstiridye motifleri, stilize edilmiş ampir üsluplu bitkisel motifler öne çıkan tasarımlardır. Yanı sıra 1 örnekte barok perde motif de izlenebilmektedir. Tamiyeli tarih düşürme sanatının yer aldığı 2, lafzen tarihin verildiği 1 kitabe vardır.

Çalışmada incelenen taş vakfiyeli para vakıflarından yalnızca ikisinin vakfiyesi tespit edilebilmiştir. İki vakfiyenin de taş vakfiyelerinden daha geç bir tarihte düzenlenildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, yüksek enflasyon ve zorlayıcı ekonomik koşulların yaşandığı dönemlerde kurulan para vakıflarının, bir an önce hayata geçmesi ve söz konusu vakıflardan faydalanabilecek kişilere duyurulmasının öncelendiği izlenimini uyandırmaktadır. Taş vakfiyelerin yazılıp yerleştirilmesiyle, Vakıf Defteri'ne kayıt yapılması arasında geçen zaman diliminde, taş vakfiyede yer almayıp, defter kaydında yer alan şartların nasıl oluştuğu meçhul olmakla birlikte, bu vakıfların da mütevellîler eliyle işletilip/yöneltildiği, denetimlerinin de nazırlar ya da vakfın bağlı olduğu nezaretlerce yürütüldükleri düşünülmektedir.

Taş vakfiyelerin içeriklerine bakıldığında, vakıf şartı olarak Hz. Muhammed'in doğum günü olduğu kabul edilen Rebiülevvel ayının 12. gününde okunan dualar, Hz. Muhammed'in hayatı ve hikmetlerinin anlatıldığı dini eserlerin okunması, dinleyicilere hurma, şerbet, şeker ve buhur ikramının yapıldığı Mevlid-i Şerif törenlerinin önemli bir yer tuttuğu görülür. Topkapı Sarayı'nın farklı birimlerinde yer alan taş vakfiyeler, Mevlid-i Şerif törenlerinin Saray'ın hizmetlisi ağalar ve kalfalar tarafından maddi güçleri ölçüsünde yapıldığını gösterir. İncelenen 25 taş vakfiyeden 13'ünün Mevlid-i Şerif törenleriyle ilgili olması bunun kanıtı niteliğindedir.

Para vakıflarının taş vakfiyeler üzerine yazılarak Topkapı Sarayı'ndaki hizmet birimlerine yerleştirilmesi, bir yandan vâkıfların hayırsever kimliklerini görünür hale getirerek hayatta olanlara prestij kazandırırken merhûmların hayırla anılmalarına aracılık eder. Diğer taraftan da yangınlar ya da başka sebepler yüzünden vakıfların vakfiyelerinin kaybolmasının önüne geçer. Taş vakfiyeler aynı zamanda para vakfından faydalanmak isteyen Saray çalışanlarına başvurabilecekleri vakıfları göstermesi açısından da önemlidir.

Ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde; iaşe temininde yaşanan güçlükler, artan tağşış, serbest piyasadaki enflasyon gibi sebeplerden ötürü, para vakıfları aracılığıyla ihtiyaçların karşılanması sistemi bir zorunluluk haline gelmiş gibi görünmektedir. Topkapı Sarayı'nın hizmet birimlerinde görevli olan ağa, kethüda, kalfa, hanımların, kendi mallarından vakfettikleri paraların işletilmesiyle elde edilen gelirlerle hizmet birimlerinin ihtiyaçları karşılandığı kadar Mevlid-i Şerif törenleri, Ramazan aylarında yapılacak özel harcamalar, kandil gün ve gecelerinin kutsiyetlerine yönelik özel şartlar düzenlenmiş, böylece hayırsever ve dindar vâkıflar kendileri için de dua okunmasını istemiştir. Hem dini hem iktisadi yönleri olan Topkapı Sarayı'ndaki para vakıflı taş vakfiyeler, yazıldıkları dönemlerin Saray'daki gündelik hayatına ilişkin bilgileri içermektedir. Günümüze ulaşamayan hizmet birimlerindeki mekânsal düzenlenmelerle ilişkili bilgiler, Saray çalışanlarının kimlikleri, dini törenler için kullanılacak eşyaların ve buhur malzemeleriyle gıda ürünlerinin tespit edilmesi, aydınlatma için hangi malzemelerin kullanıldığı gibi bilgilere taş vakfiyeler aracılığıyla ulaşmak mümkündür.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter 00043 00230, Kayıt No:168, Sayfa: 482-483.

VGMA, Defter 00043 00231, Kayıt No:169, Sayfa: 484-485.

2. Taş Vakfiyeler

Başkadın Lalası Rıdvan Ağa Vakfı, 1226 / 1811-12.

Başkapı Gulamı Abdullah Ağa Vakfı, 1 Cemaziyevvel 1246 / 18 Ekim 1830.

Bedr-i cihân Kalfa Vakfı, 17 Cemaziyevvel 1237 / 9 Şubat 1822.

Dârüssaâde Ağası Mehmed Arif Ağa Vakfı, 1 Receb 1268 / 21 Nisan 1852.

Dergâh-ı Alî gediklü züeamalarından Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa Vakfı, 1230 / 1814-15.

Dilberengiz Hanım Vakfı, 15 Rebiülevvel 1263 / 3 Mart 1847.

Eski Kozbekçibaşı Pehlivan el-Hâc Hasan Ağa Vakfı, Muharrem 1211 / Temmuz-Ağustos 1796.

Geredeli Kozbekçi Sarı İbrahim Ağa Vakfı, 1228 / 1813.

Harem ağalarından Davud Ağa Vakfı, 1 Rebiülahir 1240 / 23 Kasım 1824.

Harem-i Hümayun kalfası merhume Penbe Kalfa Vakfı, 1235 / 1819-20.

Harem-i Hümayun kalfası merhume Penbe Kalfa Vakfı, 17 Cemaziyelahir 1235 / 1 Nisan 1820.

Hazînedar Said Ağa'nın câriyelerinden Merhûme Zeyneb Hanım Vakfı, 1 Rebiülevvel 1235/ 18 Aralık 1819.

İbrikdar Ustalardan İsmail Ağa Vakfı, Cemaziyelahir 1230 / Mayıs-Haziran 1815.

Kozbekçi Halifesi Boyâbâdî Hasan Ağa Vakfı, 1228 / 1813.

Mahfer Kalfa Vakfı, 1265 / 1848-49.

Mahfer Kalfa Vakfı, 1275 / 1858-59.

Merhum Bölükbaşı Dubadeli (Dubadalı) Ali Ağa Vakfı, 1217 / 1802-3.

Merhum Nuri Bey Vakfı, 1233 / 1817-18.

Merhum Vanlı Hasan Ağa Vakfı, 1 Ramazan 1246 / 13 Şubat 1831.

Merhume eski başkâtip el-Hâc Mîr-i Vefâ Hatun Vakfı, 15 Cemaziyelahir 1234 / 11 Nisan 1819.

Mihr-i Vefa Hatun Vakfı, 22 Rebiülevvel 1232 / 9 Şubat 1817.

Serodacı Küçük Osman Ağa Vakfı, 1 Cemaziyelahir 1238 / 13 Şubat 1823.

Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa Vakfı, 1262/1845-46.

Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa Vakfı, 15 Şevval 1257 / 30 Kasım 1841.

Zülüflü Baltacılar Eski Kethüdası Mustafa Bey Vakfı, 1222 / 1807-8.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmad, Mahadi (2015). "Cash Waqf: Historical Evolution, Nature and Role as an Alternative to *Ri-ba*-Based Financing fort he Grass Root". *Journal of Islamic Finance*, Vol.4, No.1, 63-74.

Al, Furkan (2023). Topkapı Sarayı'ndaki Kitabelerin Belgelenmesi ve Koruma Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimari Koruma ve Restorasyon Bilim Dalı.

Alkan, Mustafa (2006). "Uşak Para Vakıfları (1890-1923)", *Belleten*, 70 (258), 743-774.

- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1962). "Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi". *Vakıflar Dergisi*, (5), 79-86.
- Balcı, Ramazan (2009). *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Sarayı ve Harem Hayatı. Sarayın Sırları* (Abdurrahman Şeref). İstanbul: Elit Kültür.
- Bilgin, Arif (2004). *Osmanlı Saray Mutfağı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cantay, Gönül (1994). "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler". *Vakıf Haftası Dergisi*, (11), 147-162.
- Çaycı, Ahmet (2018). *Türk-İslam Kültüründe Vakıf ve Sanat*. Konya: Palet Yayınları.
- Çetinaslan, Mustafa (2018). "Taş Vakfiyeler ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin Taş Vakfiyesi". *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu – 1*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları. 205-240.
- Çizakça, Murat (2004). "Incorporated Cash Waqfs and Mudaraba, Islamic non-bank Financial Instruments From Past to the Future". *International Seminar on Non-bank Financial Institutions, Kuala Lumpur*. Bildiri Sunumu, 26-28 Ocak 2004, MPRA Paper, Münih.
- Çizakça, Murat (2001). *A History Of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century To The Present*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Fatsa, Mehmet ve Halil İ. Sarıtaş (2012). "Giresun Merkezde Osmanlı Devri Vakıf Eser Kitabeleri". *Vakıflar Dergisi*, (38), 141-154.
- Gürsoy, Çiğdem (2021). "İstanbul Yeniköy Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1591-1883)". *Osmanlı Araştırmaları*, LVII, 171-202.
- Kahf, Monzer & Amiirah Nabee Mohomed (2017). "Cash Waqf: An Innovative Instrument of Personal Finance In Islamic Banking". *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 13 (13), 13-29.
- Karateke, Hakan T. (2004). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kavanin-i Yeniçeriyan: Yeniçeri Kanunları* (2011). Yay. Haz. Tayfun Toroser. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keskin, Mustafa Ç. (2016). "Bayezîd Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi". *Osmanlı Araştırmaları*, (48), 1-37.
- Keskin, Mustafa Ç (2018). "Umur Bey Taş Vakfiyesi: Esin ve İçerik Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları*, (53), 121-152.
- Küçükaşçı, Mustafa S. (2024). "Osmanlı Tarihi Araştırmaları İçin Az Bilinen Bir Kaynak: Topkapı Sarayı Taş Kitabeler Koleksiyonu". *XIX. Türk Tarih Kongresi (3-7 Ekim 2022)*, 3. Cilt I. Kısım. Ankara. 677-711.
- Öz, Tahsin (1948). *Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları (1939-1944)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özcan, Abdülkadir (1992). "Baltacı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5. İstanbul. 34-35.
- Pamuk, Şevket (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisad'ı Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, Korkmaz (2020). "Muş Merkezde Yer Alan Nadide Bir Eser: Selim Paşa Taş Vakfiyesi". *TAED*, (67), 455-470.
- Şentürk, Abdülmecit (2013). "Topkapı Sarayı'ndaki Taş Vakfiye Kitabeleri". *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 6*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü ve Topkapı Sarayı'nı Sevenler Derneği Süreli Yayını. 220-237.

- Şimşirgil, Ahmet (2016). *Bir Müstakil Dünya Topkapı Sarayı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tekeşin, Metin (1964). Topkapı Sarayı Müzesinin Orta Avlusunda Bulunan Vakıf Kitabeleri. Bitirme Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2000). "Medeniyet Tarihimizde Taş Vakfiyeler". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 33-51.
- Türkoğlu, İrfan (2013). "Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 187-196.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Varlık, Mustafa Çetin (2018). "Germiyanoglu II. Yakub Bey'in Mescidi ve Türbesi". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 59-75.
- Yurttaş, Hüseyin ve Zerrin Köşklü (2017). "Erzurum İli Vakfiyelerinde Taş Özetler". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (44), 355-375.

4. Elektronik Kaynaklar

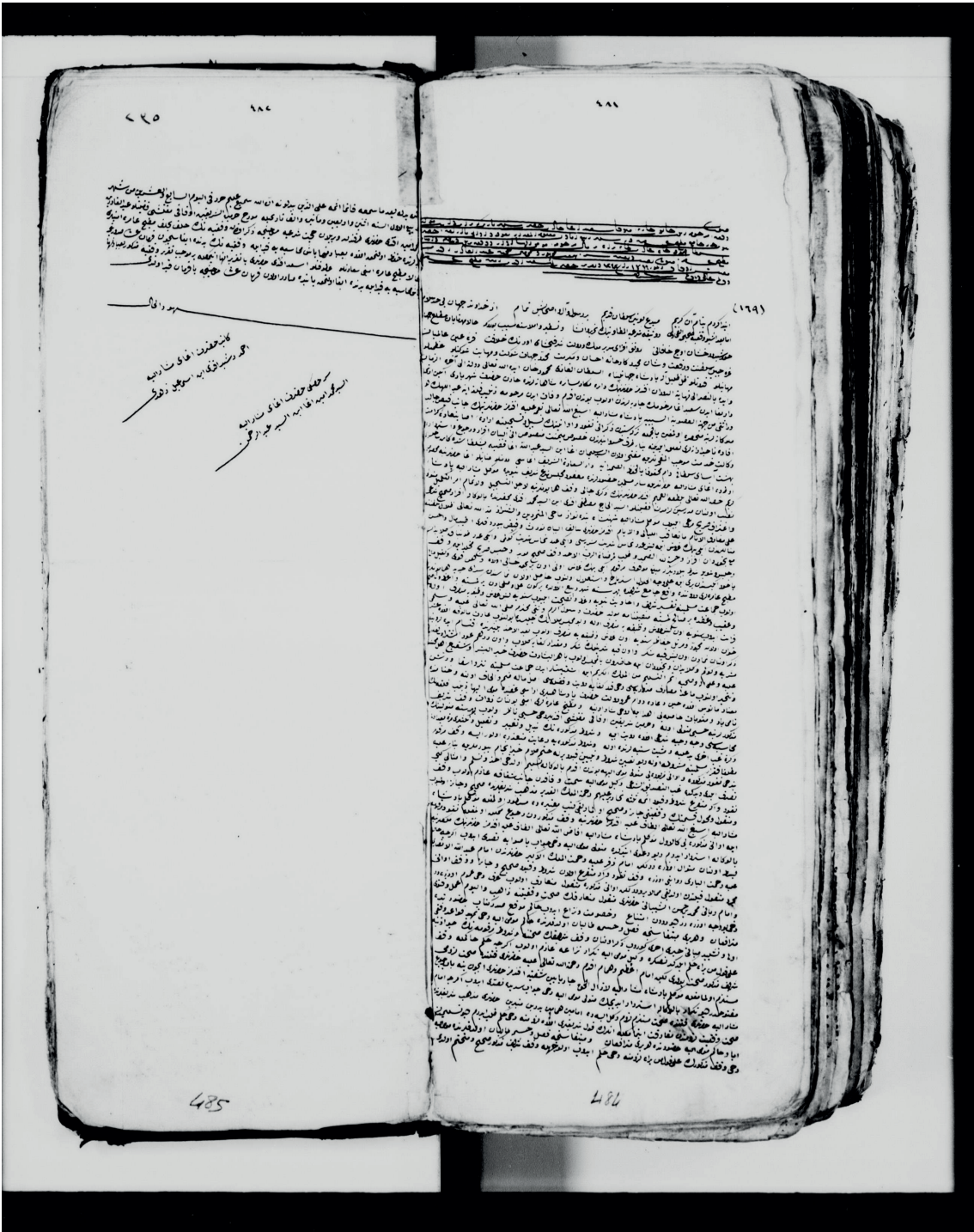
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4963]; Erişim: 03.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4958]; Erişim: 02.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K5333]; Erişim: 04.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K5331]; Erişim: 04.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K5336]; Erişim: 12.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K5332]; Erişim: 04.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4968]; Erişim: 04.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4959]; Erişim: 02.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4969]; Erişim: 04.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4960]; Erişim: 02.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4967]; Erişim: 04.01.2024.
- H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (eds.), <http://www.ottomaninscriptions.com/>, Card ID: [K4957]; Erişim: 02.01.2024.

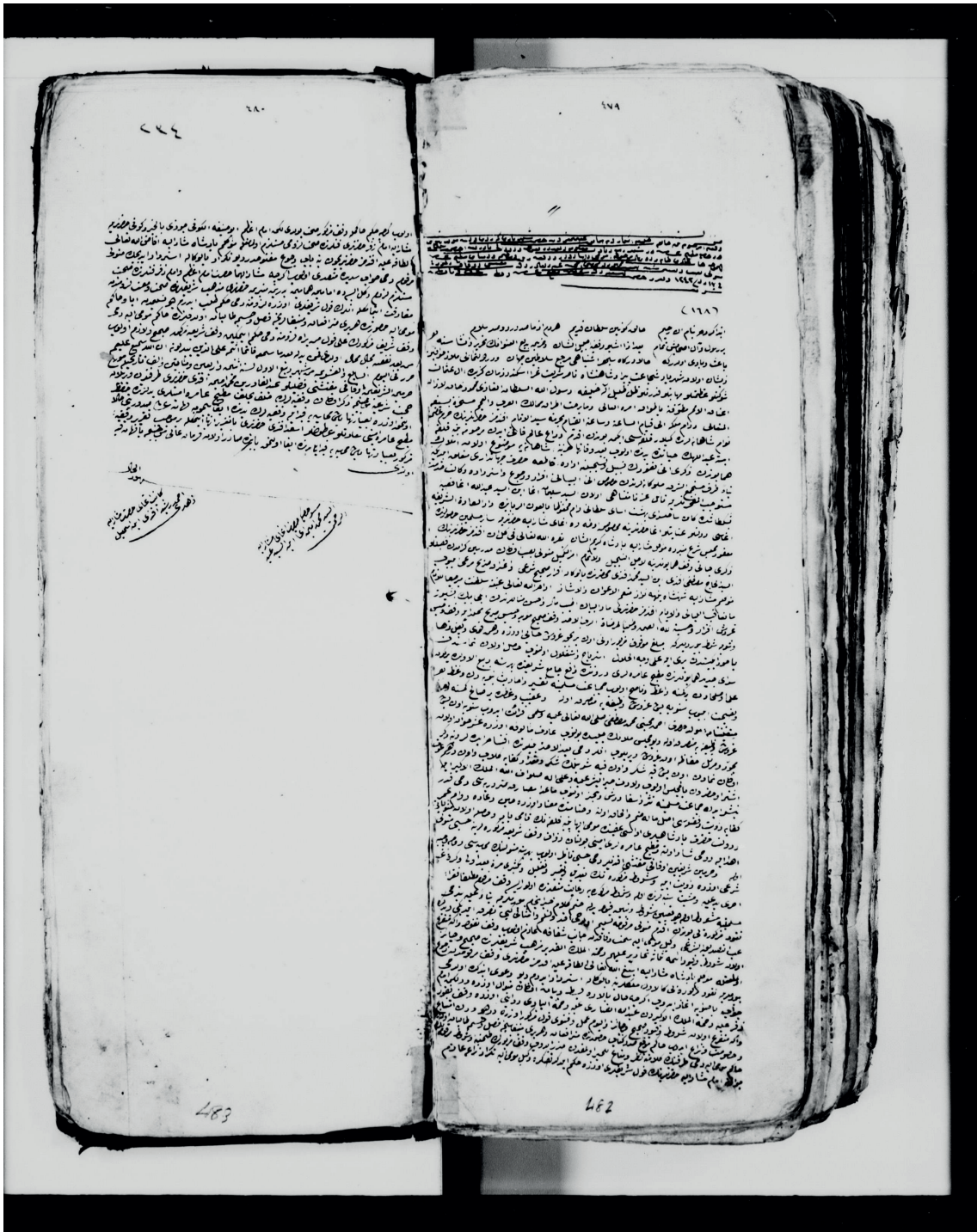
Ekler

Ek 1. Kronolojik Olarak Taş Vakfiyelerde Yer Alan Bilgiler

VÂKIF	TARİH	VAKFEDİLEN MEBLAĞ	KİTÂBENİN KONUMU
Eski Kozbekçi başı Pehlivan el-Hâc Hasan Ağa	Muharrem 1211 / Temmuz-Ağustos 1796.	1000 kuruş	Bilinmiyor.
Merhum Bölük başı Dubadeli (Dubadalı?) Ali Ağa	1217/1802-3	1400 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Zülüflü Baltacılar eski kethüdası Mustafa Bey	1222 / 1807-8	2500 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Başkadin Lalası Rıdvan Ağa	1226 / 1811-12	1000 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Kozbekçi Halifesi Boyâbâdî Hasan Ağa	1228 / 1813	1000 kuruş	Bilinmiyor.
Geredeli Kozbekçi Sarı İbrahim Ağa Vakfı	1228 / 1813	1000 kuruş	Bilinmiyor.
Dergâh-ı Alî gedikli züemalarından Geredeli el-Hâc Ahmed Ağa	1230 / 1814-15	2500 kuruş	Bilinmiyor.
İbrikdar ustası İsmail Ağa	Cemaziyelahir 1230/ Mayıs-Haziran 1815	1000 kuruş	Bilinmiyor.
Mihr-i Vefa Hatun	22 Rebiülevvel 1232/ 9 Şubat 1817	2000 kuruş	Bilinmiyor.
Merhum Nuri Bey	1233/1817-18	3 kese	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Merhume el-Hâc Mîr-i Vefâ Hatun	15 Cemaziyelahir 1234/ 11 Nisan 1819	1200 kuruş	Aşçılar Mescidi.
Merhume Zeyneb Hanım	1 Rebiülevvel 1235/ 18 Aralık 1819	2000 kuruş	Aşçılar Mescidi.
Merhume Penbe Kalfa	1235/ 1819-1820	800 kuruş	Bilinmiyor.
Merhume Penbe Kalfa	17 Cemaziyelahir 1235 / 1 Nisan 1820	2500 kuruş	Aşçılar Mescidi.
Bedr-i cihân Kalfa	17 Cemaziyellevvel 1237 / 9 Şubat 1822	500 kuruş	Bilinmiyor.
Serodacı Küçük Osman Ağa	1 Cemaziyelahir 1238 / 13 Şubat 1823	200 kuruş +600 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Davud Ağa	1 Rebiülahir 1240 / 23 Kasım 1824	6000 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Başkapı Gulamı Abdullah Ağa	1 Cemaziyellevvel 1246 / 18 Ekim 1830	2000 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Merhum Vanlı Hasan Ağa	1 Ramazan 1246 / 13 Şubat 1831	500 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Merhum Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa	15 Şevval 1257 / 30 Kasım 1841	6100 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Yayla Başkapı Gulamı Salih Ağa	1262 / 1845-46	6100 kuruşluk vakfı 7200 kuruşa çıkarılmıştır.	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Dilberengiz Hanım	15 Rebiülevvel 1263 / 3 Mart 1847	7000 kuruş	Zülüflü Baltacılar Koğuşu.
Mahfer Kalfa	1265 / 1848-49	10.000 kuruş	Karaağalar Taşlığı.
Darüssaade Ağası Mehmed Arif Ağa	1 Receb 1268 / 21 Nisan 1852	8250 kuruş	Bilinmiyor.
Mahfer Kalfa	1275 / 1858-59	10.000 kuruş	Karaağalar Taşlığı.

Ek 2: Zeyneb Hatun İbneti Abdullah'ın Vakfiyesi





Tire Necippaşa Kütüphanesi*

Ahmet Kılıç**

Öz

Bu çalışma, Tire’de 1829 yılından bu yana hizmet veren bir vakıf kütüphanesi olan Necippaşa Kütüphanesi’nin tanıtılması amacıyla yapılmıştır. Çalışmada; Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Gürcü Mehmet Necip Paşa’nın kısa hayat serencamı incelenmiştir. Tire’de yaptırdığı kütüphanesi ve diğer hayratları ile farklı yerlerdeki hayır şartlarının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla kurduğu vakfın vakfiyesine de özet olarak değinilmiştir. Kütüphanenin kuruluş ve gelişme dönemi koleksiyonları incelenmiştir. Yazma eserlerin özelliklerine ve çeşitliliğine dikkat çekilmiştir. Kütüphanenin yapısal özellikleri ve onarım süreçlerine değinilmiştir. Kütüphanenin sahip olduğu imkanlar ve kütüphanede verilen hizmetler konusunda bilgilendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Necip Paşa, Tire, kütüphane, vakıf, yazma eser

Tire Necippaşa Library

Abstract

The article introduces Necippaşa Library, a foundation (waqf) library that has been serving in Tire since 1829. The article examines the brief biography of Gürcü Mehmet Necip Pasha, about whom limited information is available, and summarizes the foundation charter of the endowment he established to ensure the sustainability of his philanthropic initiatives, including the library and other charitable works in Tire, as well as other charitable foundations in various other locations. The collections from the library’s establishment and development periods are examined with particular emphasis on the characteristics and diversity of its manuscripts. Additionally, the structural features of the library and its restoration processes are discussed. The article concludes with an overview of the facilities and services offered by Necippaşa Library.

Keywords: Necip Pasha, Tire, library, waqf, manuscript

* DOI: 10.16971/vakiflar.943214

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2021 / May 2021

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2024 / June 2024

** Kütüphaneci, Tire Necippaşa Kütüphanesi; Tire-Türkiye; e-mail: ahmetkiliç74@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2860-129X.

Giriş

İzmir'in Tire ilçesinde bulunan Necippaşa Kütüphanesi 1826 / 1827 yılından beri bölgenin hatta ülkenin gözde kültür ve bilgi merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Kütüphane, Mehmet Necip Paşa'nın Tire'yi ziyareti sonrasında kurulmuştur. Hem kuruluş koleksiyonu hem daha sonra bağışlanan ve devredilen koleksiyonları ile ilmi ve sanatsal özellikleri yüksek eserleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliğine rağmen Necippaşa Kütüphanesi'nin ilgililerce yeterince bilindiği söylenemez. Kütüphanenin tanıtımının amaç edildiği bu yazıya Mehmet Necip Paşa'nın hayatından kısaca bahsederek başlamak yerinde olacaktır.

Mehmet Necip Paşa'nın isminin tam künyesi kaynaklarda, El-Hâc Necib Mehmet Paşa bin Abdülmücib olarak anılmaktadır (NP/677, s. 3). İstanbul'un tanınmış alimlerinden Abdülmücib Efendi'nin oğludur. 1785 (1200) yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Yıldırım, 2011: 19).

Mehmet Necip Paşa Gürcüdür. Kalem¹den yetişerek Vüzerâ Kapı Kethüdası² olup Hâcegândan³ oldu. 1811'de (1226) Piyade Mukabelecisi⁴, sonra Baruthane Nâzırı oldu. Ocak 1825'te (1240) Mora Ordu-su'na ve sonra Tatarpazarcığı'na⁵ memuren gidip Haziran 1827'de (1242) Ağa Hüseyin Paşa kumanda-sındaki orduya Defterdar oldu. 1829/30'da (1245) Baruthane'den azledildi. 1830/31'de (1246) Surre Emîni olup Mart 1833'te (1248) Başmuhasebeci ve 20 Kasım 1833'te (1249) Çavuşbaşı⁶ oldu. 1836'da (1252) görevinin unvanı Deâvî Nazırlığına⁷ çevrilmiştir. 3 Temmuz 1839'da (20.04.1255) Mühimmat-ı Harbiye Nâzırı, 19 Ocak 1840'ta (14.11.1255) ikinci defa Deâvî Nâzırı, 26 Ağustos 1840'ta (27.06.1256) Vezirlikle Şam Valisi ve Mayıs 1842'de (1258) Bağdat Valisi oldu. Haziran 1849'da (1265) azlolundu. Şubat 1851'de (1267) vefat etti. Eyüp'te medfundur. Tedbirli, güçlü, zengin bir kişi olan Necip Paşa'nın oğulları: Mahmut Nedim Paşa, Ahmet Şükrü Bey ve Mehmet Cemil Bey, damadı Raûf Paşa, oğlu⁸ Şûrâ-yı Devlet azasından İbrahim Beyefendi'dir (Mehmet Süreyya, 1996: 1246).



Resim 1. Tire Necip Paşa Kütüphanesi'nde teşhir edilen Mehmet Necip Paşa'nın portresi (Kılıç, 2025).



Resim 2. Tire Necippaşa Kütüphanesi (Kılıç, 2024).

- 1 Kalem: Resmî kurumların kitabet daireleri. Katiplerin çalıştıkları oda (Şemseddin Sami, 1996: 1080).
- 2 Kapı Kethüdası: Vilayetlerin merkez-i saltanat daireleriyle olan işlerini yürüten kişi (Şemseddin Sami, 1996: 1054).
- 3 Hâcegân: Osmanlı bürokrasisinde önemli kalem âmirleri için kullanılan bir tabir. Osmanlı bürokrasisinde "hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn" şeklinde geçmekte olup sadece Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerini ifade etmektedir (İpşirli, 1996: 430-431).
- 4 Mukabelecî: Bir kalemde temize çekilen resmî yazıları müveddeleriyle karşılaştırmakla görevli memur (Şemseddin Sami, 1996: 1386).
- 5 Bugün Pazardik adıyla anılan şehir, kuzeyde Balkan dağlarından çıkan Topolnitsa (Topolnica) suyunun Meriç'e kavuştuğu düz ovada kurulmuştur. Burası aynı zamanda İstanbul'dan Belgrad'a ve Filibe'den Sofya'ya giden önemli bir yol üzerindedir. Yine Samakov ve Köstendil yoluyla Makedonya ve Arnavutluk'la bağlantılıdır. Bazı yerli ve yabancı tarihçilere göre şehir 1485'te Akkirman'ın fethinden sonra II. Bayezid tarafından kuruldu ve oradan Tatarlar getirilerek yerleştirildiği için bu adla anıldı (Boykov, 2011: 170).
- 6 Çavuşbaşı: Divan çavuşlarına daha sonra deâvî çavuşu denilmiş, kendisine divan beyi de denilen çavuşbaşı ise sadrazam divanının başkan yardımcısı sıfatıyla icra ve teşrifat işlerinin en büyük âmiri olmuştur (Köprülü, 1993: 236).
- 7 Deâvî Nazırlığı: Çavuşbaşılık 1836'da Deâvî Nezareti adını almıştır. Deâvî nâzırının iki yardımcısı, Deâvî kesedarı, birçok çavuştan oluşan yardımcılar ve maiyeti vardı (İpşirli, 1991: 378).
- 8 Şûrâ-yı Devlet azasından İbrahim Beyefendi, Raûf Paşa'nın oğludur.

Necip Paşa (Necib Efendi bin Abdülmûcib) Kütüphanesi Vakfiyesi

Necip Paşa, Tire’de, *kendi helal altınları ile yaptırdığı* kütüphanesine, *seçilmiş inci, değerli sedef sıfatlarıyla tanımladığı* kitapları kütüphanesine gönderdiğini 6 Mart 1829 (29 Şa’bân 1244) vakfiyesinde (NP/677, s. 7;) belirtmiştir. Kütüphanenin ana hayrat olarak tesis edildiği vakfiyede (Resim 7) görüleceği üzere birçok hayratı da kütüphane vakfının akarlarıyla desteklemiştir. Necip Paşa Tire’deki kütüphanesi yanında;

- Tire İsmail Ağa Medresesi müderrisine 100 kuruş maaş verilmesini,
- Nevşehir ili, Ürgüp ilçesi, Yeşilöz (Tağar) köyünde yıkılmış bir camiye yaptırarak hizmete açmakla kalmamış köydeki çocukların eğitim görmeleri için bir de mektep yaptırarak caminin, mektebin ve görevlilerinin giderlerinin kütüphane vakfının akarlarından karşılanması⁹
- İstanbul, Eyüp Sultan ilçesinde bulunan Lâlîzâde Abdülbaki Efendi’nin kurduğu Kalenderhâne tekkesinde kalan ihtiyaç sahiplerine yemek gideri olarak aylık 150 kuruş, tekkede görevli hocalara aylık 5’er kuruş, birinci dereceye gelen öğrencilere aylık 2’şer kuruş, ikinci dereceye gelen öğrencilere aylık 1’er buçuk kuruş, üçüncü dereceye gelen öğrencilere aylık 1’er kuruş, meşk hocalarına aylık 3’er kuruş, öğrencilerin ısınma ihtiyaçları için aylık 50 kuruş, Kur’ân-ı Kerim öğrenen 60 öğrenciye toplam aylık 120 kuruş verilmesi, öğrencilerin yazları bir defa pikniğe götürülmesi ve bunun için de senelik 100 kuruş gönderilmesi,
- İstanbul’daki Beyazıt, Süleymaniye ve Şehzadebaşı (Şehzade Sultan Mehmet) camilerinin vaizlerine haftanın beş günü vaaz vermeleri karşılığında aylık 50’şer kuruş maaş gönderilmesi,
- Mekke ve Medine’de birer alime ders okutmaları karşılığında aylık 60’şar kuruş maaş gönderilmesi¹⁰ ve Mekke ve Medine’de yaşayan ihtiyaç sahibi insanlar için toplam 1.000 kuruş (10 altın) gönderilmesi de şart kılınmıştır.¹¹
- Necip Paşa’nın, bu hayratları desteklemek amacıyla; Birgi’de 56 parça tımar arazisinden 1.393 dönüm tarla, Bayındır’da has arazisinden 1.000 dönümlük çiftlik ve 20 dönüm bağ gelirinden başka 1.915 zeytin ağacı ile 200 baş koyunun gelirlerini vakfına bağlatarak vakfının sürdürülebilirliğini sağladığı görülmektedir (NP/677, s. 7).

Necip Paşa’nın Vakfiyesinde kendisine hediye edildiğini belirttiği, Surre Emini olarak tamamladığı hac görevi dönüşünde sandukalara koydurduğu iki adet sakalı şerifin birini kütüphanesine birini de Bursa Pınarbaşı Celaliye Dergahı’na gönderdiği görülmektedir. Bu sakalı şeriflerin ziyaret şartlarını ve görevlilerini belirleyerek görevliler için uygun görülen ücretlerin ödenmesi amacıyla 15.04.1837 tarihinde bir zeyl vakfiye¹² ile ihdas olunan görev ücretlerinin, ana vakfiyede belirlenen bütçe düzenini bozması amacıyla yeni akarlar ilave ederek dağıtımlarını yaptığı 08.02.1838 tarihli ikinci bir zeyl vakfiye¹³ tesis ettiği görülmektedir.

Necip Paşa, Tire’ye kıymetli bir kütüphane kazandırmakla yetinmemiş, 28.01.1841 tarihli üçüncü zeyl vakfiyesi¹⁴ ile kütüphane bitişğine yeni hayratlar eklemiş ve bu hayratların giderleri için yeni akarlar ekleyerek ana vakfiyeye bağlanmasını sağlamıştır. Bu hayratlar 05.08.1856 (03.12.1272) tarihli belgede ve bu belge içeriğini destekleyen diğer belgelerde geçen:

9 VGMA, EV.MKT, 404/45.

10 VGMA, VD, 834/36, lef 27.

11 VGMA, EV.MKT, 1137/169, lef 67.

12 İŞS, 6283/31, lef 15.

13 İŞS, 6283/33, lef 16.

14 VGMA, VD, 2990/118-120, lef 224-226.

“...kütübhâne-i mezkûre ittisâlinde¹⁵ iki yüz elli altı tarihinde müceddeden binâ ve ih-yâ-kerdeleri olan tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiye-i Halidiye Dergah-ı Şerifiyle karşısında kâin tabh-ı ta’âm ve şeyh bulunan zevât süknâsına meşrûta bir bâb menziline mürur-ı eyyâm ve kürûr-ı a’vâm ile duvarlarının sıvaları ve taban tahtaları ve sâir mahalleri mâil-i inhidâm olub ez-her cihât i’ mâret ve meremmete istida ihtiyaçla muhtâc hâlâ dergâh-ı mezkûrenin bâ-berât-ı şerîf-i âlişân mutasarrıf ve post-nişîn bulunan umdetü’s-sülehâ ve’s-sâlikîn Şeyh Mehmed Said Efendi dâ’îlerinin damadları ve dergâh-ı mezbûr derû-nunda mebnî mescid-i şerifin imâmet ve hitâbet ve mü’ezzinlik cihetleri...” (VGMA, EV.MKT, 17/244).

ifadelerinden 1840/1841 yıllarında kütüphane bitişiğindeki boş arsaya Necip Paşa adıyla anılan; bir Nakşibendi Zaviyesi, bir medrese ve bir mescit, karşısına ise bir aşevi yaptırdığı ve görevli şeyhin ikamet için bir evi tamir ettirerek hizmete sunduğu görülmektedir. Söz konusu aşevinden, her gün; zâviyede yapılan dini törene katılan dervişlere, dergâhta ikamet eden hizmetli ve dervişlere, gelen-giden yolcuya, fukaraya ve ihtiyaç sahiplerine yemek yedirilmesi için¹⁶ her gün yemek çıkmış ve birçok insan buradan istifade etmiştir.

Necip Paşa’nın ve sonrasında vakıf mütevellisi olan evlatlarının, vakıf ile ilgilerini kesmemiş oldukları, 1922 yılına kadar devam eden vakıf yazışmalarından anlaşılmaktadır.¹⁷ Devlet Arşivleri’nde araştırma ya açılan Cumhuriyet Fonlarında Necippaşa Kütüphanesi ve vakfı ile ilgili bir belgeye rastlanılmamıştır.

Necip Paşa’nın Şubat 1851 tarihinde vefatını müteakip vakfının mütevelliliği oğlu *Mehmet Cemil Bey*’e geçmiştir.¹⁸ Mehmed Cemil Bey’in vefatının akabinde vakfiyedeki tevliyet şartı olan “evlâd-ı zükûrunun ekber-i erşedi” gereği olarak vakıf mütevelliliği 31.12.1880 tarihinde vakıf evlatları arasında ön batında bulunan erkek evlattan *Mahmud Nedim Paşa*’ya geçmiştir.¹⁹ Vakfın mütevellî atamalarında vakıf evlatları arasında “ekber ve erşed” teamülüne uyulduğu sonraki atamalarda da görülmektedir. Nitekim Mahmud Nedim Paşa’nın 14 Mayıs 1883 yılında vefatından sonra tevliyet, Mahmud Nedim Paşa’nın vefat eden kardeşi Ahmed Bey’in oğlu *Abdullah İffet Bey*’e,²⁰ Abdullah İffet Bey’in vefatının ardından 11 Haziran 1903 tarihinde vakıf Dâhiliye Nezâreti Evkâf Müdürü *Ali Haydar Bey*’e geçmiştir.²¹ Necip Paşa Vakfı’nın idaresi 4 Temmuz 1922 tarihinde Evkâf Nezâreti bünyesinde Şûrâ-yı Evkâf’a geçmiş ve vakıf mütevelliliğine vekaleten *Mahmud Ziya Bey* atanmıştır.²² Bu tarihten sonra da vekaleten idaresi sürdürülen Necip Paşa Vakfı, mazbut vakıflar arasına alındıktan sonra ise Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce idare olunmuştur.²³

Tire ve Necippaşa Kütüphanesi

Necippaşa Kütüphanesi yörenin önemli kültür miraslarındandır. Tire ile doğrudan bir ilişkisi tespit edilemeyen Mehmet Necip Paşa’nın böyle önemli bir eseri neden bu kentte yaptırdığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, Necip Paşa’nın Mora’daki görevi sırasında Mora’lı âlim Süleyman

15 Yukarda bahsi geçen Necib Paşa Vakfiyesi’nde bir tarafının İbn Melek Vakfı arsasına, bir tarafının İsmail Ağa Medresesine ve bir tarafının sebze bahçesine sınırı olup, bir tarafının da yol olduğunu belirttiğine göre burada bahsedilen bitişiklik 2024 yılı itibarıyla, Ramiz Bey Mescidi adıyla bilinen ve müftülük hizmet binası olarak kullanılan yeri işaret etmektedir.

16 VGMA, EV.MKT, 17/246.

17 VGMA, VD, 2989/20, lef 35.

18 VGMA, EV.MH, 308/309.

19 VGMA, EV.MKT, 149/287, lef 153.

20 VGMA, EV.MKT, 1298/96, lef 38.

21 VGMA, EV.MKT.CHT, 541/120, lef 54.

22 “Şûrâ-yı Evkâfca Mahmud Ziyâ Bey tarafına kâ’im-i makâmlik sûretiyle idâre olunmak üzere tevcih edilmiştir” (VGMA, VD, 2989/20, lef 35).

23 Vakfiye, zeyl vakfiyeler ve sair belgelerin içeriklerinde geçen konuların başka bir çalışmada ele alınacak hacimde olduğundan, söz konusu belgeler makale konusu Necippaşa Kütüphanesi odağında değerlendirilmiştir.

Penah Efendi'nin (ö. 1200/1786), Mora ihtilali ve bu tür ihtilallerin tekrar yaşanmaması adına taşra halkının eğitime katkı sağlayacak gerekli islahatların yapılmasını devlet büyüklerinden beklediğine dair düşüncelerini yazdığı "Mora İhtilâli Tarihi"²⁴ adlı risalesi ile karşılaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Süleyman Penah Efendi bu risalesinde:

"Fi'l-asl medreseler ve kütüphanelere ve cevâmî'e külliye iânet ve himmet Âsitâne-i aliyye oldu. Âsitâne-i aliyyede ise lüzûmundan ziyâde vardır. Sâhibü'l-hayrât olanlar memâlik-i mahrûse-i bilâd-ı emsârına, bilâd-ı Arnabudan'a varınca medreselere ve kütüphânelere ve cevâmî'e himmet buyursalar hem etraf âlâ ve ednâ ulûm-ı şettâ ile âreste olacaklarından başka sevâbları dahî ziyâde olacağı melhûz olduğundan gayrı Âsitâne-i aliyyede dahî kesret-i sohteyân olmayacaklarından başka telef-i zehâir dahi olmazdı"²⁵

görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Necip Paşa'nın Mora'daki görevinden döndüğü tarihe rastlayan kütüphanenin kuruluşunda, Süleyman Penah Efendi'nin Mora için yazdığı risalesinin etkisinin bulunduğu ihtimali değerlendirilebilir.

Necip Paşa'nın tarihi ve kültürel dokusunu görerek kütüphane kurmaya karar verdiği Tire, Türk ve İslam eserleri yönünden Batı Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Sahip olduğu tarihi ve coğrafi özellikler bakımından Manisa ve Bursa gibi Osmanlı kentleriyle benzerlikleri dikkat çekicidir. Bu şehirlerin benzer yönleri sadece coğrafi konumları ve tarihi özellikleri değildir. Her üç kentte bulunan kültürel varlıkların en az kayıpla günümüze kadar gelebilmesi, onların bir başka ortak yönlerini ortaya koymaktadır (Baykara, 1994: 10).

Osmanlı devrinde bağımsız binaya sahip ilk vakıf kütüphanesi XVII. yüzyılın ikinci yarısında Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından yaptırılan ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından vakfiyesi tanzim edilen Köprülü Kütüphanesi'dir. Mimari açıdan tamamen bağımsız ve herhangi bir kurumla ilişkisi olmadan inşa edilen bu tür kütüphaneler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul dışına da yayılmaya başlamıştır (Erünsal, 1988: 115). XVIII. Asrın ikinci yarısında İstanbul dışında da birkaç örneğine rastladığımız zengin koleksiyonlu ve geniş sayılabilecek personel kadrosuna sahip müstakil kütüphanelerin, bu asrın sonlarından itibaren artık hem sayı bakımından arttıkları hem de İstanbul'un yanında İmparatorluğun diğer şehirlerine de yayıldıkları görülür. I. Abdulhamid'den döneminden (1774-1789) sonra tahta geçen III. Selim'in saltanatı (1789-1807) sırasında ve sonra da II. Mahmud devrinde (1808-1839) devam eden bu hareket neticesinde imparatorluğun diğer bölgelerinde Yusuf Ağa, Rodoî Ahmet Ağa, Raşit Efendi, Vahit Paşa, Derviş Mehmet Paşa, Zeynelzade, Yusuf Ziya Paşa, Tekelioğlu, Necip Paşa ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kütüphaneleri kurulmuşlardır (Erünsal, 2008: 261). Buradan da anlaşılabileceği üzere Necippaşa Kütüphanesi, kendi devrinde kurulan kütüphaneler arasında koleksiyon ve personel yeterliliği bakımından da önemli kütüphaneler arasındadır.

Sicill-i Osmânî'deki serencâmından Necip Paşa'nın "Ocak 1825'te Mora Ordusu'na" defterdar olarak atandığı "ve sonrasında Tatarpazarcığı'na memuren gidip Haziran 1827'de Ağa Hüseyin Paşa kumandasındaki orduya defterdar" olduğu görülmektedir. Yine aynı kaynaktaki "1829/1830 Baruthâne'den azleldi" ifadelerinden, bu süreçte asıl görevinin hâlen Baruthâne Nâzirliği olduğu anlaşılmaktadır. Necip Paşa'nın Mora'daki memuriyetinden ayrılıp, Tatarpazarcığı'ndaki memuriyetine başlamadan önceki tarihe denk gelen kütüphanenin inşasının başladığı tarih, Necip Paşa'nın Tire'yi ziyaret ettiği tarih olmalıdır.

24 Süleyman Penah Efendi. *Mora İhtilâli Tarihi*. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/654441>

25 Tercümesi: Aslında medrese, kütüphane ve camilerin yapımı ile ilgili tüm yardım ve destek İstanbul'a yapıldı. İstanbul'da ise zaten gereğinden fazla bulunmaktadır. Hayır sahipleri memleketin diğer şehirlerine, Arnavutluk beldelerine gittiklerinde medrese, kütüphane ve camilere destek olsalar hem çevrelerini büyük – küçük çeşitli ilimlerle süsleyecekler ve daha fazla sevap kazanacaklardır ve İstanbul'da yapacakları eser mevcutlardan daha muteber bir eser olmayacağından taşraya destek olanlar ellerindeki imkanları boşa harcamamış olacaklardır. (Erünsal, 2008: 259).

Akabinde Tatarpazarcığı'na gittiği ve oradaki görevinden sonra İstanbul'a geçtiğinde kütüphanesi için kitapları temin ettiği anlaşılmaktadır. Vakfiyenin, Baruthâne'den azledildiği tarihten önceki bir tarihte Üsküdar'da düzenlenmiş olması ebru ve cilt ustalarının İstanbul'da yoğun olarak bulunmaları gibi nedenler, Necip Paşa'nın Tatarpazarcığı'ndaki memuriyeti sonrasında kitaplarını İstanbul'da toparlayıp, basit tamiratlarını ve ebrulu kitap kutularını burada yaptırmış olduğunun mümkün olduğunu düşündürmektedir.

Kütüphane, Tire'de medfun İbn Melek²⁶ adına kurulan vakfın arsasından, dönemin vakıf mütevellisi ile görüşülerek ayrılan, bugün 845 m²'lik bir bahçe içerisine *klasik devir Osmanlı mimari üslubu* ile inşa edilmiştir. Bölgenin rutubetli ortamından kitapların etkilenmemesi için binanın zemini yerden yüksekte tutularak fevkani biçimde inşa edilmiştir. Giriş yarım daire şeklinde sekiz basamaklı merdivenle sağlanmaktadır (Yıldırım, 2011: 13). Kütüphane, kare şeklinde ve tek mekânlıdır. Üzeri, sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş tek kubbe ile örtülmüştür (Yıldırım, 2006: 494-495). İç tezyinatında kullanılan kalem işleri sadedir. Pencere ve kapı üstleriyle kubbede yer alan bu süslemelerde çiçek motifleri kullanılmış ve son restorasyonda belirgin hale getirilmiştir. Pencere arasındaki Allah (C.C.), Muhammed (S.A.V) ve Hulefâ-i Râşidîn'in isimlerinin altında farklı bir hattın daha bulunduğu görülmüş ve bu hatların sonraki hatların altından taşan kısımları görünür hale getirilmiş ancak soluk olarak bırakılmıştır.

Kütüphane'nin yapımına 1826/1827 (1242) yılında başlanmıştır. Kütüphanenin inşasına başlama tarihini, son restorasyonda binanın sağ alt köşesine alınan kitabesinden öğrenmekteyiz (Resim 3).



Resim 3: Necippaşa Kütüphanesi Kitâbesi (Kılıç, 2024).

Sana medh ü senâ erdi Necîbâ arş-ı Rahmân[dan]	Ki zîrâ beyt-i ma'mûra adîl oldu kütübhâne
Sana tevîk refîk oldu ki yapdın bir ulu hayrât	Cezâkallâh deyüp cümle du'âlar etdi Yezdân'a
Kitâblar çünki vaz' oldu Tire envâr-ile doldu	Ahâlîsi ferah buldu şükürler itdi Mennân'a
Ulûm-ı zâhire bunda ulûm-ı bâtına bunda	Vesîle-i sa'âdetdir girenlere bu nev hâne
Vire bânîsine Mevlâ cihânda mansıb-ı vâlâ	Cinânda rütbe-i a'lâ civâr ola o Sübhân'a
Mücevher harf-ile Zühdî didi târih-i bed'ini	Ne gûne vasf iderlerse revâdir ol kütübhâne
1242 (1826/1827)	

Yaklaşık bir yıl içinde duvarların yükseldiği, kütüphane harem bölümü girişinin üstünde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır (Resim 4).

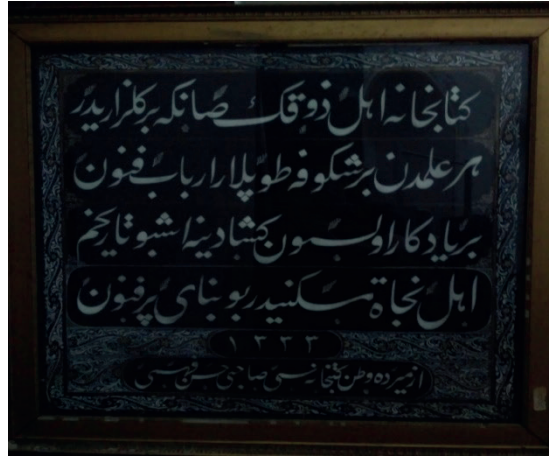
26 İbn Melek (ö. 821/1418): Aydınoğulları'nın en güçlü zamanında Ege bölgesinin Birgi'den sonra ikinci ilim ve kültür merkezi olan Tire'de yaşadı ve yöneticilerden büyük saygı gördü. Fıkıh usûlü alanında meşhur olan, *Şerhü'l-Menârü'l-envâr*; Sahih hadislerin toparlandığı *Mebârikü'l-envâr fî Şerh-i Meşârikü'l-envâr*; Fıkıh alanında yazdığı *Şerhu Mecma'i'l-Bahreyn* ve dil alanında hazırlamış olduğu *Firişteoğlu Lügati* eserleri, katkıları günümüze kadar devam eden eserlerdir (Baktır, 1999: 175).



Resim 4. Kütüphanenin Harem Bölümü Girişindeki Kitâbe (Kılıç, 2024).

Dibâce-tırâz-ı nüsha-i hayr	Ya'nî ki ricâlin ercemendi
Yapdı Tire'de o rûşenâ-dil	Bu dâr-ı kitâb-ı dil-pesendi
Târîk iken münevver oldu	Şehr-i Tire şimdi şu'lelendi
Ol rütbe met'n binâ ki lâyük	Hâfız-ı kütüb olsa Taşkendî
Târîhini Es'ad itdi te'lîf	Vakf itdi kütüb Necib Efendi
1243 (1827/1828)	

Ön tarafında bulunan revak kısmı daha sonra camekanla kapatılarak kullanıcılar için okuma ve çalışma alanı ile personel hizmet bölümü olarak düzenlenmiştir. İç kısmın ortasında, buraya sonradan ilave edildiği anlaşılan sekizgen piramidal ahşap bir bölüm bulunmaktadır (Resim 10). Bu alanın üzerindeki tarih kaydından Mart 1324 (Mart 1908) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kısmın girişi üzerine İzmir Vatan Kütüphanesi sahibi Hasan Fehmi tarafından 1333'e (1914/1915) tarih düşülmüş kitabe formunda bir hat levhası yazıldığı görülmektedir (Resim 5).



Resim 5. Kitabe Formundaki Hat Levha (Kılıç, 2024).

Kitâbhâne ehl-i zevkin sanki bir gülzârıdır	Her ilimden bir şukûfe toplar erbâb-ı fûnûn
Bir yâdigâr olsun küşâdına işbu târîhim	Ehl-i necât meskenidir bu binâ-yı pür-fûnûn
1333 (1914/1915).	
İzmir'de Vatan Kitâbhânesi sâhibi Hasan Fehmi	

Kütüphane, 29 Şaban 1244 (6 Mart 1829) tarihli Necip Paşa Vakfiyesi'ni müteakip hizmete girmiş olmalıdır.

Necippaşa Koleksiyonu Kitapları:

Necip Paşa'nın kütüphane için kitapları seçerken ve kütüphaneye göndermek için hazırlarken gösterdiği titizlik dikkate alındığında, ilme ve sanata verdiği değeri görmek mümkündür (Resim 6). Necip Paşa, tesis ettiği kütüphanenin ve temin ettiği kitapların niteliklerini vakfiyesinde tanımlamıştır: "... kitâbhâne-i mezkûrun li-eclî'l-istifâde derûn-ı envâr-nümûnuna mevzû' fenn-i celîl-i tefsîr ve ilm-i ehâdis-i nebeviyye-i sıhhat-semîr ve sâir fûnûn-ı nakliyye ve akliyye ve ma'ârif-i külliyye ve cüz'îyye ve ulûm-ı âliye ve aliyyeden silk-i milk-i sahîhinde muntazım ve sımt-ı mâl-i sarîhinde münsecim..." (NP/677, s. 7).²⁷

Vakfiyede eserlerin fiziksel özellikleri hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: "...kütüb-i kayyime-i nefîse ki her biri dürr-i muhtâr-ı sadef-i i'tibâr ve tenvir-i ebsâr-ı ulî'l-enzâr olub hurûf-ı letâif-zurûfları şüzûrûz-zeheb rişte-i te'lîf-i ahvâr ve ma'âni ve nikâtı ravzatû's-safâ-yı havâtır küşâde ider bir cûy-bârdır..." (NP/677, s. 8).²⁸

Koleksiyonda dinî, sosyal ve pozitif bilimlerde eser vermiş ünlü isimlerden; İbn Melek, İmâm Cafer es-Sâdık, İbn Sina, İmam Matûrîdî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İbn Haldun, İbnü'l-Cezerî, Kâdî İyaz, Kâtîb Çelebi, Kınalızâde Ali Çelebi, Koçi Bey, Saçaklızâde, Solakzâde, Sultan Veled, Şems-i Tebrizî, Taşköprüzâde, Vankulî, Vassaf, Ahterî, Alâ ed-dîn Çelebi, Ali Kuşçu, Mustafa b. Muhammed et-Tirevi, Ebu Hayyan, Ebû Mansûr es-Semerkindî, Ebû'l-Leys es-Semerkindî, es-Suyûtî, Ferîd ed-dîn Attar, el-Babertî, Kadî Beyzâvî, İmam Birgivî, İmam Buhârî, Cürcânî, Fenari, Fergânî, Gazzalî, Gelenbevî, Gelibolî, Guccduvanî, Hâdimî, Hemedânî, İsfahânî, İsferyânî, Kastalânî, Kaşanî, Kıbrısî, Konevî, Kurtubî, Nevevî, Siyalkutî, Taşkendî, Teftazânî, Tirmizî, Zemahşerî, Aziz Mahmud Hüdâyî, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Kemal Paşa (Kemalpaşazâde), İbn Kesir, Lami'î Çelebi, Lübbi Muhammed Efendi, Mirza Can, Murad Molla, Musannifek, el-Kuşeyrî, Nâbî, Nesîmi, Nev'î, Okçuzâde, Örfî ve daha birçok tanınmış alimin eserleri bulunmaktadır.

Telif, istinsah, şerh ya da haşiye yöntemlerinden herhangi biriyle ortaya çıkmış eserlerin müelliflerden de anlaşılacağı üzere Necip Paşa kitap temininde çok seçici davranmıştır. Bunu müellif, müstensih, şârih ya da muhaşşîlerin, isimleri aşağıda belirtilen eserlerden en çok bilinenlere göz gezdirerek de anlamak mümkündür (Resim 8, 9). İlim dünyasında iz bırakan ve kütüphanede nüshaları bulunan eserlerden bazıları şunlardır: Ahkâmü'l-Kur'an, Ahter-i Kebîr, Bist Bâb der Ma'rifet-i Usturlâb, Bûstân, Cedvel-i Vakâyî, Ceridetü'l-Etibba ve Haridetü'l-Elibba, Cihannümâ, Delâilü'l-Hayrât Tercümesi, Riyâzü's-Sâlihîn, Divân-ı Hâfız, Divân-ı Örfî, ed-Dürrü'n-Nâci alâ Metni İşâgôcî, el-Câmiü's-Sahîh -Sahîhü'l-Buhârî, el-Fıkhü'l-Ekber, el-Hidâye fî Şerhü'l-Bidâye, el-İşârât, el-Milel ve'n-Nihal, el-Muhakemât Beyne Fahri'r-Razi ve Nasirü't-Tûsî, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, Eyyühelveled, Fezâil-i Abbas Tercümesi, Füsûsü'l-Hikem, Füyûzât-ı Mıknatısiyye, Haridetü'l-Acâib Tercümesi, Hâşiye ale'l-Fevâidü'l-Fenâriyye, Hayatü'l-Hayevan, Kitâbü'n-Nüzhâtü'n-Nazar fî-Beyânü'l-Enbâ-i ve'l-Habel li-Kemal Paşazâde, Kitâbü'ş-Şifâ, Mantıku't-Tayr, Ma'rifetnâme, Mi'râciye, Mukaddime-i İbn Haldun Tercümesi, el-Müntehâb fî't-Tıb, Nahlistân-ı Tarab fî Mehâsin-i Arzû'l-Arab, Pendname, Risâle-i Koçi Bey, Risâlet-i li'l-Vebâ ve't-Tâ'un, Rücûü'ş-Şeyh ilâ Sıbah, Solakzâde Tarihi -Tarih-i Âl-i Osman, Süleyman-nâme, Şerh-i Fusûl-i Bokrat fî't-Tıb, Şerh-i Gülistan, Şerh-i Miftâhü'l-Gayb, Şerh-i Miftâhü'l-Ulûm, Şerh-i Risâle-i Hey'et li-Ali Kuşçî, Şerh-i Tağyirü'l-Miftâh, Şerh-i Usûlü'l-Hadis li'l-Birgivî, Şerhü'l-Makâmât, Şerhü'l-Menâr, Tarih-i Vassaf, Te'vîlât, Zeylû'z-Zeyl-i Siyer-i Nâbî.

27 "...kütüphanedeki; tefsir, hadis bilimleri gibi naklî, pozitif ve sosyal bilimler gibi aklî bilimlere ait, orta ve yüksek öğrenime ait kitapları, kendi helal malından temin edip düzenleyerek göndermiştir".

28 "O'nda değerli kitaplar vardır" mealindeki Beyyine Suresi 3. Ayeti'ne atf yapılarak başlanan nicelemede, inci ve sedef gibi kıymetli kitaplarını altınla bezenmiş mahfazalarıyla kütüphanesine göndermiştir.

Yukarda adı geçen eserler ilim dünyasına sunulduğu günden bugüne önemini kaybetmeyen, nitelikleri yanında nicelik olarak da -cilt, ebru, tezhip ve hat sanatları açısından- benzersiz (unique) eserlerdir. Yazma eserleri unique nitelikte olmakla beraber basma eserler arasında da unique özelliğini kazanmış; İbrahim Müteferrika (1674-1747) matbaasında basılan ilk eser olan Vankulu Lugatı adıyla bilinen Sıhâhu'l-Cevherî Tercümesi (Şubat 1729) ve Kâtip Çelebi'nin Kitab-ı Cihannüma (3 Temmuz 1732) adlı ünlü coğrafya eserleri ile Şânizâde Atâullah Efendi'nin Hamse-i Şânizâde (1820) adlı resimli tıp anatomisi kitabının ilk baskıları da bulunmaktadır.

Yazma eser kütüphanelerinin değeri; bir yazma eserin müellif, bilinen tek yahut en eski, ünlü bir hattat tarafından yapılan istinsah, üzerinde mukabele ve tashih kaydı taşıyan, ilgi çekici bir konu hakkında yazılmış, hat, tezhip, mürekkep, kâğıt ve cilt bakımından sanat ve estetik değeri taşıyan, herhangi bir konunun aydınlatılmasında araştırmacılara ışık tutan nüshasını içeren eserleri barındırmasıyla ölçülmektedir. Özellikle farklı kişiler tarafından okunmuş ve satır altı ve/veya sayfa kenarlarına "ta'likât" adı verilen notlar düşülmüş yazma eserler ayrı bir değer taşır. Necippaşa Kütüphanesi koleksiyonlarında, bir yazma eser kütüphanesine değer katan unsurların hemen hemen tümünü karşılayan eserleri barındırmaktadır. Özellikle eserlerin tanıtımı ayrı bir yazının konusu olacak kadar geniş olacağından bu kadar açıklamayla yetinmek yerinde olacaktır.

Necippaşa Kütüphanesi Koleksiyonları, Oluşum Süreçleri ve İçerikleri

Necippaşa Kütüphanesi'nde kitaplar sekiz farklı koleksiyonda toplanmıştır. Bu Koleksiyonlar:

1. *Necippaşa (NP) Koleksiyonu*: Kuruluş koleksiyonu eserlerinden oluşmakla birlikte koleksiyona sonradan eklenen bazı eserler olduğu görülmektedir. Koleksiyonun 671 demirbaş nolu eseri ve öncesindeki, İstanbul'dan gönderilen eserlerde görülen Necippaşa Kütüphanesi mührü, 672 nolu eserde ve sonrakilerde görülmemektedir. Mühürsüz eserler; 5 adet yazma mushaf nüshası, Necib Efendi bin Abdulmücib Vakfiyesi ve kitap fihristidir. Bunların dışında NP/200 demirbaş numarasında kayıtlı İbn Melek'e ait Şerh-i Menar adlı ünlü eserde de bahsi geçen mühür görünmemekte, Diğer Vakıf koleksiyonunda kullanılan ve eserler incelendiğinde Tire'de yaptırıldığını düşündüren mühür görünmektedir. Belirtilen fiziksel özelliklerine bakıldığında Necippaşa koleksiyonunda, bu dokuz eser dışındaki 670 eserin İstanbul'dan gönderilen eserler olduğu söylenebilir. Kütüphanenin unique eserlerinin yoğun olarak bu koleksiyonda bulunduğu görülmektedir. Koleksiyon demirbaşına kayıtlı, 615 yazma, 63 basma olmak üzere toplam 678 eser bulunmaktadır.
2. *Diğer Vakıf (DV) Koleksiyonu*: Kütüphanenin 1829 yılında hizmete girdiği günden günümüze dek bağışlanan eserlerin bulunduğu koleksiyondur. Bu koleksiyondaki eserlerde Necippaşa Kütüphanesi mührü bulunmakta ancak İstanbul'dan gelen kitaplarda görülen mühürden farklı, daha sade bir mühür olduğu göze çarpmaktadır. Bu koleksiyondaki yaklaşık 450 eserin "Müftü Benlizâde Mehmet" tarafından kütüphaneye bağışlandığı, eserlerin vikaye sayfalarındaki vakıf metninden anlaşılmaktadır. Bu koleksiyonda Cumhuriyet Döneminin, 1928 yılı Harf İnkılabına kadar Osmanlıca olarak basılan, ilk eserlerinin nüshaları da bulunmaktadır. Koleksiyon 548 yazma, 1.249 basma olmak üzere toplam 1.797 eserden oluşmaktadır.
3. *Kuşadası (KA) Koleksiyonu*: Kuşadası'nda 1818 yılında (Erünsal; 2008: 275) kurulan İlyasizade Kütüphanesi'nin kapanması nedeniyle 23.05.2002 tarihinde Necippaşa Kütüphanesi'ne devredilen eserlerden oluşmaktadır. Bu koleksiyonda 390 yazma, 173 basma olmak üzere toplam 563 eser bulunmaktadır.
4. *Karakadı (KK) Koleksiyonu*: Tire'de bulunan Karakadı Necmeddin (Mecdüddin) Camii bahçesindeki bir yapı içerisinde varlığı tespit edilen 18 yazma, 424 basma olmak üzere toplam 442 eserin 13.01.2022 tarihinde kütüphaneye devri ile oluşmuştur.

5. *Tire Müzesi (TM) Koleksiyonu*: Tire Arkeoloji Müze Müdürlüğü tarafından, müzede bulunan 25 yazma, 804 basma olmak üzere toplam 829 eserin 29.03.2021 tarihinde kütüphaneye devri ile oluşmuştur.
6. *İsmail Adanalı (İA) Koleksiyonu*: Necippaşa Kütüphanesi'nin kurulduğunda görev yapan ilk kütüphaneci Adanavî Mehmet Efendi'nin torunlarından İsmail Adanalı'nın vefatı sonrasında murisleri tarafından 28.01.2021 tarihinde kütüphaneye bağışlanan 18 yazma, 62 basma olmak üzere toplam 80 eserden oluşmaktadır.
7. *Gıyasettin Bilici (GB) Koleksiyonu*: Tire'de 1987-1989 yılları arasında müftülük yaptıktan sonra 1992 yılında emekli olan Gıyasettin Bilici'nin kişisel kütüphanesinde bulunan 25 yazma, 171 basma olmak üzere toplam 196 eseri 20.01.2023 tarihinde kütüphaneye bağışı ile oluşmuştur.
8. *Kayseri Vakıf Koleksiyonu*: Vakıflar Kayseri Bölge Müdürlüğü'nden 23.09.2021 tarihinde kütüphanemize devredilen 14'ü Kur'an-ı Kerim, 4'ü farklı konularda Arapça olmak üzere toplam 18 yazma eserin oluşturduğu koleksiyondur.
9. *Cumhuriyet Dönemi (CD) Koleksiyonu*: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet Vakfı Yayınları gibi kurumsal araştırma eserlerinden oluşan 800 kitaplık koleksiyondur.

Bu koleksiyonlarda yaklaşık 1.632 yazma, 2.946 basma olmak üzere toplam 4.578 nadir eser ve gelişmeye devam eden 800 kaynak eser bulunmaktadır. 2025 yılı itibarıyla NP, DV ve CD koleksiyonları araştırmacıların hizmetindedir. Diğer koleksiyonlarda bulunan eserler; bakım, onarım ve tasnif işlemleri tamamlandıktan sonra araştırmaya açılacaktır.

Necippaşa Kütüphanesi'nde yukarıda açıklanan koleksiyon ve eserlerle ihtisas kütüphanesi olarak araştırmacılara hizmet verilmektedir. Kütüphane envanterindeki yazma eserlerin tamamı 2023 yılı temmuz ayı itibarıyla dijital ortama aktarılmış ve talep eden araştırmacılarla pdf formatında paylaşılmaktadır. Dijital eser gönderiminde Yazma Eserler Kurumu mevzuatı çerçevesinde hizmet verilmektedir.

Aynı zamanda kültür turizmine de katkı sunan Necippaşa Kütüphanesi'nde, Tire'ye gelen yerli ve yabancı turistlere müze-kütüphane hizmeti verilmektedir. Kütüphane ziyaretçileri kimlik veya pasaport ibrazı sonunda kütüphane görevlisi beraberinde yazma eserlerin bulunduğu harim bölümüne alınmakta ve görevli rehberliğinde kütüphaneyi gezerlerken kütüphane ve eserler hakkında bilgi almaları sağlanmaktadır. Kütüphanede sunulan müze-kütüphane hizmeti hakkında Zozan Tüfek tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi (Tüfek, 2023) incelenmeye değer bir çalışmadır.

Necippaşa Kütüphanesi Restorasyonları, Güvenlik ve Koruma Sistemleri

Kütüphanenin 1829 yılında hizmete girmesinin ardından zamanla yıprandığı görülmüş, bunun üzerine 04.09.1872 tarihinde tamir edilmesi için başlatılan yazışmalar²⁹ netice vermiş ve kütüphanenin ilk tamiri, inşasından 43 yıl sonra 24.11.1872 tarihinde tamamlanmıştır.³⁰

Aradan geçen yaklaşık 30 yıl içinde kütüphane ile birlikte tekke ve zaviyenin de tamir ihtiyacı doğmuş ve 19.07.1900 tarihinde başlayan yazışmalar³¹ neticesinde 06.11.1900 tarihinde tamir ihtiyacının giderilmesi onaylanmıştır.³²

Bundan sonraki tamir 1953 yılında Tire Belediyesi'nin katkısı ile yapılmış ve ön taraftaki revaklı bölüm camekanla kapatılmıştır. Bugün hâlâ araştırmacı, okuyucu hizmetleri ile idari hizmetler bu bölümde

29 VGMA, EV.MKT, 704/35, lef 16.

30 VGMA, EV.MKT, 651/350, lef 149.

31 VGMA, EV.MKT, 2570/172, lef 53.

32 VGMA, EV.MKT, 2597/222, lef 61.

yürütülmektedir. Çok kapsamlı olmayan 2004-2005 yıllarında yapılan tamiratın ardından 2015 yılında başlanan son restorasyon – konservasyon çalışması 2018 yılında tamamlanarak rafları ve tüm tefrişatıyla birlikte bugünkü halini almıştır.

Son restorasyon projesi ile eserlerin bulunduğu harem bölümüne 7/24 esasına göre çalışacak nitelikte istemlerinin kesintisiz olarak çalışmaları sağlanmaktadır:

1. Otomatik yangın algılama, ihbar ve aerosol gazlı söndürme sistemi,
2. Ortam sıcaklığını 18°C sıcaklıkta ve %45-50 bağıl nem oranında sabit tutacak iklimlendirme sistemi,
3. Olası yangın durumunda ve hırsızlık dahil tüm sabotajlarda devreye girecek alarm sistemi,
4. Kapalı devre kamera sistemi,
5. Eserlerin fiziksel olarak kullanıcıya verilmesini önlemek, bu sayede yıpranmalarının önüne geçmek, amacıyla profesyonel sayısallaştırma sistemi,
6. Eserlerin harem bölümünden dışarı çıkışlarının kontrolünün sağlanması ve kütüphane envanter sayımının sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla manyetik RFID kapı sistemi,
7. Eserlere nüfuz eden mikroorganizma, küf ve mantarların temizlenmesi amacıyla azot sterilizasyon sistemi,
8. Engelli ve yaşlıların kullanabileceği asansörlü rampa sistemi,
9. Görünürlüğü ve güvenliği artırmak amacıyla bina cephe ve bahçe aydınlatması,
10. Şebeke kesintilerinde devreye giren jeneratör,
11. Jeneratör devreye girene kadar kesintiyi önlemek üzere kesintisiz güç kaynağı,

Ayrıca Güvenlik personeli de 7/24 esasına göre görev yapmaktadır. Eserlerin temizlik ve basit onarımlarının yapılması amacıyla bu alanda eğitimli personele ihtiyaç duyulmaktadır.

Necippaşa Kütüphanesi'nde eserler yan üzeri saklama sistemi esas alınarak raflara yerleştirilmiş olduğundan daha az yıpranmıştır (Resim 11). Özellikle Necippaşa koleksiyonu eserlerinin fiziksel kondisyonlarının, yaşlarına göre iyi durumda oldukları görülmektedir.

2018 yılında tamamlanan son restorasyon öncesinde İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi Mimarlık Fakültesi tarafından kütüphanenin sıcaklık ve nem ölçümleri yapılmış, bu çalışmadan elde edilen veriler kurumumuzla paylaşarak iklimlendirme sisteminin kurulmasına zemin hazırlanmıştır.

Sistemin devreye alınmasının ardından aynı üniversitede yüksek lisans çalışması yapan Umut Çağırğan'ın tezinin (Çağırğan, 2022) incelenmesi yerinde olacaktır.

Necippaşa Kütüphanesi 195 yılı aşkın bir süredir Tireli ilim severlere hizmet ettiği gibi tüm dünyadaki ilgili araştırmacılara da akademik destek sunmuştur. Bir vakıf kütüphanesi olan Necippaşa Kütüphanesi, tarih ve kültürünü tanıma çabası içindeki araştırmacılara kaynak sunmakta, meraklılara ilham vermektedir. Kütüphane; kültürümüzün ürettiği eşsiz eserleri, araştırmacıların çalışmalarına, yerli ve yabancı turistlerin ziyaret hizmetine sunmaya devam etmektedir.

Bu güzide eseri insanlığa hediye eden Mehmet Necip Paşa'yı Rahmetle ve minnetle anıyoruz, ruhu şâd olsun.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, EV.BKB, 90/188; VGMA, EV.EMH, 161/224; VGMA, EV.MH, 308/309; VGMA, EV.MKT, 17/244; VGMA, EV.MKT, 17/246; VGMA, EV.MKT, 149/287; VGMA, EV.MKT, 385/248; VGMA, EV.MKT, 404/45; VGMA, EV.MKT, 651/350; VGMA, EV.MKT, 704/35; VGMA, EV.MKT, 1137/169; VGMA, EV.MKT, 1298/96; VGMA, EV.MKT, 2570/172; VGMA, EV.MKT, 2597/222; VGMA, EV.MKT.CHT, 541/120; VGMA, VD, 2989/20; VGMA, VD, 2990/118-119.

B. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HAT, 500/24493-1; BOA, HAT, 639/31485-1.

C. İzmir Şerhiye Sicilleri (İŞS), 6283/31.

İŞS, 6283/31.

D. Necippaşa Kütüphanesi (NP): NP/677.

2. Araştırma ve İncelemeler

Baykara, Tuncer (1994). *Türk Kültüründe Tire Sempozyumu, Türk Şehircilik Geleneğinde Tire*. Ankara.

Boykov, Grigor ve Machiel Kiel (2011). "Tatarpazarcığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (40). 170-172.

Çağırın, Umut (2022). The Effect of Restoration Interventions on The Indoor Climate of Historic Buildings: Case Study of Tire Necip Paşa Library, Izmir, Turkey. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Fen Bilimleri Enstitüsü.

Devellioğlu, Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*. Ankara: Aydın Kitabevi

Erünsal, İsmail E. (1988). *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Ankara.

Erünsal, İsmail E. (2008). *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri; Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İpşirli, Mehmet. (1996). "Hâcegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (14), 430-431.

İpşirli, Mehmet. (1991). "Bâbîâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (4), 378-386.

Köprülü, Orhan F. (1993). "Çavuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (8), 236-238.

Mehmet Süreyya (1996). *Sicill-i Osmânî*. Yay. Haz: Akbayan, Nuri, Transkript: Seyit Ali Kahraman. C. IV. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şeker, Mehmet (1994). *Türk Kültüründe Tire*. Ankara.

Şemseddin Sami. (1996). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tüfek, Zozan (2023). Tire Necippaşa Kütüphanesinin Teşhir ve Tanziminin Kültürel Miras Açısından Değerlendirilmesi Yüksek Lisans Tezi. Batman: Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

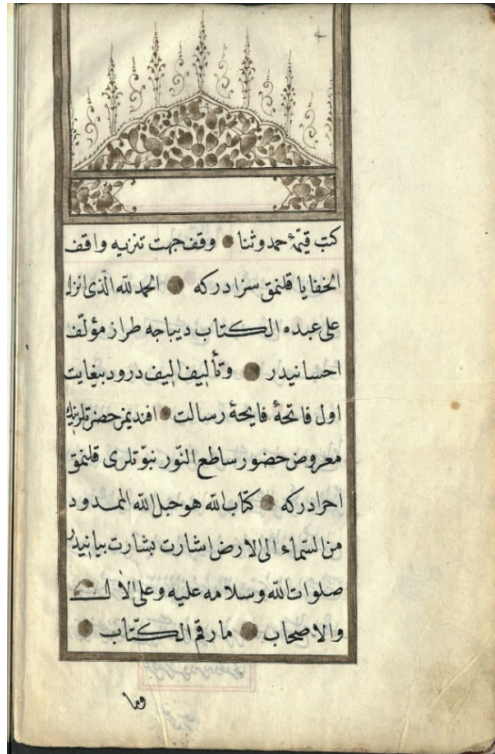
Yıldırım, Ali İhsan (2006). "Necip Paşa Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (32), 494-495.

Yıldırım, Ali İhsan (2011). *Tire Vakıf Necippaşa Kütüphanesi Tezhipli Yazmalar Kataloğu*. Tire: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.

Ekler



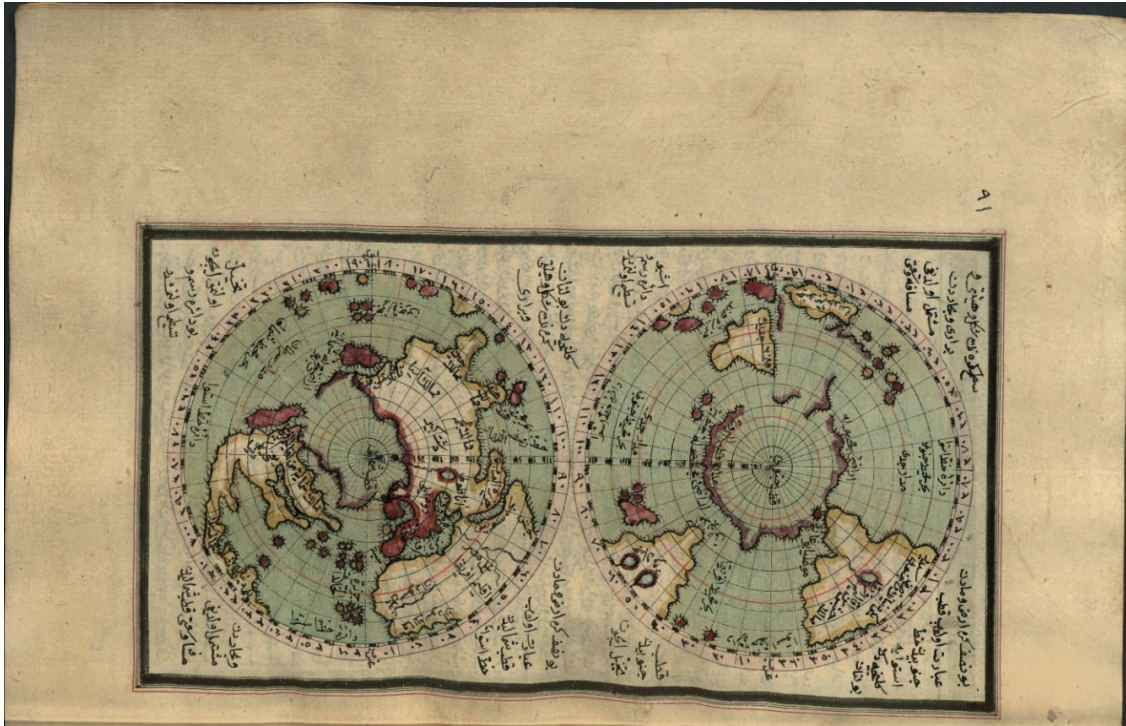
Resim 6. Necippaşa Kütüphanesi Necippaşa Koleksiyonu NP/675 numarada kayıtlı Kur'ân-ı Kerim'in serlevha sayfası (Kılıç, 2019).



Resim 7. Necippaşa Kütüphanesi, Necippaşa Koleksiyonu NP/672 numarada kayıtlı vakfiyesinin serlevhası (Kılıç, 2019).



Resim 8. Necippaşa Kütüphanesi, Necippaşa Koleksiyonu NP/300 numarada kayıtlı Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetnâme adlı eserinin istinsah nüshasındaki Dünya'nın doğu ve batı yarı kürelerinin haritasını gösteren sayfası (Kılıç, 2019).



Resim 9. Necippaşa Kütüphanesi, Necippaşa Koleksiyonu NP/300 numarada kayıtlı Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetnâme adlı eserinin istinsah nüshasındaki Dünya'nın kuzey ve güney yarı kürelerinin haritasını gösteren sayfası (Kılıç, 2019).



Resim 10. Kütüphanenin harem bölümüne girildiğinde göze çarpan ahşap sekizgen piramidal bölüm (Kılıç, 2025).



Resim 11. Ahşap sekizgen piramidal bölümün içerden görünümü (Kılıç, 2025).

Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama Yöntemiyle Korunması*

Emre Öztürk**

Mehmet Nurettin Uğural***

Öz

İslam coğrafyasında dinin emrettiği yardımlaşma ve paylaşma referansı ile oluşturulan vakıflar, Türk toplumunda imar ve bayındırlık alanlarında eşsiz hizmetler etmiş ve Türklüğün abideleri olan sayısız eser meydana getirmiştir. Bu çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vakıf kültür varlıklarının korunması için kullandığı Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama (ROKK) yöntemini inceleyerek bu yöntemin daha etkin hâle getirilmesi için yapılması gerekenlerin tespiti odaklanmıştır. Çalışmada nitel araştırma modeli kullanılarak süreçler, deneyimler ve olayların incelenmesi hedeflenmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde görev yapmakta olan on teknik personelle görüşme tekniğiyle veriler toplanmış, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Katılımcılardan, Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama yönteminin verimini düşüren etkenler olduğu ve bu etkenlerin nasıl giderilebileceği konusunda bulgular elde edilmiştir. Kültür varlıklarının esaslı onarımı konusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilen yetkinin yeterli olmadığı ve bu durumun yarattığı olumsuzluklarla yapılan yatırımın cazibesini düşürdüğü tespit edilmiş, mevzuatta çeşitli değişiklikler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf kültür varlıkları, korumacılık, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama, proje yönetimi.

Protection of Waqf Cultural Properties by Leasing in Exchange for Restoration or Repair

Abstract

Waqfs (foundations) established throughout Islamic geography with reference to the principles of solidarity and sharing mandated by religion, have provided unique services in the fields of urban development and public works in Turkish society, and have produced numerous works that stand as monuments of Turkish identity. The article examines the method of "Conditional Leasing on Restoration" (*Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama*, ROKK) employed by the Republic of Türkiye Directorate General of Foundations for the preservation of waqf-owned cultural assets. The focus is on identifying measures to enhance the effectiveness of this method. Adopting a qualitative research model, the article explores processes, experiences, and events through in-depth inquiry. Data was collected via semi-structured interviews with ten technical staff members working at the Directorate General of Foundations. The collected data was analyzed using content analysis and the findings revealed factors that diminish the effectiveness of conditional leasing on restoration, along with participants' perspectives on how these challenges can be addressed. It was determined that the Directorate General of Foundations lacks adequate authority to undertake substantial repairs of cultural properties; a limitation that reduces the attractiveness of investment by creating unfavorable outcomes both prior to and during implementation. Accordingly, the article recommends various legislative amendments to overcome the identified obstacles.

Keywords: Waqf cultural assets, conservation, Directorate General of Foundations, conditional leasing on restoration, project management

* DOI: 10.16971/vakiflar.1472203

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2024 / April 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2024 / November 2024

** İnşaat Mühendisi, İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlüğü; İstanbul-Türkiye; e-mail: emreozturk1981@hotmail.com;

ORCID: 0009-0004-4456-362X

*** Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü; İstanbul-Türkiye;

e-mail: m.ugural@iku.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8037-7603

1. Giriş

Kültür varlıkları, meydana geldikleri tarihin bir kesiti olarak geçmişin araştırılmasına yardımcı olduğu gibi toplumların estetik değerlerinin gelişmesine de katkı sunan nesnelerdir. Kültür varlıklarının korunması, bir toplumun tarih ve estetik değerlerinin korunması demektir (Mumcu, 1969: 50).

Türkler, Tanzimat'tan önceki dönemlerde din kaynaklı tavırlar, geleneklere bağlılık, yapıların kullanım değerleri ve vakıf hukukunun gerektirdiği devamlılığı sürdürme anlayışı gibi etkenlerden dolayı sahip oldukları eserleri koruma gayreti göstermiştir (Madran, 1996: 60). Vakıflar, mimari eserlerimizin vücudunda gelmesinde önemli rol oynadıkları gibi mimarlara ilham ve y n de vermiştir. Kamu hizmeti için vakfedilen taşınmazların ayakta kalabilmelerinde ve bugünlere ulaşabilmesinde vakıf malı oluşlarının etkisi büyüktür (Bakırer, 2006: 113). Vakıf müessesesi, sürekli eserler ürettiği gibi yapıları yaşatmak adına da bünyesinde kendini yenileyen kaynaklar yaratmış olması yönüyle, korumacılık tarihimizin en etkin kuruluşlarının başında gelir (Madran, 1985: 518).

Vakıf kurumu, yüzyıllardan bu yana bütün İşlam toplumlarında, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde önemli yer tutmuş dini ve hukuki bir müessesedir (Köprülü, 1942: 1). Medeniyetimizde vakıflar, sadece ihtiyaç sahiplerine destek olmak gibi dar bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda düşünce, sanat, kültür, aydınlanma ve imar gibi konularda da derin izler bırakmıştır (Kazıcı, 1985: 9). Amme hizmetleri mahiyetinde olan; sıbyan mektepleri, idadiler, medreseler, hastaneler, kütüphaneler, dar şşifalar, bimarhaneler, tabhaneler, mescitler, camiler, su yolları, köprüler, çeşmeler, hamamlar, kemerler, hanlar, kervansaraylar, aşevleri gibi daha birçok taşınmaz eserin yapımı doğrudan doğruya vakıflar eliyle ifa edilmiştir (Kunter, 1938: 110-111). Yapılan eserler kamuya mal olarak kullanılmaya devam edilirken, korunması gerekli kültür varlığı olarak da gelecek nesillere aktarılmıştır.

Bu  alışma; Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGMA) tarafından, koruma yöntemi olarak uygulanan "Restorasyon veya Onarım Karşıılığı Kiralama" (ROKK)¹ yöntemi özeline yapılmış ilk çalışmadır. Daha önce yapılmış çalışmalardan farklı olarak, bahse konu yöntem, mevzuat ve organizasyon bağlamında detaylandırılmış ve yöntemin daha efektif hale getirilmesi için yasal ve yönetsel tespitlerde bulunulmuştur. Bu makale, anılan yöntemin geliştirilmesi ve hatta özel mülkiyetteki kültür varlıklarına uygulanması için yapılacak çalışmalara da ışık tutabilecek  nc  bir çalışma olma özelliğindedir.

Konuya ilişkin literatür taraması yapıldığında  lkemizde; ROKK yöntemi ile ilgili doğrudan çalışma olmamakla birlikte, bu yöntemin vakıf hukuku, kültür varlıklarının korunması veya vakıf taşınmazlarının kiralanması konularını ele alan çalışmalarda alt bir konu olarak işlendiği anlaşılmaktadır. Akgündüz, *Vakıf Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* isimli kitabında ve Beyaztaş *İşl m Hukukuna Göre Vakıflarda Değişim Esasları* isimli kitabında restorasyon karşılığı kiralama yönteminin vakıf hukukundaki referanslarını, gelişimini ve uygulanma şeklini incelemişlerdir (Akgündüz, 2013: 499; Beyaztaş, 2021: 109-110). Akar, "Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması" isimli makalesinde restorasyon karşılığı kiralama yöntemini hem koruma hem de finansal kaynak sağlama yönüyle ele almıştır (Akar, 2011: 20-21). Avcı, "Mazbut Vakıflara Ait Taşınmazları Konu Edinen Kira Sözleşmelerinin Sona Ermesine İlişkin Bazı Tespitler ve Bu Konudaki Güncel Gelişmeler" isimli makalesinde restorasyon karşılığı kiralama yöntemini vakıf taşınmazlarının kiralanması bağlamında ele almış ve bu bağlamda mevzuat incelemesi yapmıştır (Avcı, 2020: 241). Aladağ, "Kültür Varlıklarının Korunmasında Koruma Yönetimi Süreci" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinde, restorasyon karşılığı kiralama yöntemiyle restore edilmiş bir taşınmaz özeline konuyu değerlendirmiş ve yöntemin, restorasyon tekniği bağlamında kritiğini yapmıştır (Aladağ, 2010: 130-136).

1 ROKK: Restorasyon veya Onarım Karşıılığı Kiralama

Bu çalışmanın amacı; Vakıflar Genel Müdürlüğü uhdesinde yürütülen ve vakıf hukukunda “marsad usulü” ismiyle yer bulmuş ROKK yönteminin mevzuat ve uygulama bağlamında incelenmesi ve bahse konu yöntemden daha fazla verim alınabilmesi için yapılması gerekenlerin tespit edilmesidir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü

Devlet yapısının batı tarzında merkezi bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesi hareketleri kapsamında 14 Ekim 1826 tarihinde *Evkaf-ı Hümayun Nezareti* kurulmuştur. Nezaretin kuruluş sebepleri olarak, vakıf sektöründe yaşanan keyfiliğe ve dağınıklığa son vermek ve vakıflar arası kaynak aktarımının gerçekleştirilerek geliri giderini karşılamayan vakıflara destek sağlamak gösterilebileceği gibi vakıf idarelerinin birleştirilmesiyle ilgili padişah ferman ve emirlerinde, vakıf hayratlarının imar edilerek hayır hizmetlerine devam edilmesi gerekçe gösterilmiştir (Öztürk, 1995: 522). 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasından hemen sonra, Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin vazifelerini yerine getirmesi için 2 Mayıs 1920 tarihinde *Şer’iye ve Evkaf Vekaleti* kurulmuştur. Kurulan bu Vekalet, 3 Mart 1924 tarihinde 429 Sayılı Kanun’un 2’inci maddesi ile kaldırılarak yine aynı kanunun 7’inci maddesi ile katma bütçeli ve doğrudan Başbakan’a (özgün adıyla Başvekil) bağlı *Evkaf Umum Müdürlüğü* yani bugünkü ismiyle *Vakıflar Genel Müdürlüğü* olarak çalışmalarına devam etmiştir (Çal, 1990: 95). Günümüzde, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.2. Vakıf Kültür Varlıkları

21.7.1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 3’üncü maddesinde kültür varlıkları olarak tanımlanan varlıklardan Vakıflar Genel Müdürlüğü ve temsil ettiği vakıflara ait olanlarına *vakıf kültür varlıkları* denilir. Mülga 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nda yer almayan “vakıf kültür varlıkları” kavramı 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile mevzuatta yer bulmuştur (Avcı, 2020, s. 241). 2023 yılı sonu itibari ile Türkiye’deki taşınmaz kültür varlıkları sayısı 124.671’tir (URL-1). Bu taşınmazlardan 21.162’si vakıf kökenli taşınmazlar (Günel & Dişli, 2015: 171) olmakla birlikte bunların yaklaşık 11.600 adedi Vakıflar Genel Müdürlüğü ile idare ve temsil ettiği mazbut vakıfların mülkiyetindedir (EVOS, 2024).² Vakıflar Kanunu’nda yer bulan, kamulaştırma, satın alma ve kökeni vakıf olan taşınmazların vakfına iadesi gibi yetki ve sorumluluklarla birlikte bu sayı sürekli artmaktadır.

2.3. Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralanması Yöntemi

Vakıf; bir maldan doğacak faydanın insanlığa tahsis edilmesi, mülkiyetinin ise durdurularak mülk edilmesinin veya mülk olarak verilmesinin men edilmesidir (Ertem, 1999: 111). Vakıflar, hayır hizmetlerini yerine getirebilmek için akar nitelikte eserler yapmış ve bu eserlerin gelirleriyle hayır hizmetleri devam ettirilmiştir. Bu sebeple vakıf müessesesi aracılığıyla yürütülen koruma faaliyetlerinin en önemli amaçlarından biri de yapının kullanılabilirliğinin devamını sağlamak olmuştur. Özellikle akar taşınmazlarda bu durumun temini, gelir akışını sağlamakla birlikte bu gelirle yapılması vakfedilen kamu hizmetini de idame ettirmektedir (Akar, 2010: 90).

Vakıf eserlerinin yaşatılması için, vakıf hukukunda yeri olan ve Osmanlı döneminde de kabul görmüş uygulamalardan biri de *marsad* yani bugünkü ismi ile “Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama” yöntemidir (Akgündüz, 2013: 499). Daha çok bina niteliğindeki vakıf akarlarda uygulanan bu yöntem, harap olmuş vakıf malın yeniden kullanıma hazır hale gelmesi için ihtiyaç duyulan kaynağın, kiralama talebinde bulunan kimseden karşılanması esasına dayanır. Kiracı onarım için harcadığı bedel karşılığında, taşınmazın kira bedelinin düşük olması ve ölümü halinde tasarruf hakkını varislerine bırakma

2 EVOS: Vakıflar Genel Müdürlüğü Entegre Vakıf Otomasyon Sistemi.

gibi birtakım haklar elde eder (Beyaztaş, 2016: 152). Bu yöntemde, vakıf tarafından onarıma harcama yapılmadığı gibi, belirlenen süre içerisinde düşük de olsa kira geliri de elde edilmiş olacaktır. Mütevel-
linin borçlanmak sureti ile yapıyı onarması veya kiralayan kişinin bizzat kendisinin onarması gibi her
iki durumda da kira süresi bittiği anda taşınmaz vakfın malı olarak kalmaktadır (Akgündüz, 2013: 499).

Vakıf kültür varlıklarının korunması için uygulanan ve aynı zamanda bir yatırım metodu olan ROKK
işlemlerinde uygulanacak usul ve esasları düzenlemek amacıyla, Vakıflar Kanunu'nun 77. maddesine
dayanarak *Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiraya Verilmesi İşlemlerinin
Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik* hazırlanmış ve mezkur Yönetmelik 10.09.2008 tarihli ve 6993
sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Avcı, 2020: 245). ROKK süreçlerini üç başlık
altında toplamak doğru olacaktır: İhale Öncesi, İhale ve İhale Sonrası Süreçler.

Tablo 1. Restorasyon Karşılığı Kiralama İşlerinin Süreçleri

İhale Öncesi Süreçler	• Restorasyon Karşılığı Kiralanacak Taşınmazların Tespiti • Ekspertiz Raporu Düzenlenmesi • Bakanlık Onayı Alınması • Taşınmazın Tahliyesi
İhale Süreci	• İhale Komisyonu ve Teknik Hazırlık Teşkilatı Kurulması • İhale Şeklinin Belirlenmesi ve İhale Onay Belgesi Düzenlenmesi • İhalenin İlan Edilmesi • İhalenin Sonuçlandırılması • İhale Sonucunun Sözleşmeye Bağlanması
İhale Sonrası Süreçler	• Yer Tesliminin Yapılması • Projelerin Hazırlanması ve Koruma Kuruluna Onaylatılması • Yapı Ruhsatı Düzenlenmesi • Yapı Kullanma Belgesi Düzenlenmesi • Taşınmazın İdareye Devri

2.4. İhale Öncesi Süreçler

Restorasyon Karşılığı Kiralanacak Taşınmazların Tespiti: Vakıf kültür varlıkları içerisinde; tamamen
yıkılmış, onarımı gereken veya mevcut haliyle kiraya verilemeyecek durumda olan taşınmazlar yatırım
çalışmalarına konu edilmektedir.

Ekspertiz Raporu Düzenlenmesi: Düzenlenecek ekspertiz raporunda; taşınmazın künyesi, tapu kaydı
ve bilgileri, imar durumu, taşınmazın geçmişi ve halihazırdaki durumu, bölgesel analiz, taşınmazla
ilgili görseller, koruma kurul geçmişi, yatırıma etki edecek olumlu ve olumsuz faktörler, benzer taşın-
mazların kira değerleri, alternatif fonksiyonlar, maliyet hesabı, gelir hesabı, amortisman hesabı, sonuç
ve kanaat kısmı bulunmaktadır. Hazırlanan ekspertiz raporu, tüm sürecin en önemli altlık çalışması
olmakla birlikte yatırım konusunda alınacak kararlar ve ihale sonrası yaşanabilecek herhangi bir de-
ğişiklikte (imar plan değişikliği, fonksiyon değişikliği, ilave kullanım alanı oluşturulması vb.) referans
olarak bu rapor temel alınacak ve yapılacak tespitler (yeni kira bedelleri, sözleşme süresi değişikliği
vb.) rapordaki bilgilerden referansla hesap edilecektir. (Usul ve Esaslar. Md.6).

Bakanlık Onayı Alınması: 12 Eylül 2018 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan 2018/8 sayılı Cumhurbaş-
kanlığı Genelgesi (URL-2) gereği, yatırım talebi Kültür ve Turizm Bakanı'nın onayına sunulur. Onay
alınması halinde, Genel Müdürlük, Bölge Müdürlüğüne ihalenin ve devamı işlemlerin yapılması için
bildirimde bulunacaktır.

Taşınmazın Tahliyesi: Şayet taşınmazda kullanıcı bulunuyorsa, taşınmazın ihale öncesinde tahliye edilmiş olması gerekmektedir. Kanun koyucu, Vakıflar Kanunu'nun 20. maddesiyle, yatırım yapılacak vakıf taşınmazlarının tahliyesiyle ilgili gerektiğinde mülki amirlikleri de vazifelendirmiştir.

2.5. İhale Süreci

İhale Komisyonu ve Teknik Hazırlık Teşkilatı Kurulması: Bakanlıktan alınan ihale onayının ardından Bölge Müdürlüğü, mimar ve mühendislerden oluşan teknik hazırlık teşkilatı kurar. Teknik hazırlık teşkilatı; inşaat mühendisi, mimar, elektrik mühendisi ve makine mühendisinden oluşur. Teşkilat, ihale öncesi şartnameleri ve evrakları oluşturur.

Bölge Müdürlüğünce, en az iki kişinin işin ehli ve uzmanı olan beş kişilik ve aynı sayıda yedek üyeden oluşan ihale komisyonu kurulur. (Usul ve Esaslar. Md.25).

İhale Şeklinin Belirlenmesi ve İhale Onay Belgesi Düzenlenmesi: Usul ve Esaslarda; açık ihale, belli istekliler arasında davet usulü, doğrudan kiraya verme ve pazarlık yöntemi olarak dört ayrı ihale şekli olsa da son üçüncüsü özel durumlarda kullanılır. Öncelikli olan açık ihale yönteminin kullanılmasıdır (Usul ve Esaslar. Md.25).

İhalenin İlan Edilmesi: İhale ilanı, gazetelerde ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün internet sitesinde yayınlanır. İlanda; işin içeriği, taşınmazın yeri, asgari kira bedelleri, şartnamenin temin şekli, ihale usulü, isteklilerde aranan şartlar ve belgeler, asgari istenilenler, muhammen bedel, geçici teminat bedeli ve teminat olarak kabul edilenler, ihalenin yapılacağı yer, tarih ve saat ilan olunur (Usul ve Esaslar, Md.14).

İhalenin Sonuçlandırılması ve Sözleşmeye Bağlanması: İhale Komisyonu; istekliler ve bilgilerini, alınan teklifleri, ihalenin hangi gerekçeler ile istekli üzerinde kaldığı hususlarını belirten İhale Komisyon Kararına sayı ve tarih verdikten sonra kararı Bölge Müdürü'nün onayına sunar. İhale Komisyon Kararının Bölge Müdürlüğünce onaylanmasından 5 iş günü içerisinde ihale sonucu, üzerinde ihale yapılabildiği bildirilir. İhale sonucu aynı şekilde Genel Müdürlüğe de bildirilir. İş üzerinde kalan istekli ve Bölge Müdürlüğü, ihale ilanının da eki olan sözleşmeyi ihalede kesinleşen teklifli ilave ederek karşılıklı imzalarlar. (Usul ve Esaslar, Md.33).

2.6. Sözleşme Sonrası Süreçler

Kontrollük Teşkilatının Kurulması: İdare, ihale sonrası iş ve işlemlerin yürütülmesi için her biri alanında uzman ve restorasyon işlerinin muhtevsındaki tüm disiplinleri kapsayan kontrollük teşkilatı kurar. Bahse konu teşkilat, teknik hazırlık teşkilatına benzer şekilde; mimar, inşaat mühendisi, makine mühendisi ve elektrik mühendisinden oluşur. İşin niteliğine göre başka disiplinlerden de uzman kişiler kontrollük teşkilatına dahil edilebilir.

Yer Tesliminin Yapılması: İdare taşınmazı boş ve işgalsiz bir şekilde yükleniciye teslim etmekle mükelleftir. Taşınmazın çeşitli sebeplerle ihale öncesinde tahliye edilememesi durumunda idare tahliyeyi yapıp taşınmazı yükleniciye teslim eder. Yer teslimi ile birlikte, sözleşmede tanımlı edimlerin ifa süreleri de başlar.

Restorasyon Projelerinin Hazırlanması ve Koruma Kuruluna Onaylatılması: İhaleye konu taşınmazın geçmiş dönemde hazırlanmış ve ilgili koruma kurullarından onaylatılmış projeleri olabileceği gibi projelerin hiç olmadığı veya olsa dahi kullanılamayacak kadar işlevini yitirmiş olabileceği sıklıkla karşılaşılan durumlardandır. Hazırlanan tüm projeler ilgili koruma kuruluna ve yapı ruhsatı düzenlemekte amir olan belediye başkanlığına onaylatılır. Kanun koyucu, proje onaylatılması hususunda da Vakıflar Genel Müdürlüğüne imtiyaz tanımış ve idarece hazırlatılan tüm projeleri belediye havalesi

olmaksızın koruma kurullarına gönderilebilmesinin önü açılmıştır (Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yapı Esasları ve Denetimine Dair Yönetmelik, Md.10).

Yapı Ruhsatı Düzenlenmesi: İlgili koruma kurullarınca onaylanan projeler yapı ruhsatı düzenlenmek üzere ilgili belediyelere havale olunur. Kurulca onaylanan mimari içerikli (rölöve, restitüsyon ve restorasyon) projeler imar mevzuatı açısından belediyelerce incelenir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 18'inci maddesi gereği belediyeler projelerde değişiklik yapamamakla birlikte, gerekli görmeleri halinde düzeltme talebinde bulunabilirler. Ayrıca statik, mekanik ve elektrik projeleri ilgili belediyesince onaylanarak yapı ruhsatına ek yapılır.

Restorasyon veya Onarım Uygulaması: İş yapacak olan firmanın, ihale dokümanlarında ön görülen sayı ve nitelikteki personeli bulundurması zorunludur. Her ne kadar taraflar arasında akdedilen sözleşme bir kira sözleşmesi olsa da asıl amaç vakıf kültür varlığının korunması ve yaşatılması olduğundan, yapılan imalatlar, bir mimar, bir inşaat mühendisi, bir elektrik mühendisi, bir makine mühendisi ve gerek görülmesi halinde kontrolör olarak görevlendirilen farklı disiplinlerdeki idare personeller tarafından her aşamada dikkatle denetlenir. İdare gerek görmesi halinde yapı denetleme işini hizmet alımı suretiyle de gerçekleştirebilir. (Usul ve Esaslar, Md.36-37).

Yapı Kullanma İzin Belgesi Düzenlenmesi: Kültür varlıklarının koruma uygulamaları için ilke kararları alma yetkisi olan ve aldığı ilke kararlarını Resmi Gazetede yayınlanarak uygulanma zorunluğu bulunan Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, aldığı 680 ve 660 sayılı ilke kararlarında, uygulama denetiminde, ilgili idarelerin yanı sıra proje müellifi olan mimarın da sorumluluğunda olduğunu karara bağlamış ve yapı kullanma izin belgesi düzenlenmesi için müellif mimarın, uygulamanın kurul kararlarına uygun olduğunu belirtir rapor düzenlemesini zorunlu kılmıştır. İmalatın proje ve eklerine uygun tamamlandığına dair müellif mimarca düzenlenen rapor Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından ilgili koruma kuruluna bildirilir. Koruma kurulunun uygun görüşünden sonra taşınmaza ilgili belediyesince Yapı Kullanma İzin Belgesi düzenlenir.

Taşınmazın İdareye Devri: Sözleşmede tanımlı süre tamamlandıktan sonra kiracı, taşınmazı kullanılabılır vaziyette idarece oluşturulan *Devir ve Teslim Komisyonu*'na teslim eder (Usul ve Esaslar, Md.38).

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma modeli kullanılarak; süreçler, deneyimler ve olayların incelenmesi hedeflenmiştir. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır. Nitel araştırmada, kuram oluşturma esasıyla, sosyal olguları ilintili oldukları çevre içerisinde araştırma ve anlama yaklaşımı gösterilir (Yıldırım & Şimşek, 2000: 19). Çalışmada, görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme yöntemi; başvuru alanının ilgi, görüş, duygu, deneyim, bakış açısı ve tavırlarını ortaya koymada etkili bir yöntem olduğu için sıklıkla tercih edilmektedir (Balci, 2001: 180).

3.1. Örneklem

Nitel araştırmalar genelleme amacı taşımaz. Bu nedenle genellikle büyük gruplarla çalışılmaz (Glesne, 2015: 59). Nitel araştırmalarda, örneklem genelleme yapma hususunda alan açan olasılık temelli örneklem yöntemlerinden ziyade zengin veri elde etmeye yarayan amaçlı örneklem yöntemleri kullanılır (Büyüköztürk vd., 2014: 92).

Vakıflar Genel Müdürlüğünce, ROKK yöntemiyle ihale edilen beş yüze yakın işin, üç yüzden fazlası İstanbul 1. ve 2. Bölge Müdürlükleri uhdesinde ihale edilmiştir (EVOS, 2024). Rasyonel bulgu ve tespitler edinebilmek adına, örneklem olarak; Vakıflar Genel Müdürlüğünün İstanbul 1. ve 2. Bölge Müdürlüklerinde ROKK yöntemiyle yapılan ihya çalışmalarında aktif rol üstlenmiş, idareci ve/veya uygulamacı bir bölge müdür yardımcısı, iki şube müdürü, beş kontrolör mimar, iki kontrolör inşaat mühendisi olmak üzere toplamda 10 kişi seçilmiştir. Katılımcıların biri doktora, beşi yüksek lisans, dördü lisans mezunudur. Örneklemde idareci konumunda bulunan bölge müdür yardımcısı ve şube müdürleri de mimar ve inşaat mühendisi kökenlidir. Restorasyon uygulamalarında elektrik ve mekanik kontrolörleri sürece sadece kendi disiplinleriyle alakalı dahil oldukları için örneklem kısmında bilgilerine başvurulmamıştır.

Tablo 2. Çalışmaya Katılanlara Ait Kişisel Bilgiler

Değişken	Alt Kategori	Frekans (f)
Cinsiyet	Kadın	3
	Erkek	7
Çalışma Yılı	6–10 yıl	1
	10–20 yıl	2
	20 yıl ve üzeri	7
Yaş	30–40	2
	40 ve üzeri	8
Eğitim	Doktora	1
	Yüksek Lisans	5
	Lisans	4

3.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen, 10 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeye yön veren görüşme formlarının da belirli özellikleri olması gerekir. Formlar hazırlanırken; kolay anlaşılabilir soruların yazılması, açık uçlu sorular sorma, yönlendirme yapmaktan kaçınma, çok genel sorular sormaktan kaçınma, alternatif ve farklı türden sorular yazma gibi hususlar dikkate alınmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 101). Hazırlanan görüşme formu Vakıflar Genel Müdürlüğünde, ROKK yöntemiyle yapılan ihya çalışmalarında aktif rol üstlenmiş, idareci ve/veya uygulamacı on kişiye uygulanmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Veri toplama aracı olarak hazırlanan görüşme formu kullanılarak çalışma grubundan elde edilen veriler, yazılı metin haline getirildikten sonra içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi; yazılı ve sözlü materyallerin sistemli bir analizidir. Analizin temel amacı, sözel olmayan dokümanları nicel verilere dönüştürmektir. İçerik analizinde en önemli adım, araştırılmak istenilenleri doğru olarak temsil eden kategorilerin seçilmesidir (Balcı, 2001: 209-210).

Nitel araştırmada elde edilen veriler dört aşamada analiz edilmiştir. Bu aşamalar; verilerin kodlanması, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre organize edilmesi ve tanımlanması, bulguların yorumlanması aşamalarıdır (Yıldırım & Şimşek, 2000: 163). Çalışmada, görüşme formunda yer alan sorulardan temalar oluşturulmuş ve veriler analiz edilirken elde edilen sonuçlar bu temalara kodlanarak analiz edilmiştir.

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında; hazırlanan on soruluk görüşme formu, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde görev yapan, teknik personellerden oluşan on kişilik bir gruba uygulanmış ve edinilen bulgulara ve bulgulardan çıkan sonuçlara yer verilmiştir. Görüşülen kişiler G-1, G-2, G-3 ... ve G-10 şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Vakıf Kültür Varlıklarının Mevzuattaki Karşılığı Hakkındaki Görüşleri

Kategori	Kod	Frekans (f)
Vakıf kültür varlıklarının mevzuattaki yeri (Görüşme Formu, 1. Soru)	Daha fazla yer bulmalı.	7
	Mevcut durum yeterlidir.	3

Tablo 3'te katılımcıların "Vakıf kültür varlıklarının mevzuattaki yeri" ile ilgili görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu kategoriye yönelik 2 kod elde edilmiştir. Bunlar: "Daha Fazla Yer Bulmalı (f=7)", "Mevcut Durum Yeterlidir (f=3)" şeklindedir.

G-2, G-5, G-6 ve G-10 ülkedeki kültür varlığı stokunun büyük kısmının vakıf kökenli taşınmaz olduğunu belirterek 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda vakıf kültür varlığı kavramına yer verilmeyişini eksiklik olarak görürken G-3 "Mevzuatta yeteri kadar yer bulmadığı gibi, bulduğu kadarıyla dahi uygulamada karşılığı görülmemektedir. İlgili kurumlar çoğu defa vakıf kültür varlıklarına diğer özel taşınmazlarla aynı prosedürleri uygulamaktadır" diyerek mevzuatta yeteri kadar tanımlanmadığı gibi uygulamada da bunun olumsuz yansımaları olduğunu düşünmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların VGM'nin Restorasyon Denetleme Yetkisi Hakkındaki Görüşleri

Kategori	Kod	Frekans (f)
Vakıflar Genel Müdürlüğünün Restorasyon Denetleme Yetkisi (Görüşme Formu, 2. Soru)	Yeterli yetki verilmemiştir.	5
	Mevcut yetki yeterlidir.	3
	Yeterlidir ancak uygulamada sorunlar vardır.	2

Tablo 4'te katılımcıların Vakıflar Genel Müdürlüğünün restorasyon denetleme konusunda mevzuatın verdiği yetkinin yeterliliği konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, "VGM'nin Restorasyon Denetleme Yetkisi" kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 3 kod elde edilmiştir. Bunlar: "Yeterli Yetki Verilmemiştir (f=5)", "Mevcut Yetki Yeterlidir (f=3)", "Yeterlidir Ancak Uygulamada Sorunlar Vardır (f=2)" şeklindedir.

G-6 ve G-2, mevzuatın Vakıflar Genel Müdürlüğüne "esaslı onarım" denetleme yetkisi vermediğini ve bunun büyük eksiklik olduğunu belirtmiştir. G-6 "Örneğin belediyeler ve özel idareler esaslı onarım denetleme yetkisine sahipken Vakıflar Genel Müdürlüğü sadece basit onarım denetleme yetkisine sahiptir. Koruma Kurulları ve yerel yönetimlerin vesayeti altında bir yetki kullanımı mevcuttur" diyerek Vakıflar Genel Müdürlüğünün vesayet altında denetim yaptığını düşünmektedir.

Tablo 5. Yerel Yönetimlerin Esaslı Onarımlar için Yapı Ruhsatı Düzenleme Yetkisinin Etkileri

Kategori	Kod	Frekans (f)
Yerel Yönetimlerin Denetleme Yetkisinin Sürece Etkisi (Görüşme Formu, 3. Soru)	İşleri zorlaştırmaktadır.	3
	Olumlu bir durumdur.	3
	İlgili belediyeye göre farklılık arz etmektedir.	2
	Etkisi yoktur.	2

Tablo 5'te katılımcıların, yerel yönetimlerin yapı ruhsatı düzenleme ve imalatları denetleme yetkisinin, Vakıflar Genel Müdürlüğüne yapılan restorasyon işlerine olan etkileri konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, "Yerel Yönetimlerin Denetleme Yetkisinin Sürece Etkisi" kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 4 kod elde edilmiştir. Bunlar: "İşleri Zorlaştırmaktadır (f=3)", "Olumlu Bir Durumdur (f=3)", "Belediyeye Göre Farklılık Arz Etmektedir (f=2)", "Etkisi Yoktur (f=2)" şeklindedir.

G-2, G-3 ve G-5 belediyelerin yapı ruhsatı düzenleme yetkisinin işleri zorlaştırdığını düşünmektedir: G-3; belediyelerin, harç muafiyetleri konusunda farklı uygulamalarda bulunduklarını, uygulamalara gereksiz müdahalelerde bulunulduğunu belirterek restorasyon işlerini zorlaştırdığını savunmuştur. G-2 ise hayrat vasıflı taşınmazların yapı ruhsatı alınmaksızın restore edildiğini ancak bu durumun fiili durum olduğu, sivil yapılar için yapı ruhsatı alınması gerekiyor olmasının Koruma Kurulları üzerine ikinci bir denetim anlamına geldiğini belirterek restorasyon sürecinin uzadığını savunmuştur.

Tablo 6. Kültür Varlıkları Özelinde VGM'ye Yapı Ruhsatı Düzenleme Yetkisi Verilmesi

Kategori	Kod	Frekans (f)
Vakıflar Genel Müdürlüğüne Yapı Ruhsatı Düzenleme Yetkisi Verilmesi (Görüşme Formu, 4. Soru)	Verimliliği artırır.	6
	İmar uygulamaları bütüncül olmalı.	3
	Denetim kurum dışından olmalı.	1

Tablo 6'da katılımcıların, vakıf kültür varlıkları özelinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yapı ruhsatı düzenleme yetkisinin olabilirliği konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, "VGM'ye Yapı Ruhsatı Düzenleme Yetkisi Verilmesi" kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 3 kod elde edilmiştir. Bunlar: "Verimliliği Artırır (f=6)", "İmar Uygulamaları Bütüncül Olmalı (f=3)", "Denetim Kurum Dışından Olmalı (f=1)" şeklindedir.

G-2, G-5, G-7 ve G-9 Yapı Ruhsatı düzenleme yetkisinin Vakıflar Genel Müdürlüğünde olmasının verimi artıracığını belirtmiştir. G-2, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün özellikle İstanbul özelinde Yapı Ruhsatı düzenleyebilecek donanımı ve yetkin personeli olmakla birlikte böylesi bir durumun özellikle yatırım yapılacak taşınmazların değerini artıracığını belirtmiştir. G-5, Yapı Ruhsatı düzenleme yetkisinin basit onarım gibi Vakıflar Genel Müdürlüğüne verilebileceğini, bunu yapabilecek yetkinlikte personel bulunduğunu ve verimi artıracığını savunmuştur. G-7, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde imar mevzuatı açısından inceleme yapabilecek ve diğer ruhsat işlemlerini denetleyebilecek bir birim kurularak Yapı Ruhsatı düzenleme yetkisinin Vakıflar Genel Müdürlüğüne verilebileceğini ve bu durumun verimi artıracığını belirtmiştir. G-3 ve G-4 Yapı Ruhsatı düzenleme yetkisinin Vakıflar Genel Müdürlüğünde olmasının verimliliği artıracığını savunurken aynı zamanda iş yükünü artıracığını da düşünmektedir.

Tablo 7. *Proje Müelliflerinin Uygulamayı Denetleme Yetkisinin Sonuçları*

Kategori	Kod	Frekans (f)
Proje Müelliflerinin Uygulamayı Denetlemesi (Görüşme Formu, 5. Soru)	Denetim açısından olumludur	4
	Olumsuz etkileri vardır	3
	Sadece resmiyette kalmaktadır	3

Tablo 7’de katılımcıların, proje müelliflerinin restorasyon işlerinde “uygulama sorumlusu” olmaları konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, “Proje Müelliflerinin Uygulamayı Denetlemesi” kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 3 kod elde edilmiştir. Bunlar: “İşleyiş Açısından Olumludur (f=4)”, “Olumsuz Etkileri Vardır (f=3)”, “Sadece Resmîyette Kalmaktadır (f=3)” şeklindedir.

G-2, G-6 ve G-10 yapım işlerinde güncel tavrın, müelliflik ve uygulamacılık erklerinin birbirinden ayrılması yönünde olduğunu belirterek müellifin uygulama denetçiliğinin eskiden kalma bir uygulama olduğunu ve bu durumun özellikle yatırım işlerine olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. G-6, sürecin verimliliğinin proje müellifinin yeterliliği doğrultusunda etkilendiğini belirterek özellikle Vakıflar Genel Müdürlüğü üzerinde gereksiz bir vesayet oluşturmakla birlikte süreci olumsuz etkilediğini savunmuştur. G-5, G-7 ve G-9 bu durumun sembolik olduğunu belirterek sürece etkisi olmadığını savunmuştur. G-5, proje müelliflerinden telif haklarının alındığı için uygulamaya etkisi olmadığını belirtmiştir.

Tablo 8. *ROKK Yapılacak İhalelere Katılımın Artırılması*

Kategori	Kod	Frekans (f)
Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama İhalelerine Katılımın artırılması (Görüşme Formu, 6. Soru)	Dijital platformlarda ilan verilmesi	6
	Değerleme raporlarının rasyonelliği	2
	Mahallen tanıtım	2

Tablo 8’de katılımcıların, ROKK ihalelerine katılımın artırılması ile ilgili yapılacaklar konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, “ROKK İhalelerine Katılım” kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 3 kod elde edilmiştir. Bunlar: “Dijital Platformlarda İlan Verilmesi (f=6)”, “Değerleme Raporlarının Rasyonelliği (f=2)”, “Mahallen Tanıtım (f=2)” şeklindedir.

G-3, G-5, G-6, G-8, G-9 ve G-10 ROKK ihalelerinin dijital platformlarda tanıtımı yapılarak katılımın artırılabilceğini düşünmektedir. G-6, ihale ilanlarının dijital platformlarda yayınlanmasıyla katılımın artırılabilceğini, G-8 ise internette bulunan satış/kiralama sitelerine üye olunarak yapılacak tanıtımla katılımın artırılabilceğini düşünmektedir. G-2 ve G-7 ihale edilecek taşınmazın yakınındaki kişilerin dahi ihaleden haberleri olmadığını belirterek dijital platformlara ilaveten mahallen de tanıtım yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 9. ROKK Yöntemi ile Talep Görmeyen Taşınmazlarla İlgili Yapılabilecekler

Kategori	Kod	Frekans (f)
Talep Görmeyen Taşınmazlarla İlgili Yapılabilecekler (Görüşme Formu, 7. Soru)	Kira garantisi/kira azaltılması	5
	İdare imkanlarıyla ihya	2
	Kamu kurumlarına tahsis	2
	Projelerin önceden hazırlanması	1

Tablo 9’da katılımcıların, ROKK ihalelerinde talep görmeyen taşınmazlarla ilgili yapılacaklar konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, “Talep Görmeyen Taşınmazlarla İlgili Yapılabilecekler” kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 4 kod elde edilmiştir. Bunlar: “Kira Garantisi/Kira Azaltılması (f=5)”, “İdare İmkanlarıyla İhya (f=2)”, “Kamu Kurumlarına Tahsis (f=2)”, “Projelerin Önceden Hazırlanması (f=1)” şeklindedir.

G-1, G-2, G-3, G-5 ve G-9; ROKK ihalelerinde talep olmayan taşınmazlar için kira garantisi verilmesi ve/veya kiraların azaltılması gerektiğini belirtmişlerdir. G-1, ROKK ile ihale edilen taşınmazların taliplisi olmamasının taşınmazları metruk halde bıraktığını belirterek bu durumun engellenmesi için restorasyon sürecinde kira alınmaması, işletme süresinin uzatılması, işletme teminatlarının azaltılması gibi önlemler alınabileceğini belirtmiştir. G-10; “Diğer kamu kurumlarının da kültür varlıklarını korumak gibi bir misyonu olduğu da düşünüldüğünde, taşınmazın kullanımının işine yarayacağı kamu kurumları tespit edilerek tahsis yolu ile restorasyonlarının yapılması yoluna gidilebilir.” diyerek kamu kurumlarının sürece dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur. G-7; “Talep görmeyen veya talep görmeyeceği düşünülen taşınmazları yatırımcı açısından daha cazip hale gelmesini sağlayabilmek için projelerin önceden hazırlanmasının olumlu etkisi olabilir.” diyerek diğer katılımcılardan farklı olarak hazır projelerin ihaleye çıkılmasının talep oluşturacağını savunmuştur.

Tablo 10. ROKK Yapılacak Taşınmazların İhale Öncesi Projeleri Hazırlanmasının Etkileri

Kategori	Kod	Frekans (f)
Hazır Projelerle İhaleye Çıkılması (Görüşme Formu, 8. Soru)	Yatırım değeri artar	7
	Yatırım değeri düşer	3

Tablo 10’da katılımcıların, ROKK yöntemi ile ihya edilmesi planlanan taşınmazların ihale öncesinde projelerinin hazırlanması konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, “Hazır Projelerle İhaleye Çıkılması” kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 2 kod elde edilmiştir. Bunlar: “Yatırım Değeri Artar (f=7)”, “Yatırım Değeri Düşer (f=3)” şeklindedir.

G-2, G-4, G-5, G-6, G-7, G-9 ve G-10 hazır projelerle ihaleye çıkılmasının ihalelere katılımı artıracığı düşüncesindedir. G-7, “Proje hazırlanması ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunda onaylatılması süreci yükleniciler açısından zor bir süreçtir bu nedenle mevcut durumu ve konumu nedeniyle cazip görülmeyen taşınmazlarda ihale katılımını olumsuz yönde etkileyen bir unsurdur. Yeterli seviyede talep görmeyen taşınmazlarda ihale öncesi projelerin hazır olması yerinde bir uygulama olabilir ve yatırımın cazibesini olumlu yönde etkiler.” diyerek projelerin ihale öncesi hazır olmasının yatırımın cazibesini artıracığını savunmaktadır. G-10, “Rölöve ve restitüsyon projeleri duruma, kişiye, kuruma göre değişmeyeceğinden bu projeler ihale öncesinde hazır olmalı ancak ekspertiz değerlemesine veri olması açısından öneri Restorasyon Projesi adı altında bir proje onaylatılıp ihale sonrası duruma göre Koruma Kurulundan revize restorasyon projesi onaylatılabilir.” diyerek diğer katılımcılardan farklı olarak en azından rölöve ve restitüsyon projelerinin hazır olması gerektiğini belirterek olumlu görüş bildirmiştir.

Tablo 11. ROKK ile Özel Mülkiyetteki Taşınmazların İhya Edilebilirliği

Kategori	Kod	Frekans (f)
ROKK Yönteminin Özel Mülkiyetlere Uygulanabilirliği (Görüşme Formu, 9. Soru)	Yasal düzenlemeyle uygulanabilir.	8
	Netice alınamaz.	2

Tablo 11’de katılımcıların, kültür varlıkları konusunda amir kurum olan Kültür ve Turizm Bakanlığının özel mülkiyete konu kültür varlıklarının ROKK yöntemi ile ihya edilebilirliği konusundaki görüşlerini temsil eden kategori ve kodlar yer almaktadır. Bu görüşler, “ROKK Yönteminin Özel Mülkiyetlere Uygulanabilirliği” kategorisi altında ele alınmıştır. Bu kategoriye yönelik 2 kod elde edilmiştir. Bunlar: “Yasal Düzenlemeyle Uygulanabilir (f=8)”, “Netice Alınamaz (f=2)” şeklindedir.

G-1, G-2, G-4, G-5, G-6, G-7, G-9 ve G-10 öncesinde bazı düzenlemeler yapılması kaydıyla ROKK yönteminin Kültür ve Turizm Bakanlığı uhdesinde uygulanabilir olduğunu savunmuştur. G-1, bu hususun uygulanabilirliğinin önemli mevzuat değişikliklerine bağlı olduğunu değerlendirmektedir. G-2, “Eski eserlerin şehrin merkezi ve değerli yerlerinde olması, yatırım değerlerinin yüksek olması ve çoğunun fazla sayıda varise sahip olmasından dolayı yıkılmaya terkedildiği bir gerçektir. Bu durumda Kültür ve Turizm Bakanlığı kanunun kendisine yüklediği vazifeyi yerine getirmek için yasal düzenleme yaparak özel mülkiyette olan eserleri yaşatmak adına bu tür bir sistem geliştirebilir.” yorumunda bulunarak ROKK yönteminin Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde uygulanabilir olduğu değerlendirmesini yapmıştır. G-7, “Eski eserlerin *âtıl* durumda kalmaması, değerlendirilmesi ve toplumda eski eser bilinci oluşması açısından taşınmaz sahiplerini de koruyacak şekilde gerekli düzenlemelerin yapılarak kamu kurumlarına ait olmayan eski eserlerin Kültür ve Turizm Bakanlığı organizasyonunda Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiralama yöntemi ile değerlendirilmesi uygulanabilir.” diyerek gerekli yasal düzenlemelerle yöntemin uygulanabileceğini belirtmiştir.

Görüşme formunda yer alan, “Bu konulara ilişkin eklemek istediğiniz ilave görüş ve öneriniz var mı?” içerikli onuncu soruya bulgu niteliği taşıyacak cevap alınamamış, herhangi bir kod elde edilememiştir.

5. Değerlendirme

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda maddeler halinde sıralanmış ve yorumlanmıştır.

- Vakıf kültür varlıkları, koruma mevzuatında tanımlanmalı ve bu varlıkların doğasına uygun özerk uygulamalar tesis edilmelidir.
- 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun “Devlet Malı Niteliği” başlıklı 5. maddesinde geçen “Özel nitelikleri dolayısıyla ayrı statüye tabi tutulan mazbut ve mülhak vakıf malları bu hükmün dışındadır.” tanımından da anlaşılacağı üzere vakıf taşınmazlarının kendine özgü bir doğası vardır. Bu duruma ilaveten, ülkemizdeki taşınmaz kültür varlığı stokunun yaklaşık yüzde onluk kısmının da vakıf kültür varlığı olduğu düşünüldüğünde; bu varlıkların 2863 sayılı Kanun’da açıkça tanımlanarak özerk uygulamalara konu edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün “*Esaslı Onarım*” denetleme yetkisi mevzuatta açıkça tanımlanmalıdır.

Kültür varlığı vasıflı taşınmazlarda restorasyon uygulamalarının nasıl yapılacağı ve denetleneceği; 11 Haziran 2005 Tarihli ve 25842 Sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren “*Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yapı Esasları ve Denetimine Dair Yönetmelik*” ile belirlenmiştir. Mezkûr yönetmeliğe göre esaslı onarım uygulamalarının denetiminin nasıl yapılacağı Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları ile Eğitim Birimlerinin Kuruluş, İzin, Çalışma Usul ve Esaslarına Dair

Yönetmelik'e göre yapılır. KUDEB Yönetmeliği incelendiğinde; Vakıflar Genel Müdürlüğünün sadece “*tamir ve tadilat*” denetimi yapabileceği anlaşılmaktadır. Ülkemizin en önemli kültür varlıklarının sahibi ve korumacılık olgusunun öncü kuruluşu olan Vakıflar Genel Müdürlüğünün kültür varlıklarının esaslı onarımını denetleme yetkisinin mevzuatta olmaması büyük bir eksikliktir. Bu eksikliğin, *Vakıflar Kanunu’nun* 28. maddesinde, *Koruma Uygulama ve Denetim Büroları Yönetmeliği’nin* 4. ve 15. maddelerinde yapılacak düzenlemelerle giderilmesinin mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü, vakıf kültür varlıkları için “Yapı Ruhsatı” ve “Yapı Kullanma İzin Belgesi” benzeri izinler düzenleyebilmelidir.

Vakıflar Genel Müdürlüğünün halihazırda Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanım İzin Belgesi benzeri izinleri düzenleyebilecek teşkilat ve personel yapılanmasına sahip olduğu hususları birlikte değerlendirildiğinde; 3194 Sayılı İmar Kanunu’nun 21, 26 ve 30’uncu maddelerine eklenecek istisna hükümleri, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 18’inci maddesinde ve Koruma Uygulama ve Denetim Büroları Yönetmeliğinin 7 ve 15’inci maddelerinde yapılacak değişikliklerle Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne vakıf kültür varlıkları özelinde Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi düzenleme yetkisi verilmesi ROKK yöntemini oldukça cazip hale getirecek ve ihalelere katılımı artıracığı değerlendirilmektedir.

- 660 ve 680 Sayılı Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararlarıyla Proje Müellifine verilen denetleme yetkisi vakıf kültür varlıkları için kaldırılmalıdır.

Koruma Yüksek Kurulunun 05.11.1999 tarihli ve “Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları” konulu 660 Sayılı İlke Kararında, 22.03.2001 tarihli 680 Sayılı İlke Kararı ile “Uygulamanın Denetlenmesi” kısmında değişiklik yapılmış ve yapılacak restorasyonun projesinin müellifi olan mimara denetçi olma mecburiyeti getirilmiştir. Bu durum, proje müellifi mimarın içerisine dışarıdan dahil ederek Vakıflar Genel Müdürlüğünün hareket kabiliyetini azaltmaktadır. ROKK yöntemi ile yapılacak yatırımları daha cazip kılmak için sürece Vakıflar Genel Müdürlüğünün haricindeki müdahaleleri azaltmanın bir yolu da Vakıflar Genel Müdürlüğünce yapılacak işlerde proje müellifine verilen denetleme yetkisinin kaldırılması ve denetimin bizzat Vakıflar Genel Müdürlüğü teknik personellerince yapılmasının sağlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

- Vakıf kültür varlıklarının ROKK yöntemi ile ihyasında, istekli olmadığı durumlarda kira garantisi verilerek süreç işletilmelidir.

Yapılan değerlemelerde, planlanan yatırımın *Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiraya Verilmesi İşlemlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te* öngörülen azami 49 yıllık sürenin içerisinde kalmaması veya birden çok defa ihaleye çıkılmasına rağmen talipli olmaması gibi durumlarda yükleniciye kira garantisi verilmesi veya belli bir dönem kira alınmaması sureti ile taşınmazların ihyasının sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

- Vakıf kültür varlıkları projelendirilerek onarıma hazır hale getirilmelidir.

Kültür varlıklarının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması beklenenden uzun süreler alabildiği veya taşınmazın ihalede öngörülmüş fonksiyonda hazırlatılan projelerin koruma kurullarınca onaylanmama ihtimali yatırımcıyı olumsuz etkileyen faktörlerdendir. Bu olumsuzlukların giderilmesi için Vakıf Kültür Varlıklarının projelerinin imalata geçilecek şekilde hazırlatılmış olması hem İdarenin hem de yatırımcının lehine olacağı değerlendirilmektedir.

- ROKK yöntemi ile ihya edilecek taşınmazların ihale tanıtımı artırılmalıdır.

Vakıf kültür varlıklarının neredeyse tamamı yerleşim yerlerinin merkezinde ve değerli yerlerde bulunmaktadır. ROKK yöntemi ile kiralanacak taşınmazların ihale ilanları Usul ve Esaslarda da belirtildiği üzere belirli gazetelerde ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün internet sitesinde yayınlanmaktadır. Tanıtımların sadece bu platformlarda yapılması ihalelere katılımcı sayısını olumsuz yönde etkilemektedir. İstekli sayısının artırılması ve taşınmazların yatırım değerlerinin yükseltilmesi için taşınmazın mahalinde ve dijital platformlarda ihale tanıtımı yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

- ROKK yöntemi Kültür ve Turizm Bakanlığı veya ilgili idareler organizesinde özel mülkiyetteki taşınmazlar için de uygulanabilir.

T.C. Anayasası 63.maddesi ile devlet erkine kültür varlıklarının korunması ve bu yönde teşvik edici tedbirleri alma görevi yüklemiştir. Özellikle kültür varlıklarının korunması konusunda 2004 yılından sonra geliştirilen yeni paradigma ile konunun paydaşı olan kurumlar aktif şekilde koruma süreçlerine dahil edilmiştir. Çalışmanın konusu olan ROKK yönteminin, kamunun organizatörlüğünde özel mülkiyete konu olan taşınmazlarda da uygulanabileceği değerlendirilmektedir.

6. Sonuç ve  neriler

Proje yönetiminin en önemli amacı; kaynakların etkin şekilde kullanılarak yapılan i ten maksimum verimin alınabilmesidir. Kamu kurumlarınca tesis edilen i  ve işlemlerin “yasal olma” ön koşulu olduğu da düşünüldüğünde, kamu eli ile yönetilen süreçlerde maksimum verim alınabilmesi için mevzuatın etkin bir şekilde düzenlenmesi olmazsa olmaz koşuludur. Çalışmada, tespit edilen bulgularla birlikte, vakıf kültür varlıklarının korunması için Vakıflar Genel Müdürlüğünce uygulanan bir metot olan ROKK yönteminin verimini düşüren yasal ve yönetsel etkenler ortaya konularak bu yöntemle yapılan yatırımlardan daha fazla verim alınabilmesi için tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Sonuç olarak; mevzuatta Vakıflar Genel Müdürlüğünün esaslı onarım denetleme, ruhsatlandırma ve yapı kullanma izni verme yetkisinin olmaması, taşınmazların ihale öncesinde onaylı projelerinin olması, ihale tanıtımlarının yetersiz olması ve talep olmayan taşınmazlarla ilgili yatırımı destekleyecek başkaca yöntemlerin kullanılmaması birer eksiklik olarak tespit edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün, kültür varlıkları konusundaki yüzlerce yıllık deneyimi ve ülkemizdeki kültür varlığı stokunun önemli bir kısmına sahip olduğu da dikkate alınarak;

- Vakıf kültür varlıklarının esaslı onarımlarının denetimi, esaslı onarımların ruhsatlandırılması ve yapı kullanma iznine bağlanabilmesinde Vakıflar Genel Müdürlüğünün yetkilendirilmesi için; 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve 3194 Sayılı İmar Kanunu’na istisna hükümleri konulması, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yapı Esasları ve Denetimine Dair Yönetmelik ve Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları İle Eğitim Birimlerinin Kuruluŗ, İzin,  alışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmeliklerinin her ikisinde de Vakıflar Genel Müdürlüğünün yetki ve sorumluluklarının yeniden tanımlanması gerekmektedir.
- ROKK yönteminde yatırımın öngörülemez etkenlerden arındırılması adına, taşınmazların projelerinin, ihale öncesinde İdarece hazırlatılıp onaylatılması gerekmektedir.
- ROKK yöntemiyle değerlendirilmeye çalışılan ancak talep olmayan taşınmazlar için hibrit metotlar geliŗtirilmeli ve kira alınmaması, kira garantisi verilmesi vb. yöntemlerle yatırımcı desteklenmelidir.
- ROKK ihalesine çıkılacak taşınmazlar için, mahallen ve dijital platformlarda tanıtım yapılmalıdır.

Kültür varlığı taşınmazların, miras yoluyla aktarılmadan kaynaklı olan çoklu sahip yapısı, yapı sahiplerinin mali aczi, onarımların yüksek maliyetleri, projelendirme işlemlerinin zaman alan zorlu süreçler olması gibi faktörler bir araya gelince, kullanım değerı azalan taşınmazlar metruk hale gelmekte ve

zamanla yıkılıp yok olmaktadır. Bu araştırmanın konusu olan ROKK yöntemi, yapı sahiplerine herhangi bir maddi külfeti olmadığı gibi düzenli kira geliri sağlayan bir yöntemdir. Bu itibarla, köklerini vakıf hukukundan alan ROKK yönteminin, T.C. Anayasası'nın 63. maddesinden referansla yapılacak mevzuat düzenlemesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı veya Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yapı Esasları ve Denetimine Dair Yönetmeliğin 4. Maddesinde tanımlı *“ilgili idareler”* bünyesinde yapı sahipleri ve yüklenicilerin buluşturulmasıyla gerçekleştirilebilir rasyonel bir yöntem olduğu değerlendirilerek bu alanda çalışma yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

1) Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akar, Tuba (2010). "Tanzimat  ncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması". *Vakıflar Dergisi*, (33), 89-110.
- Akar, Tuba (2011). "Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması". *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (59), 1-36.
- Akgündüz, Ahmet (2013). *Vakıf Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV Yayınları.
- Aladağ, Hande (2010). Kültür Varlıklarının Korunmasında Koruma Yönetimi Süreci. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Avcı, Mehmet  zg r (2020). "Mazbut Vakıflara Ait Taşınmazları Konu Edinen Kira Sözleşmelerinin Sona Ermesine İlişkin Bazı Tespitler ve Bu Konudaki Güncel Gelişmeler". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26 (1), 238-256.
- Bakırer,  m r (2006). "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uygulanması". *Vakıflar Dergisi*, (10), 113-126.
- Balcı, Ali (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegama Yayıncılık.
- Beyaztaş, Murat (2016). *İslam Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdali*. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beyaztaş, Murat (2021). *İslâm Hukukuna Göre Vakıflarda Değişim Esasları (Tağyir ve İstibdâl)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Büyüköztürk, Şener ve Ebru Kılıç  akmak,  zcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
-  al, Halit (1990). *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertem, Adnan (1999). "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar". *D v n: İlmî Araştırmalar*, (6), 111-150.
- EVOS (2024). *Entegre Vakıf Otomasyon Sistemi*.
- Glesne, Corrine (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş*.  ev. A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Günel, Gökçe ve Gülşen Dişli (2015). "Vakıf Kültür Varlıkları Envanter Sistemi". *TMMOB 5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğ  Güvenle Devredilmesi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2 (1), 171-186.
- Kazıcı, Ziya (1985). *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Köprülü, Fuat (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü". *Vakıflar Dergisi*, (2), 1-35.
- Kunter, Halim Baki (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri  zerine M cmel Bir Etüd". *Vakıflar Dergisi*, (1), 103-129.
- Madran, Emre (1985). "Osmanlı Devleti'nde 'Eski Eser' ve 'Onarım'  zerine Gözlemler". *Belleten*, 49 (195), 503-546.
- Madran, Emre (1996). "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının  rg tlenmesi". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(1-2): 59-97.

Mumcu, Ahmet (1969). “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 45-78.

Öztürk, Nazif (1995). “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 521-524.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

2) Elektronik Kaynaklar (URL)

URL-1. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. “Türkiye Geneli Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı İstatistiği”. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44798/turkiye-geneli-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-istatistigi.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

URL-2. T.C. Cumhurbaşkanlığı. “11 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Kapsamında 2018/8 Sayılı Genelge”.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/CumhurbaskanligiGenelgeleri/20180912-8.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2025).

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihi ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf kültürünün tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir. Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinden üretilen makaleler alana katkı sağlamak ve yenilik getirmek şartıyla kabul edilebilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir.

Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai karar verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır.

Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 300 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm.

boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir.

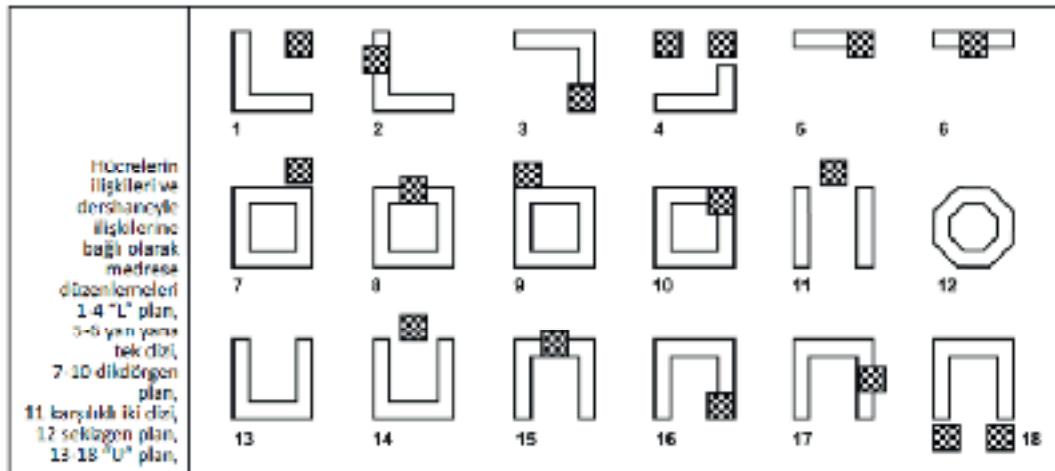
Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd=4 \quad p < .01$$



6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır: (Köprülü 1944), (Köprülü, 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002). Kaynak olarak arşiv belgesine atf yapılacaksa arşiv fon kodu ile birlikte dipnotta gösterilmelidir.

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,"

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926)....." (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/biliterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri". Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, posta, e-posta veya Vakıflar Dergisi Dergipark web sayfası (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>) aracılığı ile gönderilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Etik İlkeler

Vakıflar Dergisi'ne çalışmalarını sunan yazarların aşağıda belirtilen etik ilkeleri karşılamaları zorunludur.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları Teşekkür kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden arınıklık: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Tübitak intihal.net, Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı alıntılar ve kaynakça hariç %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmamış çalışmalarını *Vakıflar Dergisi'ne* sunmaları beklenir. Çalışmanın *Vakıflar Dergisi'ne* sunumuyla birlikte bir başka dergiye de gönderilmiş olması kabul edilemez.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *Vakıflar Dergisi'nde* yayınlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr

web:

www.vgm.gov.tr

http://dergipark.gov.tr/vakiflar

The Journal of Waqfs

Publication Principles

The Journal of Waqfs is published bi-annually in June and December. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Journal of Waqfs reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Journal of Waqfs, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Journal of Waqfs are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published. Articles produced from master's and doctoral theses can be accepted provided that they contribute to the field and bring innovation.

In order for the manuscript to be published in the Journal of Waqfs, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Journal of Waqfs are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of

the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Journal of Waqfs is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Rules

The journal publishes in Turkish and English.

Care must be taken to present articles as follows:

Title: There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Journal of Waqfs belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü, 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

"Tanpınar (1976:131), on this issue..."

For the works with not specified date, only the author's name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

"Köprülü (1926)" (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/biliterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author's last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki. 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri". Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Manuscripts prepared in accordance with the above-mentioned principles are sent via mail, e-mail, Dergipark web page (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>). The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Ethical Principles

Authors submitting their work to *Journal of Waqfs* are obliged to meet the ethical principles stated below:

Authorship of the paper: Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the study. Authorship has been agreed prior to submission and that no one has been 'gifted' authorship or denied credit as an author ("ghost authorship").

Acknowledgements: Those (institutions and financial resources) who have provided support but have not contributed to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The submitted work should be entirely owned by the authors. If the work of other researchers is included in the manuscript, it should be cited appropriately and listed in the references. The author is obliged to check the manuscript with one of the plagiarism prevention software, Tübitak intihal.net, Turnit-in or iThenticate, and submit the similarity report to the journal for application. Manuscripts with a similarity rate of 15% or more will not be considered.

Ethics committee permission and approval: Authors are required to describe in their manuscripts ethical approval from an appropriate committee and how consent was obtained from participants when research involves human participants.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *Journal of Waqfs* - It is unacceptable to submit the work for a review to another journal at the same time.

Salami publication or salami slicing: Authors should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disaggregating and disseminating the results of the research in an inappropriate manner and disrupting the integrity of the research.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees, and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published article, it is the author's obligation to promptly notify the journal editor and cooperate with the editor to retract or correct the paper.

Contact Information

Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism
General Directorate of Foundations
Department of Culture and Registration
Journal of Waqfs
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>